

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

Cudzí propagandi snažia sa všetkými prostriedkami presvedčiť Vás o rôznych nepravdách, aby Vás znepokojili. Myslia, že privedú zmätok, v ktorom by mohli uniknúť ich bandy do Vašich pohraničných krajov.

Pokúsili sa so zbraňou v ruke prepadnúť naše hranice, bola tu však statočná slovenská armáda, ktorá vtrielcov postrelila a pochytila.

[illegible]

- Polgárok • Szlovákok • Magyarok**

Az egyesületek nemcsak önkormányzatoknak, csak az úrtelepvárosok számára is megalakultak. Az egyesületeknek az volt a feladata, hogy a városi és községi hatóságok igazat töltsék, akiknek mindig jól ment a munka, s akiknél mindig jobban jártak, mint az államhatóságok, akik dolgoznak helyette. Bizonyítják ezt a háborúidőtti viszonyok is. Ne higgyék, a budapesti rádió és Magyarország csapesszét rúplátlan és a magyar államnak nem kérdőjelezte csak meg, milyen rossz a magyarországi miniszterelnök és földművelésügyi miniszter, hanem csak az esze a magyarországi miniszterelnök és földművelésügyi miniszternek.

Az öbörödő úrtelepvárosok nemzeti és társadalmi életükben a városi és községi hatóságok mindenki számára biztosították a szabadságot, a szabadságot, a szabadságot.

- Jedním z opominutí, přišel se uložený povinností trestat okresního úřadu ochrany práce pořádkovou pokutou do výše Kčs 10.000,-, nebo uložit náhradní výkon, či na návrh těchto úřadů správními tresty a to pokutou do výše Kčs 100.000,- nebo vyloučením do jednoho roku, anebo oběma tresty.

[illegible]

Potvrzuji příjem výměru o přidělení k práci

v. **odebradech** dne **9. srpna** 1944

szlovákok • magyarok

a csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulójára

2007 ■ KOMÁROM

OTTHONTALAN emlekezet

OTTHONTALAN emlékezet

Emlékkönyv
a csehszlovák–magyar lakosságcsere
60. évfordulójára

Szerkesztő
Molnár Imre – Szarka László

2007 ■ KOMÁROM
MTA Kisebbségkutató Intézet
Kecskés László Társaság

Olvasószerkesztő

Boros Erika, Fedinec Csilla, Kocsis Aranka

Grafikai szerkesztő

Ölveczky Gábor

Tördelő szerkesztő

Tálos Renáta

A kötet megjelenését támogatta

Komárom Város Önkormányzata

Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom

Terror Háza Múzeum, Budapest

Nemzeti Civil Alapprogram

© Szerzők

ISBN 978-963-06-2513-5

Nyomdai munkálatok

KOMPRESS Nyomdaipari Kft., Komárom

*T*isztelettel ajánljuk ezt a könyvet a második világháború utáni csehszlovákiai és magyarországi kényszertelepítések, jogfosztások üldözötteinek, az 1947–1949 között lezajlott csehszlovák–magyar lakosságcsere valamennyi érintettjének, a szülőföldjüket, lakhelyüket, otthonukat elvesztő magyaroknak, szlovákoknak, németeknek és utódaiknak.

A könyv összeállítói a múlt feldolgozásával, a történeti tények feltárásával a politikai döntések nyomán egymással szembekerült három nemzet megbékélését szeretnék előmozdítani.

Sólyom László: <i>Előszó</i>	9
Koncsol László: <i>A szomorújáték felvonásai</i>	13
Menekültek, deportáltak, ki- és betelepítettek	
Molnár Imre–Szarka László: <i>A lakosságcsere története és emlékezete</i>	19
Izsák Lajos: <i>A felvidéki magyarság jogfosztása és kényszerkitelepítése</i>	31
Vadkerty Katalin: <i>A belső telepítés Szlovákiában (1945–1949)</i>	42
Popély Árpád: <i>A szlovákiai magyar csehországi deportálása</i>	48
Molnár Imre: <i>Szlovákiai magyar menekültek önszerveződése Magyarországon</i>	67
László Péter: <i>Felvidéki magyarok a Dunántúlon</i>	73
A lakosságcsere kül- és belpolitikai kontextusa	
Štefan Šutaj: <i>A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere</i>	81
Szabó Károly: <i>A csehszlovák–magyar lakosságcsere gazdasági vonatkozásai</i>	92
G. Vass István: <i>A menekültügy kezelése Magyarországon 1945–1946-ban</i>	101
Kugler József: <i>A felvidéki magyarok magyarországi letelepítése</i>	114
Földesi Margit: <i>Kitelepítés, lakosságcsere és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság</i>	127
Szarka László: <i>A szlovákiai magyarok kérdése a párizsi békekonferencián</i>	133
Önvallomások, emléktöredékek, források	
"Tiltakozni nem tiltakozhattunk..." <i>Felvidéki magyar visszaemlékezések</i>	143
Krupa András: <i>A magyarországi szlovákok és a lakosságcsere</i>	172
Fehér Csaba: <i>A pozsonyi magyar Megbízotti Hivatal működése (1946–1948)</i>	188
Tóth Ágnes: "Eljárásuk isteni és emberi törvényeket sért." <i>A Református Egyetemes Konvent elnökségének két memoranduma</i>	201
<i>Egyezmény Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában</i>	209
Popély Árpád: <i>A csehszlovák–magyar lakosságcsere kronológiája</i>	217
Képek	228

ELŐSZÓ

Kötődésünk a magyar nemzet határon túlra került részeihez, miként a szomszéd népekhez és államokhoz való viszonyunk is, elsősorban érzelmi természetű. Ez magától értetődő, hiszen a nemzeti összetartozás – akárcsak a hazaszeretet – maga is sok összetevőt színtetizáló érzés. Rájuk is áll, amit Malraux az ideológiákról mondott: a komplexitásnak szólnak. Természetesen része, sőt alapja a nemzettudatunknak igen sok tárgyi adat és információ, ismeret és sejtés a közös történelemről, kultúráról – mindaz, amit a "nemzet emlékezete" őriz és áthagyományoz. A kollektív tudás jelentős részének forrása nem a közvetlen személyes, családi, kisközösségi tapasztalat, hanem az, amit az iskola tanít, a média sugall, illetve amit a nyilvánosság felerősít, rögzít. Így azonosságtudatunk ki van téve az állami politika, valamint a közvéleményt formáló tényezők befolyásának, úgy, ahogy ezek egyes témákat elhallgatni vagy ébren tartani igyekeznek.

A magyar nemzet határokkal való szétszabdálása a nemzettudat további alakulását is külön utakra terelte. Az egyes nemzetrészek esetében a saját külön sors tapasztalatai kerültek a nemzeti emlékezet újabb rétegeinek középpontjába. Az elszakított magyarság a kisebbségi lét kiszolgáltatottságát országonként másként élte meg. Másként érintette őket a nemzetállami kirekesztés gyakorlata, a határrevízió, majd a világháború utáni megannyi megtorlás és szenvedés. Később, a pártállami évtizedekben szintén különféleképpen alakult a sorsuk az egyes szocialista államokban. Egymásról is keveset tudtak a nemzet részei. Tragikus, hogy Magyarországon a szocializmus hivatalos politikája elfeledtetni igyekezett az országhatáron kívüli magyarokat, s nem is sikertelenül. Itthon csak a hetvenes évektől kezdve szerzett tudomást egyre több ember – a határon túli magyar irodalom, az erdélyi, vajdasági, felvidéki néprajzkutatás, majd a táncházmozgalom révén – a többi nemzetrész helyzetéről. Az összképet tekintve, az egymástól sokáig elszigetelt magyar társadalmakban a nemzet egységének korábbról megörökölt képe maradhatott csak fenn, ami idealizált, ugyanakkor kétségtelenül korszerűtlen kép volt. A nemzeti egység, az érzelmi összetartozás érzése azonban olyan erős maradt, hogy azt a földrajzi szétagoltság sem tudta megváltoztatni.

A rendszerváltások után a kapcsolattartás akadályai leomlottak és megindulhatott a nemzetegység korszerű újjáépítése. Erre a folyamatra is rátelepedtek az ideológiai és politikai harcok, különösen a magyarországi pártpolitika és persze az egyes környező országok politikai viszonyai. Másfelől azonban az érzelmek és egységtörekvések segítségére sietett a jog a magyar alkotmánytól kezdve az európai nemzetközi dokumentumok jó néhány újdonságáig. Ezek mind közrejátszottak abban, hogy a kulturális nemzet koncepciójában kifejezésre juthasson az egység, valamint, hogy az anyaállam felelőssége a határon túli nemzetrészekért általánosan elfogadott normává váljon. Voltak nagy szimbolikus akciók – például a státustörvény alapján igényelt több mint 800 ezer magyar igazolvány –, változó sikerű intézmény-építési kísérletek – a Magyar Állandó Értekezlettől az erdélyi vagy a komáromi egyetemekig. Voltak illúzióknak bizonyult várakozások az Európai Unióval, a "határok légiesítésével" és a demokráciával kapcsolatban. Vannak tényleges gazdasági és szellemi együttműködések. Ezek keretében legalább szervezetenként létrejöttek már a határon átnyúló régiók – jól lehet a hiányzó utak, hidak és rövid vasúti szakaszok visszaállítása még várat magára.

Útközben vagyunk tehát, s ma már nyilvánvaló, hogy szükség lenne a lehetőségek pontos, számbavételére. A környező országokban működő magyar szellemi műhelyek óriási anyagot gyűjtöttek össze és rengeteg elemzést adtak társadalmi helyzetéről. Itthon a kisebbségekkel foglalkozó intézetek szintén komoly teljesítményt nyújtanak. A tudomány kritikus szemmel követi azt is, mit lehet az európai politikából és jogfejlődésből a magyar nemzet egysége javára fordítani. Ezeknek a szálaknak a közös nevezőre hozását szolgálják többek között a Köztársasági Elnöki Hivatal által szervezett konferenciák.

Azonban mindez túl kevés. Még ha a politika képes lenne is szintetizálni az össz-magyarságból érkező szándékokat, helyzetjelentéseket és világos nemzetstratégiát hirdetni – benne Magyarország tennivalóival –, kérdés, hogyan azonosulna az egységnek ezzel az új víziójával "a magyar nép". Hogyan tudna az illeszkedni a nemzettudat zárványaihoz és töredékeihez, illetve újabb illúzióihoz? Kitöltheti-e bármilyen racionális program az egymás sorstörténetét illető tudatlanságunk űrét? Nemcsak arra van szükség, hogy reális képünk legyen a magyarság helyzetéről, hogy az egységességről alkotott felszínes képzeteket eloszlassuk. Azt már elfogadjuk, hogy nem lehet általában "a határon túli magyarokról" beszélni, s egységes megoldásokat keresni. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy az egyes szomszédos országokon belül társadalmilag, tájilag, felekezetiileg egyaránt tagoltak a magyar közösségek. A tények tudomásul vétele nem lehet akadály a egységnek. Viszont éppen a nemzettudat mélységes érzelmi gyökerei miatt az egység csakis akkor erősödhet meg a mai megváltozott körülmények között, ha az érzelmi közösséghez kötődő tudásunk fehér foltjai eltűnnek. Ha felszínre törhetnek, és bekerülhetnek a közös hagyományba azok a történetek, amelyeket a nemzet egyes részeinek el kellett szenvedniük, és évtizedeken át el kellett hallgatniuk. Erre a felszabadító érzésre, a kibeszélés élményére szüksége van azoknak, akiket ez a sors sújtott. És szüksége van rá a többieknek, hogy érzelmeik ne idejétmúlt várakozásokon, vagy félinformációkon alapuljanak. A teljesebb és közösé emelt történelmi tudás feltétele annak, hogy mi magyarországbeliek szembenézessünk saját történelmi tudatunk, múltszemléletünk tisztázatlanságaival. Mindez feltétele annak is, hogy mi, magyarok saját igazunkat higgadtan képviselhesük a szomszédos népekkel való párbeszédben.

A történettudomány számos művet alkotott a trianoni békeszerződésről, annak hátteréről és következményeiről. Ez alkalommal a második világháborút lezáró és az azt követő időszakra emlékezzünk. Ez az a korszak, amikor le kellett számolni azokkal a reményekkel, illúziókkal, hogy az egybefüggően magyarok által lakott területek idegen impérium alá kerülése csak átmeneti lehet. Ebben a korszakban vált északi és déli szomszédainknál állami politikává a magyar és német népesség felszámolása, elűzése, és ekkor tettek kísérletet az őshonos magyarság nélküli, homogén nemzetállamuk megteremtésére. Ez volt a magyar kisebbségekkel szembeni véres leszámolás, a jogfosztások, koncepciók perek, deportálások és Magyarországra való áttelepítések kora.

Ennek a korszaknak az áldozatait és tanúit még élnek. Az ekkor történeteket azonban nemzedékeken át mélységes hallgatás rejtette, sokszor még a családokon belül is. Csak az 1956-os sortüzekről nem beszéltek ilyen eltökélten az özvegyek, az árvák, és a szemtanúk. Legfeljebb a következmények, a történelem felszíni nyomai láthatók: a betelepítettek és a falu tősgyökeres lakossága közötti szakadékot tovább örökítették a generációk; megindult a szórványosodás és az egyes nemzeti területek rohamos asszimilálódása.

A görcsös hallgatásnak véget kell vetni. A halottakat el kell gyászolni, a tönkrement családokat, a történelmi veszteséget számba kell venni és rendezni kell a kárvallottak igényeit. Mindannak a kimondása nélkül, ami történt, mindennek elhelyezése nélkül a nemzet egészének emlékezetében nem tudunk tovább lépni a nemzet egysége felé.

Nemcsak az elfojtott élmények felszínre hozása nehéz. Egyetlen nép története sem írható le önmagában; így a magyaroké sem. Ismerni kell az akkori nemzetközi helyzetet. Számításba kell venni a háborús veszteségek miatti légkört, amelyben a következményekkel nem számolva döntöttek milliók áttelepítéséről. Aggályok nélkül alkalmaztak kollektív szankciókat. A szlovákiai kollektív büntetéseknek a magyarok mellett – náluk is súlyosabban – a németek szintén áldozatai voltak. De a lakosságcsere következtében a magyarországi szlovákságot is óriási veszteség érte. Ugyanakkor a szomszédos államok többsége számára ez újjáalakulásuk időszaka. Ők ezért a genezis egyetlen jogilag vagy erkölcsileg aggályos mozzanatát sem engedik felszínre kerülni, vagy megtárgyalni. Ezzel egy időben Magyarország, bár vesztesként, szintén hozott kollektív felelősséget érvényesítő törvényeket, maga is kitelepítette a német nemzetiségűeket, aláírta és részben végrehajtotta a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt. Ha tehát fent azt írtam, ennek a korszaknak a feltárása szembesíti az anyaországot is akkori magatartásával, úgy ezt sem lehet elhallgatni.

A szlovákiai magyarság csak a rendszerváltás után érezte elérkezettnek az időt, hogy a nyilvánosság elé vigye jogfosztásának történetét, és bejelentse igényét az erkölcsi és anyagi kárpótlásra. Köszönettel és megrendüléssel kell megemlékeznünk azokról a kiadványokról – például Janics Kálmánnak Illyés Gyula előszavával 1979-ben Bernben megjelent munkájáról, Vadkerty Katalin meggyőző erejű könyveiről, a cseh és szlovák szerzők közül Karel Kaplan, illetve Štefan Šutaj tárgyilagos monográfiáiról vagy a helytörténeti munkákról –, amelyek megtörték a hallgatást és egyre módszeresebben tárják fel "a hontalanság éveinek" tényeit. Különösen fontos állomás volt a 2005. évi "Magyar Kálvária 1945–1948" című komáromi vándorkiállítás, mely többek között Brüsszelbe is eljutott. A politikában pedig a szlovákiai magyar szervezetek komáromi nyilatkozata volt az első lépés, amely a kassai kormányprogram elfogadásának 60. évfordulóján, 2005-ben rámutatott a jogfosztásokra, és rehabilitációt, valamint kárpótlást követelt.

Ez a könyv a kitelepítésekkel foglalkozik, széles történelmi háttérrel adva. Tartalmaz történelmi tanulmányokat és visszaemlékezéseket egyaránt. Öröömre szolgál, hogy Koncsol Lászlóval, a pozsonyi magyar íróval és polihisztorral együtt vezethetem be a kötetet, aki maga is végigélte a csehszlovákiai magyarok kálváriáját. S minthogy Koncsol László többször foglalkozott a szlovákiai magyarságnak ezzel a minden tekintetben sorsformáló szakaszával, az emlékezetnek, a történeti mérlegelésnek és a mai érzéseknek egyformán hiteles képviselője.

Az alapos, minden részletkérdést külön tárgyaló tanulmányok kínálta tájékoztatói lehetőségre nagy szükség van. A magyarországi közvélemény is tud már például a Beneš-dekrétumokról, ám azok szóvátétele mind az európai fórumokon, mind a kétoldalú diplomáciában politikai torzsalkodások áldozata lett. Az ebben a könyvben részletezett háttérrel azonban nem csupán a dekrétumok történelmi környezete és problémái lesznek világosak, hanem az akkor meghatározott kivételek a szankciók alól segítenek pontosan látni, hogy az eddigi bocsánatkérések érvénye voltaképpen ugyanarra a körre korlátozódott. A magyarok vonatkozásában egyébként is csak a cseh kormányfő tett ilyen nyilatkozatot 2006-ban, amelynek utólagos diplomáciai pontosításai végül semmivel nem mentek túl a háború utáni jogszabályokon, tehát nem vonatkoztak azokra, akiket valójában rehabilitálni kellene, és akiknek járna a bocsánatkérés. A párizsi békeszerződések előkészítése kapcsán nagyon fontos a hazai közhiedelem korrigálása abban a vonatkozásban is, hogy a nyugati hatalmak igenis pontosan tájékozottak voltak a nemzetiségi problémákról, a tényleges nyelvi és etnikai határokról, s tisztán látták, hogy a területi korrekciók megoldást hozhatnának. Világosan kirajzolódik, hogy már a beneši elképzelésekben, majd az 1945 árpilisi kassai kormányprogramban is testet öltött az etnikai homogenizálás terve és programja. 1945–1948 között ennek

szovjet támogatása, valamint a térség fölötti szovjet befolyás nemzetközi elismerése szabta meg az eseményeket. Fontos, hogy az amerikai és angol tárgyalófél tisztában volt a szlovákiai magyar kisebbség vétlenségével, s nem engedték, hogy a magyarok a németekkel osztozzanak a teljes kitelepítés sorsában. Ebben az összefüggésben más megvilágításba kerül a magyar kormány beleegyezése a lakosságcserebe. Az erre való készség akadályozta meg a radikális megoldás – a teljes magyar lakosságnak a szülőföldjéről való elűzése – nemzetközi jóváhagyását. Így a csehszlovák részről erőltetett lakosságcsere a magyarság eltávolítása érdekében nem hozta meg a várt eredményt, bármilyen komoly veszteséget okozott is. Viszont szándéka ellenére óriási csapást mért a magyarországi szlovákságra, amely az önfenntartó társadalom kritikus létszámánál kisebbre zsugorodott.

Magyarországon az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította és hatályaon kívül helyezte mindazokat a háború utáni törvényeket, amelyek a kollektív bűnösség elvét érvényesítették. Noha ezeknek a törvényeknek az alkalmazása ma már nyilvánvalóan nem merülhet fel, s nem is merült fel már az ötvenes évektől kezdve, az alkotmányellenesség kimondásának mindenekelőtt elvi jelentősége van. A gyakorlati következményei pedig: ez tette lehetővé, hogy a magyar törvényhozás az elűzött németiséget is bevonja a kártalanítási törvény hatálya alá, és a Magyar Köztársaság elnöke 2006-ban bocsánatot kért a kitelepített németektől.

Csehszlovákia felbomlása után a cseh alkotmánybíróság szintén megvizsgálta a Beneš-dekrétumokat. Azt állapította meg, hogy ezek meghozataluk idején legálisak és legitímek voltak. Miután betöltötték feladatukat, és több mint negyven éve nem épül rájuk semmilyen jogviszony, alkotmányosságuk, vagy ellentmondásuk az alapvető nemzetközi emberi jogi szerződéseknek nem vizsgálható, mert ez a jogbiztonság alapelvét sértené. Megjegyzendő azonban, hogy a határozat terjedelmes történelmi és elvi indokolása, amely azon az alapon állapítja meg a német nemzetiségűek felelősségét, hogy nem álltak ellen a náciizmusnak, kizárólag a németekre vonatkozik, és másképpen nem is értelmezhető. (Maga az alkotmánybíróság tesz különbséget közöttük és "további európai államok és kormányok" között, amelyek nem voltak képesek és nem is akartak fellépni a náci terjeszkedés ellen már a kezdetektől fogva.) Csehország a magyar kérdést a szlovákok ügyének tartja – ahogy már annak idején is a Szlovák Nemzeti Tanács hajtotta végre a dekrétumokat. Szlovákia azonban nem mutat készséget arra, hogy szembenézzon történelmével.

A fenti szemlélet megváltozását aligha várhatjuk ettől a könyvtől. Magunknak mégis nagy hasznót remélhetünk. Tisztábban láthatjuk történelmünket; az ártatlanul üldözöttek számára pedig elégtétel része az igazság kimondása és napfényre kerülése.

Sólyom László

A SZOMORÚJÁTÉK FELVONÁSAI

Falumban, Dereglyőn és Ungváron megsirattuk zsidó szomszédainkat, amikor elbúcsúzni jöttek hozzánk. Mi nem hittük, ők viszont már tudták, hogy a tehervagonok a közeli vég felé ragadják őket. Talán meg kellett volna halnunk értük. Nem tudom. Ezt parancsolta volna a szeretet és újszövetségi törvénye. Az élet azonban mást sugallt, s az életösztön többnyire erősebb a felebaráti szeretetnél. Izidor bácsi, Janka néni, pajtásom, Dávid bocsássák meg nekünk odaátról, ha nem öltünk, és nem gyilkoltattuk le magunkat.

Nem éltem meg az amerikai őslakók, az afrikai feketék, a krími tatárok, a kalmükök, a balti nemzetek vagy az ukránok sorsát, sem a törökországi görögét és örményekét, akik kiűzettek több ezer éves telephelyeikről, legyilkoltattak vagy földönfutókká tettek – de ismerem sorsukat forrásaimból. Azt is tudom, mert még egyetemi hallgató koromban kijegyzeteltem Milos Krno lakat alól, a pozsonyi jogi kar professzori könyvtárából kicsent könyvét, amely az 1946–47. évi párizsi béketárgyalások fődokumentumait tartalmazza *Jednali jsme o mír s Mad'arske* címmel, hogy a csehszlovák fél, mint precedensre, az egész nemzeteket likvidálni kész sztálini mintára hivatkozott, hangoztatva, hogy az ország németjeivel és magyarjaival a grúz-orosz diktátor receptje szerint kíván elbánni. (A babiloniakra és a perzsákra is hivatkozhatott volna, akik az ókor zsidóságát országukba deportálták.)

A polgár Beneš, a kommunista Gottwald s a magát demokratának minősítő pártok kisebb kaliberű politikusai refrénként hangoztatták minden fórumon, hogy a szlávok ennyien és ennyien vannak, legyőzték a tengelyhatalmakat, s a Szovjetunió szlávjaival és a nagy Sztálinnal a hátuk mögött övék lesz Európa jövője. Színtiszta szláv államot akarnak gyúrni országukból, s határaik közt ilyen és ilyen okokból nem tűnnek meg nem szláv népelemeket. A képlet ismerős, bár a csehszlovák nemzetpolitikai stratégiában fizikai megsemmisítésükről nem esett szó. A pángermánizmus után a pánszlávizmus. S a világ mindkettőnek itta-issza a levét.

A Kárpát-medence történelme, amíg a területnek a magyarság adott nevet, ilyen etnikai tisztogatást nem ismert. Folytak telepítések, de bel- és külföldi toborzással és vallási, felekezeti, gazdasági, politikai-önkormányzati előjogokkal a betelepítettek javára. Nem ki-rekesztő, hanem befogadó nemzet voltunk, mondják, s ez általában meg is felel az igazságnak, bár Trianon felől tekintve vissza, őseinknek óvatosabban kellett volna telepítgetniük. Ezért volt olyan döbbenetes a csehek és a szlovákok eljárása velünk, magyarokkal szemben; honfoglaló mohóságukat csak kismemzeti imperializmusként határozhatjuk meg. Ennek a cseh politika már 1918–19-ben is bizonyosságát adta, majd folytatta a gyakorlatot a felvidéki magyarság hátrányára megvalósított földreformmal, a szláv telepek sűrű hálózatának beékelésével, kárpátaljai csehesítő politikájával, az egész belső gyarmatosítással, amelyről a szlovákoknak is vannak lehangoló, szakításokra ingerlő emlékeik: mindig azzal az eszköztárral szolgálták terjeszkedésüket, amelyet az adott perc lehetővé tett számukra. Az a kismemzeti imperializmus a második világháborúból győztesen kijött csehek és szlovákok nemzetpolitikájában lepleződött le, még hozzá kétségbevonhatatlan egyértelműséggel. Tanuljon belőle, aki hasonló célokat szeretne követni.

A magát demokrataként minősítő cseh és szlovák állameszmét a barna és a vörös fasizmus fertőzte meg. A magyarkérdés "végső megoldására" törekedtek, mint a nácik a zsidók esetében. Lefordították az *Endlösung*-ot: *konečné riešenie*, mondták szlovákul, *konečné řešení*,

mondták csehül, és egy határig éltek is vele, ellenünk. A magyarkérdés vagonkérdés, mondta a moszkvai diktátor Gottwaldéknak, s a nyugati és a keleti csehszlovák emigráció azonos célt követett. Beneš, az agyafúrt, a politikai taktikában zseniális, de rövidlátó, a stratégiában vak cseh politikus a nagy nemzeti program támogatásáért Sztálin kezére játszotta az országot. Eltűnt innen a három millió német, és mintegy százezer magyar. Az ország vezetői kitepték az európai demokráciák nagy családjából, s egy nálunk addig nem tapasztalt keleti, zsarnoki politikai struktúrába és egy természetellenes, utópisztikus gazdasági rendszerbe fűzték régióinkat. 1968 augusztusában döbbszent rá az ország szláv ajkú népe, hogy a nagy nyelvtestvér ölelése nem szerelmeta, hanem hosszú távon halálos ölelés. A kommunista negyven év csődtömegének föloldása előbb-utóbb sikerülhet, de a seb, amelyet akkor rajtunk, németeken és magyarokon ejtettek, ki-kinyílik. Beheged, majd újra fölszakad. Nem akarjuk, hogy így legyen, nem jó ez az élmény, de így lesz, nemcsak bennünk, hanem örök traumaként őbennük is, mert maguknak is folyamatosan magyarázniuk kell a megmagyarázhatatlant.

A cseh Szudéták vidéke jórészt ma is kísértetvilág; ha az ember látja, rosszakat álmodik tőle. A magyar–szlovák lakosságcsere felvidéki magyar történelmi tájegységeket tett tönkre, s a hatvan esztendeje történtek következményei örökre kitörölhetetlenek maradnak. A szlovákokban és a csehekben is, ahogy azóta rólunk, magukról, helyzetünkről, kapcsolatainkról gondolkodnak és ítélnék. Vladimír Mináč, a szlovák kommunista prózaíró fejtette ki híres *Tu žije národ (Itt nemzet él)* című esszéjében nemzetkarakterológiai tételt, miszerint a szlovákok csöndben, alázattal kívánnak, s ha eljön az alkalmas pillanat, odacsapnak. Ez így igaz: 1919-től több ezer magyar, 1938 után több tízezer cseh, majd a zsidóság, 1945 után a felvidéki némettség és mintegy százezer magyar volt kénytelen távozni ősei földjéről, mindig az az etnikum, amelynek kiebrudalására történelmi alkalom nyílt. Ez nem rövidlejárátú etnikai tisztogatás, ahogy manapság a világban szanaszét látjuk, hanem hosszú távú etnikai magytakarítás a javából.

A beneši dekrétumok magyar vagyonokat kisajátító buzgalma egyházi ingatlanokat, iskolákat, parókiákat, sőt templomokat is sújtott, ezek egy részét reformátusságunk máig sem kapta vissza, néhány közülük visszavonhatatlanul tönkrement, néhány most van végképp leépülőben. A csapás, melyet iskolahálózatunkra mértek, kiheverhetetlen; kiművelt emberfőink országos aránya nem kielégítő, a magyar anyanyelvű oktatás öt éves szüneteltetése és pedagógusaink határon túlra kényszerítése az egész akkori iskolaköteles nemzedéket mellékvágányokra lökte, s több évtizedre volt szükségünk, hogy iskolahálózatunk az optimális szintet legalább megközelítse.

A lakosságcsere indította el s az ötvenes-hatvanas évek gazdasági-társadalmi kényszeire tetőzték be a folyamatot, amely egész felvidéki magyar régiók, a Garam-mente, Nógrád és Gömör, Abaúj, Zemplén és Ung, részben a Mátyusföld népes magyar településeinek elnéptelenedését okozták. Olyan falvainkban, ahol 1945-ig jómódú és öntudatos magyar népesség élt, ma lelkészeink évekig nem keresztelnek és esketnek, csak a halottak körüli szolgálatot végezhetik el. Tudok olyan Garam-menti faluról, amelynek református lakosságát a népcserével meggritkították, a maradék szétszéledt vagy kihalt, s a leányegyházzá sorvad gyülekezetbe hiába jár át a szomszéd település lelkésze, mert a templomot vasárnap rendre zárva találja, a kapuja felől a madaraknak énekel, prédikál és imádkozik, mint Isten XIII. századi assisi szegénykéje, Szent Ferenc. A telepes szomszédok a kerítés mögül nevetik a boldogtalant.

Egy gömöri falu, Zeherje népessége a türelmi rendelet után magas, büszke, barokk sisakos tornyot emelt temploma főhomlokzatára. A lakosságcserevel, a magyar gazdák vagyonának elkobzásával, a közös gazdálkodás kényszerével, a munkaerő elszívásával, a

magyarországi szlovák evangélikusok és Zólyom környéki katolikusok átplántálásával oda jutott a falu, hogy gyülekezete húsz-huszonöt magára hagyott idős emberből áll, emberi számítás szerint jövőtlenül, s büszke, a dombról messzire tekintő tornya három esztendeje eget-földet rázó robajjal az utcára feküdt. Mire észrevették, hogy dőlni kezd, már nem volt mód a segítségre. Temetőinket eléri a zsidó temetők sorsa, nem lesz gondozójuk, anyakönyveinket levéltárakba mentik.

A folyamat a Trianon utáni cseh és részben szlovák területszerző nemzetpolitikával kezdődött, a második világháborút lezáró párizsi békeszerződés előtti két év beneši dekrétumaival, majd a lakosságcserével folytatódott. Az ország államkapitalista gazdaságpolitikája, mely nem engedte, hogy régiókban a népességet helyben tartó mezőgazdasági, kereskedelmi, ipari és szolgáltató kis- és középvállalkozások alakuljanak, betetőzte a kényszerű elvándorlási és lepusztulási folyamatot. Az ímmel-ámmal induló, tőkehiánytól sorvadózó mai vállalkozások későn jöttek, s olyanok, mint a ma ültetett diófa: unokáink fognak róluk szüretelni – ha megszületnek, helyben maradnak magyarnak, vagy a föld derűsebb vidékeiről hazatérnek.

Ez a beneši dekrétumok valószerű történelmi summázata. A részletekbe e könyv tanulmányai és hiteles emlékezései avatják bel az Olvasót, akit szeretettel köszönt a fenti sorok szerzője.

Koncsol László

MENEKÜLTEK, DEPORTÁLTAK, KI- ÉS BETELEPÍTETTEK

A lakosságcsere története és emlékezete

1945. április 5-én, a második világháború után újjászülető Csehszlovák Köztársaság alkotmányértékű kassai kormányprogramja az állam területén élő nem szláv nemzeti közösségeit, a németeket és a magyarokat tette felelőssé az 1938/39-ben történelemért: a müncheni egyezményért, az első bécsi döntésért, a német megszállásért, a köztársaság felbomlásért, felszámolásáért. Pedig, mindaz, ami a csehszlovák válság hónapjaiban bekövetkezett, ahhoz az európai hatalmi erőviszonyok gyökeres átalakulása, a totalitárius diktatúrák előretörése, a demokratikus hatalmak meghátrálása kellett. A megoldatlanul feltorlódt csehszlovákiai nemzeti kérdések, a szlovák, rutén autonómiatörekvések, a német és magyar kisebbségek jogsérelmei valójában csak alkalmat kínáltak a Köztársaság belső és külső felosztásához. Csehszlovákia lakosságának 1921-ben 65,6 százaléka volt "csehszlovák", 34,4 százaléka, vagyis több mint egyharmada más nemzetiségű. A "csehszlovák" nemzetiségen belül, a 8,7 millióból 2,2 millió volt a szlovák; a németek száma 3,1 millió (23%), a magyaroké 747 ezer (5,6%), a ruszinoké 462 ezer (3,4%) volt. Rajtuk kívül 180 ezer zsidó, 76 ezer lengyel és 23 ezer "egyéb" nemzetiségű személy élt a Köztársaság területén.

Az Első Köztársaság soknemzetiségű jellege, az 1938–1939-ben rövid ideig létezett Második Köztársaság szlovák, rutén autonómiái, majd pedig az állam teljes felbomlása miatt a második világháború után csehek és szlovákok többsége egyetértett abban, hogy a kisebbségi kérdésnek – az állam biztonsága szempontjából – legjobb megoldását a nem szláv népcsoportok felszámolása jelenti.

A magyar kisebbség felszámolásának terve

Az Első Köztársaság vezetői már az 1920-as években megkísérelték a határ menti nemzetiségi tömbök fellazítását, az első földreform során. A "nemzeti alapon" végrehajtott földreform fölszámolta a német és a magyar nagybirtokokat, erősítette a cseh és a szlovák birtokos parasztságot. Az 1935–1938 közötti nemzetiségi statútum tervezetek mögül még a csehszlovák válság legsúlyosabb hónapjaiban és heteiben is hiányzott a kisebbségi közösségek autonómiáját biztosítani kész meggyőződés. A kisebbségek által lakott területek elválasztása Csehszlovákiától jórészt azért nem ütközött érdemi nemzetközi ellenállásba, mert a csehszlovák állam által a két világháború alatt biztosított polgári demokratikus fejlődés lehetőségeit kezdettől fogva lerontotta a nyelvi, oktatási, kulturális tekintetben kicsinyes nemzetállami nacionalizmus. Ez pedig megakadályozta a nemzetiségi közösségek állampolgári lojalitásának elmélyülését.

A londoni csehszlovák emigráció vezetőjeként Beneš kezdettől fogva sokat foglalkozott a világháború utáni csehszlovák állam belső és külső feltételeivel. Már 1941-ben arra a következtetésre jutott, hogy a német és magyar kisebbség jelentős részétől Csehszlovákiának meg kell szabadulnia. A csehszlovák békecélokról készült 1941. február 2-i memorandumában elismerte ugyan az 1938 előtti magyar–szlovák határok kiigazításának célszerűségét, de a Csallóköz területét nem kívánta viták tárgyává tenni. A Komáromtól keletre eső határszakasz módosítását "a lehető legátfogóbb lakosságcserevel" kívánta egybekötni, hogy az államhatárok az etnográfiai határokkal azonosakká váljanak. A területátadással egybekötött magyar–szlovák lakosságcsere ötlete 1942-ben is felbukkant megnyi-

latkozásaiban. A német kisebbség felszámolása mellett a magyar kisebbségi kérdés hasonló "megoldása" tehát 1941 februárjától kezdve, fokozatosan vált a londoni csehszlovák kormány háborús célpolitikájának kiemelt fontosságú elemévé. 1942-ben a szövetséges nagyhatalmak az első bécsi döntés érvényességét annullálták, ami Beneš számára még nagyobb mozgásteret biztosított.

A csehszlovák állam második világháború utáni újraalakításával összefüggő elképzeléseiben Beneš kezdetben a német és magyar kisebbség létszámának minimalizálását, ennek érdekében előbb területcserékkel, részleges területi kompenzációval kombinált kitelepítést, illetve a kisebbségi jogok helyett belső közigazgatási határok közé szorított nyelvi jogokat fontolgatott.

A Szovjetunió német megtámadását követően felértékelődött köztes-európai zónában a londoni csehszlovák emigráció hamar felismerte az új lehetőségeket. A csehszlovák kormány hivatalos brit, amerikai és szovjet elismerését követően Beneš már jóval magabiztosabban vetette fel a szudétanémet kérdés háború utáni megoldásának egyre radikálisabb, 1-2 milliónyi német kitelepítésével számoló alternatíváit. A csehszlovákiai németek tömeges és egyoldalú kitelepítésének nemzetközi támogatására törekvő Beneš legelőször a brit kormány kezdte támogatni. A csehszlovák köztársasági elnök 1943. májusi washingtoni útja során azonban Rooseveltnél elnök is beleegyezését adta a csehszlovákiai németek számának radikális csökkentését célzó egyoldalú kitelepítések tervéhez. Még amerikai útja során kapta kézhez a szovjet kormány táviratát, amelyben arról értesítették a csehszlovák köztársasági elnököt, hogy Moszkva támogatni fogja a németek háború utáni kitelepítését.

A németek kitelepítésével kapcsolatos eredeti beneši program 1943 decemberében, a moszkvai tárgyalások során egészült ki hivatalosan a szlovákiai magyarok kitelepítésének elképzelésével. Sztálinnak és Molotovnak a tárgyalások során Beneš a magyarok kitelepítése mellett a Csehszlovákia javára történő határmódosítások kérdését is felvetette. A csehszlovák–magyar határ módosítását a Szlovák Nemzeti Tanácsban Vavro Šrobár hangoztatta 1944 szeptemberében, aki az Ipoly-határ helyett az 1919. évi vasúti és Mátra–Bükk határ mellett szállt síkra. Beneš elsősorban a pozsonyi hídfő kibővítését tartotta fontosnak. A Sztálin által megerősített előzetes szovjet beleegyezés birtokában Beneš 1944 januárjától következetesen a "csehszlovákiai németek és magyarok kitelepítését" együtt szorgalmazta, jöllehet a német kérdés végleges megoldása számára mindig prioritás maradt.

A két nem szláv kisebbség kitelepítésére vonatkozó csehszlovák elképzeléseket a legrészletesebben az a memorandum foglalta össze, amelyet a londoni csehszlovák emigráns kormány 1944. november 23-án küldött meg a szovjet, brit és amerikai kormányoknak. A memorandum abból a felismerésből indult ki, hogy Közép-Európában a nemzeti kisebbségek komoly feszültségek kiváltói, ugyanakkor nem lehet nemzetiségileg "tisztá" államokat határmódosításokkal létrehozni. A memorandum – Beneš korábbi, területi kompenzációval, részleges határmódosításokkal kombinált kitelepítési elveiről megfelelkezve – semmilyen területi engedményt sem tartott elképzelhetőnek Németország javára, mondván az ilyen koncessziók a német agresszió jogosultságát igazolhatnák.

A memorandum szerint a háborús tapasztalatok után Csehszlovákia számára a német és a magyar kisebbség kitelepítése ("transfer") jelenti az egyedül célravezető megoldást a kisebbségi kérdés végleges rendezésében, mert "főként a nácizmus, a szörnyű tömeggyilkosságok és brutalitások óta a csehszlovák nép nem tudna nyugodtan élni Csehszlovákiában a német kisebbség nagy részével". Ezért a memorandum szerzői szerint "az erőszakos németesítés és a népiirtás brutális német módszerei helyett" "a német lakosság nagyobbik részének kitelepítése elsőrendű szükségszerűség". A háború befejezésekor Csehszlovákia

területén maradt német kisebbség egészének kitelepítéséhez kért nagyhatalmi támogatást arra is fel kívánta használni a csehszlovák kormány, hogy a Németország nem csak a szervezett "transzfer" keretében kitelepített németek, hanem "a csehszlovák állampolgárok által elűldözött, illetve jövőben elűldözendő összes német" számára is adjon állampolgárságot és fogadja be területére.

A két kisebbség kitelepítésére vonatkozó 1944. november 23-i csehszlovák memorandum még engedélyezte volna a kitelepített németek számára az ingóságok többségének elszállítását, amit azután 1945-ben már csak a személyes tárgyakra és az utazás idején feltétlenül szükséges élelemre korlátoztak. A szlovákiai magyarokkal kapcsolatosan ez a memorandum a következőképpen fogalmazott: "A magyar kisebbség jelenléte Csehszlovákiában nem jelent olyan veszélyes problémákat, mint a német kisebbségé. A csehszlovák kormány azonban fenntartja magának a jogot, hogy a memorandumban megfogalmazott javaslatnak megfelelően, hasonló módon járjon el a magyar kisebbség azon elemeivel szemben, akik a Köztársasággal szemben ellenségesen viselkedtek. Megjegyezzük, hogy az 1938. évi állapotok szerint jelentős számú szlovák kisebbség jelenléte Magyarország határain belül lehetővé teszi, hogy ezt a kérdést a lakosságcsere alapján igen széleskörűen megoldhassuk."

A szlovákiai helyzet a világháború utolsó hónapjaiban

A magyar kérdés szlovákiai rendezése kezdettől fogva egyfajta mellékhadszíntérnek bizonyult a londoni kormány számára. A radikális rendezést 1944 folyamán és 1945 elején a szlovák hatóságok sem erőltették. Itt kell felhívni a figyelmet arra, hogy a londoni és moszkvai csehszlovák emigráció magyarellenes terveitől eltérően, az 1944 augusztusában kitört szlovák nemzeti felkelés során megalakult szlovákiai törvényhozó testület, a Szlovák Nemzeti Tanács elképzeléseiben csak részleges büntető intézkedések fogalmazódtak meg a magyar kisebbséggel, illetve annak az 1938–1945 közötti időszakra vonatkozóan elmarasztalhatónak tartott részével szemben. Igaz az etnikai diszkrimináció mozzanata – a magyarok politikai életből, közigazgatásból való kizárását szorgalmazó határozatok, rendeletek, illetve az 1938 után Magyarországra került dél-szlovákiai terület valamennyi "anyaországi telepésének" elűzésére vonatkozó tervek formájában – már 1944 szeptemberében megjelent. Még 1945 első hónapjaiban sem tervezték szlovák részről a magyar kisebbség teljes felszámolását. Ugyanakkor az SZNT Belügyi Megbízotti Hivatalának 1944. szeptember 27-i rendeletében megjelent a kollektív bűnösség elvének az alkalmazása, illetve az etnikai diszkrimináció gyakorlata a helyi közigazgatási intézményekből – minden más körülménytől függetlenül – kizárták a szlovákiai németeket és magyarokat.

A háború utolsó periódusában, 1945 tavaszán azonban a londoni és a moszkvai emigráció határozta meg a háború utáni csehszlovák elképzeléseket az ország etnikai átalakítására, a tiszta szláv nemzetállam létrehozására. A magyarokkal szembeni negatív szlovákiai fordulat kezdetét a Szlovák Kommunista Párt 1945. március 1-jei kassai konferenciája, s az ott elfogadott programnyilatkozat jelentette. A pártkonferencia nyilatkozata a következő követelésekben összegezte a pártnak a Szlovákia területén élő magyarokkal szembeni törekvéseit. Elítélni és megbüntetni javasolt minden magyart, "aki üdvözölte és támogatta Szlovákia déli területeinek Magyarországhoz csatolását és a magyar fasiszta hadsereg által való elfoglalását". Rosszhiszemű megközelítésben ez a kritérium önmagában elégséges alapot adhatott volna az egész szlovákiai magyarság börtönbe zárására. Hiszen az 1938. évi bécsi döntést, s az azt követő bevonulást a felvidéki magyarok szinte kivétel nélkül olyan örömmünnepként élték meg, amely a korábbi, etnikai szempontból méltánytalan trianoni hátrárijelölés helyett az etnikai realitásokhoz jóval közelebb álló határt eredményezett.

A kommunista felhívás szerint azok végképp nem számíthattak kegyelemre, akik a magyar fennhatóság alá került területeken bármifajta bűnt vagy erőszakot követtek el a szlovák néppel szemben. Más kérdés, hogy ebbe a kategóriába elsősorban a szlovákiai Egyesült Magyar Párt, illetve az 1938. november utáni szlovákiai Magyar Párt tisztségviselőit, politikusait sorolták. Köztük volt a két párt elnöke, Esterházy János, az elnökség tagjai, illetve városi, helyi szervezetek vezető tisztségviselői: Csáky Mihály, Teszár Béla, Jabloniczky János, Párkány Lajos, Böjtös József, Vircsik Károly, Szüllő Sándor és Brinbaum Frigyes. A Husák belügyi megbízott által a szovjeteknek átadott és Szovjetunióba elhurcolt szlovákiai magyar politikusokat Moszkvában 1946. június 10-én a szovjet belügyminisztérium mellett működött különleges tanács öttől tíz évig terjedő javító munkatáborra és vagyoneklobzásra ítélte.

Jóval nagyobb réteget, gyakorlatilag az egész katonaköteles felvidéki magyar férfi népességet, köztük azokat a 14 évesnél idősebb fiatalokat is, akik a Levente-mozgalom tagjai voltak érintette "a szövetséges Vörös Hadsereggel vagy a csehszlovák hadsereggel szemben fegyveresen harcolókkal" szembeni büntetés követelése. A nyilatkozat a "bűnös magyarok" megbüntetésével mellett követelte a bécsi döntés után Szlovákia területén letelepültek azonnali kitoloncolását, amiben minden cseh és szlovák párt kezdettől fogva egyetértett. Mindezekhez az intézkedésekhez a felhívás a szlovákiai magyarok aktív részvételét kéri, mert "a szlovák nép bizalmát csak akkor vívhatja ki, ha maga is energikusan fellép minden olyan magyarral szemben, akik a fenti bűnöket elkövették". A magyarkérdés kezelésének szentelt fejezet az elmagyarosított dél-szlovákiai területek elszlovákosítását is feladatként jelölte meg.

A szlovákiai magyarok helyzete a világháborút követő hónapokban

A szlovákiai helyzetnek volt néhány alapvető sajátossága a cseh- és morvaországgal szemben. A mintegy másfélszáz ezres szlovákiai (kárpáti) németiség jelentős részét a német katonai hatóságok a világháború utolsó szakaszában evakuálták Németországba, sokan pedig a front elől a szomszédos cseh-morva protektorátus területére menekültek. A csehszlovákiai "nemzeti és demokratikus forradalom" nemzeti éle emiatt elsősorban a magyar kisebbség ellen irányult. Ezt a közösséget azonban nehéz volt a szudétánémetekkel azonos módon kezelni. Egyrészt az első bécsi döntés előtt a magyarlakta dél-szlovákiai területen gyakorlatilag semmilyen tömeges rendzavarásokra nem került sor, a területátadás idején a helyi magyar és szlovák népesség között sem került sor súlyosabb incidensekre, s ezért a szlovákiai magyarok közt nem volt számottevő félelem a háború után várható fejlemények miatt.

Másrészt a front elvonulása után a szlovákiai magyarok helyben maradtak, és főleg az erős szlovákiai magyar kommunista csoportok révén igyekeztek bekapcsolódni a háború utáni politikai életbe. Sok helyen felvették a kapcsolatot a szovjet hadsereg vezetőivel, újra-szervezték a helyi közigazgatást. Ez történt például a front elvonulását követő napokban Királyhelmecen és Rozsnyón, de számos más magyarlakta városban és községben. Végül maga a szlovák és a csehszlovák vezetés sem volt kezdettől fogva egységes abban, hogy a magyarokkal szemben ugyanolyan büntető szabályokat kell foganatosítani, mint a németekkel. A magyarelles hangulat azonban a háború befejezése után rendkívüli mértékben felerősödött, amit a kormányprogram, a köztársasági elnöki dekrétumok, a Szlovák Nemzeti Tanács megbízottai rendeletei, s a pártok közül elsősorban a szlovák kommunisták magatartása váltott ki. Amint azt az események igazolták, végül a csehszlovák kormánynak nem sikerült a németkérdéshez hasonló "globális rendezést", vagyis a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítését megvalósítania.

A Ludvík Svoboda tábornok vezette csehszlovák hadsereg 1945 áprilisára tervezett magyarellenes katonai akcióját a szovjet katonai vezetés nem támogatta, a front kelet-nyugati irányú mozgása pedig nem is tette lehetővé az észak-déli irányú "hadművelet" beindítását. A szlovákiai magyar kérdés további rendkívül fontos sajátosságát a nemzetközi megítélés német kérdéstől eltérő hangsúlyai adták. Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt magyar fegyverszüneti megállapodás értelmében az 1938. november 2-i bécsi döntéssel Magyarországnak ítélt területek ismét Csehszlovákiához kerültek. Ugyanakkor a fegyverszüneti egyezményt előkészítő szovjet kormány ellenében a megállapodást aláíró brit és az amerikai kormány nem támogatta a londoni csehszlovák kormánynak azt a kívánását, hogy a fegyverszüneti megállapodás kötelezze Magyarországot a Csehszlovákiának visszaadandó területek magyar lakosságának befogadására.

Mindazonáltal a magyarországi fegyverszüneti megállapodás során az is eldőlt, hogy a romániai, jugoszláviai, csehszlovákiai magyarokat nem kezelik a régió országaiban élő német kisebbségekkel azonos módon. A kisebbségi németekkel szemben a Szovjetunió és Nagy-Britannia egyaránt a teljes kitoloncolást, Németországba telepítést tartotta a kívánatosnak. Ráadásul a szovjet kormány a Vörös Hadsereg által megszállt országokban fenntartotta magának a jogot arra, hogy a munkaképes korú német lakosságból a 17–45 év közötti férfiakat és a 18–35 év közötti nőket a Szovjetunióba hurcolják kényszermunkára.

A felvidéki magyarságnak az a nagyobbik része, amely rövid hat évre Magyarország állampolgárává vált, a háborús front elvonulását követően ismét kisebbségi sorba került. Ez egyebek közt azt jelentette, hogy az 1938–1945 között Szlovákiában maradt magyarokkal együtt osztozott abban a sorsban, amelyet számára a csehszlovák kormány, valamint a szlovák hatóságok előkészítettek. Ugyanakkor a formailag szintén Csehszlovákiához visszakerült kárpátaljai magyarság a szovjet katonai megszállás nyomán kialakult körülmények közt, rövid pár hónapon belül Kárpátalja egész területével és az ott élő más népekkel együtt a Szovjetunió része lett. A IV. Ukrán Front Katonai Tanácsa 1944. november 12-én kiadott 0036. számú határozata alapján a tartomány 18 és 50 év közötti német és magyar férfi népességét – becslések szerint mintegy 40 ezer embert – internáló táborokba vitték. Közülük minden harmadik áldozatául esett a szovjet lágerek, a szibériai táborok, a Gulag és a kényszermunka során megtapasztalt kegyetlen bánásmódnak.

A hozzávetőleg 600 ezerre fogyatkozott felvidéki magyar népcsoportot a németeket sújtó erőszakos elűldözéshez fogható támadások viszonylag kis mértékben érintették. A "málenkij robot" főként a bodrogi, Ung-vidéki magyar településeken szedte áldozatait, de a személyi okmányokban bejegyzett magyar nemzetiség vagy állampolgárság miatt az egész országban hurcoltak el magyarokat a Gulagra. A magyarok tehát rendkívül nehéz helyzetbe kerültek a kisebbségek nélküli nemzetállam kialakítására törekvő Csehszlovák Köztársaságban. A magyar fegyverszüneti egyezmény, valamint az 1944. május 8-i szovjet–csehszlovák megállapodás értelmében a szovjet hadsereg által elfoglalt területeken a közigazgatást a csehszlovák hatóságok vették kézbe. A köztársasági elnök 1944. évi 18. számú dekrétuma, valamint az SZNT Belügyminisztériumi Megbízotti Hivatalának 1944. szeptember 27-i rendelete alapján Szlovákia magyarlakta településein a nemzeti bizottságokban a két kisebbség tagjai nem vehettek részt.

Ennek ellenére számos településen az első hetekben a helyi magyarok irányították településüket. A Szlovák Kommunista Párt 1945. március 1-jei kassai konferenciáján elfogadott felhívás a szlovákiai magyarokat legfeljebb a helyi nemzeti bizottságok tanácsadó testületeibe engedte be, szavazati jog nélkül. Az SZNT elnöksége által 1945. április 7-én elfogadott 1945. évi 26. számú rendelet alapján a német és magyar lakta településeken közigazgatási bizottságok, illetve komisszárok vették át a helyi közigazgatást.

Az SZNT által a nemzeti bizottságok munkájának irányítására létrehozott, kommunistákból álló bizottság 1945. április 12-i határozata azután egyértelműen megtiltotta a németek és magyarok részvételét a helyi közigazgatásban.

Az 1945. április 5-i kassai kormányprogram

Edvard Beneš és londoni kormánya, az Államtanács képviselői, a moszkvai kommunista emigráció tagjaival együtt Moszkván keresztül 1945. április 3-án érkeztek Kassára. Ezen a napon, még útban Kassa felé, a vonaton, a Šrámek vezette londoni csehszlovák kormány Beneš elnöknek benyújtotta lemondását. Ezt követően Kassán megalakult az új kormány és kihirdették a már Moszkvában elfogadott új kormányprogramot. Ennek VIII. pontja fejtette ki a tiszta szláv nemzetállam megteremtésének tervét: "A cseheknek és szlovákoknak a német és magyar kisebbséggel kapcsolatos szörnyűséges tapasztalatai – hiszen a kisebbségek nagyjából a köztársaság ellen irányuló hódító politika engedelkeny eszközének bizonyultak, s közülük elsősorban a csehszlovákiai németek kínálkoztak fel a cseh és szlovák nemzet elleni megsemmisítő hadjáratra – a megújított Csehszlovákiát mély és végleges beavatkozásra kényszerítik."

A kormányprogram elvben lehetővé tette az 1938 előtt is csehszlovák állampolgársággal rendelkező, lojális és hűséges német és magyar nemzetiségű polgárok büntetlenségét, állampolgárságuk visszaadását, az elmenekült antifasiszta németek és magyarok visszatérésének engedélyezését. Ugyanakkor célul tűzte ki a többi egykori csehszlovákiai német és magyar állampolgárságának s a hozzájuk kötődő politikai, szociális, nemzetiségi jogoknak a megszüntetését, a bűnösök megbüntetését, az ország területéről való kitiltását, s végül az 1938 után csehszlovák területre betelepültek azonnal kiutasítását. A kormányprogram végrehajtásában, s azon belül a két kisebbség felszámolásában az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásáig, 1945. október 28-áig terjedő időszakban fontos szerep jutott a köztársasági elnöki dekrétumoknak, illetve az azokat Szlovákia területén adaptáló Szlovák Nemzeti Tanács által hozott rendeleteknek.

A kassai kormányprogram kihirdetésével egyértelművé vált, hogy a háború utolsó periódusában, 1945 tavaszán a moszkvai emigráció határozta meg a háború utáni csehszlovákiai fejlődést, a kormányalakítást, s a háború utáni újjáépítés, politikai berendezkedés programját. A kormányprogram teret nyitott a köztársaság fokozatos bolsevizálásának. A három és félmillió német, illetve a kárpátaljaiakkal együtt közel nyolcszáz ezres magyar kisebbség végleges felszámolásával felerősödött nacionalizmus eszményi háterszínként biztosított az antidemokratikus végrehajtói hatalomnak. A jogfosztó elnöki, nemzeti tanácsi jogszabályok, a szociális demagógia eleve kizárta a hatalmi ágak közötti demokratikus hatalommegosztást.

A csehszlovák Nemzeti Front Zdeněk Fierlinger vezette kormányának kassai kormányprogramja lehetőséget teremtett a köztársaság radikális nemzeti, etnikai, szociális, tulajdonjogi, politikai, pártpolitikai, államjogi átrendezésére. Nemzeti vonatkozásban a szlovák kérdés rendezése, valamint a két nem szláv nemzeti kisebbség kollektív bűnösségének elve és az ennek alapján immár legitimnek számító etnikai diszkrimináció bizonyult döntőnek. Az állampolgári jogokkal nem rendelkező németeket és magyarokat az egymást követő elnöki dekrétumokkal, rendeletekkel – a kassai kormányprogramnak megfelelően – 1945 tavaszán, nyarán megfosztották vagyonuktól, állampolgárságuktól, politikai, szociális és nemzetiségi jogaiktól.

A kormányprogram sokkal inkább a nemzeti célokat tette egyértelművé, mint a szociális átalakulás programját. A Szovjetuniótól való függőség elismerésével pedig az

ország külpolitikai kényszerpályára került. Ezeket a változásokat a polgári pártok és maga Beneš is megpróbálták a maguk javára felhasználni, egyebek közt a nemzeti követelések túlsúlyozásával, radikális megoldásával. Radikalizmusban és – mint hamarosan kiderült – nacionalizmusban azonban a kommunistákkal már akkor sem lehetett felvenni a versenyt.

A beneši dekrétumok és szláv nemzetállam megvalósítása

A háborús események befejezésekor még mindig három milliónyi német és hozzávetőleg 650–700 ezer szlovákiai magyar mielőbbi elűldözése, kitelepítése volt az elsődleges "nemzeti forradalmi" cél. Ennek megvalósítására a csehszlovák és szlovák hatóságok a szovjet és a csehszlovák hadsereg alakulatait is szeretnék volna igénybe venni.

A csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolására nagyhatalmi beleegyezés hiányában is többféle lehetősége maradt a csehszlovák hatóságoknak:

- az 1938 előtt magyar állampolgársággal rendelkező személyek elűzése otthonaikból;
- a pozsonyi és kisebb mértékben a kassai, komáromi városi magyar népesség internálása, lakásaik lefoglalása azzal a céllal, hogy Magyarországra menekülésüket felgyorsítsák;
- a belső széttelepítés, amely 1945 és 1946 telén a csehországi deportálások során hozzávetőleg 45–50 ezer magyart érintett;
- az 1946-ban beindított reszlovakizációs akció, amely a vagyon elkobzásától és kitelepítéstől való mentesítésnek, valamint az állampolgári jogok megszerzésének a kilátásba helyezésével 350 ezer fős magyar tömeget kényszerített arra, hogy "reszlovakizáljon";
- a belső telepítésekkel, a megfélemlített magyarok menekülésével Csehszlovákia 1945 decemberében tárgyalásokra kényszerítette Magyarországot, amely 1946. február 27-én aláírta a rendkívül egyenlőtlen lakosságcsere-egyezményt. Ennek keretében 1947–48-ban összesen 70–72 ezer szlovákiai magyart telepítettek át Magyarországra a csehszlovák hatóságok és ugyanők ugyanennyi szlovákot toboroztak Magyarországon az áttelepülésre.

A szlovákiai, illetve csehországi németek esetében a német katonai hatóságok által elrendelt evakuálás, a spontán menekülés, valamint az erőszakos elűldözés százezres nagyságrendű népességmozgásokat indított el. A szlovákiai magyarok azonban szinte kivétel nélkül otthonaikban maradtak.

A két nem szláv kisebbség helyzetének kezelésére, a német és a magyar kisebbségi kérdés "végleges megoldásához" tehát olyan jogszabályok elfogadására volt szükség, amely az államot felhatalmazta a két kisebbséghez tartozó személyek kitelepítésére. Ezeknek a jogszabályoknak legfontosabb "jogforrása" a kassai kormányprogram volt. Az etnikai diszkriminációra épülő jogszabályok prototípusait pedig a Szlovák Nemzeti Tanács német és magyar földtulajdont elkobzó, illetve a háborús bűnösök büntetését szabályozó rendeletei, illetve Beneš köztársasági elnök azonos célokkal készült dekrétumai jelentették.

Edvard Beneš köztársasági elnök 1945. április 2. és 1945. október 27. közötti időszakban összesen 98 dekrétumot bocsátott ki. Ezeket az 1945. október 28-án megalakult ideiglenes csehszlovák nemzetgyűlés 1946 márciusában visszamenőleges hatállyal törvényerőre emelt. A 98 dekrétumból 13 vonatkozik közvetlenül a német és magyar kisebbségre, s jó néhány további közvetve szintén tartalmazott olyan rendelkezéseket, amelyek összefüggtek a két kisebbség kollektív bűnösökként való elmarasztalásával.

A két kisebbség kollektív bűnösként való elmarasztalásának, illetve büntetésének elvén alapuló legfontosabb dekrétumok közül az 1945. május 19-én kiadott 5. számú elnöki dekrétum "az elnyomás idején végrehajtott egyes vagyoni jogi ügyletek érvénytelenségéről, továbbá a németek, magyarok és árulók, kollaboránsok, valamint egyes szervezetek és intézetek vagyoni értékeinek állami kezeléséről" rendelkezett. A dekrétum negyedik paragrafusa kimondta: "Állami szempontból megbízhatatlannak kell tekinteni a) a német vagy magyar nemzetiségű személyeket, b) azokat a személyeket, akik a Csehszlovák Köztársaság állami szuverenitása, önállósága, egysége, demokratikus köztársasági államformája, biztonsága és védelme ellen irányuló tevékenységet fejtettek ki..."

Ugyanezen dekrétum azt is kifejtette, hogy kit kell német vagy magyar nemzetiségűnek tekinteni. Mindazokat, "akik az 1929 utáni időszakban a népszámlálásokkor német vagy magyar nemzetiségűeknek tekintették magukat, vagy pedig a német vagy a magyar nemzetiségű személyeket tömörítő nemzeti csoportok, szervezetek vagy politikai pártok tagjai lettek." Az egész kisebbségi csoportot kollektív bűnösként kezelő magatartás jellemezte a két kisebbséget érintő többi elnöki dekrétumot is. Közülük az 1945. évi 5, 12. számú dekrétum a németek, magyarok mezőgazdasági vagyonának elkobzásáról, a 16. számú a náci bűnösök, háborús bűnösök megbüntetéséről, a rendkívüli népbíróságok létrehozásáról intézkedett.

A legnagyobb horderejű döntést az 1945. augusztus 2-án kibocsátott 33. számú elnöki dekrétum jelentette, amely a németektől és magyaroktól – a müncheni szerződés, illetve a bécsi döntés semmisségének ellenére – megtagadta a csehszlovák állampolgárság visszaadását, mi több azokat a németeket is magyarokat is megfosztotta attól, akik 1938 után továbbra is Csehszlovákia polgárai maradtak.

A dekrétumok közül a 27. számú elnöki rendelet a belső telepítések egységes rendszeréről, a 28. számú pedig a cseh és szlovák telepeselemek a németek, magyarok, ellenséges elemek földbirtokára és üzemeibe való betelepítéséről rendelkezett. A szlovákiai magyarok 1945–1946. évi csehországi deportálásának jogi alapját az 1945. szeptember 19-i 71. számú elnöki dekrétum teremtette meg, amely az állampolgárságuktól megfosztott személyek munkakötelezettségéről rendelkezett, illetve a 88. számú elnöki rendelet, amely az általános munkakötelezettséget szabályozta.

A két kisebbséghez tartozók vagyonát az 1945. évi 5, 12. és 108. számú elnöki dekrétumok alapján valamennyi csehszlovákiai német és magyar földbirtokát mint "ellenséges vagyont" lehetett elkobozni, konfiskálni. Az utóbbi dekrétum szabályozta az ellenséges elkobzott vagyonokból létrehozott nemzeti újjáépítési alapokat. A dekrétum szerint gyakorlatilag kártérítés nélkül el lehetett venni minden német és magyar tulajdonban lévő ingó és ingatlan vagyont. Különösen azokat, amelyek "a Német Birodalomnak és a Magyar Királyságnak, a német vagy a magyar jog értelmében létezett jogi személyeknek, a német náci pártoknak, a magyar pártoknak, valamint az ezekhez a rendszerekhez tartozó és velük kapcsolatban álló más egységeknek, szervezeteknek, vállalatoknak, létesítményeknek, társulatoknak, alapoknak és célvagyonoknak, más német vagy magyar jogi személyeknek" a tulajdonában voltak.

Ugyancsak elkobozták az antifasiszta mivoltukat nem bizonyító természetes személyeknek a világháború végén személyes tulajdonában lévő vagyontárgyakat. Súlyos jogfosztások forrásává vált az 1945. évi 16. számú dekrétum, amelynek alapján – egyebek közt az 1946. évi csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményben a háborús bűnösöknek minősített csehszlovákiai magyarok egyoldalú kiutasítására vonatkozó rendelkezést kihasználva – a csehszlovák hatóságok igyekeztek tömegperek keretében százával háborús bűnösként elítélni magyarokat. Ez történt 1946. július 26. és augusztus 14. közt Kassán, ahol 715 magyar nemzetiségű személy ellen indítottak el egyszerre bírósági eljárást.

A Szlovák Nemzeti Tanács és a Megbízotti Testület rendeletei

A dekrétumok, illetve a kormányprogram szlovákiai végrehajtását az Szlovák Nemzeti Tanács, valamint a végrehajtó hatalmat gyakorló szlovák Megbízotti Testület – esetenként egy-egy megbízott – rendeletei adaptálták. Így például a az SZNT 1945. évi 4. számú rendelete szabályozta a szlovákiai németek és magyarok mezőgazdasági vagyonának elkobzását. Az SZNT 1945. évi 33. számú rendelete pedig a népbíróságok hatáskörébe tartozó szlovákiai német és magyar fizikai, illetve jogi személyek körét pontosította. Az elkobzott német és magyar vagyon nemzeti gondokság alá helyezéséről az SZNT 1945. 50. számú rendelete intézkedett, a szlovákiai munkatáborokról pedig az 1945. évi 105. számú rendelet.

A szlovákiai rendeletek szerkezetükben, dikciójukban alapvetően megegyeztek a vonatkozó Beneš-dekrétumokkal. Kibocsátásukat nem pusztán a szlovákiai sajátosságok indokolták. A központi prágai kormányzat és a szlovákiai Megbízotti Testület, illetve a prágai Nemzetgyűlés, valamint a Szlovák Nemzeti Tanács között kibontakozott politikai küzdelmek szintén a csehországi és a szlovákiai ügyek különválasztását eredményezték. Erre használták fel a nacionalizmus kassai kormányprogrammal szabadjára eresztett szellemének tombolását, majd az 1946. évi választásokon vereséget szenvedett és emiatt még inkább radikalizálódott szlovák kommunisták hatalmi ambícióit.

A magyar kérdés belső megoldási módozataival (csehországi deportálások, vagyonelkobzások, tömeges népbírószági ítéletek stb.) a prágai kormány 1946 februárjában az úgynevezett lakosságcsere-egyezményre megkötésére kényszerítette Magyarországot. Ennek alapján csehszlovák részről annyi magyart telepíthettek át Magyarországra, ahány magyarországi szlovák nemzetiségű lakos volt hajlandó önként áttelepülni a Csehszlovák Köztársaságba. Az etnikai homogenizációt szolgáló akciók azonban már korábban megkezdődtek: 1944–1945 telén mintegy 30 ezer csehszlovákiai magyar polgári személyt deportáltak kényszerszolgálatra a Szovjetunióba, 1945 nyarán pedig több mint 36 ezer magyart toloncoltak ki szülőföldjéről. A kitoloncolás elsősorban a bécsi döntést követően felvidéki területekre költöző hivatalnokokat, tanítókat, valamint pozsonyi, kassai magyarokat érintette. 1945 végén és 1946/47 telén pedig közel 45 ezer embert deportáltak Csehországba kényszerszolgálatra. Több ezer magyart szlovákiai munkatáborokban, illetve koncentrációs táborokban tartottak.

Az 1946. június 17-i kormányrendelet értelmében a szlovákiai magyarok részt vehettek az úgynevezett reszlovakizációs akcióban, amelynek a Dél-Szlovákiában maradó magyarok elszlovákosítása volt a célja. A jelentkezőknek megígérték, hogy visszakapják állampolgársági jogukat és szülőföldjükön maradhatnak. A jogaiktól és vagyonuktól megfosztott, a deportálásokról és kitelepítésekről rettegő szlovákiai magyarok közül 410 ezer ember kérelmezte magyar nemzetiségének megváltoztatását, szlovákká minősítését.

A csehszlovák kormány 1945 őszén, a potsdami konferencia után kénytelen volt tudomásul venni, hogy a hárommillió csehszlovákiai német kisebbségtől eltérően a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítésére nem kapta meg a győztes nagyhatalmak hozzájárulását. A kassai kormányprogramban célul kitűzött szláv nemzetállamot tehát a magyar kisebbség esetében a csehszlovák hatóságok kénytelen voltak visszatérni a Magyarországgal megkötendő lakosságcsere-egyezmény elképzelésének megvalósításához.

Ennek ellenére a kisebbségi magyar közösséggel szemben életbe léptek a beneši dekrétumok német- és magyarellenos jogfosztó intézkedései, a Szlovák Nemzeti Tanács magyarellenos rendeletei, amelyek a magyarokat megfosztották állampolgári, vagyoni, szociális és nemzetiségi jogaitól. Az 1938 után visszacsatolt területekre betelepülőknél 1945

májusában minden ingóságukat hátrahagyva 24–48 óra alatt el kellett hagynuk az ország területét. Ezt a módszert az autochton magyar népességű településeken is megpróbálták alkalmazni, a magyar kormány és a határőrizeti hatóságok ellenállása miatt sikertelenül. A magyar kormány a csehszlovákiai magyarság ügyében több alkalommal fordult a nagyhatalmakhoz, illetve a Külügyminiszteri Tanácshoz. 1946 nyarán például a csehszlovák hatóságok fokozódó magyarellenes aktivitása készítette ilyen lépésre. Magyarország az Atlanti Charta és az ENSZ Egyezségokmány alapelveinek megsértése, és az 1946. február 27-én kötött lakosságcsere-egyezménnyel ellentétes eljárások miatt emelt panaszt Csehszlovákia ellen.

Az 1946. július 29-én a párizsi Luxemburg-palotában megnyitott békekonferencián a magyar békeszerződés legfontosabb kérdései közül a jóvátétel nagyságának megállapításával, valamint a két csehszlovák módosító javaslattal, nevezetesen a pozsonyi hídfő öt közösségére, valamint kétszázezer csehszlovákiai magyarnak a lakosságcsere-egyezmény keretén felüli, egyoldalú magyarországi áttelepítésére vonatkozó igénybejelentéssel foglalkoztak a legbelsőbban.

A szlovákiai magyarság az 1945-ben kezdődött jogfosztottsága második évében közel járt a megsemmisüléshez. A nyugati demokráciáknak a párizsi békekonferencián tanúsított elvi magatartása nélkül a kommunista hatalomátvételig hátralévő egy esztendőben a többségükben szlovák kommunista miniszterek, államtitkárok, illetve megbízottak által irányított, de a prágai kormány, valamint Beneš köztársasági elnök által is támogatott magyarellenes kurzus alighanem megtörte, s döntő részben felszámolta volna a kisebbségi magyar közösséget.

A Szlovákiából kiutasított és elmenekült demokrata magyarok tanácsának a párizsi békekonferencia elnökéhez intézett 1946. augusztus 19-i távirata így összegezte a felszámolásra ítélt közösség megmaradásának esélyeit: "Tiltakozunk a szlovákiai magyarság kollektív felelősségre vonása ellen, és ünnepélyesen elvetjük az erőszakos és embertelen módszerekkel kikényszerített népcsere elvét. A tartós béke érdekében felemeljük szavunkat a Nemzetek Szövetsége által garantált teljes kisebbségi jogvédelem és az Atlanti Charta szellemében biztosított emberi jogok mellett. Ellenkező esetben egyetlen igazságos megoldásnak a magyar területeknek a demokratikus Magyarországhoz való visszacsatolását tekintjük, mert a népességhez föld is tartozik." Hasonló elveket vallott az Arany A. László vezette, illegálisan működő Csehszlovákiai Magyar Demokratikus Népi Szövetség és a szlovákiai magyar értelmiségiek többsége.

A Dél-Szlovákia nemzetiségi átalakításához igénybe vett eljárások, tervek, akciók egymással szorosan összefüggtek. A szlovákiai Telepítési Hivatal, a Megbízotti Testület, illetve a prágai kormány a helyzetet és Magyarország magatartását figyelembe véve döntött a rendelkezésre álló eszközök felhasználásáról. A Szovjetunió többszöri közbelépésére, figyelmeztetésére Csehszlovákia – az 1948 februárjában történt csehszlovákiai kommunista hatalomátvételt követően – fokozatosan lezárta a kassai kormányprogramhoz és a beneši dekrétumokhoz kötődő kisebbségellenes periódust.

Az 1948. október 25-i 245. számú törvény, hűségeskü letétele után biztosította a magyar nemzetiségű személyek részére az állampolgárság visszaadását. Magyarország és Csehszlovákia 1949. július 25-én a csorbatói jegyzőkönyvben megállapodott abban, hogy a Magyarországra kitelepített csehszlovákiai magyarok vagyonának fejében Csehszlovákia elengedi Magyarországnak a békekonferencián meghatározott 30 millió dolláros háborús jóvátétel még esedékes részeit. A csehszlovákiai magyarok vagyon- és jogfosztással, valamint kitelepítési fenyegetésekkel kikényszerített *reszlovakizációs* nyilatkozatait azonban csak 1954-ben érvénytelenítették.

Hatvan év, két-három nemzedék távlatában méltányos megegyezésekre csakis az érintett és érdekelt felek kölcsönösen belátó és megbocsátó magatartása biztosíthat megfelelő hátteret és fedezetet. Az 1997. évi csehszlovák–német közös nyilatkozatban például a két fél közösen ítélte el a kollektív bűn elvének érvényesítését a korabeli csehszlovák jogszabályokban. Hasonlóképpen járt el a Szlovák Nemzeti Tanács 1991. évi nyilatkozatában a szlovákiai németek kitelepítésével kapcsolatosan.

A szlovákiai magyarokkal kapcsolatosan mindeddig elmaradt hivatalos szlovák nyilatkozat, illetve az ugyancsak hiányzó szlovák–magyar közös nyilatkozat vélhetően ugyanerre kellene, hogy helyezze a hangsúlyt. Erre szolgált jó példával a szlovákiai magyar szervezetek 2005 áprilisi Komáromi nyilatkozata, amely a kassai kormányprogram elfogadásának 60. évfordulóján a szlovákiai magyar közösség történeti rehabilitációs igényének adott hangot, megfontolt és méltányos kárpótlási javaslatok megfogalmazásával. A történelmet mindazonáltal nem lehet egyszerűen a bűn és bűnbocsánat, károkozás és kárpótlás logikájára egyszerűsíteni. Érdekek és függőségek, programok és ambíciók, nemzeti önzés és nagyhatalmi erőviszonyok, globális, regionális és lokális játszmák tétjei, céljai keverednek egymással nehezen szétválasztható egységbe.

Az 1947–1949 között lebonyolított csehszlovák–magyar lakosságcsere 60. évfordulója alkalmából megjelenő emlékkönyvünkkel elsődlegesen az egynyelvű nemzetállamok kiépítését célzó kisebbségpolitika elhibázottságára, tragikus következményeire emlékezünk és figyelmeztetünk. Az emberi sorsokat, családi kötelékeket, a szülőföldhöz, lakóhelyhez, rokonai, emberi közösségeket figyelmen kívül hagyó és szétromboló, lélektelen népességcsere közvetlenül három közösséget sújtott: a csehszlovákiai magyarokat, a magyarországi szlovákokat és a magyarországi németeket.

A szülőföldjükről, házaikból elűzött, kitelepített, idegen közegbe áttelepített emberek, a megosztott családok, az új otthonaikban hosszú időn keresztül számtalan nehézséggel szembesülő "telepesek" számára a lakosságcsere csak kivételes esetben jelentett igazán megnyugtató rendezést és jó megoldást. Az etnikailag homogén nemzetállam eszméjéért a lakosságcsere keretében áttelepülésre, családtagjaiktól elválni kényszerült százazrek hoztak súlyos – életükben jövátéhetetlennek – bizonyult áldozatot.

A lakosságcsere által érintett magyarok, szlovákok, németek többsége ezzel együtt fokozatosan megbékélt a sorsával. Gyermekük, unokáik és az otthon maradt rokonok számára a vagonokban, teherautókon, idegen vasútállomásokon, házakban eltöltött napok, hetek emléke mára elbeszélhető, leírható részévé vált a 20. századi közép-európai történelemnek. A családi emlékezetben a jogfosztás, az üldözöttség, a kényszertelepítés fájdalmas emléke, a *menni vagy maradni* kegyetlen döntéskényszerének kiszolgáltatottság érzése azonban egy életre megmaradt.

A lakosságcsere lebonyolító két állam továbbra is adós a legsúlyosabban érintett szlovákiai magyar közösség sérelmeinek, veszteségeinek kárpótlásával, a fennmaradt követelések jóvátételével.

Az 1947–1949 között lezajlott csehszlovák–magyar lakosságcsere valamennyi sérelmet szenvedett résztvevője számára járna a hivatalos bocsánatkérés és a jóvátétel. Hatvan évvel a telepítések után az egykor kitelepítettek gyorsan fogyatkozó száma legyen figyelemztetés mindkét ország minden felelős döntéshozójának, hogy a történeti konfliktusok feldolgozása, a kölcsönös megbocsátás sokat emlegetett kíváncsága az áldozatok megkövetése és kárpótlása nélkül könnyen üres és tartalmatlan gesztus maradhat, ami aligha vezethet el az olyanmíra kívánt történeti megbékéléshez.

Felhasznált irodalom

- Janics Kálmán: *A hontalanság évei. A szlovákiai magyar kisebbség a második világháború után 1945–1948.* Illyés Gyula előszavával. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Genf 1979. (Az első magyarországi kiadás 1989-ben jelent meg a Hunnia Kiadónál.)
- Jech, Karel - Kaplan, Karel: *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945.* Dokumenty 1-2. köt. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR - Nakladatelství Doplněk, Praha–Brno 1995.
- Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca.* Kalligram Kiadó Budapest Pozsony 1995.
- Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947. Oroszország és a Nyugat között.* Európa 1995.
- Krno, Daniel: *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal.* Budapest 1992.
- Kugler József: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön (1944–1948).* Osiris 2000.
- Molnár Imre: *Esterházy János.* Lilium Aurum, Dunaszerdahely 2001.
- Šutaj, Štefan: *Reslovakizácia. (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne).* Spoločenskovedný ústav SAV, Košice 1991.)
- Šutaj, Štefan: *Mad'arská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948 (Východiská a prax politiky k mad'arskej menšine na Slovensku).* Veda, Bratislava 1993.
- Šutaj, Štefan: *"Akcia Jub". Odsun Mad'arov zo Slovenska do Čiech v roku 1949.* Ústav pro soudobé dějiny, Praha 1993.
- Szabó Károly és É. Szőke István: *A magyar–csehszlovák lakosságcsere története.* Kézirat, I–III. kötet Budapest 1981. OSZK Kézirattár, 293/1-9.
- Szarka László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszertelepítései emlékezete 1945–1948.* Komárom 2003.
- Szarka László (szerk.): *Jogfosztó jogszabályok Csehszlovákiában 1944–1949. Elnöki dekrétumok, törvények, rendeletek, szerződések.* Komárom 2005.
- Tóth László (szerk.): *"Hívebb emlékezésül..." Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948.* Kalligram Kiadó, Pozsony 1995.
- Vadkerty Katalin: *Kitelepítéstől a reslovakizációig, Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948. közötti történetéből.* Kalligram, Pozsony 2001.

A felvidéki magyarság jogfosztása és kényszerkitelepítése

Történelmi tény, hogy a felvidéki magyarság már a 11. századtól kezdve lakta, birtokolta és művelte azt a földet, amelyet a második világháború után el kellett hagynia, illetve "hivatalosan" eltávolították onnan. Elődeinknek, a felvidéki magyarságnak az etnikai és nyelvhatára a 11. században már a Pozsony-Nagyszombat-Nyitra-Galgóc-Bars-Hont vonalra terjedt. Így pl. szülőfalumról, Negyedről az első írásos emlék 1113-ból való, a zoborhegyi apátság oklevelében már e néven említik. Komárom az Árpád-házi királyok uralkodása idején már kisebb várispánság.

A magyarság a Felvidéken is a sík vidéki és dombsági területet részesítette előnyben, majd a földművelés terjedésével együtt észak felé haladtak, főként a folyóvölgyekben. Így alakult ki a sok évszázadon keresztül fennálló magyar–szlovák nyelvhatár: Léva-Losonc-Rimaszombat-Rozsnyó. Mária Terézia uralkodása idején az 1773-ban készített első országos összeírás a magyar településterület határát a Nyitra-Léva-Losonc-Rimaszombat-Rozsnyó-Jászó vonalban jelölte meg. 1880 végén a mai szlovák államterületen közel 600 ezer magyar élt, s ez a létszám az 1910-es népszámlálás idejére, a dualizmus kori magyarosodás és magyarosítás évtizedeiben közel 900 ezer főre emelkedett, ami a korabeli lakosság 30,62%-át tette ki. Mindez jól jelzi, milyen jelentős etnikai és nyelvi eltolódások zajlottak le az elmúlt évszázadokban.

A 20. századi nemzetállami asszimilációs folyamatok még jobban felgyorsították az etnikai térszerkezet változásait. Erőszakos szlovákosító kampányok egész sora zajlott a két világháború között is, de különösen 1944 után. Ez a folyamat már az 1918/19-es fordulat után kezdetét vette, amikor a berendezkedő új csehszlovák állam területéről több mint 100 ezer felvidéki magyar menekült, költözött, települt át Magyarországra. Az 1920-as trianoni szerződés következtében Magyarország új helyzetbe és környezetbe került. A soknemzetiségű történeti Magyar Királyság 325 400 km²-es területe a trianoni határok közt 92 900 km²-re, a lakosság száma 20,8 millióról 7,6 millióra csökkent. *Trianon* a magyarság történetének legnagyobb tragédiáját jelentette, hiszen több millió magyar – jórészt egy tömbben – került a szomszédos országokhoz. Romániához csatoltak 1 660 000 főt, Csehszlovákiához 896 000 főt, Jugoszláviához 577 000 főt, megkérdezésük, azaz népszavazás nélkül. Hazánkat új szomszédai vesztesként kezelték, s a hozzájuk került magyar közösségek a helyi nacionalizmusokkal szemben védtelenné váltak.

Az első bécsi döntés értelmében 1938. november 2-án 11 927 km² terület, s azon belül egyebek közt Komárom, Érsekújvár, Dunaszerdahely, Somorja, Beregszász, Losonc, Ipolyság, Léva, Rozsnyó, Kassa, Ungvár és Munkács városa került vissza Magyarországhoz. A visszatért területek 1 050 000 lakosának 86,5%-a magyar volt. Pozsony azonban Csehszlovákiában maradt. Nem igazán férhet hozzá kétség, hogy ez a döntés jórészt fedte az etnikai határokat, és aligha eredményezett volna mást vagy többet egy nemzetközi ellenőrzés mellett tartott népszavazás. A döntést követően Chamberlain angol miniszterelnök úgy nyilatkozott a brit parlamentben, hogy Csehszlovákia és Magyarország közötti határookra vonatkozóan nem szükségesek további nemzetközi lépések. Sőt a londoni magyar követ érdeklődésére az angol külügyminisztérium azt is megerősítette, hogy mindez az első bécsi döntés "de jure", vagyis jogi elismerését is jelenti.

A Felvidék magyarlakta területeinek visszatérése után néhány hónappal, 1939. március 15-től a müncheni egyezményt aláíró nagyhatalmak – Anglia, Franciaország, Német-

ország, Olaszország – döntése következtében az első világháború után kreált Csehszlovákia megszűnt létezni. A német csapatok prágai bevonulásával egy időben létrejött a Tiso vezette szlovák bábállam, amely Hitler szövetségeseiként vett részt a második világháborúban. Így Magyarország "Csehszlovákia ellen" háborúba sohasem lépett. Mégis a Csehszlovák Köztársaság 1938/39. évi szétverésében mondták ki a magyarságot – és a németeket – bűnösnek. "A szlovákiai magyar kisebbség túlnyomó többsége üdvözölte a demokratikus Csehszlovák Köztársaság széttörését, a demokratikusan igazgatott dél-szlovákiai területeknek a fasiszta Magyarország részéről történt megszállását, és érdemeket szereztek a Csehszlovák Köztársaság széttörésében" – mondta Gustáv Husák 1945. február 28-án Kassán. Majd így folytatta: "A magyar lakosság többségének örömet okozott az, hogy a demokratikus Csehszlovákiától a fasiszta és feudális Magyarországhoz került."¹ Ez utóbbit tekintve teljes egészében igaza volt, aligha akadt volna ugyanis olyan magyar kormányzat, amely kitért volna a történelmi alkalom megragadása elől. A második világháború után győztesnek nyilvánított Csehszlovákia viszont már a háború idején a magyarok és németek nélküli szláv állam kialakítását, megteremtését tűzte ki célul.

A csehszlovák nemzeti állam megteremtésének programját – az akkorra már nemzetközileg is elismert jogfolytonosság talaján állva – Edvard Beneš köztársasági elnök és a londoni csehszlovák emigráns kormány 1942 végén, 1943 elején a magyar nemzetiségű lakosság kitelepítésének követelésével egészítette ki. Beneš 1943 őszén Moszkvában találkozott a csehszlovák kommunista vezetőkkel is. Érdemes idézni a tárgyalások jegyzőkönyvéből: "Beneš hangsúlyozta, hogy megkapta a Szovjetunió hozzájárulását a németek kitelepítéséről a Köztársaság területéről, és már régebben sikerült megszereznie Angliának és Rooseveltnek írásbeli hozzájárulását. Ugyanezt a módszert, amit a németek ellen fogunk alkalmazni, a magyarokkal szemben is érvényesítjük, mikor is ezt az eljárást megkönnyíti a szlovákiai magyar lakosság kicserélése a magyarországi szlovákokért."² A moszkvai csehszlovák kommunista emigráció 1944 tavaszán – a szovjet kormánnyal együtt – a Szlovák Nemzeti Tanács pedig 1944 őszén szintén elfogadta ezt. Beneš elnök így érzékeltette országa magyarellenese hangulatát: "Sok emberünk azt mondja: meg kell őket semmisíteni. Magam nem vagyok ilyen radikális. Egy nagyhatalom beszélhet ilyen módon, de mi nem tudunk ilyesfélét megvalósítani."³

A Szlovák Nemzeti Tanács ülésén Falton így fogalmazott: "A legnagyobb határozottsággal kell megkezdennünk a tisztogatási munkát. [...] Meg kell fosztani őket vagyonuktól, gyűjtőtáborokba kell őket elhelyezni, és ki kell őket telepíteni Magyarországra, addig pedig Csehországba kell őket munkára vinni és birtokaikra szlovák földműves családokat kell telepíteni. Haladéktalanul hozzá kell fogni a magyar egyházi birtokok elkobzásához is."⁴ 1944 végén a fokozódó szlovák nacionalista indulatok következtében az egész országot elárasztotta a magyarok elleni gyűlöletkeltés hulláma. Jól példázza ezt a folyamatot annak a cikknek a hangvétele, amelyre Janics Kálmán bukkant a korabeli csehszlovák sajtóban: "Senkire nem szabad tekintettel lenni. Ma nem kell a Csehszlovák Köztársaságnak egyetlen magyar sem, akár szocialista, akár demokrata gondolkodású. Nekünk már ez is elég, hogy ezek az emberek a magyarok, szétverték az államunkat, és ma is bomlasztják a köztársaságot. Magunknak, nemzetünknek és köztársaságunknak ártunk, ha fedezzük és védjük őket. Szabadítsuk meg telkeinket az egerektől és poloskáktól. [...] Menjenek önként és örökre Magyarországra, amely úri embereket csinál belőlük, a hamisság és az ázsiai cigányság igazi példányait [...] kiséperni a magyarokat mindenütt, akkor is, ha kommunisták vagy demokraták."⁵ Az új csehszlovák állam, illetve demokrácia fundamentumába sajnos beépült a magyarellenese gyűlölet.

A Szlovák Kommunista Párt 1945 februári konferenciáján "új honfoglalásra" szólította fel a szlovákságot: "A szlovák parasztnak és munkásnak, akiket kiszorítottak a gazdag déli területekről és századokon keresztül a hegyek között elnyomtak, meg kell ismét kapnia ezeket a régi szlovák területeket és lehetőséget a rendes emberi élethez."⁶ Majd 1945. március elején azért emelt szót, hogy "a múltban vagy az elmúlt hat évben erőszakkal elmagyarosított déli határvidéket tervszerűen és fokozatosan visszaszlovákosítsuk. Dél-Szlovákia gazdag és termékeny földjét, amelyről a magyar grófok és feudális urak a hegyek közé szorították a szlovák parasztot, ismét vissza kell adni a szlovák parasztságnak. Követeljük, hogy a magyar többségű községekbe és városokba gyorsított ütemben küldjenek közigazgatási bizottságot."⁷

Ezen elképzelések, illetőleg tervek jegyében fogant az 1945. április 5-én Kassán meghirdetett kormányprogram, amely a magyar nemzetiséget egészében tette felelőssé Csehszlovákia felbomlásáért. E program VIII. fejezete a következőket helyezte kilátásba a magyar nemzetiséggel kapcsolatban: "1. a csehszlovák állampolgárságot csak azoknak a magyar nemzetiségű lakosoknak hagyják meg, akik antifasiszták voltak, részt vettek a Csehszlovákia felújításáért folytatott ellenállási mozgalomban, vagy pedig üldözték őket köztársasághoz való hűségükért. 2. a többi magyar nemzetiségű lakos csehszlovák állampolgársága megszűnik, de lehetővé teszik nekik az optálást (két állampolgárság közül az egyiket választja – I.L.); minden ilyen irányú kérelmet külön vizsgálják meg. 3. azok a magyar nemzetiségű személyek, akik bűntényt követtek el a köztársasággal vagy más nemzetekkel szemben, főképp a Szovjetunió ellen, bíróság elé kerülnek, megfosztják őket csehszlovák állampolgárságuktól és örökre kitiltják őket a köztársaság területéről."⁸ A kormányprogram konkrét javaslatait a kollektív felelősség szelleme hatotta át, mivel a magyar nemzetiségű lakosság túlnyomó többségét hontalanságra ítélte, s ezzel együtt a jog sáncain kívülre helyezte. Számos magyarellenos – s tegyük hozzá németellenos – intézkedés már a kormányprogram – vagyis 1945. április 5. – megszületése előtt napvilágot látott. Közülük említésre méltó a SZNT 1944. szeptember 6-án elfogadott rendelete, amellyel megszüntetett Szlovákiában minden magyar és német tanítási nyelvű iskolát. Egyidejűleg megtiltotta, hogy az államilag elismert egyházak német és magyar nyelven tartsák istentiszteleteiket mindazokon a helyeken, ahol azokat az első bécsi döntés (1938. nov. 2.) után vezették be.

Egy 1945. február 21-én kiadott rendelet szerint a földreform céljára azonnali hatállyal és térítés nélkül elkoboztak minden mezőgazdasági ingatlant, amely olyan magyar nemzetiségű személyek tulajdonát képezte, akik 1938. november 1-jén nem voltak csehszlovák állampolgárok. Hasonló sors várt a magyar nemzetiségű személyek 50 hektárt meghaladó mezőgazdasági ingatlanaira is. "Természetesen soha többé nem engedhető meg, hogy államunkat illojális politikával olyan idegen, nem szláv nemzetiségű kisebbségek gyengítsék, amelyek nagyrészt a náci Németország, valamint a reakciós Horthy-Magyarország engedelmes eszközévé váltak a köztársaságunkkal szembeni hódítási vágynak – szögezte le az 1945. április 5-i kormánynyilatkozat, s azt is rögtön hozzátette: – államunknak [...] meg kell szabadulnia a német és magyar nemzetiségi kisebbség minden elemétől."⁹

A kormányprogram meghirdetését követően 1945. április 7-én jelent meg a SZNT belügyi megbízottjának rendelete, amely szerint a magyarok által lakott településeken nem lehetett nemzeti bizottságot alakítani, s ha netán ilyenek mégis létrejöttek, fel kellett oszlatni azokat. A magyarok nem lehettek sem politikai pártnak, sem tömegszervezeteknek tagjai. Április-május folyamán elbocsátották állásukból a magyar nemzetiségű közalkalmazottakat, majd nem sokkal később a magánalkalmazottak menesztése következett. A magyar nemzetiségűek tulajdonában lévő kis- és középüzemek, a kisiparosok műhelyeit is beleértve, nemzeti gondnokság alá kerültek. A nagyobb városokban, különösen Pozsony-

ban, tömeges méreteket öltött a magyar nemzetiségű lakosság lakásainak igénybevétele, gyakran az érintettek internálásával egybekötve. Internáló táborok működtek többek között Pozsony-Ligetújfalun, Kassán, Losoncon, Léván, Nagydán, Nyitrán, Rozsnyón, Szereden s másutt, ahol több mint 20 000 magyart őriztek, s csak kevés szó esik arról, hogy egyedi kivégzések és tömeggyilkosságok is történtek. Ezek hatására már 1945 tavaszán megindult a menekültáradat Magyarországra, s néhány hónap alatt mintegy 40 ezren menekültek a határ túloldalára. A kormányprogram rendelkezése alapján közel 800 magyar tanítási nyelvű iskolát és egyéb oktatási intézményt zártak be – az oktatás nyelve csak a szlovák lehetett – így a tanulók száma, akik nem tanulhattak anyanyelvükön meghaladta a 100 ezret. A vegyes lakosságú településeken és a városokban a magyar nemzetiségű lakosság – családi otthonain kívül – sehol sem beszélhetett az anyanyelvén, hacsak nem akarta magát kitenni különböző sértéseknek és atrocitásoknak.

A második világháborúban győztes nagyhatalmak potsdami értekezlete (1945. július 17–augusztus 2.) elutasította a magyar nemzetiség kitelepítésére vonatkozó csehszlovák kérést. Ez az állásfoglalás elégedetlenséggel töltötte el a csehszlovák hivatalos köröket és a közvéleményt. Ez mindenekelőtt a magyar nemzetiséggel szembeni türelmetlenség fokozódásában, illetőleg a magyar nemzetiségű lakosság jogfosztásában és szülőföldjéről való elűzésében, üldözésében fejeződött ki.

A felvidéki magyarság további sorsa szempontjából nagy jelentősége volt a 33/1945. sz. elnöki dekrétumnak, amely augusztus 2-án jelent meg.

"Azok a német vagy magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok, akik az idegen megszálló hatalom jogszabályai értelmében német vagy magyar állampolgárságot szereztek, az ilyen állampolgárság megszerzésének napján elveszítették csehszlovák állampolgárságukat – szölte a dekrétum 1.§-a. – A többi német vagy magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár e dekrétum hatályba lépésének napján elveszti csehszlovák állampolgárságát."¹⁰ Hatályba lépésével a magyar nemzetiség lényegében elesett az egészségügyi ellátástól, a nyugdíjtól, valamint azoktól a szociális juttatásoktól, amelyeket nem nélkülözhetett, ha élni akart. Az intézkedés csaknem háromnegyed millió magyart érintett. 1945. szeptember–december 1-je között a 88/1945. sz. elnöki dekrétum alapján a férfiak 16–55 év között, a nők 18–45 éves korig bármikor beoszthatók voltak az ország legtávolabbi részén is munkaszolgálatra. Közel 10 ezer felvidéki magyart vittek közmunkára Csehországba. A németek kitoloncolása következtében ugyanis a cseh országrészekben egyre nagyobb lett a munkaerőhiány, amit pótolni kellett.

Magyarország kormánya több ízben is a szövetséges nagyhatalmakhoz fordult, hogy védelmet kérjen a csehszlovákiai magyarok számára, de ott nem talált megértésre, kitérő vagy elutasító választ kapott. Nem maradt más hátra, mint az, hogy kétoldalú tárgyalásokon kísérelje meg a vitás kérdések tisztázását a csehszlovák kormánnyal.

1946. február 27-én Magyarország Budapesten lakosságcsere-egyezményt írt alá, illetve kötött Csehszlovákiával, amelynek az volt a lényege, hogy ahány magyarországi szlovák *önkéntesen* jelentkezik áttelepülésre, a csehszlovák hatóságok ugyanannyi magyart távolítanak el az állam területéről. Csehszlovákia nyilvánvalóan azért ragaszkodott annyira a "kiválogatás" jogához, mert csak így vélte elérhetőnek, hogy közvetlenül a két állam határa mentén elhelyezkedő lakosság – ahol lényegében csak magyarok éltek – etnikai arculatát megváltoztathassa. Ez az egyezmény egyébként egész tartalmából kitűnően nem két egyenjogú állam, hanem a győztesnek nyilvánított Csehszlovákia és a legyőzött Magyarország megállapodása volt. Hazánk hozzájárulását legfeljebb azzal lehet magyarázni, hogy a működésében nemzetközileg erősen korlátozott és teljesen magára hagyott Nagy Ferenc-kormány – egyéb lehetőség hiányában – így próbált az egyoldalú kiutasításoknak és a ma-

gyar etnikum szempontjából rendkívül súlyos és sérelmes rendszabály alkalmazásának gátat vetni. Még az egyezmény aláírásakor Vladimír Clementis kezdeményezésére találkoztak a csehszlovák kormányküldöttség tagjai a koalíciós pártok vezetőivel. A találkozáson a csehszlovák külügyi államtitkár – ő volt a csehszlovák delegáció vezetője – megismételte azt a csehszlovák álláspontot, hogy Csehszlovákiai nemzeti állammá akar válni és meg akar szabadulni a területén élő német és magyar lakosságtól. Ennek megoldását abban látta, hogy a két állam újabb egyezményt köt, amelynek értelmében Magyarország egyoldalúan mintegy 200 000 főnyi felvidéki magyart fogad be. Clementis a nagyobb nyomaték kedvéért egyúttal azt is leszögezte, hogy a Csehszlovákiában maradó magyarok semmiféle kisebbségi védelemre nem számíthatnak, s a Magyarország javára történő területi módosításról sem lehet szó. "Ez az egyezmény arculcsapása volt a magyar nemzet önérzetének – írta emlékiratában Sulyok Dezső, a hazai ellenzék egyik vezére – teljesen alárendelte annak nemzeti érdekeit a kommunista cseh–szláv imperializmusnak, törvényes formában másodrendű néppé a magyart tette a szlávokkal szemben: történelmük egyik legnagyobb vétke volt népünk megmaradása ellen."¹¹

Az egyezmény értelmében a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy Csehszlovákia a szlovákok áttelepülésének előkészítésére, a jelentkezésre vonatkozó nyilatkozatok átvételére, agitációra és az egész akció lebonyolítására kormánybizottságot küldjön Magyarországra.

A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1946. március 4-én kezdte meg tevékenységét Magyarországon. A bizottság tagjai és szakértői sorra járták mindazokat a magyarországi településeket, ahol szlovák nemzetiségű lakosság élt. Gyűléseket és előadásokat rendeztek, csoportos és egyéni beszélgetéseket folytattak, valamint írásos propagandaanyagot osztottak szét, terjesztettek a szlovákság körében. Emellett kiadták a hetenként háromszor megjelenő *Sloboda* című lapot, továbbá több mint másfél hónapon keresztül – napi 30 perces adásban – a CSÁB rendelkezésére állt a budapesti rádió is. A CSÁB 157 községben fejtett ki propagandát.

De a CSÁB működésének már az első napjaiban, heteiben kiderült, hogy annak tagjai igen "rugalmasan" értelmezik és kezelik a lakosságcsere-egyezményt, a szlovák nemzetiségű lakosság hazatelepülésének előkészítését. Különösen az engedély nélkül érkező "szakértőkkel" volt sok probléma. Írók, színészek, újságírók, papok és a szlovák társadalmi élet különböző politikai beállítottságú képviselői úgyszólván minden ellenőrzés nélkül fejtették ki tevékenységüket. Azt is széles körben terjesztették, hogy azokat a szlovákokat, akik most önként nem mennek el, később erőszakkal telepítik át Csehszlovákiába, de akkor már nem kapnak földet. Sőt, az itt maradókat a magyar hatóságok a Dunántúlon telepítik szét, illetőleg Csehszlovákiából kitelepített magyarokat költöztetnek a szlovák családokhoz.

A CSÁB lakosságcsere-egyezményt sértő tevékenységével és propagandájának túlzásaival kapcsolatban a Nagy Ferenc-kormány március 21-én hivatalos nyilatkozatot adott ki, amely a következőket tartalmazta: "A magyar kormánynak mindig az volt az álláspontja, hogy szabadon távozhat az, aki az országot el akarja hagyni. Teljes és hiánytalan jogvédelemben részesül azonban az, aki Magyarországon akar megmaradni. A magyar kormány politikájának vezető gondolata az, hogy a kitelepülés sohasem kényszer, hanem mindig önkéntes elhatározás alapján történjen, és a kitelepülők vagyonukban sérelmet ne szenvedjenek. Áttelepülésről csakis ebben a keretben van szó. Magyar állampolgárt sem most, sem utóbb nem fognak erőszakkal az ország elhagyására kényszeríteni, vagy pedig a kitelepítés alkalmával vagyonától megfosztani. Magyarország területén minden magyar állampolgár törvényeink védelme alatt áll és állni fog a jövőben is."¹²

A csehszlovák kormány elkészítette a kitelepítésre kijelölt felvidéki magyarok listáját járásonkénti bontásban. Így pl. a Dunaszerdahelyi járásban a magyar lakosság 43,1%-át, az Érsekújváriiban 22,6%-át, a Galántaiban 25,1%-át, Kassa 34,8%, Komárom 54,1%, Ipoly-ság 38,4%, Léva 32,4%, Ógyalla 44,5%, Párkány 36,4% Somorja 31,1%, Vágsellye 29,9%, Zseliz 40,5%-al szerepelt. A listán összesen 183 692 áttelepítésre kijelölt felvidéki neve szerepel. A lakosságcserére kijelöltek listájára felkerült felvidéki magyarok "Igazolvány"-t és "Fehér lap"-ot kaptak. Ezzel sorsuk megpecsételődött.

A magyar–csehszlovák viszony az egyezmény aláírása után sem javult, sőt inkább rosszabbodott. Ez azzal függött össze, hogy a csehszlovák kormány a lakosságcsere-egyezményt valójában csak az első lépésnek tekintette a magyarok eltávolítása szempontjából. Nem függesztették fel a korábbi jogfosztó intézkedéseket, sőt újabbakkal tetézték azokat. "Nyelvem, mely az emberi hang egyik legcsodásabb hangszere volt, kihágási objektummá szürkült. Újság a bűnös nyelven nem jelenhet meg, rádiót tilos hallgatni. Lekonyult fejűek, és némán és ha lehet ki sem mozdulok emberek közé. Vak, süket és mozdulatlan gettóélet ez mindenképpen: a jogfosztott emberek szegény- és félelemterhes élete – szolt Fábry Zoltán 1946 májusában a cseh és szlovák értelmiséghez, majd így folytatta: "és az ok? Egyetlenegy tény, vádak vádja: magyarságom. Magyar vagyok, tehát bűnös vagyok. A faji kizárólagosság barbarizmusának annyi millió emberéletbe került letörése után egy újabb keletű faji kíméletlenség büntet sommásan, tehát igazságtalanul. [...] Győzők vannak és legyőzöttek! Örök törvény. Háborús törvény: embertelen törvény. Vae victis! A legyőzöttek csoportjába tartozom újra: magyar vagyok. A legmélyebb megalázottság fokáról, nyelv fosztottan, szóbénítottn kiáltok hozzátok, szabad emberek, írók és írástudók, kiknek némasága már feloldódott. [...] A fasizmus perében csak az antifasizmus lehet perdöntő mérték. [...] Amikor a vádlott most szót kér, a legszigorúbb és e perben egyedül illetékes mérték alkalmazását kéri. Semmi többet. Antifasizmust. Igazságot!"¹³

A "stósi remete" a pusztába kiáltott! A szlovák belügyi megbízott 1946. június 17-i rendelete alapján ugyanis megkezdték a magyar nemzetiségű lakosság körében az ún. reszlovakizációt, vagy más kifejezéssel visszaszlovákosítási kampányt. A magyarokat választás elé állították: ha szlováknak vallják magukat, visszakapják állampolgárságukat, ha nem, el kell hagyniuk szülőföldjüket, kiutasítják őket Csehszlovákiából. Ez az önkéntesnek hirdett kampány a gyakorlatban az erőszak leplezett és nyílt eszközeivel igyekezett elérni, hogy a szlováknak nem is értő magyarok tömegesen vallják magukat szlovák nemzetiségűnek. A létfeltételeikben erősen megingott és már hosszú hónapok óta zaklatásnak kitett felvidéki magyarok egy része – különösen azok után, hogy segítséget sehonnan nem kaptak és nem is remélhettek – eleget tett a hatóságok kívánságának, s közel 400 ezren "nyilvánították magukat" szlováknak, de még így is több járásban (a Komáromiban, a Párkányiban, a Felediben, a Sellyeiben stb.) a magyarok többsége ellenállt a nyomásnak.

A magyar kormány természetesen nem nézhette tétlenül a csehszlovák hatóságoknak sem az egyoldalú kitelepítésre vonatkozó terveit, sem a reszlovakizációs kampányt. Gyöngyösi János külügyminiszter 1946. június 28-án a Külügyminiszterek Tanácsához intézett táviratában tárta fel a magyar nemzetiségű lakosságot ért újabb, súlyos sérelmet a szövetséges nagyhatalmak előtt, de ott nem talált "visszhangra", válaszra sem méltatták. Ebben az időben (1946. június 8. és 28. között) tett látogatást a Nagy Ferenc miniszterelnök vezette magyar kormányküldöttség – tagja volt Rákosi Mátyás is – az USA-ban és Angliában. Angliából hazatérőben felkeresték Párizst is. Az útról Rákosi természetesen beszámolt főnökének Sztálinnak, s levelében a következőket írta: "Politikailag az utazás a békecélok és a magyarság problémáinak ismertetésén kívül semmi néven nevezendő eredményt nem adott. Az amerikaiak lényegében kitérő választ adtak, s rendkívül óvatosan céloztak arra,

hogy ebben a kérdésben az oroszoké a döntő szó. [...] Ezzel szemben Angliában a Munkáspárt politikusai azonkívül, hogy kifejezetten csehbarátok voltak, és pl. hallani sem akartak a szlovákiai magyar kisebbség védelmének a békeszerződésbe való iktatásáról – elegendőnek tartják a nemzetek szövetségének elvi deklarációját.¹⁴

Mindezen eseményekkel egyidőben 1946. július 29–október 15. között zajlott le Párizsban a második világháború 21 győztes államának békekonferenciája. Gyöngyösi János külügyminiszter augusztus 14-én ismertette a békeszerződés-tervezettel kapcsolatos magyar álláspontot. Csehszlovákiával kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a lakosságcsere után még mindig kb. félmillió magyar marad Csehszlovákiában, ezek kitelepítése nem oldhatja meg a problémákat. "Bármilyen súlyos és bármilyen kétségbeejtő legyen is helyzetük, lehetetlen megtagadni a legyőzöttől azt a jogot, hogy ezt a követelést az erkölccsel és az emberiséssel ellentétesnek ne találja – mondta a magyar külügyminiszter. – De ha akadna is magyar kormány, amely külső kényszer folytán e döntést elfogadná, önmaga és a magyar demokrácia sírját ásná meg vele. A föld és a nép, amely azt évszázadokon keresztül művelte és az emberi civilizációba bekapcsolta elválaszthatatlanul összetartozik. Ezt a kapcsolatot erőszakkal megbontani csak az emberi élet alaptörvényeinek megsértésével lehet. Ha Csehszlovákia meg akarja tartani azt a területet, amelyen magyarok élnek, akkor tartsa meg az ott élő magyarokat is, megadván nekik emberi és állampolgári jogaik teljességét. Ha azonban ezt Csehszlovákia bármely okból nem vállalná és mindenképpen meg akarna szabadulni a magyar kisebbségtől, akkor a magyar kormánynak ragaszkodnia kell ahhoz az elvhez, hogy a népnek joga van a földhöz melyen él."¹⁵ Majd – hasonlóan a Romániával kapcsolatos problémákhoz – ebben az ügyben is nemzetközi szakértői bizottság kiküldetését kérte. Továbbá elutasította a pozsonyi hídfő kiszélesítésére vonatkozó csehszlovák követelést, amely öt magyar község (Bezenye, Rajka, Dunacsún, Oroszvár és Horvátjárfalu) átengedésére irányult, illetve vonatkozott.

A békekonferencia illetékes szervei és bizottságai – Románia képviselőjének meghallgatása után – szinte percek alatt eldöntötték Erdély sorsát, mivel a magyar javaslatnak egyetlen támogatója sem akadt. Így elutasították a Székelyföld területi önkormányzatára vonatkozó indítványt, és visszaállították a második bécsi döntés előtti magyar–román határt. Részlegesen helyt adva a csehszlovák területi igényeknek is, elfogadták Dunacsún, Horvátjárfalu és Oroszvár átcsatolását, *így a Trianonban megcsonkított ország területe tovább csökkent*. A békekonferencia a lakosságcsere-egyezménnyel nem foglalkozott, mivel a győztes nagyhatalmak azt már korábban tudomásul vették és lényegében a két érdekelt fél ügyének tekintették. A 200 000 magyar további sorsát illetően pedig – miután az újabb magyar–csehszlovák kétoldalú tárgyalások sem vezettek eredményre – a nagyhatalmak képviselői a következő szöveg felvételét javasolták a magyar békeszerződésbe: "Magyarország kétoldalú tárgyalásokat folytat Csehszlovákiával, hogy megoldja a Csehszlovákia területén élő azon magyar eredetű lakosok kérdését, akik nem kerülnek át Magyarországra az 1946. február 27-én kötött népcsere-egyezmény értelmében. Abban az esetben, ha nem jönne létre meg egyezés, jelen szerződés hatályba lépése után számított 6 hónapi határidőn belül, Csehszlovákiának joga lesz a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni és a Tanácsnál segítséget kérni egy végleges megoldás meghozatalához."¹⁶

A békekonferencia döntései után Mindszenty József bíboros is megszólalt: "Ez a második megcsonkítás sokkal súlyosabb az elsőnél. Újabb területet vettek el. Nyomasztó, megroskasztó fizetések raktak ránk (300 millió dollár jóvátétel fizetése: hat év alatt 200 milliót a Szovjetuniónak, 70 milliót Jugoszláviának, 30 milliót Csehszlovákiának kellett fizetni - I.L.). Most még papíron sincsenek kisebbségi jogok az elhasított magyarok számára. Törvényen kívül állnak, mintha magyarnak lenni már magában is bűn és nem emberi

lét volna. A Duna, Garam mentén kegyetlenül bontják már nagy világrészvétlenség közepette az ősi magyar tömböt. Ki tudja, mit tartogat még számunkra az emberi elvadulás? Isten óvja több csapástól mi magyar hazánkat!"¹⁷ A hazai politikai pártok kénytelenek voltak a párizsi döntéseket tudomásul venni. Véleményem szerint Sulyok Dezsőnek – a már korábban is idézett politikusnak – volt igaza, amikor a békeszerződés becikkelyezésének vitájában a győztes nagyhatalmakat tette felelőssé, hogy "igazságos béke helyett olyan békét adtak nekünk, amelytől részleteiben vagy egyáltalán nem, vagy csak nehezen lehet elvonatkoztatni a büntetés és megtorlás gondolatát. Egyetlen hatalom ügye sem a mi ügyünk, ezért Magyarország ezután soha sem orientálódhat egyoldalúan külpolitikailag és soha nem válhat bármely hatalom vagy hatalmi csoport vazallusává."

1946 őszen – a korábban említett 1945-ös közmunkáról szóló rendeletre hivatkozva – a magyar lakosság tízezreit deportálták erőszakkal Csehországba, döntően a korábban németek által lakott vidékre. "A magyarok elszállítását olyan következetesen és pontosan kell végrehajtani, mint a hadseregben a napiparancsot. Tudatosítsák, történelmi feladatot teljesítenek" – olvasható a Szlovák Kitelepítési Hivatal korabeli utasításában.¹⁸ Az akciót hivatalosan munkaerő-toborzásnak nevezték, de ennek megvalósítása a fegyveres erők bevetésével történt: katonai teherautók segítségével többnyire fűtetlen marhavagonokban, teherautókon hurcolták el az embereket, családokat, miközben mint háborús bűnösöktől elkobozták minden ingó és ingatlan vagyonukat. Az akció 1947. február végéig tartott, a kényszermunka közel 400 községet érintett. A deportálások főképpen a Galántai, Párkányi, Lévai, Érsekújvári és Zselizi járásból történtek.

A magyar nemzetiségű lakosság Csehországba történő deportálása miatt az anyarszági pártok és a kormány képviselői számos tiltakozó jegyzéket juttattak el a győztes nagyhatalmak vezetőihez. A Nemzetgyűlés 1946. november 28-i ülésén Bereczky Albert – a későbbi református püspök – emelte fel tiltakozó szavát. "Az a vád nem érhet bennünket – hangsúlyozta –, hogy amikor ezeket az embertelenségeket komoly formában szóvá tesszük, újra mi vagyunk a békebontók. [] Nem revizionizmus az, ha mi a határainkon túl élő magyarság sorsáért, életéért, szabadságáért, emberi jogaiért felemeljük szavunkat. Nem lennénk méltóak arra, hogy a nemzet bizalmából az ő képviselőjében itt legyünk, ha nem fejeznénk ki mély és teljes együttérzésünket a mi szenvedő, meghurcolt és sárba tiport véreinkkel."¹⁹ Tildy Zoltán köztársasági elnök 1947 januárjában személyesen kérte Clementistól, hogy kíméljék meg a közmunkáktól, illetve a deportálástól Felvidéken élő rokonait s húzzák ki a transzportlistákból a Tildy, Demény, Fekets, Bodor és Zongor családot. Mindszenty József bíboros 1947. február elején VI. György angol királyhoz és Truman amerikai elnökhöz fordult segítségért. "Mély hódolattal, bizakodó esengéssel terjesztem elő a Csehszlovákia által [...] közel 625 ezer magyarnak kegyetlenül borzalmas üldöztetését – szólt a rádiógram. – Közmunka ürügyével, fegyveres karhatalommal deportálják a csecsemőket, ágyban fekvő súlyos betegeket, szülő nőket [...] az ezeréves szülőföldtől 500–600 km-es távolságra, marhaszállító vagonokban, béres szolgáltnak. [...] Az emberiség nevében kérem méltóztassék az Isten örök törvényeibe és az emberségbe ütköző deportálások ellen tiltakozó szavát felemelni, a százezrek égbekiáltó gyötrelmét megszüntetni."²⁰ A polgári radikális Zsolt Béla, Bene elnök személyes ismerőse keserűen állapította meg, hogy az elnök nemzetiségi politikája nemcsak hogy nem egyengeti a végleges megnyugváshoz vezető folyamatot, de olyan módszereket alkalmaz a magyarsággal szemben, melyek a fasiszmus előtti Európában is ismeretlenek voltak. "Elűzik otthonukból a zárt magyar etnikai területen élő magyarokat, kényszermunkára fogják őket – írta Zsolt Béla. – Ez a csehszlovák nemzetiségi politika nemcsak eszközeiben fasisztikus, de végcéljában is az."²¹

E tekintetben is igaza van és messzemenően egyetértünk a neves felvidéki magyar író Dobos László *Vádirat* c. írásának minden sorával. "A szlovákiai magyarságot 1945 és 49 között szervezett, programozott népiirtással pusztították. Szlovákiai magyar holocaustot értünk meg. Ez csak a zsidók tragédiájához hasonlítható. Próbálták ezt évtizedekig elhallgatni, átlépni, tompítani, összefüggésbe hozni a csinált magyar bűnökkel. Nem csonkíthatja a fenti képet sem az elérzékenyülő, sem a feloldó emlékezet. Közel nyolcvan esztendő kisebbségi sors. Ez alatt a többségi erőszak százféle formában sarcolta a szlovákiai magyarságot [...], de a legnagyobb pusztítást mégis az 1945 és 49 közötti idő végezte. Erre nincs példa a Kárpát-medencében".²²

A két állam közötti nézeteltérések s ezen belül a lakosságcsere végrehajtásával kapcsolatos viták elhúzódása miatt csak 1947 áprilisában kezdődhetett meg a magyarországi szlovákok *önkéntes* áttelepítése és a csehszlovákiai magyarok kitelepítése, pontosabban szólva a felvidékiek szülőföldjükről való hivatalos eltávolítása, elűzése.

A Magyarországra érkező kitelepített felvidékieket 16 kirendeltség – Miskolc, Nyíregyháza, Békéscsaba, Tótkomlós, Kecskemét, Gyöngyös, Balassagyarmat, Budapest, Baja, Szekszárd, Székesfehérvár, Komárom, Győr, Sopron, Kaposvár és Pécs – fogadta. Egy-egy fogadóállomás hatásköre több megyére is kiterjedt, az elhelyezési kötelezettség így minden vármegyét és Budapestet is érintette. Másképpen szólva az ország egész területén "szórták szét" a felvidéki magyarságot. A lakosságcsereben érintett több mint 200 felvidéki és több mint 400 magyarországi települések listája – honnan hová – még nem teljes, további kutatásokat igényel. Például a mátyusföldi Alsószeliből 21, Komáromból 43, Deákiből 33, Felsőszeliből 25, szülőfalumból Negyedről 28, Pozsonyból 44, Somorjáról 31, Vágfarkasdról 16, Zselizről 17 magyarországi helységbe telepítettek. A családok száma pedig községenként 1 és 242 között mozgott. Ez utóbbi adat éppen Komáromot érintette, innen telepítettek Békéscsabára 242 családot. Ez a lista jól mutatja, hogy egy-egy felvidéki településről hány magyarországi helyre telepítettek. Azt viszont nem mutatja hogyan szedték szét a családokat, barátokat, felekezeteket, s milyen tragédiákat okoztak.²³

A kitelepítés a csehszlovák hatóságok döntése alapján a galántai és a lévai körzetből indult, de az első ütem a komáromi, érsekújvári és a rimaszombati körzetet is érintette. A diószegi állomásra 55, Lévára 50 vagon érkezett. A telepítés elindítása konfliktusokkal kezdődött, mert a csehszlovák katonaság félreértésből három nappal korábban kezdte el a nagyfödemesi, nagymácsédi és a diószegi magyarok bevagonírozását.

A magyarországi szlovákok első csoportjának elindítása sem volt mentes a konfliktustól, de egészen más okok miatt. Kiderült, hogy a kiküldött vagonokat ezért nem tudták útnak indítani, mert nem tudták megtölteni. A névsorban szereplő, kijelölt szlovákok közül ugyanis sokan csak egy bőrönddel érkeztek, s szálltak fel a szerelvényre.

A kitelepítés megkezdése után sem szűnt meg azonban a Felvidéken maradó magyarok zaklatása, deportálása. Hiába járt le a 88/1945-ös – korábban már említett – dekrétum hatálya mely szerint csak egy, illetve maximum másfél évig lehetett volna munkaszolgálatra kitelepíteni a magyarokat a csehszlovák kormány nem foglalkozott a kérdéssel. Nem is szólva arról, hogy a deportált vagyonuktól megfosztott magyaroknak már nem volt hova visszatérni. Magyar papok, tanítók, egyetemisták járták Csehország és Szlovákia tájait, hogy a munkaszolgálatra elhurcoltak körülményeiről tájékoztassák a közvéleményt. A völgyzárógátakat, utakat építők kétségbeejtő körülményeiről és az örök brutalitásáról rengeteg beszámoló készült, több kötetnyi iratanyag gyűlt össze. Arra kérték a magyar kormányt, hogy ha nem tudja megakadályozni a csehszlovák kormány önkényeskedését, akkor a deportált magyarokat hozza haza Magyarországra.

A fenti eseményekkel egyidőben – 1947 nyarán – zajlottak a magyarországi rendszerváltást megelőző utolsó többpárti választások. A pártok külpolitikai célkitűzéseikben foglalmazták meg szomszédainkkal, így Csehszlovákiával kapcsolatos törekvéseiket, álláspontjukat. Közülük érdemes néhányat idézni. Az MKP és az SZDP, a két munkaspárt közös nyilatkozatban követelte a tárgyalások megindítását Csehszlovákiával "a szlovákiai magyarság demokratikus jogainak biztosítására." A NPP programjában leszögezte: "Mi a magunk részéről mindent megteszünk a megértés, a barátság, az együttműködés elmélyítésére. De ez csak a kölcsönösség jegyében, az egyenrangúság alapján lehetséges. Mi teljes népi szabadságot adunk a határainkon élő nemzetiségeknek, a demokrácia szellemében. Ugyanezt akarjuk a határainkon túl élő magyarság számára is."²⁴

"A Független Kisgazda Párt a maga közéleti súlyával (ebben az időben a legnagyobb létszámú párt volt Magyarországon - I.L.) szolgálni kívánja a Duna-völgyi békét, és arra törekszik – szólta a program –, hogy a politikai határok itt valóban mielőbb légiessé váljanak, s az egymás szomszédságában, egymással keveredve letelepedett Duna-völgyi népek érintkezését sem államigazgatási, sem érzelmi akadályok ne korlátozzák felesleges mértékben. A megbékélés érdekében reményét fejezi ki a párt, hogy a határon kívül rekedt magyarok sorsát kétoldali megegyezések segítségével sikerül megnyugtatóan rendezni."²⁵ A Demokrata Néppárt pedig azt hangsúlyozta: "Földrajzi helyzetünk követeli meg, hogy jó viszonyban éljünk szomszédainkkal. A mi részünkről nem lehet semmi akadálya annak, hogy a viszonyosság elve alapján a jó szomszédi viszonyt kiépítsük és fenntartsuk. Sohasem szabad azonban megfeledkezni arról, hogy magyarok a határon túl is élnek, akiknek emberi jogai felett – nemzetiség joga is ezek közé tartozik – őrködni nemcsak erkölcsi, hanem népi és nemzeti kötelességünk is, amelynek teljesítéséről soha le nem mondhatunk. ...Mi nem akarunk uralkodni senkin [...] s nincs más igényünk, mint hogy rajtunk se uralkodjék senki."²⁶

A magyar kormány 1947. június 14-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz fordult, hogy vagy állítsák le a Csehszlovákiából érkező szerelvényeket, vagy engedélyezzék a német lakosság további kitelepítését Magyarországról. A SZEK döntése után 1947 szeptemberétől Németország szovjet megszállási övezete fogadta a kitelepülő magyarországi németek szerelvényeit. Ezzel egyidőben 1947 őszétől folytatódott a felvidéki magyarság kitelepítése. 1947 végéig 7 608 felvidéki család összesen 31 184 fő települt át Magyarországra. Az áttelepítés a téli hónapokba szünetelt, csak 1948. március 4-én indult újra, s erőltetett ütemben jöttek-mentek a szállítmányok, majd novemberben megkezdődtek a tárgyalások az áttelepítés befejezéséről. A magyar fél az azonnali leállítást kérte, de a Felvidékről még az év végéig jöttek a szerelvények. Amikor december 31-én az áttelepítést lezártak mondták ki, a csehszlovák fél még mindig azt kérte, hogy 1949. január 31-éig a magyar kormány vegyen át további 5000 háborús bűnösnek minősített magyart. A magyar kormány azonban minden további tárgyalástól elzárkózott, csak azzal értett egyet, hogy a felmerülő, indokoltnak látszó családegyesítési kérelmeket 1949 első felében még lebonyolítsák.

1948. december végéig 73 273 (más adatok szerint 71 215) szlovák hagyta el önkéntes jelentkezés alapján Magyarországot. Ugyanakkor 89 600 (más adatok szerint 85 436) magyart telepítettek ki Csehszlovákiából. Hozzájuk csatlakozott még 6 000 személy, akik hivatalosan "önként" távoztak Csehszlovákiából Magyarországra. Ténylegesen ennél jóval nagyobb volt a hazánkba érkezők száma. Nem ebbe a kategóriába tartozott ugyan az a 30 ezernél több magyar ember, akiket azért utasítottak ki – a fegyverszüneti szerződés megszegésével – Csehszlovákiából, mert 1938. november 2. után költöztek a Felvidékre, mégis új otthonuk megteremtése szempontjából az elhelyezendőek számát növelték. Nem kevesen voltak azok sem – köztük középiskolai, egyetemi és főiskolai hallgatók –, akik elsősorban

tanulmányaik folytatása érdekében vettek átmenetileg vándorbotot a kezükbe, s azután többségükben véglegesen Magyarországon telepedtek le. A kitelepítés 1949. június 5-én fejeződött be: ezen a napon lépte át Párkány és Szob között a csehszlovák–magyar határt az utolsó család.

Más képet mutat a lakosságcsere gazdasági oldala: a kitelepített magyarok a Felvidéken hátrahagytak 160 ezer katasztrális hold földet és 15 700 házat. A szlovákok Magyarországon hagytak 38 000 katasztrális hold földet és 4 400 házat. Az egyenlőtlen feltételeket tükröző tények önmagukért beszélnek.

Kártérítést a felvidékiek nem kaptak! Részleges kárpótlást az 1992. évi XXXII. tc. alapján egyes leszármazottak igényelhettek, s kaptak.

A magyar állam 1949 áprilisában a magyar–csehszlovák barátsági szerződésben és legfőképpen Rákosi által az 1949. július végén aláírt csorbatói egyezményben határozta el magát a Csehszlovákia ellen irányuló "a magyar állampolgárságú személyek jogi követeléseit és igényeit tekintetében." Vagyis a jóvátétel fejében lemondtak a felvidéki magyarság kárpótlásáról.

Az 1945 után kiadott beneši dekrétumok és végrehajtásuk kimerítik az emberiség elleni büntetett tényállását. Szellemük sajnos még ma is él és negatív irányba munkál. Visszavonásukat sem Csehszlovákia, sem utódállamainak vezetői nem kezdeményezték. Elmaradt a bocsánatkérés, vagy legalább a csöndes főhajtás. Ennek az erkölcsi jóvátételnek pedig már régen elérkezett az ideje.

¹ Polányi Imre: *A szlovákiai magyarok helyzete. Dokumentumok. 1944–1948.* Pécs, 1992. 8.

² László Péter: *Fehér laposok. Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményhez.* Bonyhád, 2003. 13.

³ Gergely Jenő-Izsák Lajos: *A huszadik század története.* Magyar Századok sorozat. Budapest, 2000. 164.

⁴ László Péter: i. m. 16.

⁵ Janics Kálmán: *A hontalanság évei.* Hunnia Kiadó, 1989. 82.

⁶ Gergely Jenő-Izsák Lajos: i. m. 264.

⁷ Uo.

⁸ Polányi Imre: i. m. 17–18.

⁹ Uo. 26.

¹⁰ Polányi Imre: i. m. 33.

¹¹ Gergely Jenő-Izsák Lajos: i. m. 266.

¹² Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950.* Budapest, 1988. 122–123.

¹³ Fábry Zoltán: *Stósz délelőttök.* Bratislava, 1968. 372–373

¹⁴ Izsák Lajos-Kun Miklós: *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948.* Budapest, 1994. 95.

¹⁵ Balogh Sándor: i. m. 230.

¹⁶ Uo. 234–235.

¹⁷ Mindszenty József: *Emlékirataim.* Budapest, 1989. 192.

¹⁸ Vadkerty Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere.* Pozsony, 1999. 29.

¹⁹ Gergely Jenő-Izsák Lajos: i. m. 268.

²⁰ Uo. 269.

²¹ Uo.

²² *Magyar Nemzet*, 1997. június 28.

²³ László Péter: i. m.

²⁴ Balogh Sándor-Izsák Lajos: *Pártok és pártprogramok Magyarországon 1944–1948.* Budapest 1977. 217.

²⁵ Uo. 297.

²⁶ Uo. 361.

A belső telepítés Szlovákiában (1945–1949)

A második világháború után a régi határai között megújult Csehszlovák Köztársaság kormányának 1945. április 5-én Kassán kihirdetett programja szerint az új köztársaság nemzetállam lesz, a csehek, a szlovákok és más szláv nemzetiségűek állama, ahol nincs helye az "idegeneknek", vagyis a németeknek és a magyaroknak. A nemzetállam megteremtése körülbelül hárommillió német és közel hatszázezer magyar kitoloncolását jelentette. A Szovjetunió támogatását bíró csehszlovák kormány – a többi győztes nagyhatalom megnyerésében reménykedve – a döntésüket megelőzve kihirdette a németek és a magyarok kollektív bűnösségét, s sorozatban hagyta jóvá az emberi és állampolgári jogaikat korlátozó törvényeit. Ezekkel akarta megalapozni kitoloncolásukat.¹

A köztársaság nem szláv nemzetiségeit kitoloncolásuk előtt megfosztották a létfenntartásukat biztosító földbirtokaiktól, gazdaságaiktól, üzemeiktől, üzleteiktől, műhelyeiktől. A kormány és a Szlovák Nemzeti Tanács kiemelten figyelte a földtulajdon és a mezőgazdasági termelés folyamatosságát biztosító felszerelt gazdaságok elkobzását. A németek és a magyarok földbirtoka elleni első támadás az 5/1945. számú elnöki rendelet (május 19.), amit Szlovákiában a Szlovák Nemzeti Tanács rendeleteinek egész sora követett.²

Az elkobzott gazdaságok nem maradhattak "üresen", ezért a kormány elhatározta, hogy az állami tulajdonba vett német és magyar gazdaságokat új tulajdonosoknak utalja ki. A köztársasági elnök 1945. július 17-i 27/1945. számú rendelete értelmében ezeket a gazdaságokat csak szláv nemzetiségű személyeknek utalhatják ki. A megvalósítás érdekeit célozza a belső telepítésnek egységes irányítását megfogalmazó 28/1945. számú elnöki rendelet, amely kimondja, hogy a "belső telepítés azoknak a különleges határozatoknak az összessége, amelyek lehetővé teszik az egész határövezet visszaadását az ősi szláv elemnek". Ennek érdekében "a kitoloncolt németek és magyarok gazdaságait, házait, minden ingó és ingatlan vagyonát állami és nemzeti szempontból megbízható cseh és szlovák nemzetiségű", a kolonizálást önként kérőknek utalják ki, akik kezdetben a vagyonoknak csak kezelői, de későbbben tulajdonosai lesznek.³

A betelepítés egységes megvalósítása új hivatalokra hárult. A 27/1945. számú elnöki rendelet az "idegenek" kiszállításával, birtokaik betelepítésével az újonnan megszervezett Betelepítési Hivatalt bízta meg. A csehországi és a szlovákiai feladatok eltérő volta alapján a hivatalnak két jogilag önálló része volt. A cseh országrészekben illetékes hivatal Prágában, a Szlovákiában illetékes Pozsonyban székel. Munkájukat a kormány által kinevezett Központi Betelepítési Bizottság felügyelte.

A Csehszlovák Köztársaság német és magyar etnikai területeinek elszlávosítását biztosította a földtulajdont 50 hektárban maximáló – a köztársaság minden polgárát érintő – általános földreform. A földreform keretében elkobzott földek kiutalása a cseh országrészekben a Földművelésügyi Minisztérium, Szlovákiában a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal hatáskörébe tartozott, de őket is kötelezte a "szlávok betelepítésének" betartása. A köztársasági elnök rendelete értelmében a földművelésügyi tárca telepít az 50 hektárnál nagyobb birtokokra, míg a nemzetiség alapján elkobzott kisebb gazdaságokat a Telepítési Hivatal kolonizálja.

A kormány a betelepítési terveiben 1945 augusztusáig, a potsdami konferenciáig csak a belső migrációval számolt, ami Szlovákiában kiterjedt észak-déli mozgást jelentett. A szlovák lakosságot az egyoldalúan kitelepített magyarok birtokában helyezték volna el.

A csehszlovák kormány ezért 1945 tavaszán utasította a kérdésben érintett minisztériumokat, dolgozzák ki "az idegenek kitoloncolásának és a kiürített dél-szlovákiai járások betelepítésének tervét". A Vavro Šrobár pénzügyminiszter kézjegyével ellátott tervezet a magyar lakosság 70 százalékának kiszállításával számol. Csak a legszegényebbek maradnak, hogy segítsenek a betelepülő szlovákoknak a gazdaságok üzemeltetésben. A kitoloncoltak kézicsomaggal hagyják el lakóhelyüket, mert a Csehszlovákiában maradó ingó és ingatlan vagyonukat az állam a Magyarországra kivetett jóvátétel címén lefoglalja. A kitoloncoltakat Magyarország kártalanítja.⁴

A Védelmi Minisztérium a magyarlakta falvak lerombolását is tervezte. A magyar-csehszlovák határtól északra 25–30 km-es mélységben csak a katonai helyőrségeket kiszolgáló városias településeket akarta fenntartani, így Galántát, Dunaszerdahelyt, Komáromot, Lévát, Érsekújvárt és Ipolyságot.^{4/a}

A magyarok kitoloncolásával kapcsolatos ügyintézésben általános a "betelepítési övezet" elnevezés. Így jelölték az 1938-as bécsi döntéssel Magyarországnak ítélt, 1944 őszétől újból Csehszlovákiához tartozó "magyar etnikai területet".

A Szlovákiában 1945 nyarán megkezdett, s 1949-ig vizsgált belső telepítés három szakaszra osztható. Az 1946 őszéig tartó első szakaszt 1945 augusztusáig, a potsdami konferenciáig, a magyar lakosság totális kitoloncolására való felkészülés, míg az 1946 júniusi párizsi konferenciát megelőző hónapokat a kétszázezer magyar egyoldalú kiszállításába vetett remény jellemzi. Az észak-déli irányú belső telepítések intenzitását nem csökkentette az 1946. február 27-én aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény, de kiélezte a "betelepítési övezetben" elkobzott birtokon telepítő Földművelésügyi Megbízotti Hivatal és a kolonizálást kisajátítani akaró Szlovák Telepítési Hivatal közötti ellentéteket. Az első szakaszt ennek ellenére is a Földművelésügyi Megbízotti Hivatal telepítése jellemzi. Speciális osztálya az 50 hektárnál nagyobb, a földreform keretében elkobzott birtokokra telepített, s csak elvétve utalt ki elhagyott magyar paraszti gazdaságokat. A magyar parasztság zöme 1946 őszén még a saját gazdaságaiban élt.⁵

A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal betartva a Szlovák Nemzeti Tanács határozatát, a betelepítéseknél kiemelten kezelte a duklai harcokban elpusztult északkeleti szlovákiai falvak, valamint a Szlovák Állam idején megkezdett nagy állami építkezések, az árvai víztározó és a nógrádi Lešť-Oremláz kataszterében található katonai gyakorlótér kibővítésének keretében lerombolásra ítélt falvak lakosságát. Áttelepítésüket a földművelésügy tervezte, de kihelyezésüknél figyelembe vette az érintettek kérését. Általában a földrajzilag legközelebb eső területekre telepítettek, például a kelet-szlovákiaiakat a Tornaljai, Feledi, Rimaszombati járásokba, az északnyugat-szlovákiaiakat a Csallóközbe, a Párkányi és a Zselízi járásokba.⁶

A kormány határozata értelmében "száz- és százezer szlovákot kell betelepíteni a déli határövezetbe", ezért 1945 nyarán nagyszabású toborzási akcióba kezdtek. A Földművelésügyi Megbízotti Hivatal hivatalosan kijelölt munkatársai mellett az egyes pártok aktivistái is megjelentek a "nehéz földrajzi körülmények között gazdálkodó" falvakban. Toborzási beszédekben csodálatos paradicsomi életről, szinte munka nélkül termő földekről szóltak, s a jelentkezőknek jól felszerelt, "a magyar háborús bűnösöktől elvett" gazdaságokat ígértek. A nehézségekről viszont hallgattak. Nem említették például hogy a betelepítésre jelölt birtokokon kevés az elszállásolási lehetőség, s a házak sem paloták. Arról sem szóltak, hogy más az alföldi mezőgazdasági termelés technikája, jóformán semmiben sem egyezik a kolonisták eddigi tapasztalataival.

A nagy ígéretekkel beszervezett szlovák földművesek és mezőgazdasági munkások türelmetlenül várták a kolonizálást, s mivel a kisajátított nagybirtokokon csak a töredéküket

helyezhették el, az Érsekújvári, az Ógyallai és a Lévai járásokban a járási rendőrparancsnokságok letartóztatták "a magyar nyilasokat és háborús bűnösöket". A Lévai járásban 400, a másik két járásban – mivel 300 lakásra volt szükségük – 239 személyt tartóztattak le, s lekísérték őket a csehszlovák–magyar határra. A magyar hatóságok bírósági végzést kértek, s mivel ezt az intézkedő rendőrök nem tudták felmutatni, a magyar hatóságok az átvételt megtagadták. A letartóztatottakat visszakísérték, majd szabadon engedték.⁷

A belső telepítés első szakaszának szakszerű eredményét nem ismerjük. A levéltári részadatokból arra következtethetünk, hogy körülbelül 3 000–3 500 szlovák családot telepítettek be a magyar etnikai területre, ami a népes szlovák családok esetében 17 000–20 000 személyt jelenthet. Figyelemre méltó a somorjai rendőrkapitány jelentése, amely szerint már 1945 decemberében "már ezen a tiszta magyar vidéken is érezhetővé vált a szláv jelenlét".⁸

Az 1945-ben megfogalmazott, problémamentesnek tűnő belső telepítés a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény aláírását (1946. február 27.) követően jelentősen módosult. A lakosságcsere megvalósítója, a magyarországi szlovákok toborzásával megbízott Szlovák Telepítési Hivatal agilis vezetősége a külföldi szlovákok "repatriálásának" jelentőségére hivatkozva a belső telepítés korlátozására, a földművelésügy hatáskörének szűkítésére törekedett. Terveit csak az 1946 októberében elrendelt kényszerközmunka, illetve az érintett magyarok deportálása után valósíthatta meg. A magyarok csehországi kényszerközmunkájával megkezdődött a belső telepítés második szakasza, amikor a Szlovák Telepítési Hivatal szlovák telepeseeknek, úgynevezett "bizalmiaknak" utalta ki a közmunkás mezőgazdasági munkások és kisparasztnok szlovákiai házait és gazdaságait.

A bizalmiak a kolonisták speciális csoportját alkották, mert az elkobzási törvények alá nem tartozó házakat, földeket kaptak megművelésre, üzemeltetésre, s azt az ígéretet, hogy a magyarok csehországi végleges letelepítése után mindez saját tulajdonuk lesz. A kiválasztásnál arra ügyeltek, hogy a bizalmiak "a szláv nemzetállam szempontjából megbízható, nemzethű, új lakóhelyük elszlovákosítására" alkalmas személyek legyenek. A bizalmiakat a Szlovák Telepítési Hivatal munkatársai választották ki a földművelésügy által szervezett kolonisták közül. Az új környezetbe való beilleszkedésüket a lakosságcsereben alkalmazott területi párosítással biztosították.

1948 tavaszáig 260 magyarlakta községbe 2 767 ilyen családot telepítettek be. Közülük a csehországi kényszerközmunkások hazatérését követően 427 család önként eltávozott. Az ott maradó 2 340 család ezzel együtt hozzávetőleg 18 000–22 000 fővel növelte a déli járások szlovák lakosságának a számát.⁹

A dél-szlovákiai egységes magyar etnikumok feldarabolása és a vidék elszlovákosítása szempontjából jelentős a magyarországi és a más külföldi szlovákok "repatriálása". Ez a kérdés, benne a csehszlovák–magyar lakosságcserevel csak közvetve sorolható a belső telepítés mellé, de mindenképpen említésre méltó. A folyamat a szlovákiai magyarság fennmaradása szempontjából történelmi jelentőségű, mert először történt meg, hogy az 1919 óta tartó szlovák (cseh és morva) kolonizálások történetében a magyar őslakosság egy részét kimozdították lakóhelyéről.

A belső telepítés – a déli határövezet elszlovákosításának – második szakaszát a kisebb mértékben ugyan, de tovább tartó észak-déli irányú belső mozgással párhuzamos délről északra irányuló külföldi szlovákok betelepítése jellemzi.

A Szlovák Telepítési Hivatal zárójelentése szerint Csehszlovákiát 89 660 magyar hagyta el, bár a Szlovák Telepítési Hivatal 170 247 főt jelölt áttelepítésre. Magyarországból 73 273 magát szlováknak valló személy lépte át a határt, akiket új lakóhelyükön – a kitelepített magyarok vagyona, a közös úrbéri földeken kívül – 109 294 kataszter holdnyi földva-

gyon várt, vagyis a Magyarországon hagyott szlovák földtulajdon (38 372 kataszter hold) két és félszerese. A betelepült szlovákok magyarországi gazdaságaiknál általában nagyobb földbirtokot kaptak, de a Szlovákiában hagyott magyar földtulajdon nagysága lehetővé tette a belső telepítések folytatását is. Ennek mértékét még nem ismerjük, de jelentős mértékű lehetett, aminek közvetett bizonyítéka, hogy a magyarok távozása után nem sok szántó maradt parlagon.¹⁰

A lakosságcsere keretében azonban a csehszlovák fél által reméltnél kevesebb magyar költözött át Magyarországra, s a közellátás biztosítása érdekében lassítani kellett a magyar földtulajdon elkobzását, ezért a belső telepítés második szakaszában a helyi és a járási szervek – a Szlovák Telepítési Hivatal támogatásával – megkezdték szlovák telepesek beutalását az általuk "háborús bűnösöknek" kinevezett magyar gazdák házaiba, ahol a magyar tulajdonos és a szlovák kolonista "egy fedél alatt élt". Az utóbbiak a gazdaságok átadását követelték, s mikor ezt a magyar gazdák – akik ellen még vádat sem emeltek – megtagadták, a bíróságoktól kértek ítéletet. A kolonisták vádaskodását a bíróságok elutasították, de a "kényszerű társbérlet" sok esetben 1950-ig tartott. A járási és a helyi hivatalok a szlovák telepeseket új házak, új gazdaságok építésével, s kiutalásával tartották meg a magyar vidékeken.¹¹

A belső telepítések harmadik szakasza 1948 nyarán kezdődött, és a cseh országrészekbe deportált magyarok tömeges hazatérése jellemzi. Hazatérésük felkészületlenül érte nemcsak a birtokaikba ültetett bizalmiakat, de a hivatalokat is. A bizalmiak egy hányada a magyar tulajdonos hazatérése után önként eltávozott, több helyen meglódultak az öklök, s megtörtént, hogy még a fegyverek is előkerültek.

A helyzetet bonyolította, hogy – szovjet nyomásra – a csehszlovák kormány 1948. március 9-én elhatározta, az év őszén visszaadja a magyaroknak a csehszlovák állampolgárságot. A hivatalok ezt a pár hónapot a magyarok birtokainak gyorsított ütemű elkobzására és kiutalására használta fel. Azzal nem számoltak, hogy az érintett magyarok a bíróságokhoz fordulnak elégtételért, s a magyar kényszerközmunkások zöme visszautasította az idegen birtokon való letelepedést, a sajátjukat követelték. A kormány "a társadalmi béke megteremtésére" hivatkozott, amikor elrendelte, hogy a szlovák kolonisták részére építsenek új házakat, egész gazdaságokat.¹²

A szakasz második felében a deportáltak elhelyezésével kapcsolatos nehézségeket, a betelepített szlovákok kielégítését nem nemzetiségi, hanem "osztályalapon" akarta rendezni. A Dél-Akció néven indított titkos "kuláktalanítás" azonban csak a betelepítési övezetben élő magyar nagygazdákat érintette, s így nemzetiségi támadássá vált. A Szlovák Telepítési Hivatal által támogatott belügyi akció kudarcba fulladt, mert a cseh hivatalok nem vették át a kitelepítettek első transzportját, a határról visszairányították Szlovákiába.¹³

A belső telepések helyben tartása, a magyar deportáltak elhelyezése mellett szinte permanensen volt jelen a vagyontalan romániai, magyarországi és jugoszláviai "repatrián-sok" elhelyezésének kérdése, valamint a csehszlovák–magyar lakosságcsere folytatása. A hivatalos politika alapállása, a szlovákok megtartása a magyarlakta területeken.

A belső telepítések, a karhatalom, a lakosságcsere, a repatriálások, valamint a szlovák közigazgatás, a művelődés és a kultúra bevezetésének eredményeként körülbelül háromszázezerrel emelkedett a "betelepítési övezetben" élő szlovák lakosság száma. 1945–1949 között körülbelül 125 000 magyar hagyta el ezt a vidéket, s ha nem is a csehszlovák kormány 1945-ös terveinek méreteiben, de megvalósult a "magyar etnikum vertikális és horizontális megbontásának" a terve. Az 1945 előtt a csehszlovák kormány által is "magyar etnikai területnek" elismert "betelepítési övezet" 1950-re már vegyes lakosságúvá vált.

¹ Janics Kálmán: *A kassai kormányprogram és a magyarság "kollektív bűnössége"*. Pozsony, 1995. Janics Kálmán: *A bontalanság évei*. Pozsony, 1992. 125. 144. Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca. 1945–1948*. Pozsony, 1993. 107. utaj, tefan: *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Pozsony, 1994. (A magyar kisebbség Szlovákiában).

² Ilyen rendeletek: 104/1945, 108/1945, 64/1946, illetve a földművelésügyi tárca és a Szlovák Telepítési Hivatal irányelvei és utasításai.

³ Státní ústřední archiv, Praha (Állami Központi Levéltár, Prága, a továbbiakban: ÁKL, (ÚV KSC) Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának Levéltára, a továbbiakban: CSKP KB 100/24-es állag (Gottwald-iratok), 45. k. 856-os egység (a továbbiakban: 100/24, 45/856)

⁴ ÁKL, CSKPKB, 100/24, 45/864. A teljes szöveg: Vadkerty Katalin: *A deportálások, a magyarok csehországi kényszerkőzmunkája, 1945–1919*. Pozsony, 1996. I. számú dokumentum.

^{4/a} A Védelmi Minisztérium tervét dr. Július Baláz prágai kutató ismerteti *A magyarkérdés Csehszlovákiában az 1945–1948-as években* c. kandidátusi disszertációs munkájában. Kézirat.

⁵ Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció*. Pozsony, 1993. 14. A "betelepítési övezetben" 236 891 hektárt konfiskáltak el, s ebből körülbelül 60 000 hektár maradt meg a magyarok kezelésében.

⁶ Slovenský národný archív Bratislava (Szlovák Nemzeti Levéltár Pozsony, a továbbiakban: SZNL-P), Poverenictvo pôdohospodárstva (Földművelésügyi Megbízotti Hivatal, a továbbiakban: FMH) - B szekció, 304. karton (továbbiakban: 304:), Oravci (Árvaik) és a Le t-Oremláz feliratú iratcsomó. SZNL-P, FMH-A, 496: 6180/31-46-eln. Az árvai lakosokat a következő járásokba, községekbe akarták betelepíteni:

Járás	Község
Komáromi	Ekecs, Apáczaszakállas, Turi-Szakállas
Dunaszerdahelyi	Felbár, Alsónyárasd, Várkony, Nyékvárkony, Bős, Felsőpatony, Csilizradvány, Tőkés, Lislúcs
Verebélyi	Verebély, Fajkúrt, Füss, Tőhöl
Zselízi	Oroszka, Szakállos
Somorjai	Bacsfa, Doborgaz, Béke, Csölösztő, Jóka, Nagygye, Jánok, Verekye, Tonkháza, Csenke, Bélvata, Nagyszarva
Érsekújvári	Farnad, Bátorkeszi, Béla, Sárkány, Köbölkút
Ógyallai	Udvard, Ógyalla, Szemeréd, Kolta, Hetény

A kérelmezett földek járásonként (hektárban):

Komáromi	1 303 3407	Somorjai	837 5170
Dunaszerdahelyi	2 408 3090	Párkányi	256 7608
Verebélyi	498 5696	Ógyallai	697 5450
Zselízi	152 7664	Összesen:	6 164 8085

Galántai járás	Magyarbél, Nagyfüdmes, Csallóközkúrt, Alsószei, Szap, Dunaújfalu, Szenc, Taksony
Ipolysági	Déménd, Visk, Hídvég, Gyerk, Pereszleny, Ipolyság, Ipolynyék
Kékkői	Kis- és Nagyfürtös, Galábócs, Újfalu, Zsély, Pótor
Losonci	Nagydaróc, Perse, Ragyolc, Galsa, Mucsén, Rap, Keresztúr

A kérelmezett földek járásonként (hektárban):

Galántai	845 1315	Ipolysági	781 7887
Losonci	1 769 4372	Kékkői	1 047 0768
		Összesen:	4 443 4342

⁷ SZNL-P, Osídľováci úrad pre Slovensko (Szlovák Telepítési Hivatal), III: 21347/III-45 és 21103/III-45.

⁸ tátny okresný archív, a Pa (Állami Járási Levéltár Vágsellye, a továbbiakban: ÁJL-Vágsellye) Okresný národný výbor, amorín (Járási Nemzeti Bizottság Somorja, a továbbiakban: JNB-Somorja, 27: 2419/1-45.

⁹ ÁKL, Ministertvo vnitra (Belügyminisztérium, a továbbiakban: BM) Nosko hagyaték, 225: Z-5. iratcsomó SZNL-P, FMH-A, Titkárság, 144: 182/47; ÁJL-Rozsnyó, JNB-Rozsnyó, 136: 27992/48., ÁJL-Vágsellye, JNB-Vágsellye, 579/48-eln. tátny oblastný archív Bratislava (Állami Területi Levéltár, Pozsony),

Kerületi Nemzeti Bizottság 3: A galántai munkacsoport iratcsomó. A párosítást a következőképpen alakították:

Járások			
Somorjai	Árva vidéke	Dunaszerdahely	vegyes
Lévai	Szeniczi	Tornaljai	kárpátaljai optások
Párkányi	Privigyeyi		
Érsekújvári	Csaca vidéke		
Galántai	Mijava és vidéke		
Vágsellyeyi	Trencséni		
Komáromi	Tvrdošín és vidéke		
Zselízi	vegyes		

¹⁰ Vadkerty Katalin: A csehszlovák–magyar lakosságcsere hivatalos értékelése. In *Regio*, 1993. 3. sz. 119.

¹¹ SZNL-P, Zpráva majetkov pre pozemkovú reformu (A Földreformbirtok Kezelősége), 7: 4655/47-S-eln.

¹² SZNL-P, MH-A, 142. Titk. 182/47.

¹³ utaj, tefan: "*Akcia JUH*". Prága, 1949.

A szlovákiai magyarság csehországi deportálása

A második világháború végén felújított Csehszlovákiának a szláv nemzetállam kiépítésére törekvő vezetői a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítéséhez – a német kisebbségtől eltérően – sem a háború folyamán, sem pedig az azt követő potsdami konferencián nem kapták meg a győztes nagyhatalmak hozzájárulását, ezért a szlovákiai magyarságtól a Magyarországra ráerőltetett lakosságcsere, ezzel párhuzamosan pedig az úgynevezett reszlovakizáció útján igyekeztek megszabadulni.

Magyarország azonban a szlovákiai magyarság tömegeinek vád alá helyezése, háborús bűnössé nyilvánítása, s az áttelepítendőkhöz való paritáson felüli besorolása miatt nem járult hozzá a népcsere megindításához. Miután a párizsi békekonferencia szintén elutasította a magyar lakosság egyoldalú kitelepítését, s a magyar kisebbség ügyének rendezését a két érintett ország közötti tárgyalásokra bízta, Csehszlovákia számára a szlovákiai magyarság csehországi deportálása vált azzá a zsaroló eszközzé, amellyel igyekezett rákényszeríteni Magyarországot a lakosságcsere mielőbbi megkezdésére, illetve belső eszközökkel megváltoztatni a magyar nyelvterület etnikai jellegét.

Maga Dalibor M. Krno, a csehszlovák békeküldöttség egyik tagja fogalmazta meg a békekonferenciáról írt könyve záradékában, hogy "Magyarországnak sikerült ugyan elkerülnie az áttelepítés alapelvének kifejezett elfogadását, de nem ért el semmilyen jogot és semmilyen lehetőséget, hogy bármi módon gátoljon bennünket olyan intézkedésekben, amelyeket szükségesnek fogunk tartani mindennemű revizionista és irredenta veszély végleges elhárítására határvidékünkön".¹

"A végleges megoldást a legrosszabb esetben el tudjuk intézni magunk is."

1946. október végén és november első felében a csehszlovák politikusok megnyilatkozásai, illetve a különböző sajtótermékek egyre nyíltabban jelezték, milyen "intézkedésekkel" képzei el Csehszlovákia az úgynevezett revizionista és irredenta veszély elhárítását.

Vladimír Clementis külügyi államtitkár az Alkotmányozó Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságában a békekonferenciáról tartott beszámolója során már 1946. október 31-én kifejtette, hogy a szlovákiai magyarkérdés megoldásának kulcsa a magyar kormány kezében van, amennyiben azonban Magyarország nem egyezik bele a csehszlovák fél által elképzelt rendezésbe, akkor "a végleges megoldást a legrosszabb esetben el tudjuk intézni magunk is".²

Július Ďuriš földművelésügyi miniszter 1946. november 15-én a Csehországba érkező szlovák mezőgazdasági munkások ünnepélyes fogadásán kijelentette: "A kormány épp ezekben a napokban tárgyal arról, hogy véglegesen megoldjuk a szlovákiai magyarkérdést. A magyaroktól meg kell szabadulnunk és megszabadulunk tőlük azért, hogy a szlovák föld egyszer s mindenkorra a szlovák földműveseké legyen. Már a jövő héten megkezdjük a magyarok átköltöztetését Szlovákiából és beállításukat a csehországi mezőgazdasági munkába."³ A csehszlovák kormány eltökéltségét jelezte Mikuláš Ferjenčík belügyi megbízott 1946. november 17-i érsekújvári beszéde is: "A magyaroknak, akik itt élnek, megadjuk az önkéntes Magyarországra való távozás lehetőségét. Míg mi minden szlovák lelket haza akarunk hozni idegen országokból, addig Magyarország megakadályozza a magyarok visszatérését Magyarországra. Tudjuk, hogy miért. De éppen az, hogy ezt tudjuk, megerősít minket

abban az elhatározásunkban, hogy egyszer s mindenkorra véget vessünk minden veszedelemnek és revizionista törekvésnek ez ellen a terület ellen."⁴

A magyar lakosság éppen ezekben a napokban kezdődő csehországi deportálása – annak ellenére, hogy a sajtón keresztül különféle hírek kiszivárogtak róla – mégis készületlenül érte és szinte sokkolta a csehszlovákiai magyar társadalmat és Magyarországot egyaránt. Pedig előkészületei már jóval korábban, még a párizsi békekonferencia idején megkezdődtek, s a csehszlovák állami szervek csupán a konferencia határozatára vártak a kétszázezer magyar egyoldalú kitelepítésére benyújtott csehszlovák követeléssel kapcsolatban.

A magyar kisebbség Cseh- és Morvaországba való telepítésének tervével a csehszlovák kormány első ízben 1946. június 21-én foglalkozott. Az akkori elképzelések mintegy ötvenezer magyar áttelepítésével számoltak, ez azonban a tervek szerint "csupán" a reszlovakizáltakat érintette volna.⁵

Más szemszögből közelítették meg a kérdést a kormány 1946. július 16-i ülésén, amelyen elhatározták, hogy a szlovákiai magyarok csehországi széttelepítését összekapcsolják azzal az össz-szlovákiai önkéntes munkaerő-toborzással, amelynek célja a németek kitelepítése után munkaerőhiánnyal küzdő cseh gazdaság megsegítése volt. A toborzást a szlovák lakosságon kívül kiterjesztik az állampolgárságától s munkavállalási lehetőségétől megfosztott magyarságra, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy a magyarok távozása majd megkönnyíti a déli határövezet szlovákokkal való betelepítését. A kormány az 1946. július 22-e és augusztus 15-e közötti időszakra időzített toborzástól mintegy negyven-ötvenezer magyar önkéntes jelentkezését remélte.⁶

A közel egy hónapig tartó toborzóakció azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Amíg a toborzás több mint kétszázezer szlovák önkéntes csehországi munkavállalásával végződött, a magyar jelentkezők száma meg sem közelítette az elvárt ötvenezret: a Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal adatai szerint számuk 1 932, a Népjóléti Minisztérium szerint pedig csupán 1 919 volt. A magyar jelentkezők alacsony számát a Népjóléti Minisztérium annak tulajdonította, hogy mivel az akcióval egyidőben zajlott a párizsi békekonferencia, Dél-Szlovákia magyar lakossága a magyarországi ellenpropaganda hatására várakozó álláspontra helyezkedett.⁷

A magyarok önkéntes csehországi munkavállalásának mértéke elmaradt a várakozásoktól. Az akciót irányító központi és szlovák hivatalok ezért 1946. augusztus 6–7-i pozsonyi értekezletükön úgy határoztak, hogy a magyarokkal szemben Edvard Beneš köztársasági elnök általános munkakötelezettségről rendelkező 1945. október 1-jei 88/1945. számú dekrétumára hivatkozva kényszerítő eszközöket fognak alkalmazni. A deportálásokat tehát végül a csehországi munkaerőhiányt ürügyül használva hajtották végre, azonban maguk az akció végrehajtói sem titkolták, hogy azok fő célja "Dél-Szlovákia határmenti övezetének a magyar elemtől való megtisztítása".⁸ Az elvi döntés tehát 1946 augusztusában megszületett ugyan, a gyakorlati megvalósítást azonban a békekonferencia határozatáig elhalasztották.

A párizsi békekonferencián tartózkodó Daniel Okáli áttelepítési kormánybiztos 1946. október 3-án táviratban értesítette a prágai Külügyminisztériumot, hogy amennyiben Magyarország nem hajlandó a lakosságcsere megkezdésére, illetve a csehszlovák fél által Párizsban előterjesztett követelések teljesítésére, a Megbízottak Testülete és a Szlovák Nemzeti Tanács Elnöksége "határozzanak a belső intézkedésekről".⁹

Az úgynevezett belső intézkedések fogalma alatt kezdetben két alternatíva merült fel. Okáli táviratára szinte naprakészen reagált a magyarok kitelepítésével, illetve a szlovák lakosság letelepítésével megbízott Szlovák Telepítési Hivatal, amely a Megbízottak Testülete Elnökségéhez intézett 1946. október 4-i, valamint a prágai kormányhoz intézett október 9-i

javaslatában az egyik lehetőségként a lakosságcsere-egyezmény VIII. cikke alapján "háborús bűnösként" áttelepítésre jelölt magyarok egyoldalú áttelepítésének megkezdését, a másik lehetséges megoldásként pedig a magyar lakosság egy részének Csehországba telepítését ajánlotta.¹⁰

A csehszlovák politikai vezetőknek Vladimír Clementis, Gustáv Husák, Daniel Okáli, Július Ďuri és Rudolf Slánský részvételével megtartott tanácskozása végül 1946. október 13-án adta beleegyezését a szlovákiai magyarság Csehországba telepítéséhez,¹¹ egy nappal azt követően, hogy a békekonferencia plénuma elutasította a magyar kisebbség egyoldalú kitelepítésének jóváhagyására vonatkozó csehszlovák indítványt. A tanácskozás résztvevői nem titkolták, hogy a deportálásokkal nyomást kívánnak gyakorolni Magyarországra a lakosságcsere mielőbbi megkezdése érdekében. A politikai vezetés az áttelepítések egyoldalú megkezdésének lehetőségét azért vetette el, mivel ez nem vezetne célhoz: Magyarország a határra kitoloncolt személyeket nem fogadná be, ráadásul ez a megoldás nemzetközi bonyodalmakat is eredményezhetne.¹²

A deportálásokat a kormány jóváhagyását követően a Szlovák Telepítési Hivatal 1946. november 4-én kelt 12-771-I/1-1946. számú bizalmas irányelvei alapján hajtották végre. Az irányelvek szerint Dél-Szlovákia 23 járásából – a Somorjai, Dunaszerdahelyi, Galántai, Vág-sellyei, Érsekújvári, Ógyallai, Komáromi, Párkányi, Zselizi, Verebélyi, Lévai, Ipolysági, Kékkői, Losonci, Feledi, Rimaszombati, Tornaljai, Rozsnyói, Szepsi, Kassai, Tőketerebesi, Királyhelmeci és Nagykaposi járásból – a reszlovakizáltak, valamint a lakosságcsere-egyezmény alapján magyarországi áttelepítésre jelöltek kivételével "átcsoportosítható" Csehországba az összes magyar nemzetiségű személy, akit Edvard Bene 1945. augusztus 2-i 33/1945. számú alkotmánydekrétuma megfosztott csehszlovák állampolgárságától.

A közmunkára kötelezhetőek felső korhatárát az irányelvek a férfiaknál 60, a nőknél 55 évben állapították meg, holott a 88/1945. számú elnöki dekrétum, amelyre hivatkozva a közmunkát elrendelték, a férfiaknál 55, a nőknél 45 évben határozta meg a közmunkára kötelezhetőek felső korhatárát.

A járások felsorolásából kitűnik, hogy a Szlovák Telepítési Hivatal szinte kizárólag a zárt magyar etnikai terület járásaiban élő magyar lakosság deportálásával számolt. Mindez nem véletlen, hiszen az akció egyik megfogalmazott célja "Dél-Szlovákia határmenti övezetének a magyar elemtől való megtisztítása" volt, nem látszott tehát célszerűnek a csupán néhány, általában nyelvszigeti jellegű magyar településsel, illetve szóránymagyarsággal rendelkező járások (Pozsonyi, Nyitrai, Aranyosmaróti, Nagyrőcei, Nagymihályi) magyar-ságának az "átcsoportosítása", mivel ezek asszimilálására a Szlovák Telepítési Hivatal jóval nagyobb esélyt látott, mint az egy tömbben élők esetében.¹³

A deportálások végrehajtása

Annak ellenére, hogy a magyar kormány a párizsi békekonferencia határozata alapján, amely a magyar kisebbség helyzetének rendezését a két érintett ország közötti tárgyalásokra bízta, 1946. november 16-án a budapesti Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül tudatta a csehszlovák kormánnyal, hogy kész a két ország közötti vitás kérdések tárgyalásos rendezésére,¹⁴ a csehszlovák fél november közepén megkezdte a szlovákiai magyarság már hónapok óta tervezett csehországi széttelepítését.

A deportálások kezdetének időpontjáról nem csak a szakirodalom, hanem a korabeli források is gyakran eltérő adatokat közölnek. Szabó Károly, a deportáltak sorsát is figyelemmel kísérő pozsonyi magyar Meghatalmazotti Hivatal tisztviselője például november 15-re,¹⁵ a Magyar Külügyi Társaság által a nagyhatalmak tájékoztatására kiadott dokumentumgyűj-

temény, valamint Kertész István, a magyar Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztályának vezetője november 17-re,¹⁶ a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság 1949. évi zárójelentése november 18-ra, a Népjóléti Minisztérium 1948. januári jelentése pedig november 19-re teszi az akció kezdetét.¹⁷ Az eltérő időpontok megadását az magyarázza, hogy az első községeket a deportálást végrehajtó karhatalmi erők már november 15–16-án körbezárták, a deportáltak első transzportjainak útnak indítására azonban csupán november 19-én került sor.

A karhatalmi erők igénybevételeével végrehajtott "toborzás" a következőképpen zajlott: A kiszemelt települést katonai egységek zárták körül, majd elrendelték a kijárási és a csoportosulási tilalmat. Az előre elkészített névjegyzékek alapján kijelölt családoknak kézbesítették a csehországi munkaszolgálatukról rendelkező végzést (Pridel'ováci výmér), valamint a magukkal vihető tárgyak, élelmiszerek és állatállomány jegyzékét tartalmazó utasítást. A végzés átvételének elismerését sokan nem írták alá, ilyen esetben a végzést átnyújtó hivatalos személy saját maga írta azt alá; a kiutalási végzés szerint ugyanis a munkaszolgálat akkor is kötelező volt, ha címzettje elutasította aláírását.

A prágai magyar Meghatalmazotti Hivatalban 1946. november 21-én felvett jegyzőkönyv az egyik első érintett községben, Kőbölkúton lejátszódó eseményeket a deportáltak vallomása alapján így írta le: "1946. november 16-án szlovák katonaság zárta körül Kőbölkutat és kidobolták, hogy a cseh határvidékre leszünk áttelepítve. Erre nézve írásbeli felszólítást és tartalomjegyzéket kaptak azon dolgokról, amelyeket magukkal vihetnek. Azonkívül egy katona és két civil bejárta azokat a házakat, amelyeknek lakóit áttelepítésre jelölték ki és kikézbesítették az úgynevezett Pridelováci výmert, amely pontosan tartalmazza, hogy mikor történik az áttelepítés és hogy az hova irányul. [...]"

Az egész falu elhatározta, hogy nem megy el szülőföldjéről és ezért nem is csomagolt és nem is készülődött fel az áttelepítésre. Kedden, november 19-én nem volt szabad senkinek sem elhagyni a házát. E napon történt az erőszakos elhurcolás. Az elhurcolás során az ellenállást a legbrutálisabb módon törték meg, az ellenállókat puskatussal összeverték és összekötözték, a passzív viselkedőket pedig megragadták és erőszakkal, puskacsővel kényszerítették a teherautóra, amely beállt az udvarra. Az emberek után hajigálták holmijaikat és kevés élelmiszert, amit éppen kéznél találtak. Nem voltak tekintettel a betegekre és csecsemőkre sem. [...] Ez alkalommal Kőbölkútnak körülbelül egynegyedét telepítették ki."¹⁸

Általános gyakorlat volt, hogy a csehországi munkaszolgálatra elsősorban azokat jelölték ki, akiknek nem tervezték a lakosságcsere keretében Magyarországra való áttelepítését, s nem szerepeltek a Magyarországra áttelepítendő névjegyzékében. Tekintettel arra, hogy Magyarországra főként a vagyonosabb családok áttelepítését tervezték, a csehországi deportálás mindenekelőtt a szegényebb földműves lakosságot érintette.

A kijelölt családokat, ha a községnek volt vasútállomása, akkor onnan, ha nem volt, akkor katonai tehergépkocsikon a legközelebbi vasútállomásra szállítva szigorú őrizet alatt marhavagonokban indították útnak Csehszlovákia felé. Az elszállítás a mínusz 20–25 °C körüli hidegben is általában fűtetlen vagonokban történt.

A deportáltak csehországi fogadtatása és szétosztása – a visszaemlékezők tanúsága szerint – a hajdani rabszolgavásárokra emlékeztetett. A deportáltaknak addig kellett a fűtetlen vagonokban, a vasútállomáson vagy valamely közeli épületben várakozniuk, amíg a magyar munkaerő iránt érdeklődő valamelyik cseh gazda ki nem választotta őket. Leghamarabb a jó erőben lévő, minél több munkaképes családtaggal rendelkező családok keltek el, a kisgyermekes, esetleg öreg, beteges szülőkkel érkező családoknak gyakran napokig kellett várakozniuk.¹⁹

Jogállásukat Ravasz Károly, a pozsonyi magyar Meghatalmazotti Hivatal referense, aki életkörülményeik megvizsgálása céljából 1947. január 30-a és február 2-a között beutazta az általuk lakott csehországi településeket, a következőképpen jellemezte: "Az átköltöztetett magyarok kivétel nélkül cselédként kerülnek egy-egy nagybirtokra, majorba, vagy falusi gazdához. Jogi helyzetüknél fogva azonban, tulajdonképpen cselédnek sem lennének nevezhetők, mert szabad költözködési joguk, munkavállalási szabadságuk, sőt személyes ingóságaikon túl tulajdonjoguk és tulajdonszerzési lehetőségük sem lévén, jogi helyzetük a jobbágyokénak felel meg, azok legjogfosztottabb korában."²⁰

A magyar közgondolkodás, majd pedig ennek nyomán a magyarországi történeti szakirodalom is tényként kezelte, hogy a deportáltakat Cseh- és Morvaország határmenti területeire, a németek kitelepítése után üresen maradt Szudéta-vidékre szállították.²¹ A korabeli dokumentumok bizonyossága szerint ugyanakkor a deportáltak többségét nem a szudétanémet iparvidéken, hanem a cseh- és morvaországi nagybirtokokon, cseh nagygazdánál helyezték el. A deportáltak sorsát figyelemmel követő pozsonyi magyar Meghatalmazotti Hivatal például 1947. május 2-án a következőket jelentette a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság számára: "Kivétel nélkül mezőgazdasági vidéken vannak elhelyezve, részben nagy uradalmakban, részben kisebb gazdaságokban. A Szudéta-vidéken ezekből a magyarokból nincsenek, vagy csak elenyésző csekély számban. Ezekre a vidékekre ugyanis csehek és szlovákok mentek, akik tulajdont kaptak ott a német vagyontól. Legsűrűbben az Elbamenti-síkságon vannak magyarjaink, a határvidék felé számuk fokozatosan csökken."²²

A Meghatalmazotti Hivatal jelentésén kívül ezt támasztják alá a hivatal által felvett jegyzőkönyvek és a magyar meghatalmazotthoz érkezett levelek, valamint a deportáltak lelki gondozása céljából 1947–1948 telén Csehországban járt katolikus, református és evangélikus lelkészek beszámolóí is.²³

A deportálások, s azok végrehajtásának a háborús időkre emlékeztető módja érthetően pánikhangulatot idézett elő a magyar lakosság körében. A deportálás szörnyűségeit látva, s azt tapasztalva, hogy a magyarországi áttelepítésre jelölteket nem viszik Csehországba, a magyarok tömegesen ostromolták meg a pozsonyi magyar Meghatalmazotti Hivatalt, a megbízott közbenjárását kérve áttelepítésük elintézése érdekében.²⁴

Az érintett települések lakosságának egy része – amennyiben tehetett – elmenekült, a magyar határhoz közel eső falvak lakói pedig ösztönszerűen Magyarországon kerestek menedéket. A deportálásra kijelölt magyarok tömeges Magyarországra menekülése miatt Mikuláš Ferjenčík belügyi megbízott 1947. január 30-án elrendelte a Csehszlovákia és Magyarország közötti kishatárforgalom leállítását, a Külügyminisztériumba küldött jelentése szerint azonban e rendelet célja nem a magyarok menekülésének, hanem a vagyontárgyak kivitelének a megakadályozása volt. A csehszlovák hivatalos szervek ugyanis úgy vélték, hogy a magyarok átmenekülése Magyarországra kitűnő alkalom arra, hogy ezáltal is emelkedjen a lakosságcserén felül Szlovákiát elhagyó magyarok száma.²⁵

Az akciót végrehajtó katonaság az ellenszegülőkkel vagy menekülőkkel szemben esetenként fegyvert is használt. A legmegdöbbentőbb, legnagyobb visszhangot kiváltó eset 1946. november 19-én a csallóközi Gutoron történt, ahol a falu lakossága, miután azt tapasztalta, hogy a szomszédos Szemet község lakóit megkötözve és véresen viszik keresztül a falujukon, csónakokon igyekezett átmenekülni a Duna magyar oldalára. A Duna védőgátján cirkáló csehszlovák határőrség a menekülőkre tüzet nyitott, s lelőtte a 48 éves Sindler Ferencet, aki a helyszínen életét veszítette.²⁶

A gutori esetet a szlovák Tájékoztatásügyi Megbízotti Hivatal szerint a magyarországi propaganda idézte elő, amely "durván uszít a munkaerő-toborzás ellen, és a magyar lakosságot meggondolatlan cselekedetekre izgatja". A megbízotti hivatal közleménye szerint

a magyarok "elferdítették az igazságot és hazugságokat terjesztettek Csehszlovákiáról, ahol béke, rend és mintaszerű demokrácia uralkodik".²⁷

Hasonló tragédiák azonban a "mintaszerű demokrácia" ellenére több településen (például Muzslán, Kőbölkúton, Kisújfalu) is lejátszódtak. Wagner Ferenc pozsonyi magyar meghatalmazott a deportáltak elleni atrocitásokról, az elhurcolás elől menekülők haláláról hírt adó 1946. decemberi jelentése a következőket állapította meg: "A felsorolt tények, melyekhez hasonlók ezrével volnának felsorolhatók, mindennél világosabban bizonyítják, hogy nem közmunkáról, hanem egy dühödt nacionalizmus áldozatává vált néptöredék embertelen megsemmisítésének kísérletéről van szó."²⁸

A deportálást, vagy ahogy a hivatalos propaganda nevezte: "munkaerő-toborzást" a 88/1945. számú elnöki dekrétumra hivatkozva hajtották végre, a hatóságok eljárása azonban több pontban is ellenkezett a dekrétum előírásaival.

A dekrétum például nem adott arra lehetőséget, hogy az úgynevezett toborzást katonai és csendőri kísérettel végezzék, hogy egész családokat kiszállítsanak, ráadásul 2. §-a szerint a közmunka alól mentesülnek az állapotos asszonyok, terhességük harmadik hónapjának kezdetétől a szülést követő harmadik hónap végéig, valamint a legalább egy 15 évnél fiatalabb gyermekről gondoskodó nők, akik maguk vezetik háztartásukat, s még legalább egy családtagról gondoskodnak, 3. §-a szerint pedig nők férfiakat és férjezett asszonyokat is csak kivételes esetekben lehetett közmunkára kötelezni. Egyáltalán nem szabályozta a dekrétum a közmunkára kirendeltek vagyoni helyzetét, tehát nem adott lehetőséget ingatlan vagyonuk elkobzására, már csak azért sem, mivel 4. §-a eleve ideiglenes jellegű, egy, meghosszabbítással legfeljebb másfél éves közmunkát feltételezett, amely lejártá után a toborzottak visszatérhettek volna otthonaikba, 24. §-a ráadásul a kárt szenvedett toborzott számára kártérítés kiutalását tette lehetővé.²⁹

A hatóságok ezzel szemben nemcsak hogy nem tartották be a dekrétum által kijelölt korhatárt, hanem egész családokat, gyermekeket, öregeket, terhes asszonyokat is deportáltak, ráadásul katonai és csendőri karhatalom igénybevételével, a deportáltak hátrahagyott ingó és ingatlan vagyonát pedig bármiféle kártérítés nélkül elkobozták, s a vagyonukba betelepülő szlovák úgynevezett bizalmiaknak juttatták.

A (cseh)szlovák propaganda és politikusok az egész akciót mégis megpróbálták úgy beállítani, mintha az a törvények teljes betartása, ráadásul a magyar lakosság egyetértése mellett zajlana, s szinte idillikus képet festettek az elszállítás módjáról, a deportáltak csehszlovák fogadtatásáról és munkakörülményeiről.

A Tájékoztatásiügyi Megbízotti Hivatal már idézett közleménye szerint: "Meg kell állapítani, hogy a munkaerő-toborzás pontosan a törvény előírásai szerint zajlik, humánus és szociális módszerek alkalmazásával. A gyűjtőhelyekről a lakosokat vasúti személykocsikban szállítják a munkahelyekre, a csomagok a zárt teherkocsikban maradnak. Az úton meleg és száraz kosztot kapnak. Egyes esetekben, amikor az elkerülhetetlenül szükséges, a dolgozókkal a családtagok is elmennek, elsősorban a közös háztartásban élő szülők és gyermekek. Ez ezen személyek beleegyezésével és kívánságukra történik; egyrészt, hogy a családok együtt maradjanak, másrészt pedig, hogy a család aktív kereső tagjának gondozása alatt maradjanak. A gyermekek az úton tejet kapnak. A toborzással nyert munkaerők igen előnyös munkafeltételek mellett dolgoznak. [...] A munkaerő-toborzásról szóló dekrétum alkalmazása az egész országban folyamatban van, a magyarok által lakott területeken is, mindenütt rendben zajlik, és az ország egész lakosságának megértésével találkozunk."³⁰

A Pravda 1946. december 1-jei száma Viliam Široký miniszterelnök-helyettest idézi, aki a budapesti Sloboda című szlovák lapnak többek között a következőket nyilatkozta: "Távolról sincs szó deportálásról. Valamennyi munkás, tehát a magyarok bére is olyan, ami-

lyet sehol a világon el nem érnek. Sőt, amikor megérkezett Prágába a magyar munkások első transzportja, az állomáson zenével és meleg étellel vártuk, a kormány egyik tagja pedig személyesen köszöntötte őket.³¹

A deportálások megindítása azonban nemhogy elősegítette volna a szlovákiai magyarság helyzetének rendezését, hanem tovább rontotta a csehszlovák–magyar kapcsolatokat. Az akció természetesen heves tiltakozást váltott ki a magyar kormány részéről: Gyöngyösi János külügyminiszter már 1946. november 20-án magához kérte František Dastich tábornokot, Csehszlovákia képviselőjét a budapesti Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett, s közölte vele, hogy még ha a 88. számú dekrétum végrehajtásáról van is szó, az eljárás messze túlmegy annak keretein. "Ezt mi a lakosságcsere-egyezmény megsértésének tekintjük, de ellentétben áll ez az intézkedés a párizsi békekonferencia határozatával is." – szögezte le Gyöngyösi, majd kifejtette, hogy Magyarország kénytelen lesz ez ügyben lépéseket tenni a nagyhatalmaknál.³²

A magyar kormány 1946. november 23-án jegyzékben tiltakozott a csehszlovák kormánynál a deportálások miatt, majd november 25-én washingtoni követét is utasította, hogy tájékoztassa a Külügyminiszterek Tanácsát a szlovákiai magyarok széttelepítéséről, s kérje a nagyhatalmak védelmét a magyar kisebbség érdekében.³³ Mivel a deportálások ezt követően is folytatódtak, Gyöngyösi János 1946. november 27-én újabb jegyzéket juttatott el Csehszlovákia budapesti képviselőjéhez, amelyben közölte, hogy a magyar kormány a szlovákiai magyarsággal szembeni bánásmód miatt november 29-től kezdődően felfüggeszti a vagyontalan magyarországi szlovákoknak a csehszlovák fél által szorgalmazott soron kívüli átköltöztetését Csehszlovákiába.³⁴

A magyar diplomácia természetesen tudatában volt annak, hogy a csehszlovák fél a magyar kisebbség csehországi széttelepítésével egyrészt nyomást akar gyakorolni a lakosságcserétől vonakodó Magyarországra, másrészt pedig kész helyzet megteremtésével egyoldalúan akarja megváltoztatni a déli határvidék etnikai jellegét. Erre hívta fel a figyelmet Kertész István 1946. december 13-i feljegyzése is, amely megállapította, hogy "ha a magyarság kitelepítésével és helyükre szlovákok betelepítésével fajt accompli teremődik, akkor a békekonferencia döntése értelmében megkezdődő magyar–csehszlovák tárgyalások nyilvánvalóan már csak egy kész helyzetnek jogi formákkal való rendezésére és esetleg bizonyos enyhítésére szorítkozhatnak".³⁵

Miután a magyar tiltakozásokra érdemi válasz továbbra sem érkezett, a magyar kormány a folytatódó deportálásokra 1946. december 16-án a lakosságcseréről folytatott tárgyalások megszakításával válaszolt.³⁶ Amint azt a Nemzetgyűlés 1946. december 17-i ülésén Gyöngyösi János leszögezte: mivel Csehszlovákia a magyarság széttelepítésével megszegte a lakosságcsere-egyezményt, Magyarország mindaddig nem járul hozzá az egyezmény végrehajtásához, amíg Csehszlovákia le nem állítja a magyar kisebbség csehországi deportálását. A magyar külügyminiszter arra is rámutatott, hogy az akció nyilvánvalóan válasz a párizsi békekonferencia döntésére, amely elutasította a kétszáz ezer magyar egyoldalú kitelepítésének jóváhagyását követelő csehszlovák indítványt.³⁷

A deportáltak tragikus életkörülményeiről a prágai és a pozsonyi magyar Meghatalmazotti Hivatalban felvett jegyzőkönyvek számai, a deportáltaknak az otthon maradt rokonaihoz, ismerőseikhez írt, a Meghatalmazotti Hivatalban bemutatott, s ott lemásolt levelek tanúskodtak. Ezeknek a jegyzőkönyveknek és leveleknek a másolatai a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság útján eljutottak a Magyar Külügyi Társasághoz, amely e dokumentumokra alapozva 1947 elején A szlovákiai magyarok deportálása címmel a magyar mellett angol, francia és orosz nyelven is kiadott dokumentumgyűjteményben tárta a nagyhatalmak és a világ közvéleménye elé a szlovákiai magyarság csehországi deportálásának részleteit.

A magyar kormány 1946. november 23-i tiltakozó jegyzékére a csehszlovák kormány csupán 1947. február 12-én reagált, amikor Dastich tábornok útján két jegyzéket juttatott el a magyar Külügyminisztériumba. Ezekben azonban érdemi válasz helyett egyrészt Csehszlovákia belügyeibe való beavatkozással, másrészt pedig a lakosságcsere-egyezmény megsértésével vádolta meg Magyarországot.³⁸

A felvidéki magyarság csehországi deportálása nem csak a magyar kormány, valamint magyar közeleti személyiségek, mint például Mindszenty József esztergomi érsek és Károlyi Mihály volt köztársasági elnök tiltakozását váltotta ki, hanem a háborúban győztes nyugati nagyhatalmakét is, s 1947 januárjában a brit és az amerikai kormány egyaránt tiltakozott a prágai kormánynál a magyar kisebbséggel szembeni bánásmódja miatt.

A csehszlovák kormány a brit és az amerikai tiltakozó jegyzékeket visszautasította, csakúgy, mint a magyar kormány jegyzékeit, mondván, hogy a magyar lakosság áttelepítése csupán a kétéves gazdaságfejlesztési terv keretén belüli munkaerő-átcsoportosítás része. A prágai brit követséghez intézett 1947. januári válaszjegyzékében a csehszlovák kormány például határozottan leszögezte, hogy a magyarok áttelepítése Csehországba nem törvénytellenes, s egyáltalán nem diszkriminatív, hanem törvényes intézkedés, amely nélkülözhetetlen az ország gazdasági talpra állítása szempontjából. A csehszlovák jegyzék azt igyekezett sugallni, hogy a magyarok áttelepítése csupán kis töredékét alkotja a nagy munkaerő-átcsoportosításnak, hiszen 1946 végéig több mint kétszázezer személy települt át Szlovákiából Csehországba, akik közül csupán 18 600 volt a magyar; azt azonban természetesen elmulasztotta megemlíteni, hogy amíg a szlovákok önként települtek át a cseh országrészekbe, addig a magyarokkal szemben kényszerítő eszközöket alkalmaztak.³⁹

Szlovák részről Pavel Jantusch nagyszombati püspök a szlovák püspöki kar nevében tiltakozott a magyar lakosság deportálása ellen. 1947. február 1-jén kelt, s a Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségéhez, Edvard Beneš köztársasági elnökhöz és Jan Masaryk külügyminiszterhez eljuttatott memoranduma szerint "a toborzást oly módon végzik, amellyel nem értek egyet sem úgy, mint az érintett terület egyházi elöljárója, sem mint az ország állampolgára". Arra is felhívta a figyelmet, hogy a 88/1945. számú elnöki dekrétum, amely alapján a "toborzást" végzik, nem ad rá lehetőséget, hogy "korra és nemre való tekintet nélkül gyermekeket, öregeket, aggastyánokat, szülés előtti utolsó hónapban lévő állapotos asszonyokat, sőt súlyos betegeket is csehországi munkaszolgálatra vigyenek". A püspök szerint a karhatalmi segédlettel zajló akció a zsidók elhurcolására emlékeztető módon történik, s "a magyarokkal szembeni magatartásunk sokban hasonlít ahhoz, amit a múltból másoknak felhánytorgatunk".⁴⁰

A (cseh)szlovák politikai vezetés azonban sem a magyarországi, sem a nemzetközi tiltakozás ellenére mindaddig nem volt hajlandó véget vetni a szlovákiai magyarság csehországi széttelepítésének, amíg a csehszlovák akciókkal szemben eszköztelen Magyarország bele nem egyezett a lakosságcsere megkezdésébe, sőt megfogalmazódott a magyar kisebbség több százezres méretű széttelepítésének a terve is.

Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága, valamint Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága Elnökségének 1946. december 2-i prágai együttes ülése olyan határozatot hagyott jóvá, amely arra utasította a kommunista Jozef oltész szociálisügyi megbízottat, hogy a belügyi, a földreform- és földművelésügyi megbízottal, valamint az illetékes miniszterekkel együttműködve intézkedjen kétszázötvenezer magyar Csehországba szállításáról. A határozat egyúttal azt is kimondta, hogy a deportált magyarok vagyonát el kell kobozni és úgynevezett nemzeti gondnokság alá kell helyezni.⁴¹

A magyarok további csehországi deportálásáról kidolgozott tervezetet Jozef oltész 1947. január 17-én terjesztette a Megbízottak Testülete elé, amely a szociálisügyi megbí-

zott beszámolójának meghallgatása után az akció "következetes" folytatásáról határozott.⁴² A szlovákiai magyarság tervezett méretű széttelepítésére azonban már nem került sor, mivel Csehszlovákia és Magyarország időközben megegyezett a lakosságcseréről folytatott tárgyalások újrafelvételében, aminek eredményeként a csehszlovák hatóságok 1947. február 22-én leállították a magyar lakosság csehországi deportálását.⁴³

A Csehországba deportált magyarok száma és az akció területi vetülete

A több mint három hónapig tartó deportálások során a hivatalos csehszlovák kimutatások szerint Dél-Szlovákia 17 járásának 393 községéből összesen 9 610 családot, azaz 41 666 személyt telepítettek át Cseh- és Morvaországba, akik 6 602 lakóházat és 14 149 katasztrális hold földet hagytak hátra Szlovákiában.⁴⁴ Az erőszakkal deportáltakon kívül további 2 154 magyar család, azaz 2 489 személy állítólag önként települt át a cseh országrészekbe, összesen tehát 11 764 család, illetve 44 155 magyar került át Szlovákiából Cseh- és Morvaországba.⁴⁵

Bár az idézett forrás, s ennek nyomán a témával foglalkozó szakirodalom is következetesen 393 községet emleget,⁴⁶ a községsoros kimutatásokból elvégzett összesítés szerint a deportálások által érintett községek száma 363, egyes településeket ugyanis kétszer, esetenként háromszor is felvettek a jegyzékbe, némely esetben nem vették figyelembe az 1930. évi csehszlovák népszámlálás óta bekövetkezett községegyesítéseket, s önállóan szerepel a listán több, az első csehszlovák földreform során létrehozott kolónia is.

Az érintett községek számán kívül joggal megkérdőjelezhető a deportált családok, illetve személyek, valamint az akció által érintett járások száma is. Különböző magyar becslések szerint ugyanis a hivatalos kimutatásokban szereplő adatoknál jóval nagyobb volt az 1946–1947 telén Csehországba deportált magyarok száma. Berecz Kálmán, a pozsonyi magyar Meghatalmazotti Hivatal vezetője 1947. május 2-i jelentésében százezer körülire, egy későbbi, 1948. február 23-án kelt jelentésében némileg alacsonyabbra, hatvan-hatvanötezerre becsülte a számukat. 1947. májusi jelentésében erről a következőképpen ír: "A mezőgazdasági munkára kivitt magyarok számát megközelítőleg is nehéz meghatározni. Ezt hivatalos titokként kezelik a hivatalokban. Talán nincs messze az igazságtól, ha százezerre becsüljük a számukat. Lehet azonban több is, kevesebb is."⁴⁷

A deportáltak lelki gondozása céljából Csehországban járt Pethő Károly katolikus lelkész 1948. január 14-i híradása szerint a deportálás folyamán körülbelül hetven-hetvenötezer magyart szállítottak Cseh- és Morvaországba, tíz-tizenötezer személy hazatérését követően pedig hatvan-hatvanötezerre becsülte azok számát, akik a jelentés kelte idején még mindig a cseh országrészekben tartózkodhattak.⁴⁸

A deportált magyarok statisztikai adatait a magyar diplomácia is megkísérelte összegyűjteni és feldolgozni. A budapesti Államtudományi Intézet a Külügyminisztérium és a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság által megküldött adatanyag, valamint saját gyűjtése alapján elvégezte a deportáltak községenkénti lélekszámának megállapítását és országos összesítését. Az intézet 1947. szeptember 2-i jelentése szerint a feldolgozott 222 községből 10 391 családot, azaz 39 073 személyt telepítettek Csehországba; a 222 község közül 18-ban további deportálások történtek, ezek részletes adatai azonban nem ismeretesek, csak úgy, mint további 77 községé, amelyekben csak a deportálás időpontja ismert, a deportáltak lélekszáma azonban még felkutatandó.⁴⁹

Az áttelepítési és egyházi szervek adatgyűjtésére, valamint különböző magánszemélyek közléseire támaszkodva a prágai magyar követség is elkészítette a deportáltak községenkénti számszerinti kimutatását. Az 1947. október 6-i követségi jelentés, illetve az ahhoz

csatolt, ám meglehetősen hiányos, s ezért pontosnak a legkevésbé sem tekinthető kimutatás szerint a csehszlovák hatóságok 316 községből megközelítőleg 40 200 személyt deportálhattak a cseh országrészekbe.⁵⁰

A hivatalos kimutatásokban közölnél több deportáltról tesz említést a Szlovák Telepítési Hivatal 1947. decemberi jelentése, részben pedig a Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal 1948. októberi kimutatása is. A Szlovák Telepítési Hivatal szerint a 88/1945. számú elnöki dekrétum értelmében Csehországba közmunkára áttelepített magyar személyek száma 48 425, a családoké 12 851 volt,⁵¹ a Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal 1948. október 9-i jelentéséhez mellékelte, s a Dél-Szlovákiából kitelepített magyarok községenkénti számát tartalmazó egyik statisztika szerint pedig 362 községből összesen 39 455 magyar személyt, illetve 9 760 családot telepítettek át Csehországba.⁵²

A deportálások 1946 novemberében a Somorjai járáshoz tartozó Gutoron és Szemeten, valamint a Párkányi járásban lévő Köbölkúton és Muzslán egyidejűleg kezdődtek, majd még november folyamán áterjedtek a két járás többi községére és a Komáromi járásra is. Következő fázisuk december első felében vette kezdetét, ez az előbbieken kívül az Ógyallai, a Dunaszerdahelyi és a Feledi, a hónap közepétől pedig a Zselizi, az Ipolysági és a Tornaljai járást érintette. A rövid, 1946. december 24-től 1947. január 2-ig tartó karácsonyi szünetet követően előbb a Galántai, a Vágsellyei,⁵³ a Lévai, a Kékkői, a Királyhelmeci és a Szepsi, majd februárban az Érsekújvári és a Rozsnyói járás került sorra. A hivatalos csehszlovák kimutatás szerint az akció az említett 17 járásra korlátozódott, az Államtudományi Intézet már említett kimutatása azonban a Verebélyi, a Rimaszombati és a Nagykaposi járást is a deportálások által érintett járások közé sorolja. Szlovák és magyar források szerint egyaránt elkerülte az akció az eredetileg kijelölt Losonci, Kassai és Töketerbesi járást, csakúgy, mint az eleve ki sem jelölt Pozsonyi, Nyitrai, Aranyosmaróti, Nagyrőcei és Nagymihályi járás területét.⁵⁴

A járási mellett községsoros adatokat is tartalmazó, s a szakirodalom által is használt hivatalos kimutatást mindenképpen fenntartásokkal kell tehát kezelnünk. A 41 666 főt kimutató hivatalos adatközlést csupán a deportáltak minimális számának tekinthetjük, megbízhatóbb és főleg részletesebb forrás hiányában mégis kénytelenek vagyunk erre támaszkodni. A Csehországba deportált magyarok és az érintett községek járásonkénti számát a következő táblázat szemlélteti:⁵⁵

Járas	Magyar lakosok száma (1930)	Érintett községek száma	Deportált	
			családok	személyek
Somorjai	27 030	34	767	3 951
Dunaszerdahelyi	39 070	36	698	3 551
Komáromi	53 154	22	1 483	6 694
Galántai	41 474	11	874	3 972
Vágsellyei	28 431	8	694	2 931
Érsekújvári	19 625	2	313	1 391
Ógyallai	36 940	16	966	3 960
Párkányi	39 483	28	1 008	3 956
Zselizi	24 164	30	864	3 282
Lévai	12 190	9	198	675
Ipolysági	16 983	17	171	735
Kékkői	11 023	11	97	437
Feledi	25 195	47	547	2 156
Tornaljai	17 701	43	631	2 615
Rozsnyói	14 767	14	100	380
Szepsi	16 737	13	83	390
Királyhelmeci	24 514	22	116	590
Összesen	448 481	363	9 610	41 666

A táblázatból kitűnik, hogy a deportálás leginkább a délnyugat-szlovákiai járásokat, valamint két gömöri járást: a Tornaljai és a Feledi járást sújtotta. A Tornaljai járásból a magyar lakosság 14,8 százalékát, a Somorjaiból 14,6 százalékát, a Zseliziből 13,6 százalékát, a Komáromiból 12,6 százalékát, az Ógyallaiból 10,7 százalékát, a Vágsellyeiből 10,1 százalékát, a Párkányiból 10,0 százalékát, a Galántaiból 9,6 százalékát, a Dunaszerdahelyiből 9,1 százalékát, a Felediből 8,5 százalékát, az Érsekújváriból 7,1 százalékát, a Lévaiból pedig 5,5 százalékát telepítették át Cseh- és Morvaországba.

A deportálás azonban természetesen nem csak az egyes járásokat, hanem azokon belül az egyes községeket is különböző mértékben érintette. A községsoros adatok vizsgálata azt mutatja, hogy a telepítési célokat is szolgáló akció – a lakosságcseréhez hasonlóan – egy-két kivételtől eltekintve a zárt magyar etnikai terület színtiszta magyar településeire korlátozódott, a lakosságcserével ellentétben ugyanakkor csupán minimális mértékben érintette a felvidéki magyar társadalom városi rétegét. Az érintett települések magyar lakosságának általában egynegyedét-egyötödét deportálták, a lakosságcsere során is kiemelten kezelt Csallóköz, Mátyusföld, Garam mente és Gömör egyes falvaiban azonban a deportáltak aránya ennél jóval magasabb volt, s gyakran meghaladta a magyar lakosság 30 százalékát, esetleg 40 százalékát is.

Szám szerint a legtöbb személyt, 2 396 főt a csallóközi Gútáról, valamint a Mátyusföld Galánta és Érsekújvár közötti magyar nagyközségeiből deportálták: Tardoskedden 1 271, Felsőszeliben 1 007, Taksonyfalván 765, Pereden 668, Negyedén 633, Deákiban 529, Naszvadon pedig 527 személy esett a deportálás áldozatául.

A Csallóközben a deportálás által hatványozottabban érintett települések közé tartozott többek között a felső-csallóközi Szemet, Gutor, Somorja, Tejfalú, Vajka, Csenke és Fél, a Csallóköz központi részén Bögellő, Kislúcs, Balázsfá, Szentmihályfa, Csallóköznádasd és Izsap, az Alsó-Csallóközben pedig Gúta és Megyerics. A Mátyusföldön a leg súlyosabban Kismácsédot, Nagymácsédot, Vízkeletet, Taksonyfalvát, Felsőszelit, Deákít, Peredet, Negyedet, Tardoskeddet és Naszvadot, a Komárom melletti Marcelházát, a Garam mentén pedig a Lévától délre fekvő Zsemlért, Nagyodot, Felsőszecsét, Garamszentgyörgyöt, és Hölvényt, illetve a Párkány északi előterében fekvő Ipolykiskeszit és Lelédet érintette az akció.

Gömörben ugyan a deportálások legnagyobb mértékben a Rimaszombattól délre fekvő Dobfeneket tizedelték meg, ahonnan a magyar lakosság közel kétharmadát telepítették át Csehországba, összességében azonban ennél is súlyosabban érintették a Tornalját nyugat felől észak-déli irányban övező, s a magyar–szlovák nyelvhatárt a magyar államhatárral összekötő magyar településláncot: Deresket, Levártot, Sánkfalvát, Harkácsot, Felsőrást, Felsővályt, Gömörmihályfalát, Felsőkálósát, Gömörfügét, Sajószárnyát, Sajókeszit, Naprágyot, Sajószentkirályt és Abafalvát.⁵⁶

A deportáltak hazatérése

A csehszlovákiai magyarság paradox módon az 1948. februári kommunista hatalomátvételt követően, azzal párhuzamosan nyerte vissza állampolgári jogait, hogy a kiépülő kommunista diktatúra felszámolta az ország egész lakosságának polgári és emberi jogait, s az ország demokratikus intézményrendszerét. A nemzetiségi kérdés, ezen belül pedig a magyar kisebbség kérdésének kezelése ugyanis 1947 derekától kezdve egyre inkább alárendelődött Moszkva nagyhatalmi érdekeinek, amely arra törekedett, hogy éppen ekkor kiépülő hatalmi tömbjén belül kiküszöböljön minden olyan destabilizációs tényezőt, amely negatív befolyásolhatná az érdekszférájába tartozó kelet- és közép-európai államok egymáshoz fűződő viszonyát.

Természetesen a februári hatalmváltás sem hozott, s nem is hozhatott azonnali és gyökeres fordulatot az úgynevezett magyarkérdés kezelése terén, hiszen az immár egyeduralkodó kommunista párt árnyalatnyival sem folytatott mérsékeltebb magyarellenessé politikát, mint a felszámolt polgári pártok. Kezdetben minden maradt a régiben: nemcsak az 1947 áprilisában meginduló lakosságcsere folytatódott tovább, nemcsak a reszlovakizációs kampány zajlott változatlanul, hanem a központi és a szlovák állami szervek sorra hozták meg és fogantatosították az újabb és újabb magyarellenessé intézkedéseket.

Az első kérdés, amelyben a csehszlovák államhatalom 1948 tavaszán már némi "engedelményekre" is hajlott, az éppen a Csehszlovákia deportált magyarok kérdése volt. Rendezését több tényező is sürgette. A hatóságok egyrészt nem tudták kezelni az egyre szaporodó szökéseket, amelyek száma már 1947-ben is nagy volt, 1948 tavaszán pedig ugrásszerűen megnőtt, másrészt aggasztotta őket az a tény is, hogy a deportáltak eredetileg egy évre szóló, majd a Népjóléti Minisztérium 1947. szeptember 12-én kelt 231. számú rendeletével 6 hónappal meghosszabbított munkakötelezettsége 1948 április–májusában lejár, nem lesz már tehát "törvényes" alapja további Csehszlovákia tartásuknak.⁵⁷

Hazatelepülésüket természetesen továbbra sem tartották kívánatosnak, ezért olyan törvények elfogadását szorgalmazták, amelyek bizonyos engedelmények, többek között a csehszlovák állampolgárság visszaadása fejében végleges csehszlovák letelepedésre bírnák a deportáltakat, esetleg további, addig Szlovákiaiban élő magyarokat is az önkéntes csehszlovák áttelepülésre készíthetnének. A kérdés rendezését célzó törvényjavaslatot a Népjóléti Minisztérium – a Külügy-, Belügy- és a Földművelésügyi Minisztériummal való egyeztetést követően – már 1948. január 23-án a kormány elé terjesztette.

A Népjóléti Minisztérium javaslata szerint az állandó csehszlovák letelepedést vállaló magyar deportáltak számára lehetővé kellene tenni a csehszlovák állampolgárság visszaszerzését, illetve utasítani kell a csehszlovák nemzeti bizottságokat, hogy velük szemben ne alkalmazzák a többi magyart sújtó diszkriminatív intézkedést. Mivel azonban állampolgárságuk azonnali visszaadása mozgásszabadságuk visszaadásával is járna, s nem lehetne megakadályozni visszatérésüket Szlovákiaiba, azt a megoldást ajánlotta, hogy az érintettek 3–4 évig terjedő időtartamra csupán ideiglenes állampolgárságot, azaz olyan bizonylatot kapjanak, amely szerint állampolgárságuk kérdésének végleges rendezéséig csehszlovák állampolgárnak tekintendők, de ez az állampolgárság csehszlovák letelepedési kötelezettségük megszűnése esetén bármikor megvonható tőlük.⁵⁸

A magyarok végleges csehszlovák letelepedésével kapcsolatos javaslatokkal a prágai kormány 1948. március 5-i és 19-i ülésén foglalkozott. A kormány 1948. március 19-én elfogadott határozata szerint azok a cseh országrészekben dolgozó magyarok, akik kötelezik magukat, hogy nem térnek vissza Szlovákiaiba, hanem állandó jelleggel letelepednek Csehszlovákiaiban, visszakaphatják csehszlovák állampolgárságukat, döntésük "megkönnyítése" érdekében ugyanakkor a kormány elrendelte a deportáltak Szlovákiaiban hátrahagyott ingatlan vagyoniának gyorsított eljárással történő elkobzását és a szlovák bizalmiaknak való átadását.⁵⁹

A kormány ezt követően 1948. április 13-án adta ki 76/1948. számú rendeletét "a német és a magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának visszaadásáról", amelynek 3. §-a lehetővé tette a 33/1945. számú elnöki dekrétum értelmében csehszlovák állampolgárságukat elvesztett személyek közül az állampolgárság visszaadását annak a kérelmezőnek, aki "nem szegte meg a csehszlovák állampolgár kötelezettségeit, nem szerzett más állampolgárságot, és akinek állandó lakhelye a Csehszlovák Köztársaság területén van". A kormányrendelet a végleges állampolgárság megszerzését határidőhöz kötötte, mivel 2.§-a szerint "a kérvénynek csak akkor lehet érvényes módon eleget tenni, ha három év telt el a kérvény benyújtása határidejének napjától számítva".⁶⁰

Az 1948. április 16-án kelt 77/1948. számú belügyminiszteri hirdetmény szerint az állampolgárságuktól megfosztott magyarok a hirdetmény hatálybalépését követő 6 hónapon belül kérvényezhették csehszlovák állampolgárságuk visszaadását, de csupán azok, akiknek állandó lakhelyük Csehszlovákia területén van, vagy családtagjaikkal együtt legalább egy éve Csehszlovákia területén tartózkodnak, esetleg a hirdetmény életbelépését követően áttelepülnek a cseh országrészekbe.⁶¹

A csehszlovák hatóságok nagy propagandát fejtettek ki a deportáltak között annak érdekében, hogy állandó csehszlovák letelepedésre bírják őket. A Népjóléti Minisztérium 1948. április 30-i 63. számú körlevele megbízta a csehszlovák munkahivatalokat, hogy két héten belül tárgyalják meg a kormányhatározatot a "toborzottakkal", s az állampolgárság visszaadására tett ígéret ellenében bírják rá őket a végleges csehszlovák letelepedésre.

A helyi munkahivatalok ennek alapján május folyamán tömegesen idézték be a magyarokat és próbálták őket – ígérek és fenyegetés kíséretében – rábeszélni a tartós csehszlovák letelepedésre. Egyes helyeken még pénzügyi támogatást is kilátásba helyeztek a számukra arra az esetre, ha kérni fogják a csehszlovák állampolgárság visszaadását, s kötelezik magukat, hogy nem térnek vissza Szlovákia területére, másutt viszont azzal fenyegették meg a magyarokat, hogyha nem írják alá az állampolgársági kérvényt, 30 kg-os csomaggal átdobják őket a határon, vagy egész életükben munkatáborokban, ingyen lesznek kénytelenek dolgozni.⁶²

A munkahivatalok igyekezete azonban az ígérek és fenyegetések ellenére általában hatástalan maradt. A deportáltak nagyrészt csupán abban az esetben lettek volna hajlandók visszaigényelni az állampolgárságot, ha azonnal visszatérhetnek Szlovákia területére, s logikátlanul tartották, hogy a csehszlovák állampolgárságot visszakapják, de otthonaikba ne térhessenek vissza. Mások hajlandók lettek volna letelepedni Csehszlovákia területén, de csak akkor, ha kisebbségi jogokat, magyar iskolákat, újságokat kapnak.⁶³ Május és június folyamán ráadásul számosan a prágai magyar követség, illetve a pozsonyi magyar meghatalmazott segítségét kérték hazatelepítésük, vagy amennyiben ez nem volna lehetséges, Magyarországra való áttelepülésük előmozdítása érdekében.⁶⁴

Az 1948. június 2-án még Csehszlovákia területén tartózkodó 32 201 deportált közül mindössze 2 209 kérte állampolgársága visszaadását, s közülük is csupán 1 531 volt azoknak a száma, akik jelezték letelepedési szándékukat. Ezzel szemben rohamosan nőtt az engedély nélkül szülőföldjükre hazaszökő magyarok száma: 1948. augusztus 15-én 16 085, október 8-án pedig már 17 000 volt a számuk, augusztus 15-én tehát már csupán 28 130, október 8-án pedig 27 200 magyar deportált tartózkodott Csehszlovákia területén.⁶⁵

A deportáltak rohamos fogyása, illetve hazatelepülése és a munkaszolgálat lejárta arra készítette a prágai Nemzetgyűlést, hogy az 1948. július 21-én elfogadott 175/1948. számú törvényével oly értelemben módosítsa a munkakötelezettségről rendelkező 88/1945. számú elnöki dekrétumot, hogy a munkaszolgálat ideje kétszer egy évvel meghosszabbítható.⁶⁶

A csehszlovák pártvezetésnek azonban 1948 nyarán már be kellett látnia, hogy az 1948 folyamán már csupán vontatottan haladó lakosságcsere nem hajtható végre az általa elképzelt terjedelemben, s feltétlenül számolnia kell a magyar kisebbség egy részének helyben maradásával, amelynek helyzetét idővel rendeznie kell, s állampolgári jogait is vissza kell adnia.

Ebben a kényszerű felismerésben meghatározó szerepe volt a magyar párt- és állami vezetésnek, amely 1948 folyamán egyre határozottabb nyomást gyakorolt Prágára a magyar kisebbség helyzetének pozitív értelmű rendezése érdekében. Pártvonalon Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt főtitkára a csehszlovák pártvezetéshez intézett 1948. április 20-i levelében kérte számon a két pártküldöttség februári budapesti megállapo-

dásának be nem tartását, amelyben a magyar fél ígéretet tett arra, hogy a május 30-án esedékes csehszlovákiai választásokig nem veti fel a szlovákiai magyarság helyzetét, a csehszlovák fél viszont megígérte, hogy nem romlik tovább a magyar kisebbség helyzete.⁶⁷ Budapest alig pár nappal a választásokat követően állami vonalon is megkereste Prágát, s június 4-én kelt jegyzékében a nemzetiségi indoklással kibocsátott vagyonekobbzó végzések visszavonása mellett többek között a deportáltak szabad költözési jogának, vagyis hazatérésének engedélyezésére, valamint úgynevezett nemzeti gondnokság alá helyezett vagyonának visszaadására szólította fel a csehszlovák kormányt.⁶⁸

Klement Gottwald, Csehszlovákia Kommunista Pártja elnöke, aki Edvard Beneš 1948. június 2-i lemondása után az államfői tisztség legfőbb várományosává vált, s akit az új Nemzetgyűlés június 14-én meg is választott Csehszlovákia köztársasági elnökévé, már pártja Központi Bizottságának 1948. június 9-i ülésén jelezte, hogy az országban maradó magyarok számára némi jogokat kell majd biztosítani. Gottwald érvelése szerint, mivel a németekkel ellentétben a magyar kisebbséget nem sikerült kitelepíteni, "tartósan számolnunk kell azzal, hogy néhány százezer magyar nálunk marad. Ezt a kérdést meg kell oldanunk. Kénytelenek leszünk némi jogokat adni a számukra, körülbelül olyanokat, amilyenekkel a lengyelek és ukránok rendelkeznek. Ez állampolgári és választójogot jelent, valamilyen iskolákat, egyesületeket, de természetesen semmilyen önálló pártot, semmilyen szakszervezetet, semmilyen különleges státútumot. Valamit adnunk kell nekik, hogy nyugtunk legyen tőlük. Ez külpolitikai okok miatt is szükséges."⁶⁹

A CSKP KB Elnöksége 1948. július 19-én fogadta el és terjesztette a kormány elé a magyar kisebbség helyzetének rendezésére kidolgozott javaslatokat. Ezek szerint a kormánynak a magyarok állampolgárságának visszaadása, mezőgazdasági vagyonuk elkobzásának felfüggesztése, magyar sajtótermék megjelentetése, a magyar nyelvű oktatás és magyar kulturális szervezet engedélyezése mellett intézkednie kell a Csehszlovákia deportált magyarok hazatéréséről is.⁷⁰ A pártvezetés jóváhagyását követően 1948. szeptember 30-án természetesen a csehszlovák minisztertanács ülésén is pozitív döntés született a magyar kisebbség helyzetének rendezését, állampolgárságának visszaadását célzó javaslatokról. A minisztertanács arra utasította a belügyminisztert, hogy a legközelebbi ülésre terjessze be az erre vonatkozó törvényjavaslatot.⁷¹

A magyarok állampolgárságát rendező törvényjavaslat valóban rövid idő alatt el is készült, azt a csehszlovák minisztertanács 1948. október 12-én jóváhagyta és a Nemzetgyűlés elé terjesztette. A Nemzetgyűlés mindezek után 1948. október 25-én elfogadta a 245/1948. számú törvényt "a magyar nemzetiségű személyek állampolgárságáról". Lezárult a kollektív jogfosztás többéves időszaka, s a hatóságoknak most már komolyan hozzá kellett látniuk a magyarságot érintő többi megoldatlan kérdés, többek között a deportáltak helyzetének rendezéséhez is, az állampolgárság visszaadása után ugyanis reménytelenné, s egyre inkább tarthatatlanná kezdett válni csehszlovákiai tartózkodásuk további fenntartása és munkára kötelezésük is. Hazatelepülésük engedélyezése azonban nem várt s igen kényes feladat megoldása elé állította az állami szerveket, a deportáltak egy részének hátrahagyott vagyonába ugyanis időközben a belső telepítés keretében vagy külföldről Dél-Szlovákiába települő szlovákokat, úgynevezett bizalmiakat helyeztek, akik kezdetben csupán a deportáltak vagyonának kezelői, a vagyon elkobzása után pedig annak tulajdonosai lettek.

A Csehszlovákia deportált magyarok vagyonáról a szlovák hatóságok kezdetben nem rendelkeztek. A kérdést első ízben a Szlovák Telepítési Hivatal Elnöksége, a Nemzeti Újjáépítési Alap, valamint a Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal képviselőinek 1946. december 2–3-i pozsonyi tanácskozásán vitatták meg, amelyen egyetértettek ugyan abban, hogy a deportálások egyik fő célja "a Magyarországra való nyomásgyakorlás",

leszögezték azonban azt is, hogy "számolni kell azzal, hogy itt egy tartós állapot megteremtéséről, vagyis tartós áttelepítésről van szó", tehát rendezni kell a deportáltak hátrahagyott vagyonának kérdését is. A tanácskozás résztvevői felkérték a Megbízottak Testületét, hogy a kérdés törvényes rendezéséig a deportált magyarok vagyonát helyezze nemzeti gondnokság alá, s bízza szlovák nemzeti gondnokok, vagyis bizalmiak kezelésére.⁷²

A Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal feliratát követően a Megbízottak Testülete 1947. január 21-én tárgyalta meg a kérdést, megoldását ugyanakkor a Szociálisügyi Megbízotti Hivatalra bízta.⁷³ Mivel az ügyben további fél év elteltével sem született megnyugtató megoldás, ráadásul a Dél-Szlovákiában letelepülő szlovákok egy részét helyhiány miatt nem sikerült megfelelő módon elhelyezni, s így egy részüket Csehszágba voltak kénytelenek irányítani, a Megbízottak Testülete 1947. június 20-án úgy határozott, hogy szükségesnek tartja a deportáltak vagyonának a 108/1945. számú elnöki dekrétum alapján való elkobzását, vagy legalább lefoglalását. Azonban a Megbízottak Testülete is tudatában lehetett annak, hogy a deportáltak vagyonának elkobzása ellenkezne a lakosságcsere-egyezmény rendelkezéseivel, amely szerint Csehszlovákia kötelezte magát, hogy felfüggeszti a magyarok vagyonának elkobzását, ezért a prágai Külügyminisztériumhoz fordult annak megállapítására, hogy a vagyonelkobzás összhangban lenne-e a lakosságcsere-egyezménnyel.⁷⁴

A deportáltak vagyonáról végül kormány szinten határoztak. A csehszlovák kormány 1948. március 19-én, azzal párhuzamosan, hogy az állandó csehországi letelepedést vállaló deportáltak számára kilátásba helyezte állampolgárságuk visszaadását, egyúttal elrendelte hátrahagyott ingatlan vagyonuk gyorsított eljárással történő elkobzását és a bizalmiaknak való átadását, így igyekezve megakadályozni a deportált magyarok hazatérését és a vagyonukba beültetett szlovák bizalmiak távozását. A kormány által elrendelt vagyonelkobzásokat 1948. június 14–30. között hajtották végre.⁷⁵ A Csehszlovákia deportált 9 610 magyar család vagyonába Dél-Szlovákia 16 járásának 250 községében 2 767 szlovák bizalmi család telepedett be, 1948 júliusáig azonban 427 önként eltávozott, így a véglegesen letelepedett bizalmi családok száma 2 340 volt. Közülük 1 703 bizalmi a magyar deportáltak vagyonából 3884 hektár földet és a hozzá tartozó lakóházat, más forrásból további 1 945 hektárt kapott, a bizalmiak így összesen 5 829 hektár földjuttatásban részesültek.⁷⁶ A deportált magyarok hazatelepítése során tehát a hivataloknak nagyon körültekintően kellett eljárniuk, miközben természetesen azt tartották legfontosabb feladatuknak, hogy a deportáltak vagyonába betelepült bizalmiak érdekei semmiféle kárt ne szenvedjenek.

A deportáltak hazatérését és letelepítését a Belügyi Megbízotti Hivatal a járási nemzeti bizottságokhoz intézett 1948. november 12-i körlevelében szabályozta. A körlevél szerint, mivel az akció "politikai jelentőséggel bír, szükséges, hogy lebonyolítása zökkenőmentes legyen", s ne kerüljön sor nemkívánatos jelenségekre, különösen pedig a hazatérő magyarok és a letelepült szlovákok közötti összetűzésekre. A Belügyi Megbízotti Hivatal szerint a hazatérő magyarokat elsősorban saját vagyonukba kell visszahelyezni, nyomatékosan felhívta ugyanakkor a figyelmet arra is, hogy csupán abban az esetben, "amennyiben azt még nem kobozták el és nem utalták ki a bizalmiaknak, vagy más személyeknek". Az elkobzott és kiutalt gazdaságukba tehát azok egykori birtokosai már nem térhetnek vissza, s "a helyi szervek kötelesek megadni mindennemű segítséget azoknak a személyeknek, akiknek ezeket a gazdaságokat kiutalták, különösen a bizalmiaknak, és meggátolni bármiféle összetűzést".⁷⁷

A helyi konfliktusok megakadályozása érdekében, mindenekelőtt azonban a bizalmiak érdekeit szem előtt tartva, a hivatalos szervek arra törekedtek, hogy a deportáltak ne "önkényesen", hanem szervezett transzportokkal, engedélyhez kötötten térjenek vissza Szlo-

vákiába. A rendkívül kényes kérdés rendezése céljából Július Ďuri földművelésügyi és Evžen Erban népjóléti miniszterek 1948. november 23-án felhívással fordultak a Csehszágba deportált magyarokhoz, amelyben tartós letelepedésre szólították fel őket, egyúttal azonban azt is a tudomásukra hozták, hogy a hazatérni szándékozók 1949. január 1-je és április 30-a között szervezett transzportokkal térhetnek vissza szülőföldjükre.⁷⁸

A deportáltak hazaszállításának és elhelyezésének részleteiről a Megbízottak Testülete 1948. december 3-i ülése határozott, amely a szervezett hazatérés lebonyolítása céljából a Földművelés- és Földreformügyi, a Szociálisügyi, valamint a Belügyi Megbízotti Hivatal képviselőiből álló háromfős bizottság létrehozását rendelte el, élére pedig Michal Falt'an földművelés- és földreformügyi megbízottat nevezte ki. A magyarok hazaszállítását szervezett módon, 1949. január 2-án tervezték elkezdni. A vonatkozó rendelet értelmében saját házába csak az a deportált térhet vissza, akik vagyonát még nem kobozták el, vagy ha el is kobozták, nem juttatták bizalmiaknak; azokat a hazatelepülő földműveseket, akik vagyonát már elkobozták s bizalmiaknak juttatták, "más megfelelő birtokon" kell elhelyezni, a nem földműveseket pedig "munkába kell állítani bárhol Szlovákiában". A Megbízottak Testülete az engedély nélkül hazatért deportáltakról a következőképpen rendelkezett: az 1948. november 18-a előtt hazatérteket, akik vagyonát elkobozták és bizalmiaknak juttatták, a Szociálisügyi Megbízotti Hivatal Szlovákia más területein helyezze el és állítsa munkába, kivéve ha saját, másnak még ki nem utalt birtokukban tartózkodnak; az 1948. november 18-a után engedély nélkül hazatérteket, akik vagyonát elkobozták és bizalmiaknak adták, a Belügyi Megbízotti Hivatal toloncolja vissza Csehszágba.⁷⁹

Ugyanezen a napon, 1948. december 3-án került sor Prágában arra a tárcaközi megbeszélésre, amelyen a hazatérés részletes szervezési és technikai kérdéseiről határoztak, s kimondták, hogy az 1949. január 5-én kezdődő akciót április végéig le kell bonyolítani. Az értekezlet résztvevői jogosnak minősítették a Belügyminisztérium képviselőjének azt az észrevételét, hogy állambiztonsági okokból a határövezetben lehetőleg ne helyezzenek el magyar családokat, de véleményük szerint az amúgy is nagy elhelyezési nehézségek miatt ennek nem lehet maradéktalanul eleget tenni. A Népjóléti Minisztérium becslése szerint az akció során mintegy 23 000 személy, azaz 5 800 család hazatelepítésével lehet számolni.⁸⁰

Hasonló számadatokat ismertetett a Megbízottak Testülete 1948. november 25-i ülésén Michal Falt'an földművelés- és földreformügyi megbízott is, aki szerint a még Csehszágban tartózkodó 23 606 személyből, azaz 6 017 családból csupán 523 személy, azaz 160 család kíván ott tartósan letelepedni, a Szlovákiába hazatérni szándékozó személyek száma 23 083, a családoké 5 857.⁸¹

Hazatérésük lehetősége érthetően nagy reményeket, ugyanakkor számos aggodalmat is kiváltott a deportáltak körében. Nagy nyugtalanságot váltott ki körükben Ďuri és Erban miniszterek kiáltványának az a kitétele, hogy egyesek "nyomás okból" nem kaphatják vissza házukat és gazdaságukat.

A magyar deportáltak hivatalos transzportokkal történő hazatérésére végül 1949. január 7-e és április 15-e között került sor. A jelzett időpontban 64 transzporttal összesen 19 184 személy, azaz 4 602 család tért vissza Szlovákiába. Elhelyezésük a viszonylagos szervezettség ellenére sem volt problémamentes, mivel legtöbbjük házában oda betelepült bizalmiak laktak, akik azt nem kívánták visszaadni volt tulajdonosaiknak. A hazatért 4 602 családnak így csupán nem egész fele, 2 070 (45,0 százalék) térhetett vissza saját otthonába, 1 186-ot (25,8 százalék) rokonainál, 1 346 családot (29,2 százalék) pedig kiutalt lakásokban helyeztek el.⁸²

A kialakult helyzet természetesen elmérgesítette a hazatérő magyar deportáltak és a vagyonukba betelepült szlovák telepesek és bizalmiak közötti viszonyt. Az egyes települé-

sekről beérkező rendőri jelentések szerint a hazatérők a helyi magyar lakosság segítségével akár erőszakkal is megpróbálták visszaszerezni vagyonukat, a magyar falvakban magukat kellemetlenül érző bizalmiak közül ezért a deportáltak hazatérésével párhuzamosan 376 bizalmi és családja eltávozott a neki juttatott gazdaságból, s visszatért eredeti otthonába.⁸³

A Csehszlovákiából hazatért deportált magyarok elhelyezési gondjait a szlovák párt-szervek végül 1949 őszén sajátos módon egy másik telepítési akcióval, az osztályszempontból és politikailag megbízhatatlannak minősített magyarok Csehszlovákiába telepítésével, illetve a hazatért deportáltaknak az ő birtokukban és házukban való elhelyezésével próbálták megoldani. A Dél-akció megnevezést kapott terv végrehajtására azonban már nem került sor, mivel azt az erőteljes magyarországi tiltakozást követően a prágai pártvezetés az előkészületek utolsó szakaszában leállította.

A deportáltak túlnyomó többsége, mintegy 90 százalékuk – részben még 1947–1948 folyamán engedély nélkül, részben pedig 1949 első hónapjaiban szervezett formában – visszatért tehát szülőföldjére, a szlovákiai magyarság eredetileg végérvényesre tervezett csehszlovákiai széttelepítése így a másik nagy kitelepítési akcióval, a lakosságcserevel ellentétben nem járt tartós következménnyel, s a deportálások nem váltak a dél-szlovákiai etnikai arányok megváltoztatásának eszközévé. A visszaemlékezők vallomásai mégis arról tanúskodnak, hogy a szlovákiai magyar kisebbség történelmi emlékezetében a felvidéki magyarság második világháború utáni hármasság tragédiája – a Magyarországra való áttelepítés, a reszlovakizáció és a csehszlovákiai deportálás – közül a szülőföldről, otthonából való elűzése, az ezzel járó vagyonvesztése és az idegen nyelvi környezetben való szétszórattatásának veszélye miatt a mai napig a deportálások jelentik a legnehezebben feldolgozható sérelmet.⁸⁴

¹ Krno, Dalibor M.: *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*. Budapest, 1992. 117.

² *Pravda*, 1946. november 1. Štátny tajomník VI. Clementis: ČSR nezavdala príčinu k zastaveniu amerického úveru, 1.

³ *Pravda*, 1946. november 16. Slovenská pôda bude patriť slovenským roľníkom, 2.

⁴ *Čas*, 1946. november 20. Generál Ferjenčík o sväzku slovanských národov, 3.

⁵ Vadkerty Katalin: *A reszlovakizáció*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993, 120.

⁶ Slovenský národný archív, Bratislava [Szlovák Nemzeti Levéltár, Pozsony; a továbbiakban: SNA], Povereníctvo školstva [Oktatásügyi Megbízotti Hivatal; a továbbiakban: PŠ], 247. doboz. Přesídlení zemědělců maďarské národnosti ze slovenského pohraničí do českých zemí; vö. Vadkerty Katalin: *A deportálások. A szlovákiai magyarok csehszlovákiai kényszer-közösségük 1945–1948 között*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1996, 18–19.

⁷ SNA, Povereníctvo pôdohospodárstva a pozemkovej reformy - sekcia B [Földművelés- és Földreformügyi Megbízotti Hivatal - B szekció; a továbbiakban: PPPR - B], 304. doboz. Zpráva o niektorých problémoch južného Slovenska; SNA, PŠ, 247. doboz. Přesídlení zemědělců maďarské národnosti ze slovenského pohraničí do českých zemí.

⁸ SNA, PŠ, 247. doboz. Přesídlení zemědělců maďarské národnosti ze slovenského pohraničí do českých zemí; vö. Cambel, Samuel: *Slovenská agrárna otázka*. Bratislava, Pravda, 1972, 318.

⁹ SNA, Ústredný výbor Komunistickej strany Slovenska [Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága; a továbbiakban: ÚV KSS], 2194. doboz, 515/II-4.

¹⁰ SNA, ÚV KSS, 2194. doboz, 515/II-4; SNA, Úrad Predsedníctva Slovenskej národnej rady [Szlovák Nemzeti Tanács Elnökségi Hivatala; a továbbiakban: ÚP SNR], 114. doboz. Přesídľovací plán Osídľovacieho úradu pre Slovensko. Csehszlovákia a lakosságcsere keretén belül háborús bűnösség címén 75 114 magyart kívánt egyoldalúan áttelepíteni Magyarországra (Magyar Országos Levéltár, Budapest [a továbbiakban: MOL], Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság [a továbbiakban: MÁK], 117. doboz. Kimutatás a lakosságcsere egyezmény alapján Csehszlovákiából áttelepítésre kijelölt személyekről).

¹¹ Vö. Vadkerty: *A deportálások...* i. m. 30.

¹² SNA, ÚP SNR, 114. doboz. Medzinárodné aspekty riešenia maďarského problému.

¹³ SNA, ÚV KSS, 2194. doboz, 515/II-3.

¹⁴ *Értesítő*, 1947. február 1. (I. évf.) I. szám, 9–10.

¹⁵ Szabó Károly: A magyar–csehszlovák lakosságcsere története dióhéjban. In *Új Minden Gyűjtemény*, 10. k. Bratislava/Pozsony, Madách, 1993. 105.

¹⁶ *A szlovákiai magyarok deportálása*. Budapest, Magyar Külügyi Társaság, 1947. 8.; Kertész István: *Magyar békeillúziók 1945–1947*. Budapest, Európa-História, 1995. 259.

- ¹⁷ SNA, ÚP SNR, 311. doboz. Konečná zpráva o činnosti ČSPK v Maďarsku od 1946–1948; SNA, PŠ, 247. doboz. Přesídlení zemědělců maďarské národnosti ze slovenského pohraničí do českých zemí.
- ¹⁸ MOL, Külügyminisztérium [a továbbiakban: KÜM], TÜK - Csehszlovákia, 56. doboz, 187/pol/1946; közli: *A szlovákiai magyarok deportálása...* i. m. 15–16.
- ¹⁹ MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 43. doboz. Deportáltak levelei. A deportálás módjáról, az utazás körülményeiről, a deportáltak csehországi fogadtatásáról visszaemlékezéseket közöl: Molnár Imre-Varga Kálmán: *Hazahúzott a szülőföld... (Visszaemlékezések, dokumentumok a szlovákiai magyarság Csehszlovákia deportálásáról, 1945–1953)*. Budapest, Püski, 1992.; Szarka László (szerk.): *A szlovákiai magyarok kényszerletelepítései emlékezete 1945–1948*. Komárom, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet - Kecskés László Társaság, 2003.
- ²⁰ MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 38. doboz, 667/pol-1947. Dr. Ravasz Károly látogatása a Csehszlovákia deportált magyaroknál.
- ²¹ Például *A szlovákiai magyarok deportálása...* i. m. 8-10.; Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1982. 127; Kertész i. m. 260.
- ²² MOL, MÁK, 11. doboz, Szlovákiai magyarok deportálása.
- ²³ Vö. Szabó Károly: *Magyarok deportálása Cseh- és Morvaországba (Jogszabályok és azok végrehajtása, magyar hanyagságok)*. Kézirat. 1987. 21-25.
- ²⁴ Szabó: *A magyar-csehszlovák lakosságcsere...* i. m. 105-106.
- ²⁵ Vadkerty: *A deportálások...* i. m. 33.
- ²⁶ A gutori eseményekről a magyar sajtón (*Magyar Nemzet*, 1946. november 23. Embertelen intézkedésekkel tovább folyik Dél-Szlovákiában a magyarok üldözése, 1.) kívül beszámol a magyar meghatalmazott hivatalában 1946. december 9-én felvett jegyzőkönyv is. (közli: *A szlovákiai magyarok deportálása...* i. m. 18.)
- ²⁷ *Čas*, 1946. november 26. Štvanie Maďarov proti ČSR neprestáva, 1.
- ²⁸ Szabó Károly: *A szlovákiai magyarok áttelepítése Csehszlovákia 1945–1947 (Okok és végrehajtás)*. Kézirat. 1986., 2. számú dokumentum.
- ²⁹ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1945, částka 40., 157-161.
- ³⁰ *Čas*, 1946. november 26. Štvanie Maďarov proti ČSR neprestáva, 1.
- ³¹ *Pravda*, 1946. december 1. Ani deportácia, ani pracovné tábory, 1.
- ³² MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 43. doboz, 3289/pol-1946. Miniszter és Dastich követ úr beszélgetései a szlovákiai magyarok deportálásával kapcsolatban.
- ³³ MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 43. doboz, 3339/pol-1946. A magyar kormány távirata a Külügyminiszterek Tanácsához; *Népszava*, 1946. november 26. A magyar kormány diplomáciai lépése a szlovákiai magyarok ügyében, 3.
- ³⁴ MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 43. doboz, 3368/pol-1946. Jegyzék a magyarországi szlovákok kitelepítésének felfüggesztéséről; *Magyar Nemzet*, 1946. november 29. A magyar kormány a szlovák erőszakosságok miatt felfüggeszti a kitelepítés végrehajtását, 1. (A vagyontalan szlovák családok egyoldalú befogadására az égető munkaerőhiány sarkallta Csehszlovákiát. 1946. szeptember 18-a és december 1-je között 7935 személy – többségükben bányászok, üvegesek, tanítók, diákok és pásztorok – települt át Csehszlovákiába, túlnyomó részüket azonban nem Szlovákiába, hanem a munkaerőhiánnyal küzdő cseh országrészekbe irányították. [SNA, ÚP SNR, 311. doboz. Konečná zpráva o činnosti ČSPK v Maďarsku od 1946–1948]).
- ³⁵ MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 37. doboz, 419/el.res/1946. A szlovákiai magyarok deportálása ügyében.
- ³⁶ Kertész i. m. 260.
- ³⁷ *Magyar Nemzet*, 1946. december 18. A csehszlovákiai deportálások a nemzetgyűlés előtt, 3.
- ³⁸ *Čas*, 1947. február 13. Československo odmítia a zavracia maďarské nepravdy, 1.
- ³⁹ Vnuk, František: K otázke výmeny obyvateľstva medzi Česko-Slovenskom a Maďarskom (1946-1948). In Baláž, Claude-Bielik, František (zost): *Slováci v zahraničí 18-19*. Martin, Matica slovenská, 1994., 30.
- ⁴⁰ SNA, Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov [Megbízottak Testülete Elnökségi Hivatala; a továbbiakban: ÚP ZP], 19. doboz. Zasadnutie Sboru povereníkov 11. februára 1947. (A memorandumot magyar fordításban közli: Vadkerty: *A deportálások...* i. m. 155-158.)
- ⁴¹ SNA, ÚV KSS, 789. doboz. Zápisnica zo zasadnutia spoločnej porady Predsedníctiev KSČ a KSS zo dňa 2.12.1946.
- ⁴² SNA, ÚP ZP, 17. doboz. Zasadnutie Sboru povereníkov dňa 17.1.1947.
- ⁴³ SNA, PŠ, 247. doboz. Přesídlení zemědělců maďarské národnosti ze slovenského pohraničí do českých zemí.
- ⁴⁴ SNA, PPPR - B, 304. doboz. Štatistický prehľad náborom pracovných síl odsunutých na práce do Čiech.
- ⁴⁵ SNA, ÚV KSS, 2195. doboz, 518/3.
- ⁴⁶ Zvara, Juraj: *A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*. Bratislava, Politikai Könyvkiadó, 1965., 39.; Bobák, Ján: *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948)*. Martin, Matica slovenská, 1996., 134.; Vadkerty: *A deportálások...* i. m. 42-43.; ; Šutaj, Štefan: *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech*. Prešov, Universum, 2005., 69.
- ⁴⁷ MOL, MÁK, 11. doboz. Szlovákiai magyarok deportálása.
- ⁴⁸ Közli: Tóth László (összeáll.): *"Hívebb emlékezésül..." Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945-1948*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1995., 226–233.
- ⁴⁹ MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 38. doboz, 398/pol-res-1947. Az Államtudományi Intézet munkájának támogatása.
- ⁵⁰ MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 56. doboz, 266/pol-1947. Összesítő kimutatás az 1946. november 16-1947. március 1. közötti deportálásokról.
- ⁵¹ SNA, Povereníctvo financií [Pénzügyi Megbízotti Hivatal], 1336. doboz. Zpráva o činnosti Osídľovacieho úradu v Bratislave a Fondu národnej obnovy.
- ⁵² SNA, PPPR - B, 304. doboz. Štatistický prehľad odst'ahovaných Maďarov z južných okresov Slovenska. A statisztika a deportálások által érintett községek közé sorol 13 olyan települést is, amelyekről a hivatalos kimutatás nem tesz említést.

- ⁵³ A mátyusföldi járásokban zajló deportálásokról: Pukkai László: *Mátyusföld I. A Galántai járás társadalmi és gazdasági változásai 1945–2000*. Komárom - Dunaszerdahely, Fórum Társadalomtudományi Intézet - Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002., 59-66.
- ⁵⁴ SNA, PPPR - B, 304. doboz. tatistický prehľad náborom pracovných síl odsunutých na práce do Čiech; MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 38. doboz, 398/pol-res-1947. Az Államtudományi Intézet munkájának támogatása.
- ⁵⁵ Forrás: SNA, PPPR - B, 304. doboz. tatistický prehľad náborom pracovných síl odsunutých na práce do Čiech. Nemcsak az érintett községek számát, hanem néhány község téves járási besorolása miatt a deportáltakra vonatkozó járási adatokat is korrigálva közöljük. A Somorjai járás községsoros kimutatásából nyilvánvalóan kimaradt legkevesebb egy település, községenkénti adatainak összege ugyanis 84 deportált családdal, illetve 438 személlyel kevesebb, mint a járás végösszegeként közölt adat.
- ⁵⁶ SNA, PPPR - B, 304. doboz. tatistický prehľad náborom pracovných síl odsunutých na práce do Čiech.
- ⁵⁷ SNA, P, 247. doboz. Přesídlení zemědělců maďarské národnosti ze slovenského pohraničí do českých zemí.
- ⁵⁸ Uo.
- ⁵⁹ SNA, PPPR - B, 304. doboz. Zpráva o niektorých problémoch južného Slovenska.
- ⁶⁰ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948., částka 31., 781-782.
- ⁶¹ Uo. 782.
- ⁶² MOL, Pozsonyi Főkonzulátus TÜK iratai, 2. doboz. A pozsonyi főkonzulátus jelentése az 1949. évről II., 76.; MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 50. doboz. 2264/pol-1948.
- ⁶³ SNA, Povereníctvo vnútra - Sekretariát [Belügyi Megbízotti Hivatal - Titkárság; a továbbiakban: PV - S], 191. doboz, 117/48 sekr. dőv.
- ⁶⁴ MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 50. doboz, 2264/pol-1948; 51. doboz, 2086/pol-1948.
- ⁶⁵ SNA, PV - S, 191. doboz, 117/48 sekr. dőv.
- ⁶⁶ *Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé*. Ročník 1948., částka 63., 1295.
- ⁶⁷ Rákosiak a magyar kérdés rendezésében játszott szerepére: Sipos Péter: Rákosi Mátyás és a szomszédos országok magyarságának ügyei 1945-1949. *Valóság*, 1992 (XXIII. évf.), 8-9. szám, 711-717.
- ⁶⁸ MOL, KÜM, TÜK - Csehszlovákia, 55. doboz, 2492/pol-1948.
- ⁶⁹ Bobák i. m. 174.
- ⁷⁰ Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945-1948*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993., 148-149.
- ⁷¹ *Jó Barát*, 1948. október 6. Állampolgárságot kapnak a csehszlovákiai magyarok, 1.
- ⁷² SNA, PPPR - B, 467. doboz. Vyžiadanie uznesenia Sboru povereníkov ohľadom správy majetku po preskúpených Maďároch.
- ⁷³ SNA, ÚP ZP, 17. doboz. Zápisnica z 36. zasadnutia Sboru povereníkov dňa 21.1.1947.
- ⁷⁴ SNA, ÚP ZP, 25. doboz. Zasadnutie Sboru povereníkov dňa 20.6.1947.
- ⁷⁵ SNA, PPPR - B, 304. doboz. Zpráva o niektorých problémoch južného Slovenska.
- ⁷⁶ SNA, PPPR - B, 304. doboz. Dóverníci. A forrás ugyan 260 községet említ, némelyiket azonban kétszer is felvették a jegyzékbe, s önállóan szerepeltettek több megszűnt települést is, az érintett községek számát így ismét korrigálva közöljük.
- ⁷⁷ SNA, PV - S, 191. doboz. 117/48 sekr. dőv.
- ⁷⁸ *Jó Barát*, 1948. december 1. Magyar nemzetiségű polgártársainkhoz, 1.
- ⁷⁹ SNA, ÚP ZP, 39. doboz. Zasadnutie Sboru povereníkov dňa 3.12.1948.
- ⁸⁰ SNA, PV - S, 191. doboz. 117/48 sekr. dőv.
- ⁸¹ SNA, ÚP ZP, 39. doboz, Zasadnutie Sboru povereníkov dňa 3.12.1948.
- ⁸² Bobák i. m. 140.
- ⁸³ SNA, ÚV KSS, 792. doboz. Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 7.9.1949.; vö. Bobák i. m. 141-142.
- ⁸⁴ Vö. Szarka i. m. 14.

Szlovákiai magyar menekültek önszerveződése Magyarországon

1945 tavaszán, amikor a béke szele még alig érintette meg a történelmi Magyarország egykori felföldi tájait, máris menekültek áradata lepte el a régi-új csehszlovák–magyar határt. Szlovákiából, a legenyhébb kifejezéssel is embertelennek nevezhető körülmények közepette elüldözött, elmenekült magyarok maréknyi értelmiségi csoportja e körülmények közepette is törekedett az elüldözöttek érdekvédelmének megszervezésére. A határon átkerültek körében szinte azonnal az otthonból való kiűzést követő első sokk után megkezdte működését a Szlovákiai Menekült Demokrata Magyarok Tanácsa. A szerveződés kezdetben csupán a valóságosan elüldözött, illetve az atrocitások elől elmenekülő dél-szlovákiai magyarság sorait kívánta rendezni, a későbbiek során azonban hatósugarát kiterjesztette a kitelepítettek nagyobb tömegeire is. A szervezet elnevezése is ennek megfelelően több alkalommal is megváltozott. Nevezték magukat Szlovákiából Kiutasított és Elmenekült Demokrata Magyarok Tanácsának, majd ezt egyszerűsítve csupán Szlovákiai Demokrata Magyarok Bizottságának. (A hivatalos iratokból kiérezhető, hogy a szervezet vezetői, illetve aktivistái tudatosan kerültek a "Felvidék" megnevezés használatát.)

Az alakuló érdekvédelmi szervezkedés tehát közvetlenül a háború befejezése után megkezdődött. A szervezet alapító tagjai között olyan immár legendásnak ismert nevek szerepeltek mint Jócsik Lajos, Szemző Béla, Holota János, Stelczer Lajos, Luzsicza István, Vass László, Kovács Endre, Révay István, Szilágyi Dezső, Hornyák Odiló, Polnisch Artúr, Paál Ferenc stb. Figyelemre méltóan képviselte a felvidéki magyarság demokratikus felfogását az a tény is, hogy az alapító tagok közt együtt szerepelt államtitkár, nyugalmazott miniszteri biztos, bankigazgató, grófi származású földbirtokos, egyszerű paraszt, munkás ember, földműves, vasutas, iparos stb. A szlovákiai magyar közélet két háború közötti alapvetően demokratikus hagyományainak továbbvitele mellett a fenti jelenség is jól rávilágít arra a szükség adta kényszerhelyzetre, amelybe az 1945 utáni hontalanság időszakán belül a felföldi magyarság menekülni kényszerülő tömegei egyik napról a másikra kerültek.

Tekintsük át röviden az 1945 utáni szlovákiai magyar menekültkérdés érdekvédelmi részének legfőbb összetevőit. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság iratanyagában található jegyzőkönyvek és egyéb dokumentumok alapján az egymást követő menekülthullámoknak négy alapvető kiindulópontja ismerhető fel.

Az első (amire mindig minden időben hasonlóképp reagál a vétlen, de egyben védtelen állampolgár) az a zsigeri gyűlöletből fakadó magyarellenes hisztériakeltés volt, amely a Dél-Szlovákia-szerte várható magyarellenes atrocitások egész sorát helyezte kilátásba, s ennek nyomán szenvedések tömegét vetítette előre. Az uszító magyarellenes sajtókampány, plakát- és feliratháború a közterek magyarellenes tüntetései, amelyek nem is egy alkalommal végződtek magyarveréssel vagy az ilyenkor bevett fosztogatással, egyértelműen jelezve, milyen jövő vár a magát mindezzel együtt demokratikusnak valló ország magyar közösségére.

A menekülés másik oka az 1945 nyarától meginduló kényszermunkára való elhurcolás, illetve deportálás elkerülésének szándéka. A kényszermunka rendszerint a család férfitagjaira, illetve közvetlenül a családfőre vonatkozott. Az áldozatok egy részét a csehországi ipari üzemekbe irányították, a másik részét a Szlovákia-szerte, a Tiso-féle önálló államból fennmaradt és tovább működtetett koncentrációs táborokba zártak háborús bűnösként.

A harmadik okot a teljes létbizonytalanságban látom. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság működésére vonatkozó levéltári anyagokban százával találjuk ezt az érvet. A szlovákiai magyarok mielőbbi magyarországi áttelepítésért könyörgő levelei, kérvényei, beadványai távozásuk legfőbb okaként az azonnali állásvesztést (főleg az értelmiségiek) vagy a vagyonek kobzást, s az ebből következő teljes anyagi ellehetetlenülést jelölik meg.

A menekültek negyedik kategóriájába tartoztak az olyan magyar családok és magán-személyek, akik neve mellett a Szlovákiai Menekült Demokrata Magyarok Tanácsa által összeállított elsődleges névjegyzékekben és nyilvántartásokban a "nem őslakos" megjelölés szerepelt, azaz, akik 1938 előtt nem rendelkeztek csehszlovák állampolgársággal. Közülük többen (de nem valamennyien) csak az 1938 novemberi határmódosítás utáni időben költöztek az akkor magyarországhoz visszacsatolt felföldi országrészbe. Ideköltözésüknek rendszerint egzisztenciális okai voltak. Fontos aláhúzni azt a tényt, hogy az ebben az időben idetelepülők között sok volt az olyan személy, akinek családja jóval korábban, tehát a trianoni határkijelölés utáni időszakban kényszerült elhagyni ezt a területet, mivel az akkor létrejött Csehszlovákiában nem kapott állampolgárságot, vagy más okból utasították ki őt az országból.

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság létszámszerű kimutatásaiban 1947 végére az ilyen nem őslakos menekültek száma 24 ezer fő volt, míg az őslakos szlovákiai magyar menekültek száma 25 000 főt tett ki, amely szám a lakosságcsere tényleges befejezésének a végére elérte, sőt meghaladta a 30 000-es létszámot. Akadtak olyan dél-szlovákiai magyar vidékek, amelyek teljesen elnéptelenedtek a deportálás és a vele párhuzamosan meginduló menekülthullámok nyomán.

Az amúgy is meggyötört, a háború során végigpusztított Magyarország számára óriási megterhelést jelentett a menekültek ilyen létszámú befogadása és ellátása. A nehéz helyzetben a kormány úgy próbált segíteni, hogy különböző jótékonyági akciók keretében a menekültek ellátásának biztosítására országos gyűjtéseket rendezett. Ez biztosította a lényegében mindenüktől megfosztott menekültek legszükségesebb holmikkal, tehát élelmiszerrel, gyógyszerrel, takaróval, főzőedénnyel való ellátását. A gyűjtés egyik módja például a Magyarország-szerte egy forintért árusított "menekültek gyertyája" akció volt. A korabeli filmhíradók is bizonyítják, hogy a dél-szlovákiai magyar menekültek zöme jószerével csupán személyes holmiját egyetlen batyuba csomagolva kényszerült elhagyni otthonát, de sokuknak még ennyi sem maradt. Nyomorúságukat csak fokozta, hogy az írásos feljegyzések szerint csehszlovák határőrző szervek, akik egyébként nyilván szándékosan nem tartóztatták fel a menekülthullámot, attól sem riadtak vissza, hogy kirabolják a szerencsétlen sorsú kiszolgáltatott és amúgy is minden ingóságuktól megfosztott felvidéki magyarokat.

A menekültek befogadására előkészített első adatfelvételi lapok azt tanúsítják, hogy az elüldözöttek tucatjai mezítláb vagy csak nyomorúságos rongyokba burkolva érkeztek a magyar oldalra. A Dunán való átkelést választók közül sokan a hullámok között lelték halálukat.

A gyűjtőakciók sorában a menekültek befogadásában közvetlenül nem érintett magyar hátszország megyéi, jelentős pénzsegélyek összegyűjtésével támogatták az otthonukból elüldözötteket. A menekültek első lépésben való ellátásában óriási segítséget nyújtottak a „viszonylag” jól felszerelt magyar honvédség különböző alakulatai, így elsősorban a határőrizettel megbízott egységek. A későbbiekben a kormány elrendelte a menekültek "katonai beszállásolását" és ezt a rendeletet vármegye-szerte foganatosította. Tömegszállássá alakították át a komáromi Csillag Erődöt, az Igmándi Erődöt és más katonai objektumokat is Győrtől Sátoraljaújhelyig.

A magyar kormány az óriási gondot okozó helyzet orvoslására megpróbált nemzetközi szervekhez folyamodni elsősorban azzal a céllal, hogy külföldi nyomásgyakorlással jobb belátásra bírja az embertelen intézkedések sorozatát meghozó csehszlovák politika képviselőit. Ez az igyekezet csekély eredményt hozott. A menekültek helyzetének tanulmányozásával is megbízott amerikai Quekker misszió tagjainak az egyik felvidéki magyarokat befogadó menekülttáborban tett látogatása után a küldöttség magyar kísérője az alábbiakat írta: "A misszió tagjai a csehek álláspontját megértik, helyeslik. Eljárásukat nem tekintik törvényellenesnek. Igazat adnak nekik, nemzeti államot akarnak, hisz mint mondják Magyarország is az. Kétségbevonják, hogy ott úgy bánnak velük (ti. a magyarokkal), mint ahogy azt elbeszéli a menekültek. [...] A jóakarat ugyan megvan bennük de én több megértést, humanitást vártam volna." A feljegyzést készítő magyar kísérő még lakonikusan megjegyzi, hogy a misszió "tökéletesen amerikai gondolkodású" tagjai nem voltak kíváncsiak több menekülttábor helyzetére, mondván, hogy azokat már "felesleges megtekinteni, mert mindenhol ugyanezt látnák."

Az amerikaiakat meghatni nem képes menekülttáborokban megkezdődött a szlovákiai magyar menekültek belső szervezkedése. Egy-egy tábor lakói érdekvédelmi csoportot alakítottak, amelynek élére bizalmi választottak. Az érdekvédelmi csoport elsődleges feladata a részletes adatgyűjtés és nyilvántartás volt. Mindezt azzal a nem titkolt reménnyel tették, hogy a mindenképp "átmeneti állapotnak", "rossz álomnak" tekintett kényszerhelyzet elmúltával mindenki visszakapja majd hátrahagyott javait, kényszerűen elhagyott otthonával együtt.

Amikor az idő múlása egyre inkább azt bizonyítja, hogy a menekülteknek a Magyarországon való letelepedésre kell berendezkedniük, az érdekvédelmi csoportok „bizalmijai” a letelepedés és a menekültstátusz kialakítása körüli vitás kérdésekben igyekeztek hallatni hangjukat. A magyarországi letelepedés sorsára jutó szlovákiai magyar menekültek határozottan kifejezték azon igényüket is, hogy részt vegyenek a hátramaradt, és Csehszlovákiában emberi jogaiktól megfosztott magyar honfitársaik további sorsának alakításában is.

A menekültek ügyének rendezését felvállaló bizottság 1945. augusztus 16-án kelt memorandumában többek közt a következő sorokkal fordult Magyarország miniszterelnökéhez: "Nem túlzunk, amikor azt állítjuk, hogy a magyar kormány olyan feladattal áll szemben, amelynek megoldásától nemcsak Magyarország jövő fejlődése, hanem a Duna-medence sorsának alakulása is függ. Ennek a sorsdöntő kérdésnek a megoldásában a magyar kormány nem nélkülözheti azoknak a közreműködését, akiknek létéről vagy nemlétéről elsősorban szó van. Ennek tudatában kérjük a magyar kormányt, tegye lehetővé a Szlovákiában jogfosztott demokrata érzelmű magyarok részére, hogy itt Budapesten érdekvédelmi szervezetet alapítsanak, amelynek megszervezéséhez és fenntartásához a magyar kormány teljes erkölcsi és anyagi támogatását kérjük."

A memorandum világosan megfogalmazza az egykori szlovákiai magyarok azon igényét, hogy részt kívánnak venni a magyar kormány Csehszlovákiával folytatott tárgyalásainak és egyéb, a csehszlovákiai magyarokat érintő diplomáciai tevékenységének alakításában. Tevékenységeik megkezdésével azonban nem várták meg a kormány fent remélt támogatását, ami az ismert körülmények közt amúgy is csak csurrant, cseppent. A bizottság létrejötte után azonnal felállította saját Érdekképviselői (Népgondozó) Tagozatát, amely az első napoktól fogva széleskörű tevékenységet fejtett ki. Hasonló érdekképviselői csoportok jöttek létre közvetlenül a határmenti településeken, így pl. Sátoraljaújhelyen, Rajkán, Szobon, Esztergomban, Dunabogdányban, sőt a Miskolcra került menekültek és áttelepítettek hivatalosan bejegyzett egyesületté is alakították át csoportjukat.

Az alapító tagok – köztük például Stelczer Lajos – lakása (tegyük hozzá sok esetben sebtiben szerzett szükséglakása) valóságos panaszirodaként működő befogadóállomássá alakult át, ahol tanácsadó szolgálattól kezdve a segélyezés különféle módozataig szinte mindezzel foglalkoztak. Külön gondot fordítottak a menekültek igazoltatási procedúrájának megkönnyítésére, mert – korabeli dokumentumaikból tudjuk –, hogy az anyaországban nem kevés helyen a szlovákiai magyarok ellen foganatosított embertelen intézkedéseket a csehszlovák állam fasiszták elleni intézkedéseiként fogták fel. A bizottság érdekvédelemmel foglalkozó tagjai azon túl, hogy a szétszertandó segélyeket is maguknak kellett megszerezniük, szinte azonnal lajstromba vették a már átkerült felvidékieket és azokat foglalkozásuk, szakértői vagy hivatalnoki állásuk szerint "felvidéki szolidaritással" ajánlották szükségét szenvedő sorstársaik figyelmébe.

Ezen névsorok mind megannyi emberi sorstragédia hordozói voltak, a szükségben mégis elsőbb volt számukra a segíteni akarás, az összefogás, illetve az összetartozás nemes eszméjének gyakorlati felvállalása. Már ekkor javaslatot tettek egy a Miniszterelnöki Hivatal mellett felállítandó ún. "szlovák osztályra", amelynek feladata: "a szlovákiai magyarság helyzetének tanulmányozása, a magyarországi szlovákság pontos adatainak megállapítása illetve a kérdés helyes megoldását célzó javaslatok kidolgozása" lett volna.

A "miniszterelnök által engedélyezett és elismert" bizottság a Magyarországra került felvidékiek érdekvédelmének megszervezése mellett mindvégig legfontosabb feladatának tartotta a szlovákiában maradt magyarság ügyeivel való törődést. "Nem lehet rólunk nélkülünk dönteni. Kétségtelen, hogy a mi problémáinkat csak mi ismerjük legjobban, mi képviselhetjük legjobban" – írta a köztársasági elnökhöz, Tildi Zoltánhoz címzett levelében Holota János, Érsekújvár volt polgármestere, egykori felvidéki nemzetgyűlési képviselő, a menekülttanács elnöke.

A menekültbizottság tagjai konkrét javaslatot tettek a lakosságcsere egyezményt felügyelő vegyesbizottság két magyar tagjára, az Országos Földbirtokrendező Tanácsba delegáltak személyére, a Külügyminisztériumban, illetve a Népjóléti Minisztériumban és más minisztériumokban e kérdésekkel foglalkozók személyére vonatkozóan. Lépéseket tettek, hogy a Népgondozó Hivaltól a menekültek teljes névsorát és lakcímét megszerezhessek.

Céljaik közt szerepelt az is, hogy a menekült magyarok tanácsa a Minisztertanács tanácsadó testületeként működhesse. Ők dolgozták ki a magyar–csehszlovák lakosságcsereügyi kormánybizottság megszervezésének alapelveit. Ők delegálták az így létrejövő kormánybizottság élére Jócsik Lajost, akinek e téren végzett óriási erőfeszítést igénylő munkássága mindmáig feldolgozatlan adóssága a csehszlovákiai magyar történetírásnak.

Delegátust kívántak küldeni a párizsi békekonferencia magyar küldöttségébe, majd amikor ez nem sikerült, külön memorandummal és távirattal fordultak a párizsi békekonferencia elnökségéhez, melyben többek közt ezt írták: "a szlovákiai magyarság százezreit olyan barbár módszerekkel nyomják el, amelyek a hitlerizmusnak a zsidókkal szemben alkalmazott módszereire emlékeztetnek stop A tartós béke érdekében felemeljük szavunkat a Nemzetek Szövetsége által garantált teljes kisebbségi jogvédelem és az Atlanti Charta szellemében biztosított emberi jogok mellett stop Ellenkező esetben egyetlen igazságos megoldásnak a magyar területeknek a demokratikus Magyarországhoz való visszacsatolását tekintjük, mert a népességhez a föld is hozzátartozik stop."

Mint tudjuk, a párizsi békekonferencia az ügyet a két érintett ország megegyezésére bízta. Ezek után kezdődött meg a lakosságcsere tárgyában folytatott, szinte végeláthatatlannak tűnő tárgyalássorozat Magyarország és Csehszlovákia közt, melyben a magyar fél alárendelt szerepre lett kárhoztatva. Az, hogy ezen az egyenlőtlen helyzeten némileg sikerült Magyarországot javára változtatni, nem kis mértékben köszönhető a menekültbizottságnak,

amely a lakosságcsere kapcsán a kormány részére készült számtalan, sokszor az apró részletekig kidolgozott memorandumai egyikében kimondta: "Minden kormányintézkedés, amely a lakosságcserevel áll összefüggésben, előzőleg a szlovákiai demokrata magyarok megbízottaival megbeszélendő."

Sajnos ezeket a javaslatokat a magyar kormánynak nem mindig volt módjában megvalósítani. Így nem teljesült az a fontos javaslat sem, miszerint "az egy községből származott szlovákiai magyar kitelepítetteket Magyarországon lehetőleg egy helyen telepítsék le, még hozzá oly vidéken, amelynek mezőgazdasági termelési viszonyai, tulajdonviszonyai és gazdasági kultúrája a régi lakóhely viszonyaihoz hasonlóak."

Az áttelepítettek egyre növekvő száma elkerülhetetlenné tette a nagyobb fokú szerveződés megindítását, így a menekültbizottság 1946. október 7-i ülésén elhatározta, hogy megkezdik a bizottság átalakításával a Szlovákiai Kitelepített Magyarok Országos Egyesületének szervezését és hivatalos bejegyeztetésének megindítását. Ezt a lépést Jócsik Lajos kormánybiztos segítségével kívánták megtenni. Ennek szellemében készítették el a szervezet, pontos nevén a Felvidéki Kiutasítottak és Áttelepítettek Országos Érdekszövetségének alapszabályát, amely többek közt az érdekvédelmet és a Szlovákiában maradó több száz ezres magyarsággal való élő kapcsolat fenntartását tartotta legfontosabb feladatának.

Az egyesületté való alakulásra azonban sosem kerülhetett sor. Erre az új egyesületi törvény nem adott módot. A működés legalizálásának újabb kísérlete, azaz azon próbálkozás, hogy az áttelepítési kormánybiztosság melletti szakmai tanácsadó testületként működhessen a bizottság, az 1947-es választási eredmények után egyre illuzórikusabbá vált. A menekültbizottság egyik utolsó memorandumában olvashatóak a következő drámai sorok: "Bizonyára el fog következni az az időpont, amikor az egész magyar közélet a szlovákiai magyarok szociális helyzetének a biztosítására fogja összpontosítani minden erejét. Ez az új magyar demokrácia nagykorúságának egyik első nagy erőpróbája lesz."

A folytatást tudjuk. Az "új magyar demokrácia" a menekült magyarokkal ugyanolyan kíméletlenül bánt el, mint minden más a demokratikus értékeket tisztelő polgárával. Fájdalmas megtapasztalása volt ez az anyaország "gondoskodásának". Szellemi műhelyeiket, mint pl. az *Új Otthon* szerkesztőségét feloszlatták, a lap kiadását megszüntették, a menekültbizottság aktív tagjait megfélemlítették. Jellemző példa erre Jócsik Lajos egykori "sarlós kormánybiztos" esete, aki azon túl, hogy teljesen felhagyott a kisebbségi kérdés és ezzel együtt az "itteni és a túli" felvidéki magyarság ügyeinek képviselésével, egyik barátja elmondása szerint annyira meg lett félemlítve, hogy az ezzel kapcsolatos írásos anyagait befőttes üvegbe zárva kertjének földjébe elásva tartotta.

A folytonosságot azonban mégsem lehetett végleg kiiktatni. Hála azoknak, akik előbb csak amolyan féllegalitásban, majd egyre inkább vállalva a teljes nyilvánosságot szervezték az egykori felföldi közösségek, kisebb nagyobb társaságok találkozóit, összejöveleleit. A hetvenes évektől kezdve bizalmasan terjedő információk alapján lehetett tudni, hol vannak az egykori sarlósok, proházkások találkozóhelyei, mikor jönnek össze a pozsonyi, komáromi, losonci, kassai stb. öregdiákok, egykori és újonnan alakult baráti körök, melyeket az újjáéledő "felvidéki szellemiség" fogott össze. Ezeknek a baráti köröknek, asztaltársaságoknak köszönhetően indult meg 1988-tól a Rákóczi Szövetség is. Az alapítóknak nem kellett mást tenniük, mint összehozni egymással a szabadság eme "kis köreit", méltó elégtételt szolgáltatva ezzel a hajdanvolt felvidéki magyarság üldöztetésben is kimagasló teljesítményt nyújtó nagyjainak, akik emléke előtt ezúttal is tisztelettel hajtjuk meg fejünket.

Források

MOL, Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság. Elnöki iratok (XIX-A-15-a);
MOL, Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság. Általános iratok (XIX-A-15-b);
MOL, Miniszterelnökség. Általános iratok (XIX-A-1-j);
MOL, Miniszterelnökség. Kisebbségi és békeelőkészítési osztály (XIX-A-1-n);
MOL, Külügyminisztérium. Békeelőkészítő osztály (XIX-J-1-a).

*

Tóth László (szerk.): "*Hívebb emlékezésül...*" Pozsony, 1995.)

Felvidéki magyarok a Dunántúlon

Közép-Európában a második világháború utolsó évétől kezdődően még évekig folytatódott a népek, népcsoportok kényszmigrációja. Marhavagonok százai vitték haláltáborokba a zsidóságot, majd tömegesen érkeztek a Délvidékről, Erdélyből és a Felvidékről menekülő magyar családok. Magyarországról pedig szerelvények százai vitték a málenkij robotra Oroszországba az embereket, illetve a Németországba kitelepített svábnémet családokat. A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény után pedig a Csehszlovákiába önként hazatelepülő szlovákokkal, valamint a Felvidékről kitelepített, Magyarországra érkező magyar családokkal. A háború befejezése után a polgári lakosság még évekig élt rettegésben, vétlen családok váltak áldozatokká, otthontalanná, szereztek soha be nem gyógyuló sebeket.

A migráció legfeltűnőbb jelensége, hogy nem egyéneket, hanem népcsoportokat érintett. Az új nemzeti államok – biztonságukra hivatkozva – bevallottan etnikai tisztogatást hajtottak végre. Az eseménysor hátterében a sovén-nacionalista indulat, a kollektív bűnösség eszmeáramlata húzódott meg. Az akciók hozadékából, az elkobzott, kisajátított vagyonokból a többségi nemzethez tartozók is részesültek, így az eseménysor beállítható volt a forradalmi nép akarataként. A tisztázó szándék azonban még várat magára, és ezért Közép-Európa nemzeti kisebbségei mindmáig összerezzennek, ha valahol becsapódik egy ajtó.

A második világháború után kényszerből Magyarországra érkező családok befogadása, letelepítése nagyon különböző módon történt. A bécsi döntések után az országhoz visszakerült területekre tisztviselők, tanítók százai érkeztek. Az úgynevezett "rezsimesek", vagy "anyások" zöme már a front közeledtével visszatért a családjához Magyarországra, a többi kiutasították. A szomszédos országokban élő őslakos magyarság a vagyoneklobzások után, az internálások, munkaszolgálatra hurcolások elől menekült át tömegesen a határon. A Beneš-dekrétumok, a megtorló intézkedések, valamint a fölszított, magyarellenes gyűlölethullám következtében tízezrek lépték át illegálisan a magyar határt.

Bukovinából Bácskába, az elűzött szerbek helyére 1941-ben letelepített, majd menekülni kényszerülő székely népcsoportot Tolna megye 28, és Baranya megye 8, egymáshoz közel eső településein, csak más népcsoportok sérelmére, konfliktusok közepette lehetett fedélhez juttatni. Beilleszkedésüket, a táj adottságaihoz igazodó gazdálkodási módokat, gazdag kulturális hagyományaik megőrzését a Karácsony Sándor által irányított szabadművelődési hivatal vállalta föl.

Az 1946 februárjában megkötött magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény következtében 1947 tavaszán elinduló áttelepítés újabb kihívások elé állította a magyar hatóságokat. Az áttelepítés elhúzódása azzal magyarázható, hogy a lakosságcsere-egyezmény aláírását mind a magyar, mind a felvidéki közvélemény egyhangúlag elutasította. A dokumentum szövegéből kiderült, hogy abban egyoldalúan a csehszlovák érdekek érvényesülnek. Az egyezményt az érintettek megkérdezése nélkül kötötték meg úgy, hogy végrehajtása magyarországi szlovákok részére önkéntes, a szlovákiai magyarok részére kötelező volt. Lábbal tiporta az Atlanti Chartában lefektetett jogokat, sorsára hagyta az odahaza maradt egyházakat, nyugdíjasokat, árvákat. Még azt sem érte el, hogy a Csehszlovákiában maradt magyarság kisebbségi jogait elismerjék.

A lakosságcsere gyakorlati lebonyolításáról folyó kétoldali tárgyalások többször félbeszakadtak, mert a csehszlovák tárgyalófél az áttelepítésre kijelölt családok ingóságainak, pénzének, gazdasági felszereléseinek az elhozatalát is korlátozni akarta. Végleges megállapodásra az 1947. március 24-én kezdődő tárgyaláson került sor. Gyöngyösi külügyminiszter végül a zsarolásnak engedett. A tárgyalások félbeszakadása után ugyanis a csehszlovák fél mindig az internálások fokozásával válaszolt. Tízezer számra vitték a magyarságot kényszermunkára, internálótáborba, kobozták el a vagyonát, nyilvánították háborús bűnösnek. Ilyenkor újabb és újabb menekülthullám indult Magyarország felé.¹ A csehszlovák fél diplomáciai úton közölte, hogy az internálásokat csak a lakosságcsere elindulása után hagyja abba. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság végül is felszólította Gyöngyösit a tárgyalások befejezésére, a Felvidékről érkező családok fogadására. Több kérdés viszont tisztázatlan maradt, és így Gyöngyösi csak feltételesen járult hozzá a cseretelepítés elindításához. Az első háromezer családot tartalmazó névjegyzéket 1947. március 25–26-án cserélték ki.² A megállapodás szerint áttelepítésüket 1947. április közepétől június közepéig bonyolították le. Naponta 48 család rakodott be 192 vagonba. Az első ütem a galántai, a szenci, a lévai, a komáromi, az érsekújvári és a rimaszombati körzetet érintette.³ Az első Felvidékről érkező, ötven vagonos szerelvény a Bács megyei Hartára érkezett meg. Néhány nap alatt bebizonyosodott, hogy a Felvidékről érkező magyarokat nem lehet a kitelepülő magyarországi szlovákok helyére letelepíteni. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztos ezért minden megyébe utasítást küldött: "A Csehszlovákiába áttelepülő szlovákok után felszabaduló telepítési és egzisztenciális lehetőségek csak kis mértékben fedezik a Csehszlovákiából áttelepülő magyarok szükségleteit. Ezért a telepítést az egész ország területén kell végrehajtani."⁴

A magyar minisztertanács elé olyan jelentés került, amelyben tényyszerűen sorolták föl, hogy az áttelepülésre jelentkezett szlovákok nem akarják elhagyni az országot, és a már áttelepültek tömegesen szöknek vissza.⁵

A megyei közigazgatásokat arra kötelezték, hogy mérjék fel a területükön fellelhető, üresen álló ingatlanokat. A második világháború után Magyarországon lezajlott népi demokratikus átalakulás azonban leszűkítette a mozgásteret. A nagybirtokok és az egyházi latifundiumok szétesztása, valamint a fasizálódott magyar és német családok vagyonának elkobzása 1945 folyamán lezajlott. Helyükre az Erdélyből, a Délvidékről és a Felvidékről érkező menekültek telepedtek le. A szükség- és barlanglakásokból a volt cselédség beköltözött a falvakba. Népvándorlás indult az egyik megyéből a másikba. Az Országos Földbirtok Rendező Tanács szervezésében az Alföldről tízezernyi olyan család érkezett a Dunántúl falvaiba, akiknek saját falujukban a földosztás során nem jutott föld. Ők az időközben elinduló, a Németországba kitelepített családok helyét foglalták el. A németység által lakott településeken viszont számos olyan család élt, akiket nem köteleztek kitelepítésre, de vagyonkorlátozás alá estek, és más családokkal összetelepítve éltek. A kormányzat által elrendelt fölmérés azt az eredményt hozta, hogy a dunántúli falvak már így is túlszűfoltak, további betelepülőket nem, vagy alig tudnak fogadni. Azt jelezték, hogy a földosztás lezárult, üresen álló ház és gazdátlan föld sincs. A Dél-Dunántúlról beérkezett jelentésekből az is kiderült, hogy a közigazgatás emberei nem értették, miről van szó. Összeírták, hogy kinek van szüksége gazdasági cselédre, háztartási alkalmazottra, szőlőmunkásra, kertészre, sőt arról is tájékoztattak, hogy melyik községben nincs kondás, gulyás és más pásztorember.⁶

Ebbe a társadalmi-gazdasági környezetbe futottak be a Felvidékről kitelepített családok első szerelvényei. Már az első háromezer családnak is csak az egyharmada került a kitelepülő szlovákok helyére, a többi Baranya, Tolna és Győr-Moson megye fogadta be. Megérkezésük ingerültséget váltott ki, mert letelepítésük a német családok további össze-

költöztetésével, valamint az indokolatlanul házhöz-földhöz juttatott magyar családok ki-mozdításával járt együtt. A magyar kormány 1947. június 14-én a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz (SZEB) fordult, a további kitelepítések leállítását kérte, mert a kezdeti tapasztalatok lesújtó helyzetet jelentettek.⁷ A felvidéki falvakból ugyanis a módosabb gazdákat telepítették át, akik nagy házat, sok földet hagytak ott, viszont a Csehszlovákiába áttelepülő szlovákság az itt hagyott földje zömét a földosztás után kapta. A kitelepülők zöme albérletben lakó fiatal volt, akik egy bőrönddel szálltak föl a vagonokba. A helyükre nem telepíthették le a teljes gazdasági felszereléssel érkező, gazdálkodó felvidéki családokat.⁸ Az első háromezer család kicserélése után a hátrahagyott ingatlanokról elkészült egyenleg kirívó különbséget mutatott. A magyarok javára kihozott egyenleget csak több tonna színarany árával lehetett kifejezni. Ebben a tételben nem szerepeltek az elkobzott 50 kataszter hold fölötti birtokok, az államosított magyar vagyonok, valamint az áttelepített családok csehszlovák bankokban lévő, a hatóságok által zárolt betéteinek összege.⁹

1947 nyarán tehát a magyar kormány a lakosságcsere leállítását kérte. A kérés hátterében nem csak a lakosságcsere felszínre került ellentmondásai szerepeltek, ekkor ugyanis az USA kormánya úgy döntött, hogy Németország nyugati megszállási övezetében nem fogad több Magyarországról kitelepített német családot. A magyarországi állomásokon – embertelen körülmények között – várakoztak a Csehszlovákiából érkező, valamint a német határról visszafordított szerelvények. A feltételes módon megfogalmazott kérés szerint, *vagy állítsák le a Csehszlovákiából érkező szerelvényeket, vagy engedélyezzék a német lakosság további kitelepítését.*¹⁰ Ebben a helyzetben a szövetséges nagyhatalmak egyetlen helyes döntése az lett volna, ha két évvel a háború befejezése után leállítja a polgári lakosság kényszer-migrációját Közép-Európában. Ezt akkor is meg kellett volna tennie, ha bármely államnak érdeke fűződött volna a kitelepítések folytatásához. Ehelyett beleegyeztek, hogy folytatódjon a kollektív bűnösnek kikiáltott, de zömében vétlen magyarországi németek kitelepítése Németország keleti zónájába, s a felvidéki magyarság szülőföldjéről történő elűzése. A SZEB gyámsága alatt működő magyar kormány minden népességcserével összefüggő korabeli döntését és kérését csak ebben a történelmi kényszerhelyzetben lehet és szabad értelmezni.

1947 nyarától tehát tovább érkeztek Magyarországra a felvidéki magyarságot szállító szerelvények. A pozsonyi levéltárban található adatok, amelyek az úgynevezett "ikresítés-ről" készültek, nem fedik a valóságot.¹¹ A Magyarországra irányított szerelvények ugyanis – a fentebb érintett okok miatt – nem a szlovákok által lakott településekre érkeztek meg, hanem a magyar határon fölállított nyolc fogadóállomás (Oroszvár, Szob, Drégelypalánk, Somoskőújfalu, Bánréve, Hidvégardó, Hidasnémeti, Sátoraljaújhely) fogadta az érkező szerelvényeket. Győrben, Komáromban és Balassagyarmaton működő kirendeltségek a koordinálást végezték. Ide futottak be naponta azok az adatok, hogy az ország melyik települése fogadja még az érkezőket. A szlovák kitelepítési hatóság a napi listák összeállításakor nem figyelt sem a rokoni, sem a felekezeti hovatartozásra. Így fordulhatott elő, hogy ugyanabból a felvidéki faluból bevagonírozott, de másik szerelvénnel érkező családok-rokonok gyakran egymástól több száz kilométer távolságra kerültek. Az ország tizenhat megyéjében működött kirendeltség, de hatáskörük több megyére kiterjedt. Feladatuk volt a szabadon álló helyek felderítése és az oda irányított szerelvények fogadása.

A lakosságcsere-egyezmény következtében áttelepült felvidéki családok számbavétele, letelepedési helyének megkeresése így nehéz feladatnak bizonyult. A "gördülőállomány", a vasúti szerelvények diszponálása csak a kirakodó állomást jelöli. A felvidéki családok nagyobb részét vasútállomással nem rendelkező településekre szórták szét. Számbavételük csak a Telepítési Hivatalok juttatási íveiből deríthető ki ott, ahol ezek az iratok föllelhetők.

A magyar Külügyminisztérium 1949. január 29-én elkészítette a magyar–csehszlovák lakosságcsere mérlegét¹²:

Magyarországról Csehszlovákiába önkéntes áttelepülésre jelentkezett 92 390 szlovák család.

Ténylegesen áttelepült az egyezmény I. cikkelye alapján		
1946. június 11 – november 30. között	1 725 család	8 630 fő
1947. április 12 – december 20. között	9 138 család	37 696 fő
1948. március 4 – június 13. között	1 493 család	5 558 fő
1948. szeptember 1 – december 31. között	1 406 család	6 834 fő
Az I. cikkely függeléke szerint	2 689 család	9 414 fő
47. véghatározat szerint	568 család	1 991 fő
57. véghatározat szerint	489 család	1 092 fő
Összesen 17 508 szlovák család 71 215 fő hagyta el Magyarországot.		

A lakosságcsere keretében, hivatalosan összesen 22 955 család 85 436 fővel érkezett Magyarországra. A "gördülőállomány" kimutatása szerint még 1949. március és április hónapokban is érkezett 94 család, 281 fővel.

A Magyarországra érkező családok adataiban az V. cikkely a "fehérlappal" érkezőket mutatja. A VIII. cikkely a külön megállapodás alapján kötött, a csehszlovák hatóságok által háborús bűnösnek minősített, külön "D" jelzéssel ellátott szerelvényekkel érkezőket jelöli. Az V. cikkely függelékében azokat a családokat találjuk, akiket felvettek a csehszlovákok által elkészített áttelepítési listákra, de illegálisan menekültek át Magyarországra. A 47. és 57. véghatározat a csereegyezményben nem szereplő, de kölcsönösen elismert, áttelepült családokat takarja.

Nem szerepel a közölt kimutatásban az a több tízezer menekült, akik semmilyen listán nem szerepeltek. Az ő fogadásuk és letelepítésük a Magyar Vöröskereszt, illetve a Népgondozó Hivatal hatáskörébe tartozott. Az áttelepített magyar családokról, valamint az illegálisan áttelepülőkről többféle adat látott már napvilágot. Mi a hivatalosan közzétett adatokat használtuk. Pontos kimutatásunk valószínűleg már soha nem lesz.

Kutatásaink szerint a pozsonyi Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság által kiállított igazolvánnyal, úgynevezett "fehérlappal" Csehszlovákia mintegy 200 településéről Magyarország több mint 400 településére érkeztek magyar családok. Birtokba helyezésüket a szlovákság lakóhelyén, valamint a sváb-németség településein kereshették.

Az áttelepülőkről a magyar kormánysszervek megyékre lebontva, 1948. május 31-én készítettek utoljára kimutatást. A magyar vezetés a mindkét országban lezajlott politikai fordulat után a kitelepítések leállításában reménykedett. Ekkor Békés megyében 1 000, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében 1 279, Szabolcsban 291, Bács-Bodrog megyében 242, Csanád megyében 757 család telepedett le. A többi a dunántúli települések fogadták be. Fejérben 340, Győr-Mosonban 158, Komárom-Esztergomban 94, Sopronban 17, Veszprém-ben 794 család talált otthonra. A magyar kormánysszervek többszöri tiltakozása ellenére a felvidéki családokat szállító szerelvények még az év végéig érkeztek. A Dél-Dunántúl

megyéibe érkező családokat név szerint is kigyűjtöttük. Baranya megye 116 településére 2 728, Somogy megye 46 településére 1 027, Tolna megye 57 településére 2 051 családot hoztak. Felméréseink szerint az ország további 11 megyéjébe és a fővárosba összességében csak néhány száz család érkezett.¹³

A szociológiai kutatás nehezen találja meg a hazánkban élő más identitású népcsoportok beilleszkedésének lehetőségeit. Elgondolkodtató, hogy a kényszerből hazánkba érkező családok, valamint a rendszerváltások következtében munkahelyet, életmódot stb. változtató jelentős számú magyar család beilleszkedési gondjaira milyen kevés figyelmet fordítanak. A Felvidékről érkező családok identitása, anyanyelve, kulturális öröksége lehetővé tette volna a zökkenőmentes beilleszkedést. Felméréseink szerint a dunántúli településekre érkező családok első nemzedékének beilleszkedése mégis tragikusan sikertelen volt. A jelenség szintjén a kudarc úgy érzékelhető, hogy a letelepítést követően megindult az elvándorlás. A Dél-Dunántúl három megyéjében elvégzett mobilitás-vizsgálatunk szerint több olyan települést találtunk, ahol már egyetlen felvidéki család sem élt, mert elköltöztek, vagy kihaltak. Az elvándorlás okaként legtöbbször az idegen környezetet, a gazdálkodás nehézségeit, a családok egyesítését, munkahelykeresést jelölték meg. Találkoztunk azonban irracionális indoklással is. Az ország északi részére, a Duna és az Ipoly mellé azért húzódtak vissza, hogy hallják az otthoni harangszót. A dél-dunántúli falvak napjainkig tartó elnéptelenedésének okai közé a kényszerszermigráció következtében kialakult népességcserét is besorolhatjuk. A már mobilizált népesség könnyebben hagyta ott települését, mint az őslakosok. Jelenségszintű tapasztalat az is, hogy a felvidékiek körében meglepően sok a magányos, családot nem alapított, vagy gyermek nélkül maradt, idősödő ember.

A beilleszkedési nehézségek okait keresve első helyen a szétszórtságot szokták jelölni. Egy-egy településre általában egy szerelvényen érkező 10–15 családot telepítettek. Ahhoz, hogy a közösségi kohézió és az érdekérvényesítő akarat működhessen, ez a létszám kevésnek bizonyult. Sem kultúráját, sem hagyományait megőrizni, gyakorolni nem tudta, sokszor felekezeti kötődéseinek gyakorlására sem volt lehetősége.

A Dunántúlra érkező felvidéki családok letelepítését törvények szabályozták.¹⁴ Kiindulási alapként szolgál a földosztásról szóló 600/1945. törvény. A családok 7–15 hold földet kaptak a gyermekek létszámától függően. Az is juttatásban részesült, aki a Felvidéken nem hagyott ingatlant. Cseretelepesnek az számított, aki a kormánybiztosság által kiállított igazolvánnyal (fehérlappal), valamint a határon kapott, személyi adatokat tartalmazó kék színű igazolvánnyal rendelkezett. A juttatott ingatlant térítésmentesen kapták. A menekült családok csak akkor juthattak ingatlanhoz, ha a helyi körülmények azt megengedték. A juttatás birtokba helyezést, de nem tulajdonba helyezést jelentett. A juttatott házat és földet nem írhatták a felvidékiek nevére, hanem a Földbirtokrendező Alap javára jegyezték be. A Felvidéken hagyott ingatlan a csehszlovák államkincstár tulajdonába került.

Találunk tágabb összefüggéseket is. Láttuk, hogy a székely népcsoport letelepítését, beilleszkedését intézményi szinten is irányították. Az ide érkező felvidékiekkel senki nem törődött. Letelepítésük időpontjában Magyarországon rendszerváltás zajlott. Megszűnt az a politikai akarat, amely az ország jövőjét a kis- és középparaszti tulajdonos rétegekre alapozta. A politikai fordulat után a paraszti tulajdon erősítése nemcsak kikerült a politikai célok közül, hanem elkezdődött a visszaszorítása, korlátozása. Az a paraszti életmód és mentalitás, amelyben felnőttek, nemkívánatossá vált. A Magyarországon maradt, vagyonkorlátozott sváb-német családok, a menekült székely népcsoport, az Alföldről idetelepített volt agrárproletárok, valamint földhöz juttatott gazdasági cselédség környezetében a modernebb gazdasági felszereléssel, vető-, arató- és cséplőgépekkel, traktorokkal, gazdag állatállomány-nal érkező felvidéki családokat ingerültséggel, ellenérzéssel fogadták. Még a szegényebb felvidéki gazdák felszereléséből sem hiányozhatott a vaseke, a vetőgép, a henger, a nehéz

fogas, a rosta- és szecskavágó. Az állattartásban használt gépeik jó részét elektromos árammal hajtatták, amelyek az új környezetben használhatatlanná váltak. Voltak családok, akik évekig ki sem csomagolták felszerelésüket, nem tudtak beletörődni abba, hogy itt kell élniük. Az odahaza sík vidéken, magas aranykoronájú földeken gazdálkodók a dunántúli hegyes-dombos területeken nehezen boldogultak. A táj adottságait nem ismerték, türelmi időt nem kaptak, a szélesre nyílt agrárrolló, a beadási kényszer, a progresszív adózás, és a kulákká nyilvánítás, bebörtönzések, tsz-szervezések következtében – aki tehette – más megélhetési forrás után nézett. Ez a nemzedék szülőföldjén anyanyelve miatt, Magyarországon pedig paraszti léte, életmódja miatt vált nemkívánatossá. Egyik létezési módjáról sem tehetett, mégis bűnhődni kellett. Mindez csak betetézte azt a sokkhatást, amelyet a szülőföld elvesztése jelentett. A folytatás pedig az volt, hogy szemük láttára esett szét az a kisparaszti termelési mód, amelybe beleszülettek.

Az iskoláskorú, fiatalabb nemzedék beilleszkedése, tanulmányainak folytatása azért volt ellentmondásos, mert Csehszlovákiában bezárták a magyar tannyelvű iskolákat. A magyar lakta településeken évekig szünetelt a tanítás. Akkor helyeztek oda szlovák nyelvű tanítót, amikor az internált családok helyére Észak-Szlovákiából, vagy Magyarországról megérkeztek a szlovák telepesek. A Felvidék falvaiból Magyarországra érkező gyermekek így sokszor behozhatatlan hátrányba kerültek. Ideérkezésükkel egy időben zajlott az iskolák államosítása és a nyolcosztályos általános iskola bevezetése. Az iskoláskorból kimaradó, hiányos bizonyítvánnyal és ismeretekkel rendelkező gyermekekkel szervezeten senki sem foglalkozott.

A beilleszkedési gondok közé tartozik, hogy a háborút követően Magyarországra érkezők még többféle politikai- és társadalmi szervezet közül választhattak. A felvidékiek ideérkezésével egy időben zajló politikai fordulat a közéleti mozgásteret beszűkítette. Az őket ért meghurcoltatás hatására bizalmatlanná és óvatossá váltak, közéleti szereplést ritkán vállaltak.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a felvázolt kép a kezdetekre és az első nemzedék zömére vonatkozik. A valóságos kép azonban az ő esetükben is árnyaltabb. Tudásukra, emberi tartásukra, szorgalmukra szinte minden településen felfigyeltek. A kisebb-nagyobb közösségek vezetői között, a tanácselnököktől a tsz-vezetőig, járási és megyei funkciót viselőig ott találjuk a képviselőiket. A második és harmadik nemzedék soraiban pedig már országos vezetőket, írókat, orvosokat, művészeket, tanárokat, egyetemi professzorokat is találunk.

¹ *Szabad Nép*, 1947. február 5.

² MOL Külgym. 1621/1947.

³ MOL Külgym. Jelentés 1405/1947.

⁴ TMÖL Főisp. 264/1947.

⁵ MOL Külgym. 2602/1947.

⁶ TMÖL KFB XVII/512/20/1947.

⁷ MOL Külgym. 3608/1947.

⁸ Lásd részletesebben Kugler József: *Lakosságcsere a Délkelet-Alföldön, 1944–1948*. Budapest, 1992.

⁹ MOL Külgym. Pénzügyi kérdések 50. doboz.

¹⁰ Szűcs László (szerk.): *A Dinnyés-kormány minisztertanácsi jegyzőkönyvei*. 1947. június 12.

¹¹ Vadkerty Katalin: *A belső telepítések és a lakosságcsere*. Pozsony, 1999. 133.

¹² MOL Külgym. 169/1949. január 31.

¹³ Lásd részletesebben László Péter: *Fehérlapok*. Szekszárd, 2005.

¹⁴ *Magyar Közlöny* 165.500/1948.V.1 ME rend. és KFB XVII/1948.

A LAKOSSÁGCSERE KÜL- ÉS BELPOLITIKAI KONTEXTUSA

A csehszlovák kormánypolitika és a lakosságcsere

A második világháború utáni időszakot Európa egyes országaiban a lakosság nagy számának kényszerű és önkéntes elvándorlása jellemezte. Tipikus példája ennek a németek kitelepítése Lengyelországból, Magyarországról és Csehszlovákiából, ami a legnagyobb kényszerszűrés volt Európában a második világháború utáni években. Az emberiség történelme az erőszakos áttelepítések, kitelepítések és a lakosság etnikai alapon való elűzésének a történelme is egyben.

Az országok közötti lakosságcsere keretében történő kényszeráttelepedés a szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság egy részét is érintette. Az államok közötti lakosságcsere gondolata nem a második világháború után született, és nem a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere során alkalmazták először a történelemben. A kialakult nemzetiségi ellentéteket a Balkánon már az első világháború előtt kétoldalú lakosságcserevel oldották meg. 1913-ig 60 ezer bolgár települt át a görög Macedóniából Bulgáriába és mintegy 80 ezer görög Bulgáriából Görögországba. Az első világháború után a neuilly-i békeszerződés 56. cikkelye Bulgária és Görögország számára elrendelte az etnikai kisebbségek cseréjét. Az akció megvalósítása érdekében bizottságot hoztak létre, melyben a két állam és a Népszövetség képviselői foglaltak helyet. Az 1927. április 1-ig tartó telepítés során Trákiából és Macedóniából 100 ezer bolgár, Bulgáriából pedig vagy 50 ezer görög települt át.

Ugyanebben az időben zajlott le a Görögország és Törökország közti lakosságcsere az 1923. január 30-i laussane-i szerződés alapján. Az 1925. március 31-ig tartó akció során 315 ezer görögországi mohamedánt és 192 ezer törökországi görögöt telepítettek át.¹

A népcseré elve a szlovák–magyar kapcsolatokban már az 1938 októberében felbukkant a komáromi tárgyalások idején. A Közalkalmazottak Szövetsége által előterjesztett javaslat szerint a csehszlovák delegációnak törekednie kellett volna arra, hogy "elérjék az itteni magyarok kicserélését magyarországi szlovákjainkra, és Magyarország javára közben semmiféle területi engedménybe ne egyezzenek bele."²

A lakosság kitelepítésének eszközével Németország és a Szovjetunió diktatórikus rendszerei a második világháború idején szintén éltek. Németország etnikai határ kialakítására törekedett az egyes országokból áttelepített németekkel. Ilyen megoldás feltételeit tartalmazták az Olaszországgal 1939-ben, Észtországgal és Litvániával 1939-ben, Romániával 1940-ben, a Szovjetunióval Litvániáról és Lettországról 1941-ben, Bulgáriával 1941-ben és Horvátországgal 1942-ben megkötött szerződések.

A lakosságtelepítés Magyarország déli részét sem kerülte el. Áttelepítették például a bukovinai székelyeket Bácskába, amit kormánydelegáció irányított Szegedről. A 12 ezer székely áttelepítése 41 napig tartott. A szerb lakosságot pedig a Bácskából telepítették ki.³

A 20. századi lakosságcserek közös vonásait keresve a következőket mondhatjuk el:

- a cserét többségében a győztes államok szervezték, és úgy próbálták megindokolni őket, mint a leendő etnikai konfliktusok elkerülésének szükséges velejáróit, amelyek révén egységes etnikai területek kialakítására törekedtek, és ezzel az etnikai helyzetet összhangba hozták az államalakítás nemzeti elvével;
- a népcserére a háború idején vagy a háború után került sor;
- a cserét az etnikai kisebbségek nemzetállam iránti illojalitásával indokolták;
- végeredményüket tekintve szinte minden esetben hatástalannak mutatkoztak.

Az áttelepítés mellett a szlovákiai magyar nemzetiségű lakosság kicserélése a magyarországi szlovákokkal a csehszlovák kül- és belpolitika terveiben olyan eszközként szerepelt, mint amellyel biztosítani lehet Csehszlovákia szláv jellegét. Mindez egyaránt nyomon követhető az 1944. augusztus 29-én kirobbant felkelés idején a Szlovák Nemzeti Tanács (SZNT) dokumentumaiban és a háború befejezése után elfogadott határozatokban.

A nézetkülönbségekből, a nemzetközi politikai helyzet alakulásából vagy a hazai politikai színpadon zajló fejleményekből és taktikázásból adódó változások ellenére elmondható, hogy a csehszlovák külpolitika egyik legfontosabb törekvése a magyar kisebbségtől való megszabadulás volt. Később ezt a célt a kisebbség számának csökkentésére való törekvés váltotta fel. Ezeket a csehszlovákiai kisebbségi elveket minden politikai párt elfogadta Szlovákiában.

A Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere lehetőségéről szóló feljegyzések a moszkvai és londoni emigráció anyagai között, sőt a szlovák felkelés dokumentumaiban is megtalálhatóak. Az SZNT Elnöksége már 1945 júniusában állást foglalt a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsereéről szóló szerződés mielőbbi elfogadásának szükségességéről. Az első tárgyalásoknak már 1945 augusztusában meg kellett volna kezdődniük.⁴ Feltételezték, hogy a csere megvalósítása után semmiféle magyar kisebbség nem marad Szlovákia területén,⁵ még ha a szakmai körökben később a 300 ezer ember cseréjét feltételező "optimista" becslések mellett azzal is számoltak, hogy a reszlovakizáció elvén alapuló további intézkedésekre is szükség lesz. A szlovák fél ekkor várta Vladimír Clementisnek, a Külügyminisztérium államtitkárának visszatérését Konyev szovjet marsalltól, mert a magyar kérdés megoldásában a csehszlovák fél a szovjetek támogatásában reménykedett.⁶

A potsdami nemzetközi konferencia döntései a szlovákiai magyar kisebbségre nem vonatkoztak, így a két ország közötti tárgyalások ebben az időben nem haladtak előre. A szlovákiai magyarok helyzetének megoldását ekkor még jelentősen befolyásolta a nemzetközi politikai taktikázások és kapcsolatok összetett viszonyrendszere. A lakosságcsere-egyezmény aláírásának szempontjából lényeges volt, hogy a nagyhatalmak nemzetközi konferenciái a térséget hatalmi övezetekre osztották, amivel elsősorban az újabb háború utáni konfliktusokat igyekeztek megelőzni.

A csehszlovák–magyar kapcsolatok ügye a Szovjetunió gondnoksága alá került, ami Csehszlovákiának kedvezett, hiszen Moszkvától nem volt idegen a népcsoportok áttelepítése, hiszen ezt a megoldást a szovjet kommunista rezsim saját országában több kisebbséggel szemben is alkalmazta. A csehszlovák fél a Magyarországgal való tárgyalások során igyekezett megakadályozni, hogy a magyarok a szovjet érdekszférán belül kedvezőbb pozíciókra tegyenek szert.⁷ Kiderült, hogy a szlovákiai magyar kisebbség teljes áttelepítésének gondolata – főleg a nemzetközi támogatás hiányában – nem reális. Pedig a kisebbség teljes felszámolásának tervét választási agitációjuk részeként 1946 első felében a politikai pártok is felhasználták.⁸ A csehszlovák fél pedig még a párizsi békekonferencián is 200 ezer magyar egyoldalú áttelepítését javasolta.⁹

A csehszlovák fél a lakosságcserét mindvégig a magyar kisebbséggel szembeni politika legfontosabb részének tekintette. 1945 októberében Fierlinger kormányfő szólt róla az új kormánynak az Ideiglenes Nemzetgyűlésben elhangzott programnyilatkozatában.¹⁰

A lakosságcserét hangsúlyozta Edvard Beneš köztársasági elnök is, aki az év végére már nem számolt terveiben a magyarok teljes Magyarországra telepítésével. Ugyanakkor feltételezte a széleskörű lakosságcsere megvalósulását, mert mint mondta "a magyarok nálunk csak kevéssel vannak többen, mint a szlovákok Magyarországon."¹¹ Az 1945. október 24-i ülésén a kormány a népcserére vonatkozó egyezmény mielőbbi megkötésének reményében még a magyar nemzetiségű személyek vagyonának elkobzását is leállította. Kivéve azokat, akik fasiszta szervezetek, irredenta pártok funkcionáriusai voltak, vagy akik szabotálták a földek megművelését, valamint azokat, akik a köztársasági elnök 108. számú dekrétuma 1. paragrafusának hatálya alá estek.¹²

A magyar fél azért utasította el egyértelműen a lakosságcsere elvét, mert azt nem tekintette megfelelő módszernek a szlovákiai magyar kisebbség kérdésének a megoldására. A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. szeptember 15-i ülésén Vladimír Clementis, a csehszlovák külügyminisztérium államtitkára kijelentette, hogy Magyarország teljes egészében elutasítja a lakosságcsere elvét, mert "a megoldásnak ezt a formáját közvetve nácizmusként és rasszizmusként értékeli."¹³ A csehszlovák interpretáció szerint ez a magyar magatartás azt célozta, hogy a szlovákiai magyarokat mindenáron a határ közelében akarták megtartani annak érdekében, hogy a helyzet konszolidálódása után felhasználhatóak legyenek a revizionista törekvései számára.¹⁴

Csehszlovákia győztes államként jóval előnyösebb helyzetben volt, mint a világháború vesztesei közé tartozó Magyarország. A kétoldalú tárgyalásokra, amelyekre a szlovák fél olyannyira készülődött, hosszú ideig nem került sor. A két ország szociáldemokrata és a kommunista politikusai ugyan 1945. szeptember 30. és november 4. között Prágában előzetes konzultációt tartottak, de ezek a tárgyalások, ha érintették is a szlovákiai magyar kisebbség jövőjét közvetlenül nem nyitották meg a lakosságcsere kérdését.¹⁵

A csehszlovák–magyar tárgyalásokra erről a kérdéstről először 1945. december 2-án került sor Prágában. A csehszlovák kormány álláspontját a tárgyalásokon Vladimír Clementis képviselte. Hangsúlyozta, hogy Csehszlovákia a magyar lakosság ügyét végérvényesen meg akarja oldani. Megállapította, hogy a lakosságcserevel az egész kérdés nem rendeződne. A csehszlovák kormány elképzelése szerint a magyar kérdés végleges megoldásában a lakosságcsere csak az első lépést jelentené. A további lépések egyike az etnikailag szlovák származású polgárok kategóriájának bővítése. Ők, a szlovák nemzetiséget vállalók, kérhetnék a csehszlovák állampolgárság visszaadását. Clementis hangsúlyozta: amennyiben a népcserére vonatkozó szerződéskötést nem lehet elérni, a csehszlovák kormány fenntartja magának a jogot arra, hogy a magyar kérdést más eszközökkel oldja meg.

A magyar delegáció részleges megoldást javasolt. A lakosság egy részének kicserélését azzal a feltétellel fogadta el, hogy megszüntetik a csehszlovákiai magyarokkal szembeni megtorló intézkedéseket, és hogy a lakosságcsere után további megoldásként nem lát más kiutat, mint a területi revíziót.¹⁷ A magyarországi közvélemény a lakosságcsere vonatkozó javaslatokat azokon a területeken tartotta elfogadhatónak, ahol a magyar kisebbség szét-szórtnan élt. Az erőszakos kitelepítést viszont "az emberi jogokkal összeegyeztethetetlennek" tartotta.¹⁸ Szlovák oldalon, főleg a Demokrata Párthoz közeli körökben javaslatok hangoztak el a magyarországi szlovákok szlovákiai magyarokkal való kötelező cseréjére vonatkozóan.¹⁹ Az 1945. decemberi tárgyalások sikertelenül fejeződtek be, és csak 1946. február 6–10-én folytatódtak.

A tárgyalásokon a két fél csak abban egyezett meg, hogy az önként jelentkező magyarországi szlovákokért és csehekért cserébe "azonos létszámú csehszlovákiai magyar személyt" lehet kicserélni.²⁰ Megállapították továbbá, hogy az egyezmény aláírása ellenére "a csehszlovákiai magyar lakosság kérdése további megoldást igényel."²¹ Mindkét fél kijelentette, törekedni fognak a kérdés lehető legrövidebb időn belüli megoldására. Arra az esetre, ha nem sikerül megegyezésre jutniuk, megerősítették elszántságukat, hogy a kérdést a békekonferencia elé terjesztik. A csehszlovák kormány az egyezés létrejöttéig kötelezte magát arra, hogy a magyar nemzetiségű lakosság száműzését és kitelepítését nem folytatja, "azon intézkedések kivételével, melyek az érvényes jogi előírásokkal és a munkaerő-foglalkoztatással váltak indokolttá".²² Ígéretet tett továbbá a közalkalmazottaknak nyújtandó létminimum folyósítására. Az egyezmény elfogadásának napján aláírt jegyzőkönyvben a két kormány abban is megegyezett, hogy a sajtóban olyan álláspontot képviselnek, amely az egyezményben foglaltak megvalósításához szükséges kedvező légkör kialakítását segíti.

A Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere-egyezményt 1946. február 27-én írták alá. Az egyezmény V. cikkelye szerint Csehszlovákia területéről Magyarországra akkora számú lakosságot kell áttelepíteni, amely megegyezik a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepülésre jelentkezett szlovák és cseh nemzetiségű személyek számával. Az egyezmény VIII. cikkelye szerint egyoldalúan át kell telepíteni Magyarországra azon magyar nemzetiségű személyeket, akik a SZNT 1945. május 13-i 33. számú rendeletének 1–4. és 5. paragrafusa alapján büntettet követtek el. Ezen személyek száma nem haladhatja meg az ezret. Az egyezmény megvalósításának megkönnyítése céljából a X. cikkely értelmében Csehszlovákia és Magyarország két-két képviselőjéből álló Vegyes Bizottságot hoztak létre. A csere nem vonatkozott azon személyekre, akik 1938. november 2-a után telepedtek le Szlovákia területén.²³ Az egyezmény aláírását a magyar fél kudarcként, "egyoldalúan Csehszlovákia számára előnyös", kikényszerített megállapodásként értékelte.²⁴ Az egyezmény függeléke alapján további intézkedéseket léptettek életbe. A Vegyes Bizottság 6. és 22. számú döntése alapján például azok a személyek, akik az egyezmény hatályba lépése előtt Magyarországra távoztak, ingóságait magukkal vihatták.²⁵ A két ország eltérő érdekeit a lakosságcserevel összefüggő valamennyi kérdésben a Vegyes Bizottságban ütköztették egymással. A Vegyes Bizottság határozatai tehát útmutatásként szolgáltak a lakosságcsere megvalósításához.²⁶

Az egyezményről szóló tárgyalások után a csehszlovák fél szakértői bizottságot állított fel, amely kidolgozta a megvalósítandó legszükségesebb intézkedések tervét. Ezzel összefüggésben elhatározták, hogy a szlovákiai Áttelepítési Hivatal elnökét és a lakosságcsere meghatalmazottját, Daniel Okálit meghívják a Megbízottak Testületének ülésére. Az oktatási, a művelődési és a szociális megbízotti hivatalra ruházták az áttelepítés magyarországi és hazai propagálásával összefüggő feladatokat, valamint a szlovákiai Áttelepítési Hivatal szervezési tevékenységét. A belügyi meghatalmazotti hivatalnak biztosítania kellett a fasiszták, anyások, nyilasok őrizetbe vételét és az ellenük megindított büntetőeljárást, össze kellett állítani azon személyek névsorát, akik Magyarországról költöztek át. Ezenkívül biztosítania kellett a Nemzeti Bizottságok és a kulturális központok dél-szlovákiai újraszervezését azzal a céllal, hogy ezeket az intézményeket "politikailag megbízható és tapasztalt szakértők" vezessék.²⁷ Daniel Okáli, a kormány meghatalmazottja ezzel kapcsolatban rendkívüli jogkört kapott. Tevékenységéről közvetlenül a kormánynak és a Megbízottak Testületének kellett számot adnia. Az egyezmény keretei között jogosult volt az egyes minisztériumok és megbízotti hivatalok feladatainak ellátására. Rendkívüli jelentőségű ügyekben kérnie kellett az érintett tárcák előzetes hozzájárulását.²⁸ A csehszlovák kormány a szlovákiai magyar kisebbségi kérdés megoldására, valamint a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcserevel kapcsolatos ügyek intézésére elsősorban szlovák politikusokat, szakértőket kért fel. A Magyarországgal folytatott tárgyalásokon Csehszlovákiát a szlovák Clementis képviselte, a csehszlovák–magyar vegyes bizottság vezetésével és a lakosságcsere tényleges irányításával pedig Daniel Okálit bízta meg.

A lakosságcsere megvalósítása kezdettől fogva az egyezményt a maga számára kihasználni akaró két fél ellentétes törekvéseibe ütközött. Már a lakosságcsere-egyezmény aláírása előtt, 1946. február 19-én létrehozták a Csehszlovák Áttelepítési Bizottságot (CSÁB), amely a Magyarországról érkező honfitársak hazatérésének előkészületeit koordinálta.²⁹ A Bizottság élén Daniel Okáli állt, főtitkára Ciprich ezredes, a szervezési főosztály elnöke pedig Procházka alezredes volt. Magyarországon a szlováklakta területeken március elején 17 területi hivatalt alakítottak ki.³⁰ A lakosságcsere érdekében Magyarországon és Szlovákiában egyesített területeket hoztak létre, ahová a cserére jelentkezett és kijelölt családokat költöztették. A családok (gazdasági egységek) ikresítése a körzetek és falvak szintjén valósult meg.³¹

A szlovákiai magyarok áttelepítésének előkészítéséből mindenekelőtt a Szlovákiai Áttelepítési Hivatal és Daniel Okáli kormány megbízott vette ki részét. A csere technikai lebonyolítása a szlovák megbízotti hivatalok segítségével, a hadsereg és már a németek csehszlovákiai kitelepítésében is részt vevő tisztek együttműködésével valósult meg.³² A lakosságcsere irányítására létrehozott Csehszlovák–Magyar Vegyes Bizottság – amely az egész akció legfontosabb szakrészlege volt – első üléseit éppen akkor tartotta Ótátrafüreden, amikor Szlovákiában megkezdődött a reszlovákizációs jelentkezési lapok gyűjtése. A reszlovákizáció elleni magyar tiltakozások és a magyar rádiónak az akció erőszakos jellegéről szóló hírei miatt Okáli és Rutkay, a Vegyes Bizottság tagjai meglátogatták Felsőszeli és Diósförgepatony községeket. Az erőszakosságról szóló vádak látogatásuk során nem nyertek igazolást.³³ A CSÁB 1946. május 27-ig 90 097 személy (39 807 gazdasági egység) jelentkezését gyűjtötte össze.³⁴ Ők Magyarországról Csehszlovákiába való áttelepítésüket kérték. Az 1946 júniusáig tartó utólagos toborozás során további hétezer személy jelentkezett. A Magyarországról áttelepülni akaró szlovákok számát az 1947 februárjában készült összesítés 95 421-re javította.³⁵ Mint azt már jeleztük, a csehszlovák fél azt várta, hogy a cserére több magyarországi szlovák jelentkezik, de az összes körülmény tisztázását követően az eredményt végül mégis sikerként könyvelték el. Vladimír Clementis a feltételezettnél kisebb számú jelentkezés tényét a párizsi békekonferencián két tényezővel indokolta. "Ez a kisebbség sohasem használhatta kisebbségi jogait, és ezért nemzetiségi öntudata sincs. A csereszerződést a magyar kormány részéről következetesen megzavarták, és a nyomásgyakorlás legkülönbözőbb eszközeit alkalmazták, hogy a jelentkezők száma a lehető legalacsonyabb legyen."³⁶

Jozef Dérer jelentése szerint – aki evangélikus lelkészként részt vett a magyarországi áttelepítési akcióban – a nógrádi és a Balassagyarmat környéki gyenge eredmények annak voltak betudhatóak, hogy ezeknek a körzeteknek a lakói azt hitték, a békekonferencia ezt a területet Csehszlovákiának ítéli oda.³⁷ Elmondható azonban, hogy a túlzottnak bizonyuló csehszlovák várakozások mindenekelőtt abból adódtak, hogy a lakosság gazdasági érdekeit a nemzetiek fölé helyezte. Az emberek jelentős része nem volt hajlandó a távoli ősei szülőföldjére való visszatérés címén elhagyni az elődök által megművelt földet. A nehezen megszerzett vagyont nem akarták elcserélni a nemzetileg értelmezett biztonság érzésével és nem szerették volna új környezetben újrakezdeni életüket. Ezért az áttelepülésre nagy mértékben a szlovák nemzetiségű lakosságnak azok a rétegei jelentkeztek, amelyek a Szlovákiába való visszatéréstől gazdasági helyzetük javulását remélték, és természetesen azok is – mindenekelőtt értelmiségiek –, akiket az erős etnikai öntudat az ősök hazájába való visszatérés szükségességéhez vezetett.

1946. augusztus 26-án 105 ezer magyar nemzetiségű lakosról szóló jegyzéket adtak át a magyar kormánynak. Ebben azok szerepeltek, akiket a csehszlovákiai hatóságok a magyarországi áttelepítésre kiválasztottak. Az Áttelepítési Hivatal elkészítette azoknak a személyeknek a listáját is, akiknek négy szerelvénnel 1946. szeptember 24-én kellett volna elhagyniuk Csehszlovákiát.³⁸ Az indulásra azonban ekkor nem került sor, mivel a magyar kormány nem egyezett bele a lakosságcsere megkezdésébe mindaddig, amíg a magyarok üldözése folytatódott Szlovákiában. A lakosságcsere elkezdésével kapcsolatos huzavona hátterében a párizsi békekonferenciára való készülődés állt. A csehszlovák félnek az volt az érdeke, hogy a népcsere a konferencia idejére már megtörténjen, és ezzel megteremtődjék a feltétele a teljes szlovákiai magyar kisebbség áttelepítésének. A magyar fél ugyanakkor abban reménykedett, hogy a konferencia tárgyalásai változást hoznak a szlovákiai magyarok helyzetében,³⁹ esetleg olyan határozatokat fogadnak el, amelyek más módon oldanák meg a problémát. Ebben a helyzetben mindkét fél újra bebizonyította, hogy a konfliktusok előidézésében és a megegyezések hátráltatásában képesek egymást felülmúlni.

Ugyanabban az időben, amikor az áttelepítésre kijelölt magyar nemzetiségű személyek listái készültek, megkezdtek a reszlovakizációs jelentkezési lapok gyűjtését is. Nem volt egyértelmű a reszlovakizációs kérelmek elbírálása azoknál a személyeknél, akiket a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsereére kijelöltek. A Megbízottak Testületének 1946. szeptember 24-i határozata alapján a cseréből ki lehetett venni azokat, akik reszlovakizációra jelentkeztek. Ehhez arra volt szükség, hogy a szlovákiai Áttelepítési Hivatal a Belügyi Megbízotti Hivatallal egyeztetve elismerte a jelentkezők szlovák származását. Ez a határozat ezenkívül még azt a megkötést is tartalmazta, hogy az úgynevezett áttelepítési térségben élő személyek, valamint a kommunisták által képviselt nézete szerint a több mint 5 katasztrális hold földdel rendelkezők általában nem reszlovakizálhatnak.⁴⁰ Azt, hogy a népcserére kijelölt személyek ne reszlovakizálhassanak, főleg az Áttelepítési Hivatal munkatársai akadályozták meg, mert a cserét a gazdasági egységek (családok) paritásos ikresítése alapján állították össze, és a változtatás megzavarhatta volna az áttelepítési tervet. Ennek ellenére mégis előfordult, hogy a cserére olyan személyeket soroltak be, akik reszlovakizációra jelentkeztek.⁴¹

Tekintettel arra, hogy a magyar nemzetiségű személyek népcserére való kiválasztását nagyon gyorsan meg kellett valósítani, a Szlovák Áttelepítési Hivatal olyan fellebbezési irányelveket dolgozott ki, amelyek alapján bizonyos személyek lekerülhettek a listákról. A névsorok revízióját az elküldött kérelmek alapján az Áttelepítési Hivatal területi hivatalai végezték el. A fellebbezési eljárásról minden információ szigorúan titkos volt, írásos jelentést sem adtak ki róla. Az Áttelepítési Hivatal főleg arra figyelmeztetett, hogy mivel a listát átadták a magyar kormányoknak, nagy változtatásokat nem lehet benne eszközölni, mert újabb személyek már nem kerülhetnek fel rá.⁴²

1947. január 14-ig az Áttelepítési Hivatal mellett működő Fellebbviteli Bizottság 65 mentesítési kérelmet fogadott el.⁴³ A Reszlovakizációs Bizottság 1947. január 17-i döntése alapján elrendelték, hogy nemzetiigazolványt nem lehet kiadni azoknak a személyeknek, akiket az egyezmény VIII. cikkelye alapján jelöltek ki a lakosságcsereére.⁴⁴ A lakosságcsereéről aláírt egyezmény alapján folyó tárgyalások fokozatosan zsákutcába jutottak. A szlovák fél igyekezett a lehető leghamarabb elkezdni a népcserét. Kezdeményezte, hogy legalább az egyoldalú áttelepítés előkészületei kezdődjenek el, amelyek a cserére jelentkező szlovákok szociálisan leggyengébb helyzetű rétegeinek problémáját megoldották volna. Az egyezmény aláírása és hatálybalépése között eltelt időszak ezeket a rétegeket, más szlovák csoportokkal együtt, negatívan befolyásolta abban a döntésben, hogy Szlovákiába visszatérjenek.

Az 1946. szeptember 18-ától december 1-éig terjedő időszakban az egyirányú áttelepítés során 7 935 magyarországi szlovákot telepítettek át, többségében szociálisan gyengébb helyzetű személyt.⁴⁵ A csehszlovák fél panasszal élt a magyar hivataloknak a tényleges csere megkezdését késleltető magatartása miatt. A magyar fél ugyanakkor panaszt emelt a szlovákiai magyarok folytatódó üldözése ellen, és elutasította a csere megkezdését mindaddig, amíg ebben a tekintetben nem következik be javulás. Hosszú és eredménytelen tárgyalás után 1946. szeptember 24-én Párizsban, amikor az első magyarokat szállító transzportok indulását tervezték Magyarországra,⁴⁶ Vladimír Clementis levélben fordult Gyöngyösi János külügyminiszterhez, amelyben 1946-ra minimális áttelepítési programot javasolt. A magyar miniszter "élénk érdeklődéssel" üdvözölte a "komoly elgondolást a cseréről szóló egyezmény végrehajtásával kapcsolatos viták elhárítására", de a következő, 1946. október 2-án kelt levél az előterjesztett javaslatok tényleges elutasítását jelentette.⁴⁷

A magyar Külügyminisztérium a csehszlovákiai magyar áttelepülők érdekeinek védelmére kinevezett megbízott révén rámutatott arra, hogy a csehszlovák fél nem teljesíti az egyezményben vállalt kötelezettségeit.⁴⁸ Főleg arról volt szó, hogy a szlovákiai magyarok

sorsának végleges megoldásáig a csehszlovák félnek le kellett volna állítania a magyar nemzetiségű személyek kitelepítését, és "fel kellett függesztenie a magyar nemzetiségű személyek vagyonának elkobzására vonatkozó minden intézkedést."⁴⁹ A magyar fél főképp az SZNT 1946. május 14-én elfogadott 64/1946. számú rendeletét tartotta ebből a szempontból sérelmesnek. A magyarok az ellen is tiltakoztak, hogy az elbocsátott közalkalmazottaknak nem fizették ki a létminimumot.⁵⁰ Ahogy Kovács Endre írta *Elsők ezrei* című cikkében: "A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete 1946. február 27. óta nem javult, sőt romlott."⁵¹ A csehszlovák fél hivatalosan visszautasította az egyezmény ilyenfajta megszegésének vádját. J. Bruha, a Szabadság Párt küldötte egyike volt azon kevés szlovák politikusnak, aki kritizálta a Magyarországgal szemben a lakosságcsereéről szóló jegyzőkönyvben rögzített, csehszlovák kötelezettségek teljesítésének elmulasztását.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlésben 1947. március 21-én elhangzott felszólalásában rámutatott arra, hogy a magyar vagyonok elkobzása továbbra is folytatódik, és hogy mintegy 2 300 közalkalmazott, akit nemzetisége miatt bocsátottak el állásából, nem kapott szociális segílyt. Hangsúlyozta, hogy Csehszlovákia ezzel érvet ad Magyarországnak az egyezmény be nem tartásához. "Ebben az esetben, ha a kormány már kezdetben tudatában volt annak, hogy a jegyzőkönyvben foglalt kötelezettségek teljesítése nem lesz lehetséges, nem kellett volna megkötnie az egyezményt, és gondoskodnia kellett volna arról, hogy a magyarok kénytelenek legyenek az egyezményt a mi kötelezettségvállalásunk nélkül is megkötöni."⁵²

A lakosságcsere beindításával szembeni magyar fenntartásokra a szlovák fél azzal válaszolt, hogy elkezdte a magyar nemzetiségű lakosság már régebben tervezett csehországi deportálását. Ezt az akciót a munkaerő-átcsoportosítással összefüggő intézkedésként értelmezte, hogy az ne essen a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsereéről létrejött egyezmény jegyzőkönyvében elfogadott irányelvek hatálya alá. Mindez nemcsak a magyar Külügyminisztérium 1946. november 20-i tiltakozó jegyzékét vonta maga után, hanem Magyarország leállította a szociálisan gyenge helyzetű szlovákok Szlovákiába való egyirányú áttelepítését is.⁵³

A magyarok Csehországba való deportálása így mindkét fél kezében fontos érvnek számított. A magyar fél mindaddig elutasította a csere megvalósítását, amíg be nem fejeződik a magyarok kitelepítése Csehországba, a szlovák fél pedig nem volt hajlandó változtatni a magyar kisebbséggel szembeni belpolitikáján. Gyöngyösi János szlovák képviselővel folytatott titkos tárgyalásai sikertelenül végződtek.⁵⁴ A magyar fél fokozta tiltakozását a csehszlovák politika ellen. Daniel Okáli a csehországi deportálások esetében magasabb havi kontingenseket követelt, "mivel az eddigi eredmények, 1947. november 19-étől körülbelül 43 ezer személy elszállítása, nem tekinthető kielégítőnek."⁵⁵

A magyar felet a Magyarországgal kötött békeszerződés záradékának V. pontja is arra kényszerítette, hogy tárgyalásokat kezdjen az egyezményt és a csehszlovákiai magyar kisebbség jövőjét illető problémák megoldásáról.⁵⁶ 1947 márciusában a magyar és a csehszlovák fél képviselői megegyeztek abban, hogy a lakosságcsereét 1947 áprilisában folytatják, még ha az valójában el sem kezdődött. A hivatalos nyilatkozatok ugyancsak arról tanúskodnak, hogy a csere folytatásáról szóló végleges egyezményre csak 1947 márciusában került sor, de a Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottságának 1947. február 23-i ülése már olyan határozatot hozott, mely szerint a pártnak "el kell fogadnia a kormány részleges egyezményét 3 ezer család kicseréléséről, és a magyar munkaerő-toborzás leállításáról".⁵⁷

A nézeteltérések márciusban még a tárgyalások leállításához, majd újramegzdéséhez vezettek. Az első cseretranszportok végül 1947. április 12-én indultak el.⁵⁸ Voltak olyan jelzések, amelyek szerint a magyar fél mintha nem számolt volna komolyan azzal az eshető-

séggel, hogy a lakosságcsere tényleg elkezdődik.⁵⁹ Az 1947. márciusi tárgyalásokon kiderült, hogy a csere lebonyolításához a magyar fél sem a technikai, sem az adminisztrációs feltételeket nem biztosította.⁶⁰ A szlovákiai magyar áttelepülők nem készültek fel az eseményre, a magyar vasút pedig nem tudta biztosítani a megnövekedett forgalmat.⁶¹

A Csehszlovákia és Magyarország közti lakosságcsere 1947. április 11-én kezdődött meg, és 1947. december 19-éig tartott, amikor a karácsonyi ünnepek miatt leállították. Közben rövid leállások voltak az aratás és a megkésített gazdasági egységek cseréje miatt.⁶² Lefolyását nehezítették a szünni nem akaró problémák és félreértések, amelyek a cserére való felkészüléssel, a költözők vagyoni helyzetével, a csere tervezett és valóságos tempójával, az együttműködési hajlandósággal és a technikai feltételekkel függtek össze.

A problémák egy részét már az 1947. május 22–24. között lezajlott magyar–csehszlovák külügyminiszteri tárgyaláson megoldották az úgynevezett póstyéni jegyzőkönyv aláírásával, amely többek között meghatározta a kvótákat, azon személyek beszámításának módját a cserébe, akik még az egyezmény hatálybalépése előtt elhagyták az országot, a kicserélt személyek vagyoni helyzetét.⁶³

A problémák és az egyezmény megvalósításával kapcsolatos félreértések egyre sokasodtak. A magyar képviselők a Somorjai járásbeli Úszor magyarjainak egyoldalú transzportja miatt a csere leállításával fenyegettek.⁶⁴ Somorja környékén a vagonhiány miatt nőtt a be nem vagonírozott gazdasági egységek száma. A magyarok elutasították a 65 évnél idősebb személyek bevagonírozását. Az áttelepült szlovákoknak nem volt hol lakniuk.⁶⁵ A magyarok formális indokokra hivatkozva nem akarták átvenni azoknak a személyeknek egy csoportját, akiket az SZNT 33/1945. számú határozata alapján ítélték el. A csoportot azután egyoldalúan átszállították a határon.⁶⁶

Gondok voltak a Magyarországról áttelepültekkel is. A gazdag kitelepített magyarok helyére szegény parasztok érkeztek, akiknek a föld megműveléshez sem gazdasági felszerelésük, sem vetőmagjuk, mezőgazdasági eszközeik, lovaik nem voltak.⁶⁷ A lakosságcsere megvalósításának végül is ez volt az egyik nagy problémája, hiszen nem tudták biztosítani a kicseréltek vagyoni helyzetének az egyezményben meghatározott paritását. A vagyoni paritásra vonatkozó elv megsértésének alapja láthatólag a kiválasztás módja volt. A szlovákiai magyarokat az állami szervek válogatták, amelynek soraiban a kommunisták jelentős pozíciókat foglaltak el, s a tehetősebb rétegek eltávolításának tendenciáját követték. Magyarországról viszont mindenekelőtt azok jelentkeztek, akiknek csekély vagyonuk volt, és az új hazától gazdasági helyzetük javulását is remélték. A lakosságcsere utolsó évében az áttelepülni szándékozók bizonytalan magyarországi státusa miatt sok szlovák visszalépett. Negatívan hatott rájuk, hogy a csere sokáig nem valósult meg. S nem növelték bizalmukat a Szlovákiából érkező hírek sem, melyek szerint az áttelepülőknek ott sem teljesítették minden követelményét. Ami az áttelepítés helyét, a vagyoni- és lakáskörülményeket illeti, a vagyontalanok egy részének Magyarországon is a földreform által érintett területeken osztottak földet.⁶⁸ Egyes áttelepültek kiábrándultságát nemcsak a szerény életkörülmények okozták, hanem főleg az, hogy az októbertől novemberig terjedő időszakban a magyarországi szlovák áttelepültek 16 transzportját helyezték el "ideiglenesen" Csehországban. Ez az intézkedés 550 családot érintett.⁶⁹

A szlovák áttelepültekkel szemben a szlovák lakosság soraiban is kifogások mutatkoztak. Az áttelepített szlovákság ugyanis a magyar környezetben eltöltött hosszú idő miatt némely esetben jobban kommunikált magyarul, mint szlovákul. A helyi lakosoknak nehéz volt megérteniük, hogy ez a népesség a belső-magyarországi lakóhelyére még abban az időben költözött át, amikor még nem létezett kodifikált irodalmi szlovák nyelv, s hogy a magyar államnyelvhez alkalmazkodva élt, magyar iskolákban nevelkedett.⁷⁰

Nem ritkán szegény emberek voltak, akikben a nemzeti tudatnak és a nyelvnek csak töredéke élt, és elsősorban szociális indokok alapján voltak hajlandók a költözésre. Az ikresítési elv alapján hasonló falvakban helyezték el őket, mint amelyekből eljöttek, de ezeken a településeken magyarok is maradtak. Sok áttelepült így a magyarországi szlovák környezetéből Szlovákiában magyar nyelvű környezetbe került.

Sok hátrahagyott birtok nagyon rossz, nemegyszer szándékosan tönkretett állapotban volt. Emellett azok a magyar földművesek, akiket Magyarországra telepítettek, lényegesen gazdagabbak voltak, mint a szlovákok. Erről a tényről tanúskodik az is, hogy a csere keretében áttelepült magyarok Szlovákiában 109 295 katasztrális hold földet, míg a szlovákok Magyarországon 43 749 katasztrális hold területet hagytak hátra.⁷¹ Az 1947. április 17. és május 6. közötti időszakban Magyarországra áttelepített 1 800 család és 6 894 személy például 4 204 szarvasmarhát, 1 285 lovat és 3 541 sertést vitt magával. Egy család átlagban 3,68 vagonban szállította át a vagyonát. Magyarországról Szlovákiába ebben az időben 1 712 család, 7 757 személy költözött át. Egy szlovák család átlag 1,77 vagonban költözött át. Gazdaságaik is szegényesebbek voltak. 121 szarvasmarhát, 518 lovat és 6 583 sertést vittek magukkal.⁷²

A 37 679 magyarországi szlovák nemzetiségű és 30 637 szlovákiai magyar nemzetiségű lakos áttelepítése kétségkívül a szlovák fél sikerének számított.⁷³ 1948. január 1-jétől a kedvezőtlen időjárás miatt a lakosságcsere megszakították. 1948. márciusától gondok közt folytatódott egészen december 21-ig, amikor az utolsó transzport is elment. Az utolsó szlovák áttelepülő család 1949. január 1-jén távozott Magyarországról. Az áttelepülők vagyoni és szociális helyzetével kapcsolatos, fentebb említett problémák miatt a népcserét később kellett megszakítani. Sokat vitatkoztak az egyezmény VIII. cikkelye alapján való kitelepítésről, vagyis azokról a személyekről, akiket a SZNT 33/1945. számú rendeletének 1–4. és 5. paragrafusa alapján a népbíróságok ítélték el. 3 500-an voltak az úgynevezett rezsimiták, akiket az 1948. szeptember 15-én elfogadott Okáli–Heltai-féle egyezmény alapján szállítottak át Magyarországra. Ez az egyezmény a csere új napi tempóját határozta meg, és azt, hogy 1948 végéig a kicserélt személyek száma nem haladhatja meg a 10 ezret, és hogy a lakosságcsere 1948 végéig befejeződik.⁷⁴

A lakosságcsere 1948-ban ugyan befejeződött, de még az ötvenes évek végén is voltak rendezésre váró családegyesítési ügyek, főleg az idős emberek ellátása miatt, akiknek a rokonsága Szlovákiában maradt, illetve Magyarországra távozott.⁷⁵

A Magyarország és Csehszlovákia között létrejött lakosságcsere-egyezmény keretében összesen 55 487 magyar nemzetiségű és 59 774 magyarországi szlovák nemzetiségű személyt telepítettek át. 1945–1948 között Csehszlovákiából Magyarországra összesen 89 660 személy került, ebből körülbelül 34 ezer a lakosságcsere-egyezmény hatályán kívül.⁷⁶

⁷¹ Szlovák Nemzeti Levéltár Pozsony, (SZNL), Szlovák Liga, 6. doboz. Jegyzetek a nemzetiségi kisebbségek lakosságcserejéről és rekolonizációjáról.

⁷² SZNL, Szlovák Liga, 72. doboz.

⁷³ SZNL, Szlovák Liga, 6. doboz.

⁷⁴ SZNL, a Szlovákia Kommunista Pártja KB Titkársága, 1. doboz 2. sz.

⁷⁵ SZNL, Elnöki Hivatal (SZNT EH), lelt. sz. 21. 1. doboz A SZNT Megbízotti Hivatalának 1945. 07. 30-án kelt levele a tanügy és művelődésügy számára.

⁷⁶ SZNL, SZKP KB Titkársága, 1. doboz, 7. sz.

⁷⁷ SZNL, SZNT EH, 38. doboz. Jegyzet a Magyarországgal folytatott 1945. október 4-i tárgyalásokhoz kapcsolódó kérdések sorrendjéről.

- ⁸ SZNL, V. iroký felszólalása az SZKP KB 1946. 3. 11-i ülésén.
- ⁹ SZNL, V. Clementis, 13. sz.
- ¹⁰ SZNL, SZNT EH, lelt. sz. 21., 1. doboz; Gyorsírói jelentés az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. 10. 30-i üléséről, 4. old.
- ¹¹ Gyorsírói jelentés az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1945. 10. 28-i üléséről, 8. old.
- ¹² Állami Járási Levéltár (ÁJL) Michalovce (Nagymihály), Járási Nemzeti Bizottság (JNB) Michalovce, 5. doboz. 97/46 sz.
- ¹³ SZNL, SZNT EH. A SZNT 1945. szeptember 15-i plenáris ülésének jegyzőkönyve.
- ¹⁴ SZNL, SZNT EH, 38. doboz. Jegyzet a Magyarországgal folytatott 1945. október 4-i tárgyalásokhoz kapcsolódó kérdések sorrendjéről; A Szovjetunió és a magyar kérdés Csehszlovákiában. Praha 1946, 3. old.
- ¹⁵ SZNL, GT, 509 sz.
- ¹⁶ Gyorsírói jelentés az Alkotmányozó Nemzetgyűlés 1946. 6. 3-i üléséről, J. Masaryk felszólalása, 10-11. old.
- ¹⁷ *Sloboda*, Budapest, 28. sz., 1945. 12. 15.
- ¹⁸ *Kis Újság*, 1945. 12. 2.; *Magyar Nemzet*, 1946. 1. 9.; *Kossuth Népe*, 1945. 12. 2.
- ¹⁹ *Almanach oslobodeného juhu*. Nitra, 1947. 303.
- ²⁰ SZNL, Belügyminisztérium, 246. doboz. 41 544. sz. Jegyzőkönyv a csehszlovákiai magyar lakosság és a magyarországi szlovák és cseh lakosság problémakörének megoldásáról való tárgyalások első szakaszáról.
- ²¹ Uo.
- ²² Uo.
- ²³ SZNL, A Megbízottak Testületének Elnöki Hivatala (MT EH), Jegyzőkönyv a Megbízottak Testületének 1946. február 25-i üléséről; Az egyezmény elemzését lásd még Szabó Károly - Szőke István: Adalékok a magyar–csehszlovák lakosságcsere történetéhez. *Valóság*, 1982. 9. 90-91.
- ²⁴ Kertész, S.: *The Last European Peace Conference: Paris 1946 - Conflict of Values*. University Press of America, Lanham 1985, 33.
- ²⁵ ÁJL Pre ov (Sároserperjes), JNB Pre ov, 5. doboz, 1159/47.
- ²⁶ Közzétették pl. a Vestník Osídľovacieho úradu [Szlovákiai Áttelepítési Hivatal Értesítője]. A Vegyes Bizottság legfontosabb határozatairól részletesebben ír Bobák, J.: Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom 1946–1948 [A Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere 1946–1948] In *Slováci v zahraničí* 1982. 8. 78-84.
- ²⁷ SZNL, GT, 511/4 sz.
- ²⁸ SZNL, Tanügyi és művelődésügyi Minisztérium, lelt. sz. 5459, 260. csomó. V. Clementis, a Külügyminisztérium államtitkárának 1946. június 1-jén kelt levele.
- ²⁹ SZNL, MT EH. Jegyzőkönyv a MT 1946. 2. 15-i üléséről.
- ³⁰ SZNL, GT. Az események és a Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) munkájának áttekintése.
- ³¹ Helyszűke miatt ebben a munkában a lakosságcsere technikai részleteivel nem foglalkozhatunk. Ugyanezt részben feldolgozta Bobák idézett tanulmánya. Vö. a 26. számú jegyzettel.
- ³² Janík, J.: O prípravách na výmenu obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom [A Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere előkészületeiről]. In *Almanach slobodného juhu*, Nitra, 1947. 309.
- ³³ *Národná obroda*, 148. sz. 1946. 6. 29.
- ³⁴ SZNL, GT, Az események és a CSÁB munkájának áttekintése.
- ³⁵ SZNL, SZNT EH, 311. doboz
- ³⁶ *Almanach slobodného juhu*, Nitra 1947, 251.
- ³⁷ SZNL, SZNT EH, 5. doboz 27/46. csomó.
- ³⁸ *Demokrat*, 206. sz., 1946. 9. 12.
- ³⁹ *Národná obroda*, 1946. 182. sz. 1946. 8. 11.
- ⁴⁰ SZNL, MT EH, mf. II.A 354.
- ⁴¹ SZNL, Reszlovakizációs Bizottság, 26-27. doboz
- ⁴² SZNL, Szlovák Liga, 7. doboz Reklamációs Irányelvek.
- ⁴³ SZNL, Reszlovakizációs Bizottság, 51. doboz
- ⁴⁴ SZNL, Szlovák Liga, 7. doboz
- ⁴⁵ SZNL, SZNT EH, 311. doboz.
- ⁴⁶ *Demokrat*, 206. sz., 1946. 9. 12.
- ⁴⁷ SZNL, V. Clementis, a. j. 14. V. Clementis 1946. október 31-i felszólalása az Alkotmányozó Nemzetgyűlés külföldi bizottságában.
- ⁴⁸ SZNL, SZNT EH, 265. doboz. A Magyar Külügyminisztérium 1946. áprilisi memoranduma.
- ⁴⁹ SZNL, Mezőgazdasági és Földreform Megbízotti Hivatal (MF MB), 467. doboz. A magyar meghatalmazott 1946. augusztus 17-én kelt levele; SZNL, Belügyminisztérium, 246. doboz, 41 544. sz.
- ⁵⁰ SZNL, MF MB, 467. doboz. A magyar meghatalmazott 1946. augusztus 17-én kelt levele.
- ⁵¹ *Magyar Nemzet*, 245. sz., 1946. 10. 31.
- ⁵² Az 1947. március 21-i Alkotmányozó Nemzetgyűlés 43. ülésének gyorsírói jelentése, 6. old.
- ⁵³ SZNL, GT, Az események és a CSÁB munkájának áttekintése.
- ⁵⁴ Uo.
- ⁵⁵ Állami Levéltár, J. Ďuri hagyatéka. D. Okáli javaslatai V. Clementisnek a magyar kérdés megoldására, 1947. március 7.
- ⁵⁶ Kertész. i. m. 43.
- ⁵⁷ SZNL, SZKP KB Elnöksége, 8. sz. 1947.
- ⁵⁸ SZNL, V. Clementis, 13. sz.
- ⁵⁹ *Magyar Nemzet*, 245. sz., 1946. 10. 31.
- ⁶⁰ *Nová generácia*, 6-7. sz., 1947. 3. 1.
- ⁶¹ SZNL, V. Clementis, 13. sz.

⁶² SZNL, GT, ACSÁB munkájának áttekintése.

⁶³ SZNL, GT, 521. sz.

⁶⁴ *Sloboda*, 209. sz., 1947. 9. 13.

⁶⁵ SZNL, MT EH, Jegyzőkönyv a Megbízottak Testületének 1947. 10. 3-i üléséről.

⁶⁶ SZNL, MT EH, Jegyzőkönyv a Megbízottak Testületének 1947. 10. 10-i üléséről.

⁶⁷ ÁJL Galanta (Galánta), JNB, 6. doboz 128/47 sz.

⁶⁸ SZNL, GT, 522 sz. Az Áttelepítési Hivatal jelentése a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere befejezéséről; Čierna – Lantayová, D.: *Podoby česko-slovensko-maďarského vzťahu* [A cseh–szlovák–magyar kapcsolatok] Bratislava, 1992, 116.

⁶⁹ SZNL, GT, ACSÁB munkájának áttekintése.

⁷⁰ SZNL, Szlovák Liga, 7. doboz közelebből nem megnevezett anyag, melyet valószínűleg A. Granatier készített.

⁷¹ SZNL, GT, 522 sz. Az Áttelepítési Bizottság jelentése a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere befejezéséről.

⁷² *Hlas práce*, 120. sz. 1947. 5. 25.

⁷³ SZNL, GT, 522. sz. Az Áttelepítési Hivatal jelentése a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere befejezéséről.

⁷⁴ SZNL, SZNT EH, 311. doboz

⁷⁵ Állami Központi Levéltár Prága, Csehszlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága, Politikai Hivatal 02/2.

A magyar lakosság áttelepülése Csehszlovákiába. 1957. 12. 16.

⁷⁶ SZNL, GT, 522. sz. Az Áttelepítési Hivatal jelentése a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere befejezéséről.

⁷⁷ SZNL, GT, 522. sz. Az Áttelepítési Hivatal jelentése a Csehszlovákia és Magyarország közötti lakosságcsere befejezéséről; Belügyi Megbízotti Hivatal, Titkárság, 231. doboz. A lakosságcsere mindenesetre a magyarországi szlovák kisebbség gyengülését eredményezte, és jelentős mértékben hozzájárult a további asszimilációjához.

Melléklet

A két ország közötti népességcsere 1945–1949 között

A cserére kijelöltek:

az Egyezmény V. cikkelye alapján 105 047 (27 718 család)

az Egyezmény VIII. cikk. alapján 65 200 (23 552 család)

Ténylegesen áttelepültek:

cseretranszporttal (V. cikkely) 45 475

háborús bűnösök (VIII. cikkely) 2 905

R transzporttal (rezsimisták) 1 034

az Egyezmény hatályba lépése előtt 11 837

a felszabadulástól a csehszlovák közigazgatás beiktatásáig 10 196

az Egyezmény aláírása után, de annak keretén kívül 11 057

az Egyezmény hatályba lépése után 1 083

Oroszvárról 73

önkéntesen elment kb. 6 000

Összesen 89 660 személy

Magyarországról Csehszlovákiába 1945–1948 között 71 787 személy települt át, közülük kb. 12 000 a lakosságcsere kivétel. A statisztikai ellenőrzés után Magyarországról 95 421 személy jelentkezett az áttelepülésre.

Összesen áttelepült:

cseretranszporttal 37 961

egyoldalú áttelepüléssel 21 149

rezsimisták 664

az Egyezmény hatályba lépése előtt 9 499

az Egyezmény hatályba lépése után 4 000

Összesen 73 273 személy

A csehszlovák–magyar lakosságcsere gazdasági vonatkozásai

Az intézményes lakosságcserét kisebb-nagyobb megszakításokkal három szakaszban bonyolították le. Az első 1947. április 12-étől december 20-áig, a második 1948. március 1-jétől június 12-éig, a harmadik pedig 1948. szeptember 1-jétől december 20-áig tartott. 1949-ben már csak szórványosan települt át egy-két család.

A jogok érvényesítése

Az áttelepített, és velük azonos elbírálás alá eső személyek követeléseit, kártérítési igényei jogosságát a magyar–csehszlovák megállapodások egész sora szabályozta. Hogy mennyire voltak reálisak és megalapozottak ezek a remények, arról Bolya Lajos, a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság kormánybiztos-helyettese az *Új Otthon* hasábjain 1947. június 1-jén így írt: "Ma már közismert tény, hogy a legutóbbi pozsonyi nemzetközi tárgyalásokon a magyar és a csehszlovák kormányzat között olyan megállapodás jött létre, hogy a Csehszlovákiából Magyarországra áttelepültek készpénzbefizetés, kártérítési igény, zárolt betét, egyéb bankszerű követelés, valamint az otthagyt ingatlanok ellenértéke címén érvényesíthető követelése külön számlára, a transzfeszámlára kerül, amely számlán levő összeggel a magyar kormány rendelkezik majd. S amilyen mértékben a kormány a számlán szereplő összegeket felhasználja, olyan mértékben az áttelepülőknek a felhasznált összegek forintértékét kifizeti. Megállapodás jött létre a tekintetben is, hogy a transzfeszámlán szereplő összegekből a magyar kormány Csehszlovákiában árut vásárol és azt Magyarországra importálja. Az áttelepültek vagyona tehát nemzetközi pénzügyi és kereskedelmi tranzakció során kerül át Magyarországra és jut az érdekeltek kezéhez. [...] Az áruvásárlási lehetőség és annak behozatala azt jelenti, hogy az áttelepültek elveszett vagyona részben visszakérül. [...] Nem erkölcsös, hogy ebből a vagyonból akár a kincstár, akár pedig kereskedelmi vállalat valamit is elvegyen."

Az ingatlan vagyon utáni különbözei kártérítés

A lakosságcsere lebonyolításának első éve után az *Új Otthon* 1948. január 1-jei számában Toma Adam is az áttelepítettek kártalanításának módozatáról írt. A jogos igényt Avar József letelepítési ügyekkel megbízott kormánybiztos-helyettes is megerősítette, amikor a Felsőszeli községből áttelepítettek kártérítési előlegkérésükre az *Új Otthon* 1948. január 31-i számában a következő választ adta: "Hogy a kártalanításra egyáltalán remény lehessen, igen célszerű volna a kártalanítási munkálatokat minél előbb előkészíteni. Az előkészítés úgy a Csehszlovákiában hagyott, mint a Magyarországon kapott leltárak értékelésével indulna meg. Ezen két leltár összecszerű adatai alapján meg lehetne állapítani hozzávetőlegesen, hogy mekkora az az összeg, ami a kártalanítás első felében globálisan rendelkezésre áll, ebből ki lehetne mutatni, mekkora az az összeg, amely az egyes községekbe betelepült csehszlovákiai magyar családok rendelkezésre áll, összecszerűen és egyenként is."

A válasz nem nyugtatta meg az áttelepülteket. Az *Új Otthon* hasábjain állandóan visszatérő kérés az ingatlan vagyon utáni különbözei kártérítés kifizetésének mielőbbi megoldása, különösen azoknál, akik nem részesültek ingatlan kiutalásban. A válasz mindig az, hogy a kártérítés csak a későbbi államközi elszámolás után és útján történhet meg.

* Szabó Károly (1918–1988), a pozsonyi magyar Meghatalmazotti Hivatal főtisztviselője (1947–1949), a lakosságcsere-egyezmény dokumentációjának élete végéig áldozatkész őrzője és gondozója.

A Pénzügyminisztérium Nemzetközi Főosztályának 1949. évi feljegyzése szerint a visszahagyott ingatlanokért az elhagyott lakóhely állama kártérítést fizet. A kártérítés az ingatlan tulajdonosát illeti meg. Aki részesült itt ingatlanjuttatásban, természetesen a különbözetet kaphatja meg, aki nem részesült, a teljes összeget. Addig is, amíg a két állam között az elszámolás megtörténne a Gazdasági Főtanács 807/1948. számú rendelete alapján kártérítési igényére kölcsönt, előleget vehet fel az értékkülönbözet 25%-ának erejéig, de legfeljebb 15 000 Ft határig.

Sajnos az egyezmény VII. cikke eleve a lakosságcsere befejezése utánra tette a vagyonskülönbözetek adta kártérítés kiegyenlítését. A vagyonsleltárak felvételénél különösebb kifogást nem tettek, de 1948 őszén a lakosságcsere befejezése előtti tárgyalásokon a csehszlovák kormány már kétségbe vonta a felvett vagyonsleltárak megbízhatóságát, hitelességét, s az előre vetítette azt a szándékot, hogy a csehszlovák fél az értékkülönbözet megállapítása céljából nem fog tárgyalásokba bocsátkozni.

Mennyire is becsülhető e vagyonskülönbözet? A magyarok hátrahagytak 160 325 katasztrális hold szántót és 15 700 házingatlant. (Ebből a menekültek 25 000 holdat és 3 200 házat.) A szlovákok 15 308 katasztrális holdat és 4 400 házat. Az 1938-as értéket véve figyelembe, amikor is 1 kat. szántó 1 500 pengő és egy paraszti házingatlan 2 500 pengő, a különbözet 3 403 pengő = 1 000 USA dollárral számolva: 72 222 000 USA dollár.⁴

A befizetett csehszlovák korona átutalása, átváltása

Az áttelepülők által a magyar meghatalmazott megbízottja kezeihez befizetett korona összegek egy részét a pozsonyi magyar meghatalmazott használta fel a lakosságcsere lebonyolítása költségeinek fedezésére. A fel nem használt része a Magyar Nemzeti Banknak a csehszlovák jegybanknál vezetett "lakosságcsere" elnevezésű gyűjtőszámlára került, melyet a két fél megegyezése alapján a magyar állam áruvásárlására fordíthatta. A befizetett koronaösszeget a csehszlovák fél a befizetést követő 30 napon belül megóvhatta (pl. arra nem jogosult személy fizette be) 1948. őszéig ezzel a jogával a csehszlovák egyszer sem élt. Utána viszont tételes felülvizsgálatot kért.

A Magyar Áttelepítési Kormánybizottság által kibocsátott *Tájékoztató* arról világosította fel az áttelepülőket, hogy mit kell tenniük a birtokukban levő csehszlovák korona készpénzkészletükkel: "A Magyar Áttelepítési Kormánybizottság mindazokért a csehszlovák koronaösszegekért, amelyeket az áttelepülők átvételi elismervény ellenében még csehszlovák területen átadnak a Kormánybizottság megbízottainak 100 koronáért 15 forintot fizet magyar területen. Ez az árfolyam, attól függően, hogy az átvett koronakészleteket a Kormánybizottságnak Csehszlovákiában miként sikerül felhasználnia – esetleg még javulhat is, az áttelepülők tehát az átadott koronának ellenében Magyarországon később még utánfizetésben is részesülhetnek."

Később az árfolyam módosult. Az *Új Otthon* 1947. augusztus 16-án erről így írt: Ha az áttelepülők csehszlovák területen a pozsonyi magyar meghatalmazott pénzbeszedeinél leadják csehszlovák korona készpénzüket, 100 koronáért korlátozás nélkül 18 forintot kapnak az első magyar határállomáson.

Ez az átváltási kurzus 1948. október 20-áig élt, amikor is a kifizetendő forintösszeg felső határát 5 000 forintban állapították meg, illetve 1948. november 3-áig, amikor az átváltási arány is megváltoztatták, s 100 csehszlovák koronáért már csak 11 forintot fizetettek. A további kifizetésekre a Gazdasági Főtanács 2973/1948. számú rendeletével tárcaközi bizottságot hozott létre, melynek feladata volt az áttelepülők által befizetett csehszlovák korona 1948. október 25-e után még át nem váltott részének felszabadítása, illetve a részletfizetés összecszerűségének, s idejének meghatározása. A tárcaközi bizottság engedélyezte,

hogy a lefizetett koronaösszeg terhére az Országos Szövetkezeti Hitelintézet ingatlanvásárlás esetén előleget folyósíthasson, illetve olyan esetekben, amikor valakinek az áthozott pénzre megélhetésének biztosítása céljából van szüksége, szociális helyzetétől függően megfelelő havi járadékot állapíthasson meg.

Az áttelepülők 1947. április 12-től 1948. december 12-ig 325 millió csehszlovák koronát fizettek be a magyar hatóságnak. A lakosságcsere számla 1949. március 16-án 230 millió korona aktívumot mutatott Magyarország javára. Ennek kifizetésére Prágában 1949. március 17-én még olyan megállapodás született, hogy ebből 155 millió koronát a csehszlovák fél áruban leszállít, 75 millió koronát pedig a MAV tartozására elszámol.

A zárolt betétek

Az 1945. március 23-án kiadott 16/1945. szlovák nemzeti tanácsi rendelet a Magyarországhoz tartozott dél-szlovákiai területen elrendelte a pengő címletek beszolgáltatását és zárolását, 1945. július 3-án pedig a 62/1945. SZNT-rendelet a csehszlovák címletek felülbélyegzését azzal, hogy a beszolgáltatott készpénzből személyenként csak 2 000 korona volt kifizethető, a többit zárolták.

1945. október 19-én a 91/1945. elnöki rendelet a pénz beváltását rendelte el. Minimális összeg kifizetése mellett a többi készpénzt, betéteket, folyószámla-követeléseket zárolták, de havi járadékként annak folyamatos kifizetésére mód volt. Beruházásokra pedig nagyobb összegeket is felszabadítottak, de csak azok javára, akik állampolgársággal rendelkeztek. Tekintettel arra, hogy a magyar nemzetiségűek a 33/1945. elnöki dekrétum értelmében állampolgárságukat elvesztették, csak igen kivételes esetekben számíthattak zárolt értékeikből járadékra, nagyobb összeg felszabadítására.

A pozsonyi magyar meghatalmazott hivatala 44 000 személy statisztikai lapjainak feldolgozása révén azt állapíthatta meg, hogy a lakosságcsere befejezésekor az egy főre jutó zárolt betét 1 695 koronát tett ki. Az áttelepítettek cserekvótába beszámítandó menekültek száma 76 403 fő, így a hátrahagyott zárolt betétállomány 129 millió koronára becsülhető.

Az ingóságokért járó ex alquo bono kártérítés

Az Áttelepítési Kormánybiztosság 53.487/1948. számú iratában foglalt adatok szerint a 22., a 47., a 49. és a 60-as vegyes bizottsági véghatározatok 11 210 személyt érintettek. Ezekből 6 000-re tehető azok száma, akik részére az ingóságokat részben, vagy egészben kiadták. A kártérítési igény a pozsonyi magyar meghatalmazott számítása szerint 144 millió csehszlovák korona volt.

A szociális segélyek átutalása

Az 54-es és az 55-ös véghatározatok végrehajtása 1949 tavaszán kezdődött el. Az átutalások elég korán megtorpantak. A Csehszlovák Nemzeti Bank arra hivatkozott, hogy a Magyar Nemzeti Bankkal az átutalás technikai lebonyolításában még nem egyezett meg. Addig is a pozsonyi Nemzeti Bank letétként kezeli. Később a Csehszlovák Nemzeti Bank már az átvételt is megtagadta azzal, hogy majd értesíteni fogja az adóst, ha a két jegybank között az átutalásra vonatkozó megegyezés létrejön. E sorok íróját dr. Viršik, a csehszlovák Nemzeti Bank igazgatója 1949 tavaszán többször felhívta abból a célból, hogy a magyar Pénzügyminisztériumban hasson oda, hogy a tárgyban felvegyék a tárgyalások fonalát. Sajnos hiába, a magyar Pénzügyminisztérium elzárkózott ezen résztárgyalások elől, mert akkor már javában folytak a globális pénzügyi és gazdasági tárgyalások, melyek az 1949. július 25-én a csorbatói jegyzőkönyv aláírásához vezettek.

A létminimum

Ugyanúgy végződött az 58-as véghatározat valóra váltása is. A pozsonyi magyar meghatalmazott mindent elkövetett, hogy a már áttelepült közalkalmazottak részére kiharcolt létminimumok kifizetését és átutalást nyerjenek. Kérvények alapján a kifizetéseket az illetékes csehszlovák szervek teljesítették. Sajnos a két jegybank közötti megállapodás hiányában a Csehszlovák Nemzeti Bank nem vehette át, s így át sem utalhatta. Az áttelepültek, átköltözöttek, elmenekültek 3,17 %-a volt értelmiségi. Ennek 80 %-a lehetett közalkalmazott, illetve nyugdíjas közalkalmazott, azaz 2 262 fő. A véghatározat által meghatározott létminimum 1946. május 15-étől járt. Nagyon sokan várták többévi nélkülözés után ezeket a kis pénzeket. Erről az Új Otthon hasábjai tanúskodnak. Az Új Otthon hasábjában állandó téma a létminimum átutalásának (áthozatalának) kérdése. Itt csak egy-két levelet idézünk. Új Otthon 1949. február 12. "Lengyel András, Győr. A vegyes bizottság 58. véghatározata szerint áttelepülése napjáig jogigénye van Szlovákiában ki nem fizetett szociális segélyek utólagos kiutalására. A kérvényt a kormánybizottság jogi osztályán keresztül nyújthatja be, amelyhez csatolni kell az illetékes csehszlovák hatósághoz írt kérvényt, amelyben szociális segélyének utólagos kiutalását kéri." "Grinacz Józsefné Kocsola. Forduljon kérvénnyel a Kormánybizottság jogi osztályán keresztül a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatalhoz, s a 61-es véghatározatra hivatkozva kérje, hogy Szlovákiában elintézetlen ügyében a hivatal, mint az Ön megbízottja járjon el. Amennyiben az illetékes (szlovák) hivatal a fizetésnek eleget tesz, úgy az átutalandó összeget a Vegyesbizottság 55. véghatározata alapján a Nemzeti Bank útján megkaphatja." "Késik a létminimum! Tisztelt Szerkesztő Úr! A csehszlovák-magyar vegyes bizottság 58. véghatározata szerint az elmaradt szociális segélyeket átutalják az áttelepítetteknek. Ez irányú kérvényemet 1948. november 12-én adtam be az Áttelepítési Kormánybizottság útján. Kérvényem L/57.383.XII.9. szám alatt már két hónapja Pozsonyban van minden eredmény nélkül. Nem tudom mi lehet az oka a késésnek? Pataky Vilmos tanító, Soroksár." "Fazekas László volt községi irodatiszt. Csávoly, Bács Bodrog megye. Felfogásunk szerint a magyar–csehszlovák vegyes bizottság 58. véghatározata szerint járna Önnek a csehszlovák kormánytól az ún. "létminimum" 1946. augusztus 1-jétől az áttelepítése napjáig."

A nemzeti gondnokságból eredő kár kifizetése

Az áttelepítés során a nemzeti gondnokságok elszámoltatásánál a legerélyesebb közbenjárással sem lehetett teljes eredményt elérni – olvasható a pozsonyi magyar meghatalmazott zárójelentésében. A vegyesbizottság 26. véghatározatának világos határozata ellenére a nemzeti gondnokok csak az esetek 10 %-ában térítették meg az okozott kárt és csak az esetek 62 %-ában adták vissza a tulajdonosnak a gondnokolt üzleteket, műhelyeket, vagyontárgyakat.

A pozsonyi magyar meghatalmazott a nemzeti gondnokságokból fakadó károkat felmérte és zárójelentésében rögzítette is. A jelentés szerint az áttelepítettek és a menekültek kára a nemzeti gondnokságokból eredően 90 millió csehszlovák korona, nem számítva az elmaradt hasznot.

Összegzés

Összegezve a magyar állam, az áttelepítettek, s velük egy elbírálás alá eső menekültek követelései a csehszlovák állam, illetve csehszlovák személyekkel szemben a következőkben foglalhatóak össze:

Ingtalan vagyon értékkülönbözet	72 222 000 USA dollár
Transzfershámlán 1949. márc. 16-án	230 000 000 korona

Zárolt tételek	129 000 000 korona
Nemzeti gondnokságból eredő kártérítés	90 000 000 korona
Az elmaradt létminimum	65 000 000 korona
Az ingóságokért járó kártérítés	
	144 000 000 korona
Összesen:	72 000 000 1938-as USA dollár
	658 000 000 korona

Az áttelepítettek juttatásai

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság 1948. december havában készült zárójelentése szerint: a letelepítés Magyarországon az 5 300-as rendelet előírásai szerint történt. Kereken 10 000 család részesült 138 000 katasztrális hold földjuttatásban, amelynek legmagasabb mértéke 15 katasztrális hold volt. Ennek ellenére az áttelepítettek közül sokan nehéz anyagi helyzetbe kerültek. Egyesek a mezőgazdasági év olyan időszakában érkeztek, amikor a bevetett és aratás előtt álló földterület nem volt részükre azonnal juttatható, mások termés nélkül kapták a földjuttatást, s ezért átmenetileg megélhetésük biztosítása nem volt. Gyorssegélyt kellett biztosítani számukra csakúgy, mint azoknak a munkásoknak, iparosoknak, kereskedőknek, értelmiségieknek, akik pénz és jelentősebb értékesíthető ingóságok nélkül érkeztek.

Az anyagi juttatásokról a jelentés a következőképpen számol be:

A Kormánybiztosság 8 408 esetben 523 512 Ft segélyt utalt ki. A G.F. 807/1948. sz. határozata alapján 289 családnak 1 046 850 forintot kártalanításukra. A G.F. 1264/1948-as határozat alapján elaggott, munkaképtelen, beteg egyének részére 57 esetben 93 000 forintot felvidéki vagyonuk terhére. A juttatott házaik rendbe hozására a G.F. 1584/1948. határozata alapján 84 egyén 283 312 forintot kapott kölcsönként kártalanítására. Előleg címen 483 személynek 1 118 421 forintot utaltak ki. 1948. augusztus 1-jétől decemberig

- a kenyérfejadag beszerzésére 95 családnak 40 412 Ft
- vetőmagra 265 családnak 102 980 Ft
- takarmányra 56 családnak 26 247 Ft
- szántási költségre 12 családnak 3 294 Ft, azaz összesen: 5 238 223 forintot utalt ki a Kormánybiztosság.

Később a juttatások elapadtak. A Gazdasági Főtanács a 8104/49919/1949-es határozatával megszüntette, s így azok a családok – főleg idősek – akiknek megélhetését az otthagyott vagyon biztosította – most minden támogatástól elestek, jövedelem nélkül maradtak, s így támogatásra szorulnak.

A támogatás módját a Pénzügyminisztérium méltányos szociális segélyben vélte meghatározni! Feljegyzésben ezeket írta: "Ha nem sikerül igényeink érvényesítése a csehszlovákok felé, a helyhatóságok részére kiadandó utasításban rá kellene mutatni a fennálló erkölcsi obligóra azzal, hogy ezeket a személyeket különleges elbírálásban részesítsék."

A lakosságcsere pénzügyi lezárása

Az egyezmény VII. cikke úgy határozott, hogy az áttelepülők által hátrahagyott ingatlan vagyon különbözetet a Magas Szerződő Felek a pénzügyi természetű egyéb követelések és tartozások tárgyában létesítendő egyetemes rendezése keretében fog megtörténni. A vagyonleltárak értékelésére azonban – a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság minden erőfeszítése ellenére – még 1949 tavaszán sem kezdődött meg. Az erre való hajlandóság hiányát már az 1948 őszen folyó telepítési tárgyalásokra kimutatta, amikor a magyar–csehszlovák vegyes párok által felvett vagyonleltárak hitelességét kétségbe vonta.

Ugyanígy húzta a menekülteknek a cserekvótába való beszámítását, s így a hátrahagyott ingatlan vagyonunk utólagos felleltározását. Közben a két pénzügy- és külügyminisztérium között tárgyalások kezdődtek a két fél által támasztott követelések egyeztetése, s kiegyenlítése céljából és megkötötték a magyar–csehszlovák barátsági és kölcsönös segélynyújtási szerződést.

Hogy a pénzügyi és gazdasági tárgyalásokba a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság, a pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal magyar érdekeket védő disszonáns hangja be ne szűrődjön, a Gazdasági Főtanács 8104-773/1949. számú határozatával a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság és a Pozsonyi Magyar Meghatalmazotti Hivatal megszüntetését elrendelte. Ezáltal lehetetlenné vált, de magyar részről föladták, hogy a lakosságcsere befejezése után a lakosságcsere-egyezményből valamint a magyar–csehszlovák vegyes bizottsági véghatározatokból folyó anyagi jogokat és követeléseket pontosan számba vehessék és érvényesíthessék.

Így érkezünk el 1949. július 25-én a csorbatói jegyzőkönyvhöz, amely az áttelepítettek és a menekültek ügyeit lezárta. Itt kell megemlítenünk, hogy az 1946. július 20-án Moszkvában lefolytatott csehszlovák–szovjet tárgyalásokon abban állapodtak meg, hogy a Szovjetunió ellenszolgáltatás nélkül átengedi csehszlovák tulajdonba a német gyárak Csehszlovákiában hagyott gépeit, s nemzetiségre való tekintet nélkül külföldön, a szovjet meg szállási övezetben levő csehszlovákiai magán, vagy jogi személyek tulajdonát. Ez tanulmányunk szempontjából azért érdekes, mert lényeges csehországi (főleg szudétanémet) tőkerészesedés volt a magyar iparba, melynek nagyobb része az 1938-as négyhatalmi müncheni döntés után, mint szudétanémet tőkének nyilvánított, s mint ilyen 1945 után a Szovjetunió tulajdonába került. Az 1947. XVIII. törvénnyel becikkelyezett párizsi békeszerződés 28. cikke is kimondta: Magyarország elismeri, hogy a Szovjetunió joga van a Magyarországon lévő, s a németországi Ellenőrző Tanács által a Szovjetunióra átruházott minden német vagyonra. A Szudétavidék 1945-ben visszakerült Csehszlovákiába, vagyonuk csehszlovák vagyon lett, s mint ilyent a fenti moszkvai szerződés értelmében a csehszlovák kormány visszakövetelte és javaslatot tett a Szovjetunióval való egyeztetésre. S mivel ez nem történt meg, a tételek csehszlovák követelésként kerültek tárgyalásra.

Ez a kérdés még a csorbatói jegyzőkönyv aláírása után is foglalkoztatta a csehszlovák felet. Erről a következő feljegyzés tanúskodik: "A Külügyminisztérium gazdaságpolitikai főosztályának 1949. augusztus 12-én kelt feljegyzéséről. Slávik, csehszlovák követségi tanácsos megjelent a főosztályon, s felvette azoknak a csehszlovák vállalatoknak az ügyét, amelyeket Magyarország átadott a Szovjetunióknak, mint német tulajdont. Azt kérte, adjunk egy olyan nyilatkozatot, melyben azt igazoljuk, hogy a szóban forgó vállalatok 1938. szeptember 17-én csehszlovák tulajdonban voltak, miután ezt a jelenlegi csehszlovák–szovjet tárgyalásokon be akarják mutatni. Elmondta, hogy itt közös magyar–csehszlovák érdekről van szó."

A csorbatói jegyzőkönyv két szorosan egymást kiegészítő részből áll, a jegyzőkönyvből és a kiegészítő jegyzőkönyvből. A jegyzőkönyv bevezetőjében rögzítik a felek, hogy az egyes függőben lévő pénzügyi és gazdasági kérdések végleges rendezése tárgyában készült, megállapítva azt, hogy a kölcsönös elszámolás tárgyát képező követelések, igények értékükönbözete kisebb annál, mintsem érdemes lenne azokat hosszabb munkával meghatározni. Kijelentik, hogy azokat rendezettnek tekintik, azokról lemondanak.

Itt kell megemlítenünk, hogy a magyar tárgyaló felet váratlanul érték az 1949 késő tavaszán előterjesztett csehszlovák követelések, melyek az első (!) és a második világháború utáni jóvátételi követeléseken túlmenően a magyarországi csehszlovák tőkét, tőkerészesedéseket állította szembe a lakosságcsere egyezményből fakadó magyar követelésekkel.

Ezek a magyar követelések a magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezményből, valamint a magyar–csehszlovák vegyesbizottsági véghatározatokból fakadtak. A csorbatói jegyzőkönyv az 1. és a 2. cikke a lemondást a magyar és a csehszlovák állammal, köz- és magánjogi személyekkel, természetes személyekkel szemben támasztott jogokról, követelésekről, igényekről így fogalmazta meg: A magyar kormány érdektelennek nyilvánítja magát a magyar állampolgárságú személyek mindazon jogi követelései és igényei tekintetében, amelyeket a fenti szerződések alapján a csehszlovák állammal, valamint csehszlovák állampolgárságú személyekkel szemben támaszthatnak. Érvénytelenítéséhez támogatást nem ad. A 2 cikk ugyanezt a csehszlovák kormány részéről mondta ki.

A magyar kormány lemondott ezenkívül a lakosságcsere "A" és "B" alszámláin 1949. június 23-án meglévő aktív egyenlegről, valamint ezenkívül az áttelepített és velük azonos elbírálás alá eső személyeknek a csehszlovák állam és magánjogi személyekkel szembeni követelésekről.

Azok a jogok, követelések és igények, amelyek egyfelől az áttelepített és a velük azonos elbírálás alá eső személyek, másfelől ezek régebbi lakóhelyének állama és ezen állam közjogi és magánjogi személyek között az áttelepítés előtt akár a lakosságcsere egyezményből kifolyólag, akár bármely más címen keletkeztek, kölcsönösen kiegyenlítettnek és ennek következtében megszűntek nyilváníthatnak.

A 3. cikk (5) bekezdése szerint a lakosságcsere számla 1949. június 23-án megszűnt. A 4. cikk: a magyar kormány kiegyenlítettnek jelenti ki azokat a követeléseket, amelyeket a magyar állam, valamint a magyar közjogi és magánjogi személyek olyan joghatályú bírói, közigazgatási és egyéb intézkedések (mint például a birtoklástól való tényleges megfosztása) alapján támasztottak, vagy támaszthatnánk, amelyek által Csehszlovákiában lévő vagyoni jogaik és érdekeik felett ennek a Jegyzőkönyvnek az aláírása előtt rendelkezés történt.

A csehszlovák kormány a magyar vagyonok elkobzására vonatkozó csehszlovák jogalkotás fenntartása mellett a magyar állampolgárságú természetes személyeket meg fogja hagyni olyan vagyontárgyak zavartalan használatában, amelyek a dolgozó osztályoknak a szocialista gazdaságban szokásos vagyonához tartoznak, mint pl. kis mezőgazdasági üzemek, családi házak, lakásberendezések. Ezekben az esetekben is fenntartja azonban a csehszlovák kormány, hogy olyan intézkedéseket foganatosíthasson, amelyeket a szocialista gazdasági rend megvalósítása érdekében csehszlovák állampolgárságú természetes személyekkel szemben azonos esetekben alkalmaz.

A magyar kormány kiegyenlítettnek jelenti ki mindazokat a követeléseket és igényeket, melyek Csehszlovákiában alkalmazott és a magyar állam, vagy magyar közjogi és magánjogi jogi személyek érdekeit érintő földbirtok politikai vagy földosztási intézkedésekből, továbbá állami vagy nemzeti tulajdonba vételből keletkeztek, vagy a jövőben keletkeznek.

A csehszlovák kormány lemondott a Magyarországon államosított csehszlovák vagyonról. A szerződő felek nem korlátozták a kormányoknak azt a jogát, hogy állampolgáraik érdekében eljárjanak, amennyiben olyan szociális szolgáltatásokról van szó (nyugdíjak, tartásdíjak stb.) amelyekre a jegyzőkönyv alapján nem történt lemondás.

A magyar kormány kötelezte magát arra, hogy visszaszolgáltatja a Csehszlovákiától 1938. november 3. napja után elhurcolt és jelenleg a magyar kormány birtokában lévő művészeti, történelmi, vagy régészeti értékű tárgyakat. Ha nincs birtokában, kártérítést kér. A két kormány kölcsönösen annak a szándékának adott kifejezést, hogy a másik állam népeinek szellemi örökségéhez tartozó, rendelkezésük alatt álló jelentős művészeti, történelmi vagy régészeti értékű tárgyakat egymásnak átadják. Az átadás kérdése a kulturális egyezmény keretében szabályozandó. (A 13. cikk enyhítette az 1947. XVIII. törvénnyel becikkelye-

zett párizsi békeszerződés 11. cikkének 1. pontját, mely kimondta: "Magyarország legkésőbb 18 hónap alatt, a jelen szerződés életbelépésétől számítva, átadja Csehszlovákiának az alábbi felsorolt csoportokba tartozó és Csehszlovákia szellemi örökségét alkotó azokat a tárgyakat, amelyek ezekről a területekről származtak, s e területek felett 1919 előtt Magyarország által gyakorolt uralom következtében kerültek 1848 után a Magyar Állam vagy magyar közintézmények birtokába.

Az 1951. május 26-i zárójelentés arról szól, hogy a csehszlovák fél átnyújtotta az általa visszaadni kért műtárgyak, levéltári anyagok jegyzékét. A magyar fél egy részét teljesítette, más részre vonatkozóan megjelölte a helyet, ahol Csehszlovákiában fel lehet találni. Egy részét azonban nem teljesítette, mert azok ajándékozás útján kerültek Magyarországra.

A két kormány egyetértett abban, hogy a jegyzőkönyv aláírásától számított 45 napon belül külön Vegyes Bizottságban tárgyalásokat indítanak az iratcsere kérdésében, valamint a bírói-, közigazgatási- és pénzügyi letétek kölcsönös kiadásának rendezésére.

A csorbatói jegyzőkönyv után

A csorbatói jegyzőkönyv 11. cikke a még részletesebb kidolgozásra váró kérdések rendezésére vegyes bizottságot hozott létre, hogy az részletes javaslatot dolgozzon ki azzal, hogy a javaslatok nem lehetnek ellentétben az aláírt csorbatói jegyzőkönyvvel. A felállított pénzügyi-gazdasági vegyes bizottság a lakosságcsere-egyezménnyel kapcsolatos javaslat-tételre a már 1946 óta működő magyar–csehszlovák vegyes bizottságot kérte fel. A feltétel az volt, hogy a függő kérdések szabályozásánál a két érdekelt államra egymással szemben anyagi kötelezettséget róni nem lehet. Ebben a lakosságcsere egyezmény végrehajtására alakult vegyes bizottság magyar tagozata kételkedett, és szakvéleményt kért az Igazságügyi Minisztériumtól, amely 105.709/1949 szám alatt a következő álláspontot foglalt el: A magánjogi követelésekre, amelyek még azért állnak fenn, mert a vonatkozó magyar–csehszlovák vegyes bizottsági véghatározatokat nem hajtották végre, a csorbatói lemondás nem vonatkozhatott.

Ezek után a magyar–csehszlovák vegyes bizottság magyar tagozata a kapott feladatnak eleget téve Csehszlovákiában hagyott ingóságok utólagos elszállítására, az áttelepültek létszámban való beszámításának lezárására, a lakosságcsereből folyó pénzügyi és gazdasági kérdések további rendezésére véghatározat-tervezeteket készített.

A 68. véghatározat 2.§-a kimondta, hogy mindazok, akik 1949. július 25-ig elhagyták a Csehszlovák Köztársaság területét, s nem volt módjukban ingóságaikat elszállítani, azokat utólag elszállíthatják, ha azokkal még szabadon rendelkeznek. A 69. véghatározat-tervezet a lakosságcsere kvótájába való beszámításra oly javaslatot tett, hogy mindkét fél elkészíti a beszámítandók jegyzékét és a jegyzékeket kölcsönösen felülvizsgálják és a lakosságcsere egyezmény V. cikke alapján áttelepülteknek tekintett személyekről együttesen igazolt végleges jegyzéket mindkét állam belügyi főhatóságának megküldik. A 70. véghatározat-tervezet kimondta, hogy miután a lakosságcsere egyezmény VII. cikke (1) bekezdése szerint az államra átszállt ingatlanokért járó kártérítésről a szerződő felek a csorbatói jegyzőkönyvben kölcsönösen lemondanak, vagyoneértékelésre nincs szükség.

Az áttelepült, vagy velük egyenlő elbírálás alá eső személyeknek a csehszlovák állammal, csehszlovákiai köz- és magánjogi személyekkel támasztható követelések (a szociális segély az 58. véghatározat szerint, ex elquo et bono kártérítés az 1949. február 27-i levélváltás szerint, a nemzeti gondnokságtól eredő követelés a 26. véghatározat szerint) a csorbatói jegyzőkönyvvel elszámolást nyertek. Ennek következményeképpen felmerülő kérdéseket az említett személyek új állama saját jogszabályának keretében rendezi.

A fenti véghatározat-tervezeteket a csehszlovák tagozat is letárgyalta és erre vonatkozó észrevételeit megtette 1950-ben, de véghatározatokká nem fejlődtek, mert 1951 tavaszán a pénzügyi-gazdasági vegyes bizottság előterjesztése alapján a Budapesten 1951. május 26-án aláírt jegyzőkönyvvel az egész kérdés-komplexumot lezárták. Az áttelepítettek és velük azonos elbírálás alá eső személyek tekintetében a jegyzőkönyv három megegyezést tartalmazott. A korábbi lakóhelyük államának természetes személyeivel szemben fennálló igényei 1949. augusztus 31-i napjáig terjedő időszakra érvényesíthetők. Az átutalás a deviza-előírások szerint történik. (100. határozat V. és VI. cikke.) A 66. véghatározat II. fejezet C pontjának (3) bekezdése alapján a pénzátutalás clearingben történik. (11. határozat) Az ingóságok 1953. december 31-ig voltak átszállíthatók, ha azok a "dolgozó osztályok szokásos vagyonát" képezik. Az átszállítás intézésére beutazás nem volt adható.

Mindazok a személyek, akik a lakosságcsere-egyezmény alapján áttelepültek Magyarországra, és Csehszlovákiában házingatlant hagytak hátra, s Magyarországon ilyen juttatásban nem részesültek, kártérítési igényüket a 17/1964. számú kormányrendelet és a 9/1964. P. M. számú rendelet értelmében a Pénzügyi Központban bejelentették. A rendelkezésre álló keret azonban nem tette lehetővé, hogy a kártérítés számottevő legyen.

A menekültügy kezelése Magyarországon 1945–1946-ban¹

I. A Népgondozó Hivatal megszervezése

A felvidéki magyarokat sújtó jogfosztások, megtorlások a rendkívüli nehézségekkel küzdő új magyar kormányt jórészt felkészületlenül érték. A csehszlovák emigráció vezetői ugyanis – miközben az 1938-as határok visszaállításán dolgoztak, és e határok között egy homogén szláv állam megteremtését tűzték ki célul –, a magyar politikai vezetéshez békülékeny, a jövőbeni együttműködés szándékát, sőt a határok Magyarország javára való módosításának lehetőségét is felvető üzeneteket juttattak el. Ezek az üzenetek a háborús vereség után hatalomra került demokratikus pártok vezetői előtt sem voltak ismeretlenek.² Túlságosan nagy illúziókat természetesen nem táplálhattak, hiszen azzal mindenkinek tisztában kellett lennie, hogy az elvesztett háború következményeit Magyarországnak és a magyar-ságnak viselni kell.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a Moszkvában 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezményben ezért tudomásul vette, hogy az 1938, valamint az 1940. évi első és második bécsi döntést, a Jugoszlávia rovására végrehajtott területszerzést érvénytelennek nyilvánítják. Egyúttal kötelezte magát, hogy "Csehszlovákia, Jugoszlávia és Románia általa megszállt területeiről visszavonja az összes magyar csapatokat és hivatalnokokat Magyarországra 1937. december 31-én fennállott határai mögé".³ Mindennek természetesen az adott helyzetben inkább csak elvi-politikai, illetve szimbolikus jelentősége volt, hiszen, mint erre alább még visszatérünk, az említett területeken dolgozó magyar tisztviselők többségének a front előrehaladtával és a román, jugoszláv, illetve csehszlovák hatalmi szervek megjelenésével nemigen volt más választása, mint az anyaországba való menekülés.

A veszített háború után, a Fegyverszüneti Szerződésben vállalt kötelezettségek szerinti új, "demokratikus" állam kialakításának és ezen belül a közigazgatás újjászervezésének egyik szükségszerű politikai előfeltétele volt az állami és önkormányzati alkalmazottak igazoltatása, azaz múltbéli politikai magatartásukkal és cselekményeikkel való elszámoltatása. Az erre vonatkozó rendeletek 1945. január 4-én jelentek meg a Magyar Közlönyben. A minisztertanács két héttel később – még a fegyverszüneti egyezmény aláírása előtt – a január 18–19-i ülésén határozott arról, hogy az említett területekről visszatérő állami és önkormányzati tisztviselőket, tanárokat stb. szintén igazolási eljárás alá vonja.⁴

Az eseményeket természetesen nem a magyar kormány rendeletei, hanem a háború logikája diktálta. A kormány megalakulásakor a joghatósága alá tartozó országterületen már menekültek tömegei éltek (ekkor még túlnyomórészt erdélyiek és délvidékiek), akiknek ellátásáról és további sorsáról gondoskodni kellett. A kérdés átfogó kezelésének szükségességére Teleki Géza vallás- és közoktatásügyi miniszter mutatott rá először a minisztertanács 1945. február 1-jei ülésén, amikor is menekültügyi kormánybiztos kinevezését sürgette.⁵ Javaslatát néhány nap múlva írásba foglalva is eljuttatta a miniszterelnökhöz.⁶ Levelében a fegyverszüneti egyezmény értelmében "katonailag és közigazgatásilag kiürítendő területek Magyarországon rekedt magyarjainak" számát mintegy 400–500 000 főre becsülte.⁷ Javaslatát azonban a minisztertanács nem tárgyalta, és még további három hónap telt el, amíg – a Belügyminisztériumnak alárendelve – valóban létrejött egy központi kormány szerv, amelynek egyik feladata lett a menekültek számbavétele és a róluk való gondoskodás.

Március és április folyamán a kormány többször tárgyalt a szomszédos államokban tapasztalható magyarüldözésről és a menekültek problémájáról. A minisztertanács 1945.

április 27-i ülésén Erdei Ferenc belügyminiszter tett javaslatot menekültügyi kormánybiztos kinevezésére. Javaslátát, kissé óvatoskodó megfogalmazással, a következőképpen indokolta: "a határok mellől tömegesen és állandóan érkeznek jelentések arról, hogy az e határokon túl eső területekről rendszeresen, kényszer útján telepítenek ki magyar nemzetiségűeket. Úgy látszik, hogy a kitelepítést rögtönözve megalakított népi szervek intézik, amelyeknek gyakorlata természetesen nem egészen átgondolt, nem egészen egységes és nem egészen szenvedélymentes. Minthogy az áttelepített magyarok többnyire még a legszükségesebb ingóságukat sem hozhatják magukkal, a róluk való gondoskodás határozottan sürgős." Az egyes szomszédos országokból érkezett menekültek helyzetének áttekintése után arra utalt, hogy jelentős részük tartós ittlétével, sőt esetleg végleges letelepedésével kell számolni. A közalkalmazottak elhelyezési lehetőségeit áttekintve leszögezte, hogy "mindannyiuk számára az összeszűkült magyar hivatalos apparátusban nem lesz hely". Leginkább az orvosok, a tanítók, a mérnökök és bírák elhelyezésére látott lehetőséget. Meglehetősen reménytelennek ítélte viszont a szoros értelemben vett közigazgatási tisztviselők további alkalmazásának kérdését. Ezt követően kifejtette, hogy a menekültek sorsáról belátható időn belül gondoskodni "csak az amúgy is megoldásra váró sváb kérdéssel kapcsolatosan" lehetséges. Azt javasolta, hogy az országban, elsősorban a Tolna és Baranya megyében lakó svábság gyors és radikális összetelepítésével felszabaduló gazdaságokat népesítsék be a menekültekkel.⁸

Gyöngyösi János külügyminiszter a javaslat tárgyalása során kifejtette, hogy "Jugoszláviában a helyzet nem olyan rossz", és lát lehetőséget az erdélyiek visszatelepítésére is. Erdei Ferenc meglehetősen tapintatos megfogalmazásával szemben azonban rámutatott arra, hogy különösen Csehszlovákiában a magyarellenes intézkedések sorozata nem múló jelenség, nem "rögtönözve megalakított népi szervek" akciója, hanem az állami politika szintjére emelt, átgondolt törekvés, az egységes szláv állam megteremtésének része. Már a kormány két nappal korábbi ülésén tájékoztatta a minisztertanácsot a kassai kormányprogramról, és hogy bizonyos jelek szerint Csehszlovákiából a németek mellett a magyarokat is ki akarják telepíteni. Eppen ezért óvatosságra intett a svábság kitelepítésével kapcsolatban, nehogy a szlovákiai magyarság ügye összekapcsolódjon vele, és a győztes hatalmak a két kérdést azonos megítélés alá vonják. Kíváncsún tartotta, hogy ne általában a németiségnek, hanem a volksbundistáknak a megbüntetéséről beszéljenek. A minisztertanács elismerte a kérdés nagy horderejét, és felkérte a javaslat részletesebb és sokoldalúbb kidolgozására a belügy-, igazságügy- és népjóléti minisztert.⁹

A következő napon – április 28-án – a menekültügy kezelésére létrehozandó új szervről tartott értekezleten kitűnt, hogy a külügyminiszternek sem a szomszédos országokkal szembeni túlzott óvatoskodástól és szemérmességtől óvó intelmeit, sem a németek differenciált kezelésére vonatkozó figyelmeztetését nem hallgatták meg. Erdei Ferenc ugyanis a szomszédos országok érzékenysége tekintetével a "menekültügyi" kifejezés helyett az "áttelepítési" kifejezés alkalmazását javasolta a tervezett kormánybiztosság nevében. Ugyancsak Erdei – mint a kérdés előadója – ismét hangsúlyozta a leendő kormánybiztosságra a németek kitelepítése terén váró feladatokat.¹⁰ Ilyen előzmények után határozott a minisztertanács 1945. május 4-én – ugyancsak a belügyminiszter előterjesztése alapján – a most már Népgondozó Hivatalnak nevezett szerv létrehozásáról. (E jól csengő elnevezés mellett a "nemkívánatos következtetések elkerülése céljából" döntöttek.)¹¹

A Népgondozó Hivatal felállításáról szóló 1710/1945. M.E. számú rendelet¹² egyrészt a szomszédos országokból magyar területre menekült vagy áttelepített személyekkel, másrészt a fegyverszüneti egyezményben vállalt kötelezettségnek megfelelően a hadifoglyokkal, internáltakkal, menekültekkel, átvonulókkal és a magyar honos zsidó deportál-

takkal, harmadrészt pedig a fasiszta németek kitelepítésével kapcsolatos tennivalók ellátását bízta az új szervezetre. A rendelet 2. §-a kimondta, hogy a hivatal feladata többek között: "1) Az 1937. december 31-i határon kívül eső területről visszahívott, önként vagy egyéb okból visszatért közalkalmazottak érdekében szükséges ideiglenes intézkedések megtétele; 2) az 1937. december 31-i határon kívül eső területről önként vagy egyéb okból a határokon átlépett, nem közszolgálatban álló magyar népesség elhelyezése, illetőleg letelepítése és segélyezése". A 3. § szerint a hivatal gondoskodott a visszatért közalkalmazottak nyilvántartásba vételéről, és róluk – az adatok megfelelő feldolgozása után – korábbi szolgálati helyük és beosztásuk feltüntetésével jelentést küldött az illetékes miniszternek. A visszatért közalkalmazottak ideiglenes elhelyezése és segélyezése is a hivatal feladata volt mindaddig, amíg szolgálati viszonyuk nem rendeződött. A 4. § elrendelte, hogy a hivatal a határokon átlépett "nem közszolgálatban álló" magyar népességről ugyancsak vezessen nyilvántartást, és irányítsa ideiglenes elhelyezésüket. Egyúttal kimondta, hogy e "személyek segélyezéséről mindaddig, míg létfenntartásuk szükséges feltételeit megteremteni nem tudják, a Hivatal gondoskodik."

Megszületett tehát az első olyan rendelkezés, amely igyekezett a menekültügy egészét egységesen kezelni, és amely már nem a menekültek ellenőrzésére és alkalmi segélyezésére helyezte a hangsúlyt, hanem módszeres számbavételüket, gondozásukat és megélhetésük hosszabb távon való biztosítását, a honi gazdasági életbe való beilleszkedésük segítségét tűzte ki célul. Ugyanakkor a hivatal létrejöttétől kezdve viták és bírálatok keretében állt. Mindenekelőtt azért, mert nem a Miniszterelnökség alá rendelt, az érdekelt minisztériumok tevékenységét koordinálni képes kormánybiztosság jött létre, hanem egy belügyi szakigazgatási szerv, amely a kérdés komplexitását oly módon kívánta kezelni, hogy hatásköröket vont magához az egyes tárcaiktól.

A legélesebb vita a földreform során felhasználatlanul maradt földbirtokok és egyéb felszabaduló területek betelepítésével kapcsolatos feladatok körül bontakozott ki. Veres Péter, az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke – a Miniszterelnökség és a földművelésügyi tárca képviselőivel egybehangzóan – azt kérte, hogy a lakóhelyükön kielégítetlenül maradt földigénylők, valamint a menekültek letelepítése, földhöz juttatása maradjon az Országos Földhivatal hatáskörében, ahol ennek lebonyolítására megfelelő szakértői apparátussal rendelkeznek. Ennek ellenére másfél hónappal később, június közepén a minisztertanács úgy döntött – a 3820/1945. M.E. számú rendeletben –, hogy "a tartós letelepítést igénylő menekültek megfelelő elhelyezése, gondozása és letelepítése a Népgondozó Hivatal hatáskörébe tartozik". A rendelet egyúttal azt is kimondta, hogy a hivatal ezeket a személyeket "a fasiszta németeknek" – azaz a Németországba áttelepítendő magyarországi német lakosságnak – a birtokaira telepíti le.¹³ E kiegészítés által tehát a hivatal tevékenységében még egyértelműbben összekapcsolódott a menekültek ügye egy magyarországi népcsoport megbüntetésével, kitelepítésével.¹⁴

A legkorábbi rendelkezések sorában végül meg kell említenünk a magyar állampolgárság ideiglenes igazolása tárgyában kiadott 5070/1945. M.E. számú rendeletet,¹⁵ amely kimondta, hogy azok a személyek, akik 1938–1941 között a Csehszlovákiától, Romániától, illetve Jugoszláviától Magyarországhoz visszacsatolt területek lakosaiként szereztek meg a magyar állampolgárságot, és állandó lakóhelyük a rendelet kibocsátásakor Magyarországnak 1937. december 31-én fennállt határain belül volt, a magyar hatóságok (bíróságok) előtti eljárás során állampolgárságuk szempontjából további rendelkezésig a magyar állampolgárokkal egy tekintet alá esnek. A későbbiek során ezeknek – és az újabb és újabb áttelepülőknél, menekülőknél – az ügyét egyénileg vizsgálták meg, és döntöttek az állam-

polgárság végleges megadásáról. Jogi helyzetüknek ez az átmeneti rendezése lehetővé tette, hogy ellátásban részesüljenek, állásba helyezték őket, iparendélyt kapjanak, föld- vagy házjuttatásban részesüljenek.

II. A menekültek segélyezése és regisztrálása

Amikor a Népgondozó Hivatal 1945 májusában megkezdte tevékenységét, a Jugoszlávia és Románia területéről menekülők száma már csökkenőben volt, sőt megkezdődött a menekültek visszatérése Erdélybe. Néhány héttel korábban azonban Szlovákia felől is megindult a menekültek áradata, és ez még hosszabban tartó és nehezebben kezelhető folyamatnak bizonyult, mint az előbbiek.

A magyar fegyverszüneti egyezmény Magyarországot csak az állami alkalmazottak visszavonására kötelezte,¹⁶ a csehszlovák hatóságok azonban ezt a kötelezettségvállalást hivatkozási alapnak tekintették, hogy az emigrációban kidolgozott céljaiknak megfelelően megtegyék az első lépéseket a magyar lakosság eltávolítására. Kassán már március elején megkezdődött a Magyarország trianoni területéről beköltözött magyarok tömeges kiutasítása, amit április folyamán az őshonos kassai magyarokra is kiterjesztettek, s mintegy 1 700 családot toloncoltak át Magyarországra. 1945 februárjától sorra jelentek meg a Szlovák Nemzeti Tanács azon rendeletei, amelyek a magyar nemzetiségű lakosokat létalapjuktól, megélhetésük elemi feltételeitől fosztották meg: a földtulajdon kártérítés nélküli elkobzása, az értelmiségi, köz-tisztviselői pályától való eltiltás, a magyar nyelvű oktatási intézmények bezárása, összes vagyónuk állami kezelésbe vonása stb.¹⁷ A Nemzetbiztonság Országos Főparancsnokságának 1945. április 16-án közzétett 281/1945. számú parancsa alapján a helyi szlovák szervek nem csupán a magyar állami alkalmazottakat írták össze, hanem az 1938 után Magyarországról beköltözött bármilyen foglalkozású többi lakost (korabeli szóhasználatul az "anyásokat" – azaz az anyaországiakat) is, sőt, rajtuk kívül összeírták az úgynevezett "exponált" magyarokat (a Magyar Nemzeti Párt tisztségviselőit), továbbá a magyar nemzetiségű értelmiségieket. A Szlovák Belügyi Meghatalmazotti Hivatal május 5-i körlevele értelmében pedig ezek többségét kiutasították az országból, és családtagjaikkal együtt arra kényszerítették őket, hogy vagyonuk hátrahagyásával Magyarországra távozzanak. Csehszlovák adatok szerint június végéig 31 780 magyar volt kénytelen elhagyni az országot.¹⁸

A vármegyei hatóságoktól 1945 áprilisában futottak be a Külügyminisztériumhoz az első jelentések a felvidéki menekültek érkezéséről.¹⁹ A Nemzeti Segély Országos Központja április 27-én kelt levelében már arról értesített több minisztériumot, hogy "Jugoszláviából és a Felvidékről a határon áttett magyar állampolgárok nagy tömegben özönlenek Budapest felé".²⁰ A menekülteket elsőként fogadó helyi szervek is jelentették, de a minisztertanács ülésén is elhangzott, hogy a kiutasított magyaroknak legfeljebb néhány órát hagytak legfontosabb használati tárgyaik összecsomagolására, és 50 kilogrammos csomaggal indították el őket a határ felé. Mielőtt azonban a határt átlépték volna, sokszor még ezt is elvették tőlük. Ahogy az érintettek egy későbbi memorandumban írták, "télvíz idején otthonunkból órák alatt, minden ingóságunktól kifosztva kézipoggyással az országútra tereltek minket a magyar határ felé partizán és milicista fedezettel, mint a gonosztevőket."²¹

Megaláztatásukat látva, egyes helyi közigazgatási vezetők, sőt maga Erdei Ferenc belügyminiszter is, arra gondoltak, hogy a Magyarországon élő szlovákokkal szembeni kényszerintézkedésekkel kellene a szlovák hatóságokat önmérsékletre inteni, erre azonban az ország akkori korlátozott szuverenitása mellett nem volt mód.²²

A menekültek fogadása és ellátása terén a legnagyobb teher a helyi hatóságokra hárult, amelyek a front átvonulása utáni hetekben-hónapokban éppen csak újjászerveződtek, és alapfeladataikkal (a közbiztonság helyreállítása, a közellátás megszervezése, az egészség-

ügyi és oktatási intézmények működtetése) is csak nagy nehézségek árán birkóztak meg, nem is beszélve a Vörös Hadsereg ellátásával, a földreform lebonyolításával stb. kapcsolatos feladatokról. A menekülteket iskolákban, középületekben vagy elhagyott lakásokban sebtében kialakított tömegszállásokon próbálták elhelyezni. A helyi lakosság áldozatkészsége is segített az első időszak gondjainak megoldásában, erre azonban nem lehetett hosszú távon építeni. A bánrévei körjegyző például már május elején jelezte, hogy a menekültek helyzete nagyon súlyos, mert részükre is csak ugyanazt a napi 25 dekagrammos kenyérfejadagot tudják biztosítani, mint a helyi ellátatlanok részére, holott ők a megélhetés, a létezés egyéb elemi kellékeivel sem rendelkeznek.²³

1945 júniusától a menekültek fogadása, elhelyezése és ellátása – a kormány intézkedései és a Népgondozó Hivatal, illetve egyes minisztériumok munkája nyomán – valamelyest szervezettebbé vált. A magyar–szlovák határ közelében Zempléntől Mosonig oktatási intézményekben, illetve a Honvédelmi Minisztérium által rendelkezésre bocsátott épületekben átmeneti tömegszállásokat alakítottak ki. Egyébként ezek a tömegszállások funkcionáltak még jó másfél évvel később is, az 1946/1947 telén megindult újabb nagy szlovákiai menekülthullám idején.²⁴ A kormányzat akkori tanácsstalanságát és kapkodását jól érzékelteti, hogy Jócsik Lajos áttelepítési kormánybiztos javaslatára a minisztertanács 1946. december 6-án határozatot hozott a menekültek és áttelepülők katonai beszállásoláshoz hasonló elhelyezéséről. Azaz a törvényhatóságok első tisztviselőit felhatalmazták, hogy a menekülteket szükség esetén ideiglenesen polgári lakásokban szállásolják el.²⁵

A Népgondozó Hivatal 185/1945. számú rendelete értelmében a menekültekről való gondoskodás megszervezése és összehangolása terén a legnagyobb feladat a törvényhatóságokra hárult. Rendeletben szabályozták a menekültek részére juttatandó rendszeres pénzsegély összegét is, aminek fedezetét a központi költségvetés a Népgondozó Hivatal útján biztosította. Borsod vármegye alispánja például 1945. június 8-án körrendeletben értesítette a járási főszolgabírókat és a községi jegyzőket, hogy "A menekülteket a magyar minisztérium gyorssegélyben, ingyenes orvosi kezelésben, ellátásban és ideiglenes elhelyezésben részesíteni rendelte el. Ennek alapján tehát elrendelem, hogy a menekültek megfelelő igazolásuk után a fent körülírt segélyben haladéktalanul részesítendőek." A kormány által rendelkezésre bocsátott összeg – a körrendelet szerint – családfőként 100, illetve családtagnaként 50 pengő gyorssegély kiutalását tette lehetővé.²⁶

Azok a menekültek, akik Budapesten közvetlenül a Népgondozó Hivatalnál jelentkeztek, ott részesültek gyorssegélyben, és a hivatal biztosított részükre néhány napra kenyér-, illetve ebédjegyet. A rokonaikhoz vidékre utazni szándékozók ingyenes vasúti jegyet és utazási igazolványt kaptak. Akik ilyen lehetőséggel nem rendelkeztek, azokat Budapesten, ideiglenes szálláson helyezték el, illetve egyes esetekben a lakáshivatalok segítségével megfelelő lakáshoz juttatták őket.²⁷

A gyorssegély összegét később, az inflációnak megfelelően időről időre megemelték: előbb 300, majd 600–800 pengőre. A Népgondozó Hivatal egy 1945. szeptember 24-én keltezett jelentése szerint ekkor a családfőnek 1000, családtagnak pedig 600 pengő gyorssegélyt tudtak fizetni. Ugyanezen jelentés szerint a szeptember elejéig általuk nyilvántartott 25 388 menekült közül 13 619 fő kapott segélyt.²⁸

Bármilyen nagy előrelépést is jelentett a segélyezés rendszeressé tétele, ez a csekély ellátás – amennyiben a menekültek állami segítséggel vagy rokoni és egyéb kapcsolatok révén nem tudtak maguknak viszonylag gyorsan munkahelyet, kereseti lehetőséget, esetleg önálló egzisztenciát, továbbá elfogadható lakást biztosítani (márpedig ilyenek sokan voltak) – a menekültek elemi szükségleteit sem fedezte. Ezért a következő két évben a különböző közigazgatási szervek és intézmények, illetve civil szervezetek a társadalom segítő-

készségére és áldozatvállalására apellálva több alkalommal gyűjtést és jótékonyági akciókat szerveztek az ellátatlanul maradt, illetve újabb és újabb hullámban érkező menekültek javára. Ezek közül a legjelentősebb Jócsik Lajos áttelepítési kormánybiztos kezdeményezése volt, aki 1946 decemberében a kormány jóváhagyásával a Postatakarékpénztárnál "Társadalom a menekültekért" elnevezéssel létesített letéti számlát, és drámai hangú felhívásban szólította fel adakozásra az ország lakosságát.²⁹ A hivatalos szervek igyekeztek juttatni a menekülteknek az 1946 tavaszától az országba érkező UNRRA-csomagokból is.³⁰

A hatóságok és az érintettek számára is nyilvánvaló volt azonban, hogy a segélyezés csak a kezdeti nehézségek elviselésére alkalmas. A menekültek sorsának érdemi elrendezéséhez pontos és megbízható nyilvántartásra van szükség, amint annak elkészítését és folyamatos vezetését a Népgondozó Hivatal létesítéséről szóló rendelet 3. és 4. §-a előírta. A hivatal Jelentkezési lapot rendszeresített annak érdekében, hogy a menekültek számáról, viszonyairól, valamint a segélyezés és elhelyezés mikéntjéről tiszta képet kaphasson.³¹

A jelentkezési lapok adatainak összesítése révén 1945 szeptemberétől rendelkezünk az első adatsorokkal a menekülteket illetően. A járások jelentései szerint Abaúj vármegyében 1945 augusztusában már 1 109 menekült (ebből 632 családfő) tartózkodott, Zemplén vármegyébe pedig kb. 1 100 menekült érkezett.³²

A Népgondozó Hivatal általunk ismert legkorábbi összesítése a Miniszterelnökség kérésére 1945 szeptemberében készült el.³³ A Miniszterelnökség kifejezetten a Csehszlovákiából menekültek adatainak közlését kérte, a jelentés azonban a menekültek összességéről rendelkezésre álló adatokat tartalmazta, lehetőség szerint, az eredeti lakóhely (Csehszlovákia, Kárpátalja, Románia, Jugoszlávia) szerinti bontásban. Így a dokumentum lehetőséget ad az egyes területekről érkezettek számának, összetételének összevetésére.

A jelentés készítői hangsúlyozták, hogy az adatok csak tájékoztató jellegűek. A kiürített területekről érkezett menekültek száma nyilvántartásuk szerint nem érte el a 26 ezret. Mindenekelőtt azoknak az adatait tudták figyelembe venni, akik közvetlenül náluk jelentkeztek és töltötték ki jelentkezési lapot. A vármegyei hatóságoktól egyelőre rendszertelenül és sokszor hiányosan kapták meg a jelentkezési lapokat és összesítő kimutatásokat.

III. A menekültek állásba helyezése és letelepítése

Amint láttuk, az 1945 első felében kiadott rendelkezések (77/1945., illetve 1710/1945. M.E. számú rendelet) csak a közalkalmazottak jelentkezési és igazolási kötelezettségét rögzítették, illetve alkalmi segélyezésben való részesítésüket írták elő, egzisztenciális problémáik megoldására azonban nem tértek ki. Ez nem jelenti azt, hogy egyes személyek, egyes családok problémája ne oldódott volna meg. Maga a minisztertanács is több száz esetben döntött menekült tisztviselők alkalmazásáról az egyes minisztériumokban, vagy a minisztériumok közvetlen felügyelete alá tartozó intézményekben (tisztiorvosi hivatalok, kórházak, gimnáziumok és állami elemi iskolák, Posta, MÁV stb.). Ezen túl a háborúban elesett vagy hadifogságban levő tisztviselők helyére az önkormányzatok is sok menekültet tudtak alkalmazni. Ezzel együtt is 1945 nyarán már valószínűleg több ezerre nőtt azoknak a menekült tisztviselőknek a száma, akik még nem jutottak álláshoz és semmilyen rendszeres ellátásban sem részesültek. Márpedig velük szemben az állam ellátási és gondoskodási felelőssége – amint az a minisztertanács ülésén is többször megfogalmazódott – még nyilvánvalóbb volt, mint az egyéb foglalkozási kategóriákhoz tartozókkal szemben.

A minisztertanács végül az 1945. július 18–19-i ülésén döntött az immár fél esztendeje húzódozó probléma átfogó rendezéséről, a belügyminiszternek "az 1937. december 31-i határokon kívül eső területéről visszatért közalkalmazottak jogviszonyainak rendezése" tárgyában tett előterjesztése elfogadásával. Az ennek nyomán néhány nap múlva kiadott

5080/1945. M.E. sz. rendelet a jelentkezési és igazolási kötelezettség ismételt előírása mellett az igazolási eljárás befejezéséig is garantálta a visszatért közalkalmazottak számára az esedékes havi fizetésük 50%-át, továbbá lakáspénzüik és családi pótlékuk teljes összegét. Azok részére pedig, akiknek múltbeli magatartásában nem találtak kifogásolnivalót, az igazolási eljárás lezárása után visszamenőleg kifizették összes elmaradt illetményeiket, majd azt tovább folyósították részükre, függetlenül attól, hogy állásban voltak-e vagy sem.³⁴ A menekültek szempontjából tehát a rendelet kiadása nyilvánvalóan előrelépést jelentett. Vélhetően sokan jutottak el oda, hogy kikerülve a létbizonytalanság állapotából, lehetőségük nyílt egzisztenciájuk hosszabb távon való megalapozására. Ismerve azonban az akkor lezajlott igazolások politikai elfogultságoktól terhelt légkörét, sokan lehettek olyanok is, akikről minden ellátást megvontak. Ők kénytelenek voltak más álláslehetőség után nézni. E kérdésről árnyaltabb képet rajzolni csak az igazoló bizottságok fennmaradt iratanyagának részletesebb elemzésével lehet, ami még várat magára.

Ismeretes, hogy az 1946. évi magyarországi gazdasági stabilizáció részeként határozat született az állami alkalmazottak létszámának csökkentéséről és a nyugellátások korlátozásáról.³⁵ Az erre vonatkozó rendelkezést (az úgynevezett B-listázást) ismét a baloldali állandó politikai nyomása alatt, a "reakció elleni harc" jegyében hajtották végre. Ennek szintén sok kárvallottja volt az időközben már nagy nehezen állásba került menekült közalkalmazottak között is. Közben az ország gazdasági gondjai, a vállalatok működésének korlátozása miatt a magánalkalmazotti szférában való elhelyezkedésük is egyre nehezebb lett.

(*A felekezeti és községi tanítók ügye*) A szlovák hatóságok, 1945 tavaszán-nyarán bezárták a magyar tanítási nyelvű oktatási intézményeket, köztük a felekezetek és községek által fenntartott elemi iskolákat. Ennek következtében több ezer tanító veszítette el állását. A több hullámban Magyarországra menekülő felekezeti és önkormányzati tanítók a magyar hatóságok részéről az állami intézményekből elbocsátott társaikkal azonos elbírálásban részesültek egészen 1946 végéig. A lakosságcsere-egyezmény megkötése után a Magyar Belügyminisztérium által kiállított "beutazási engedély" alapján a menekültek visszatérhettek Csehszlovákiába, és fellelhető ingóságait magukkal hozhatták. Az egyezmény értelmében őket is beszámították az ún. kvótába. A magyar kormány a költségvetési kereteken felül vállalta a menekült tanítók átvételével járó terheket, elhelyezésükre külön számkeretet biztosított.³⁶ 1946/1947 telén azonban, amikor a menekülthullám ismét felerősödött, a Belügyminisztérium váratlanul megváltoztatta álláspontját, s a menekültek közül csak az állami tanerők részére adott ki újabb beutazási engedélyeket, a felekezeti és önkormányzati tanerők részére nem, mert szerinte ez utóbbiak nem tekinthetők közalkalmazottnak. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium – miután előzetes egyeztetési kísérletei kudarcot vallottak – 1947. február 4-én a miniszterelnökhöz fordult segítségért. Átiratában rámutatott, hogy az 1907. évi XXVII. tc. 1. §-a szerint a felekezeti és községi tanítókat igenis köztisztviselőnek kell tekinteni, hogy ezeket az embereket eddig sem állami intézményekben igyekeztek elhelyezni, s végül hogy ha a Belügyminisztérium gyakorlata fennmarad, igen sok magyar tanerő válik földönfutóvá. A Miniszterelnökség a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium álláspontjával azonosult. Írásbeli megkeresésére azonban a Belügyminisztérium nem reagált. A minisztérium álláspontjáról csupán az elnöki főosztály vezetője, Fischer Gyula adott telefonon rövid tájékoztatást a Miniszterelnöki Hivatal egyik munkatársának, amit ott írásban rögzítettek.

A Belügyminisztérium egyik érve az volt, hogy néhány héttel korábban éppen a Miniszterelnökségen tartott tárcaközi értekezleten fogalmazódott meg mint kívánatos kormányálláspont az, hogy "ne nyissuk ki a zslipeket" a menekülők előtt.³⁷ Fenntartotta továbbá a Belügyminisztérium azt az álláspontját, hogy különbséget kell tenni a szűkebb értelemben

vett állami alkalmazottak és a közalkalmazottak összessége között. Álláspontjának legfontosabb, politikai jellegű motívuma azonban az alábbi mondatban ragadható meg: "Veszélyesnek tartom egyébként is a felekezeti tanítókra kiterjeszteni az állami alkalmazottak beköltözési jogosultságát, mert az eddigi tapasztalatok szerint ezek 90%-a állami és általános iskolákhoz lesznek egyszerűen behelyezve, s amíg egyrészt óriási terhet jelentenek az államnak, másrészt elzárják annak lehetőségét, hogy belátható időn belül a demokratikus rendszer által képezett fiatal, s az iskolából kikerült tanerők elhelyezhetők legyenek."

A Miniszterelnökségen – a miniszterelnök nevében – előterjesztést készítettek a minisztertanács részére, amelyben a vallás- és közoktatásügyi miniszter álláspontját támogatták. Indoklásuk azonban jól tükrözte, hogy a "ne nyissuk ki a zsilipeket" általuk is vallott nemzetpolitikai elvnek az emberiség elvével való összeegyeztetése igen nehéz volt. Az előterjesztés mindenestre nem került a minisztertanács elé. A Miniszterelnökségen egy évvel később, 1948. január 19-én irattárba helyezték az aktát – anélkül, hogy érdemi előrehaladásról vagy intézkedésről beszámoltak volna.³⁸

(*Az ügyvédek és ügyvédjelöltek működési lehetőségének biztosítása*) Viszonylag korán, 1945. augusztus elején rendelkezett a minisztertanács a fegyverszüneti egyezmény alapján kiürített területekről Magyarország területére költözött ügyvédek kamarai felvétele tárgyában. Ez nyilvánvalóan összefüggött azzal, hogy az említett területeken többek között éppen a magyar nemzetiségű ügyvédek voltak politikai támadásnak kitéve, sőt több esetben ügyvédi működésüket is korlátozták, illetve lehetetlenné tették. A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. május 25-én adta ki 43/1945. számú rendeletét, mellyel megtiltotta a magyarok és németek felvételét az ügyvédek és ügyvédjelöltek névjegyzékébe, július 25-én közzétett 82/1945. számú rendeletével pedig kimondta, hogy bírói szolgálatba csak csehszlovák állampolgárságú, szláv nemzetiségű, nemzetileg és politikailag megbízható bíró, ügyvéd és közjegyző vehető fel.³⁹ A menekült ügyvédek, jogászok beilleszkedését, ügyvédi praxisuk megkezdését kívánta tehát lehetővé tenni az 5880/1945. ME számú rendelet,⁴⁰ amely kimondta, hogy az igazságügyminiszter engedélyével az ügyvédek névjegyzékébe felvehetők mindazok, akik az érintett területeken a Magyarországhoz csatolás előtt hatályban volt képzettségi előírásoknak megfeleltek.

(*A menekült földművesek, mezőgazdasági foglalkozásúak letelepítése*) Mint fentebb láttuk, az 1710/1945. és a 3820/1945. M.E. számú rendeletek a tartós letelepítést igénylő menekültek megfelelő elhelyezését, gondozását és letelepítését a Népgondozó Hivatal feladatává tették. Miután a nagybirtokok kisajátítása és a német lakosság összetelepítése folytán mezőgazdasági ingatlanok és falusi lakóházak álltak nagyobb számban rendelkezésre, a Népgondozó Hivatal főként – bár nem kizárólag – a földműves népesség letelepítése terén tudott eredményekről beszámolni. A Népgondozó Hivatal fentebb már idézett jelentése szerint a hivatal 1945. augusztus 31-ig 409 kérelmező részére juttatott földet és házat (vagy legalább házat). A juttatásban részesített kérelmezők mintegy harmada volt csehszlovákiai polgári menekült.⁴¹ Egy két és fél hónappal későbbi jelentés szerint viszont 1945. november közepéig már 1 741 családot telepítettek le, akik közül 257 család menekült át Csehszlovákiából (1 114 család Jugoszláviából, 343 család Romániából).⁴² 1947 elejéig, az áttelepítési kormánybiztos jelentése szerint, a Csehszlovákiából átmenekültek részére 231 telket és 25 házat juttattak.⁴³

1946 elején a telepítésről és a földreform befejezésének előmozdításáról szóló 1946. évi IX. tc. megszüntette a Népgondozó Hivatal telepítésre vonatkozó hatáskörét, egyben a feladatot a földbirtokrendező testületekre és a melléjük rendelt földhivatalokra ruházta. Az 1946–1948 folyamán történt telepítéseket a továbbiakban mindenekelőtt az Országos Földhivatal irataiban, illetve részben a megyei földhivatalok iratanyagában lehet kutatni.

(*A kisiparosok támogatása*) 1945 szeptemberében a Budapesti Kereskedelmi és Ipar-kamara kezdeményezésére indult el a kisiparosok, a pénzintézetek, a Magyar Nemzeti Bank, az Iparügyi Minisztérium és a Pénzügyminisztérium képviselői között az a tárgyalássorozat, amelynek célja az iparuk folytatására vagy újrakezdésére képtelen egyes csoportok, a hadifogságból vagy deportálásból hazatért, az elcsatolt területekről kiutasított, továbbá a háborús kárt szenvedett kisiparosok részére nyújtandó, munkaeszközök beszerzésére fordítható kedvezményes hitelek feltételeinek megállapítása. Megbízhatóság és szakmai rátermettség esetén hitelt kaphattak olyanok is, akik a visszafizetéshez megfelelő fedezettel (pl. ingatlan) nem rendelkeztek, és így az általános feltételek mellett hitelhez nem juthattak volna. Az akcióban részt vevő pénzintézetek vállalták, hogy viszonylag alacsony kamatot számítanak fel, és hogy ezen felül további járulékokkal nem terhelik a kölcsönügyletet. A legfontosabb, hogy az államkincstár a folyósított hitelek 50%-áig hiányszavatosságot vállalt.

(*Az ipari munkások ügye*) A Népgondozó Hivatal 1945 szeptemberi jelentésében arról számolt be, hogy az Iparügyi Minisztériumtól kapott adatok alapján, valamint a szakszervezetek segítségével mintegy 50 üzemet keresett meg a menekült munkások és műszaki alkalmazottak elhelyezése céljából, és mintegy 100 személynek sikerült állást szerezni.⁴⁴ A munkát keresők természetesen más módon is igyekeztek munkahelyet találni. Később, 1946 decemberében az Áttelepítési Kormánybiztosság is megkeresett több vállalatot, állami és községi üzemet menekültek elhelyezése céljából. Leveleire azonban – a Magyarországon egyre növekvő munkanélküliség, a vállalatok működését nehezítő kötöttségek és elvonások következtében – sorra-rendre nemleges választ kapott.⁴⁵

A magyarországi hatóságok erőfeszítései révén a menekültek egy részének sorsa rendeződött. Az e téren végzett munkát és elért eredményeket nem vonhatjuk kétségbe. Tény azonban, hogy a menekültek jelentős csoportjai hosszú időn keresztül reménytelenül tengődtek, és letelepedésükhöz, egzisztenciális problémáik megoldásához – az ország gazdasági helyzetére és politikai megosztottságára tekintettel – a hivatalos Magyarországtól nem sok segítséget kaptak.

IV. Kísérletek a menekültügynek az államközi kapcsolatok keretében való rendezésére

A magyar kormány a csehszlovákiai magyarokat ért sérelmek ügyében 1945 júniusáig 32 esetben, november elejéig pedig több mint 150 esetben küldött írásos tiltakozást a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz (SZE).⁴⁷ E tiltakozások és panaszok többségét a SZE szovjet vezetői elfektették, azokról az Ellenőrző Bizottság nem tárgyalt érdemben. Jellemző az ügy kezelésére, hogy amikor az amerikai misszió vezetője a bizottság szeptember 24-i ülésén tájékoztatást kért Vorosilov marsalltól a magyarok Csehszlovákiából és Romániából való kitelepítéséről, a SZE elnöke kijelentette: "Magyarország Ideiglenes Nemzeti Kormányától egész idő alatt panaszok és bejelentések érkeznek arról, hogy Csehszlovákiából állítólag kitelepítik a magyarokat, és megsértik az érdekeiket. De ezek a bejelentések tényekkel nincsenek megalapozva, és ezért [...] hogy nem felelnek meg a valóságnak."⁴⁸

Nyomatékosan felhívta a felvidéki magyarsággal szembeni méltatlan bánásmódra a szövetséges hatalmak figyelmét az a jegyzék, amelyet a békeelőkészítéssel kapcsolatban 1945 augusztusában juttatott el a külügyminiszter a Szovjetunió, az Amerikai Egyesült Államok és Anglia budapesti képviseleteihez. Később a magyar kormány szeptember 13-i, majd november 20-i keltezésű, kizárólag a felvidéki magyarok sorsával foglalkozó jegyzékekben hívta fel sérelmeikre a három nagyhatalom kormányának figyelmét.⁴⁹ E diplomáciai tevékenység nem volt teljesen eredménytelen. Mint ismeretes, a három szövetséges hatalom vezetői a potsdami értekezleten elutasították a csehszlovák kormánynak azt a kérését,

hogy Csehszlovákiából a teljes magyar lakosságot kitelepíthesse. Az Egyesült Államok és a Szovjetunió kormánya ezt követően külön-külön is tudomására hozta a csehszlovák vezetésnek, hogy a kollektív bűnösség elvének alkalmazását a magyarsággal szemben nem fogadják el, s hogy a kérdés rendezésére kétoldalú kormányközi tárgyalásokat, illetve meg egyezést tartanak szükségesnek.⁵⁰ Csak ezt követően vált lehetővé a magyar kormány számára, hogy a csehszlovák kormánnyal közvetlen érintkezésbe lépjen, és többek között az onnan kiutasított és elűldözött magyarok érdekében is fellépjen.

A magyar kormány az 1945 decemberében megkezdődött tárgyalások során, majd 1946 februárjában a lakosságcsere-egyezmény megkötésével arra törekedett, hogy – súlyos engedmények árán – a csehszlovákiai magyarság üldözése megszűnjön, a diszkriminatív intézkedéseket visszavonják, és az időközben elmenekültek és kiutasítottak a lakosságcsere során a Szlovákiából áttelepítendőek összlétszámába beszámíttassanak, és ezáltal legalább ingóságait áthozhassák.⁵¹

A magyar hatóságok számára 1945 nyarától nyilvánvalóvá vált, hogy a menekültek ügye hosszú időn keresztül nyomasztó teherként fog nehezedni a magyar közéletre, a gazdaságra és a nemzetközi kapcsolatokra. Erősödött az a felismerés, hogy az elűldözött magyaroknak a szomszéd államok által elkönfiskált vagyona (ingatlanai és ingóságai) az egyéni tragédiák sorozatán túl a magyar nemzetgazdaság számára is óriási veszteség. Az is nyilvánvaló volt azonban, hogy e kérdésben hathatós lépéseket csak megfelelő nyilvántartás és megbízható adatok birtokában lehet tenni akár Csehszlovákiával, akár Romániával, akár Jugoszláviával szemben. (A Szovjetunióval szembeni lépésekre valószínűleg senki nem gondolt.)

1945 szeptemberében ezért a minisztertanács újra elővette a menekültek nyilvántartásának kérdését.⁵² A 8150/1945. M.E. számú rendelet a szomszédos államok területéről átköltözött személyek, valamint vagyonuk és az őket ért károk nyilvántartásba vételéről szólt. A rendelet a jelentkezési kötelezettséget valamennyi menekültre kiterjesztette, és elmulasztásához jogkövetkezményeket fűzött. Nyilvántartásba kellett venni mindazokat a személyeket, akik 1938. január 1-jétől kezdődőleg a szomszédos államok területéről Magyarország 1937. december 31-én fennállott területére bármely okból átköltöztek, ha állandó lakhelyük a szomszédos állam területén volt. Nyilvántartásba kellett venni továbbá azokat is, akik a Fegyverszüneti Egyezmény értelmében kiűritett területekről a háborús események miatt költöztek át, akár rendelkeztek ott állandó lakással, akár nem. A nyilvántartásnak ki kellett terjednie az átköltözött személyek vagyonára (hasznot hajtó jogaira és jogosítványaira), továbbá az átköltözéssel kapcsolatban őket ért károkra. Az érintetteket a rendelettel rendszerezett, a korábbinál lényegesen szélesebb adattartalmú és részletesebb nyilvántartólap kitöltésére egyrészt saját érdekük, a majdani kárpótlás, illetve visszatérítés lehetőségének felcsillantása motiválta, másrészt az, hogy a nyilvántartólap kitöltésének elmulasztását a rendelet szabálysértésnek minősítette, amely pénzbüntetést vont maga után.⁵³

A Népgondozó Hivatal a 7310/1946. M.E. számú rendeletet 1946. június 30-i hatállyal megszüntette. A menekültek letelepítésével kapcsolatos feladatait – mint láttuk – az Országos Földhivatal vette át, a menekültek gondozásával kapcsolatos feladatokat pedig a Népjóléti Minisztériumra ruházta,⁵⁴ ugyanakkor jelezte, hogy a magyar–csehszlovák lakosságcsere lebonyolítására külön szervet létesítenek. Az Áttelepítési Kormánybiztosság 1946 második felében fokozatosan épült ki, s bár jogszabály ilyen rendelkezést nem tartalmazott, értelemszerűen foglalkoznia kellett a Csehszlovákiából elűldözöttek ügyeivel is, hiszen az ő beszámításuk a kvótába, illetve bizonyos jogosultságaik érvényesítése folyamatosan szerepelt a magyar–csehszlovák tárgyalások napirendjén. Egyes adatok szerint a Pénzügyminisztérium is feladatának tekintette a menekültek érdekeinek képviseletét.

A minisztériumban 1946–1948 folyamán Külföldön károsultak ügyosztálya elnevezéssel önálló szervezeti egység foglalkozott többek között a menekültek vagyonának nyilvántartásával.⁵⁵

1946/1947 fordulóján a meg-megszakadó, majd újrakezdődő magyar–csehszlovák tárgyalások állandóan és folyamatosan napirenden tartott ügye volt többek között az ún. kvótakérdés, azaz, hogy az egyik, illetve a másik fél a menekültek és korábban átköltözöttek mely csoportjait hogyan számíthatja be a paritásos listába.⁵⁶ Ennek keretében külön kérdésként tárgyaltak az anyások ügyének rendezéséről,⁵⁷ továbbá a Csehszlovákiából a háború befejezése és a lakosságcsere-egyezmény aláírása (1946. február 27.) közötti időszakban, valamint az egyezmény aláírását követően Magyarországra áttelepülteknek a lakosságcserebe való beszámításáról. A névjegyzékek összeállítása és statisztikai feldolgozása ekkor az Áttelepítési Kormánybiztosságon folyt. Ezzel függ össze, hogy a Prágában tárgyaló Gyöngyösi János külügyminiszter 1947. március 6-án a következő bizalmas üzenetet juttatta el Jócsik Lajos kormánybiztoshoz: "A prágai tárgyalásokkal kapcsolatban értesítem államtitkár urat, hogy az újonnan összeállítandó névjegyzékbe az ún. "anyás" magyarok nem vendőek fel. Továbbá közlöm államtitkár úrral, hogy a 42 000-es névjegyzékből a csehek csak 2 800 személyt ismernek el."⁵⁸ Egyelőre sem a névjegyzékek, sem a statisztikai feldolgozás, legalábbis végleges formájában, nem áll rendelkezésünkre.

A Népgondozó Hivatalnál 1945. augusztus 31-én nyilvántartott menekültek és kiutasítottak származási helyük és foglalkozásuk szerint

	I. 1938 előtt az adott ország állampolgárai (családtagokkal együtt)				
	Csehszlovákia	Kárpátalja	Románia	Jugoszlávia	Összesen
Közalkalmazottak	716	248	2 651	396	4 011
Polgári menekültek és kiutasítottak	2 097	242	4 633	1 523	8 495
I. Összesen:	2 813	490	7 284	1 919	12 506

	II. 1938 előtt magyar honos magyar állampolgárok (családtagokkal együtt)				
	Csehszlovákia	Kárpátalja	Románia	Jugoszlávia	Összesen
Közalkalmazottak	2 713	697	3 336	1 503	8 249
Polgári menekültek és kiutasítottak	2 646	128	444	1 415	4 633
II. Összesen:	5 359	825	3 780	2 918	12 882

	A táblázat I-II. részének összesítése				
	Csehszlovákia	Kárpátalja	Románia	Jugoszlávia	Összesen
I-II. Közalkalmazottak	3 429	945	5 987	1 899	12 260
I-II. Polgári menekültek és kiutasítottak	4 743	370	5 077	2 938	13 128
I-II. Összesen:	8 172	1 315	10 992	4 837	25 388

¹ Jelen tanulmány nem a tárgyra irányuló szisztematikus kutatás eredménye, hanem az 1945 utáni magyar minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján feltárt adatok összefoglalása.

² A csehszlovák emigráció célkitűzéseiről és programjáról Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948*. Pozsony, 1993., 5–7. Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, 1988., 103–106. A magyar politikai vezetéshez eljuttatott békülékeny üzenetekről: *Horthy Miklós titkos iratai*. Az iratokat sajtó alá rendezte, magyarázó szövegekkel és jegyzetekkel ellátta Szinai Miklós és Szűcs László. Budapest, 1965., 403–408; MOL K 589. Horthy Miklós kormányzó iratai. I/D. tétel, 20. sz. irat. G. Vass István: Magyar–cseh hivatalos tárgyalások Bernben 1944–1945-ben. *Külpolitika* (Új folyam) 3. évf. (1997) 3. szám, 101–129.

³ Lásd a Fegyverszüneti Egyezmény 2. pontját. Az egyezményt a Magyar Közlönyben 1945. március 17-én tették közzé. Legutóbb közölve: *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1944. december 23.–1945. november 15.* Szerk.: Szűcs László. Budapest, 1997., A kötet, 162–169. (DMB mt. jkv.)

⁴ A közalkalmazottak igazolásáról a 15/1945., a szolgáltatattételre való jelentkezés kötelezettségéről pedig a 16/1945. ME sz. rendelet intézkedett, *Magyar Közlöny* (MK), 1945. január 4., 1. szám. A visszatért köztisztviselők jelentkezési kötelezettségéről és igazolásáról rendelkező 77/1945. ME sz. rendelet ("a 15/1945. és a 16/1945. ME sz. rendeletek kiegészítése" tárgyában) a MK 1945. évi 2. számában, január 27-én jelent meg. A 77/1945. ME számú rendelet a következő fontosabb előírásokat tartalmazta: Az 1. §-ban elrendelték, hogy "Minden közalkalmazott, aki más területről jött az Ideiglenes Nemzeti Kormány joghatósága alá tartozó területre" köteles írásban jelentkezni az előzőleg viselt állásának megfelelő hatósági fellebbezőnél. Jelentkezéséhez igazoló jelentést kellett csatolnia, melyben ismertetni tartozott politikai magatartását és cselekedeteit, valamint a népellenes jogszabályok végrehajtása során végzett hivatalos ténykedéseit. Ezzel kapcsolatban bizonyítékokat (hivatalos iratok, tanúk) kellett megjelölnie. A visszatért közalkalmazott magatartását az illetékes miniszter által kijelölt igazolóbizottság vizsgálta meg, amely – a bemutatott, illetve beszerzett bizonyítékoktól függően – ideiglenesen vagy véglegesen döntött az adott személy igazolásáról (3-5. §). Kivételes esetektől eltekintve csak ezt követően lehetett őt szerződéses, illetve végleges állásba kinevezni.

⁵ DMB mt. jkv. A kötet, 155–156.

⁶ A dokumentumot közli: DMB mt. jkv. A kötet, 386–387.

⁷ A menekültek számára vonatkozó adat az ország egész területére vonatkozott. A front elől menekülők nagy tömegei végül elhagyták az országot, és őket Ausztria, illetve Németország területén érte a háború vége.

⁸ DMB mt. jkv. A kötet, 384–385. és 388–389.

⁹ Uo. 384–385.

¹⁰ Az értekezlet jegyzőkönyve megtalálható: MOL XIX-E-1-i 1945. D 822.

¹¹ DMB mt. jkv. A kötet, 392–393.

¹² MK 1945. május 10., 26. szám.

¹³ DMB mt. jkv. A kötet, 546. és 577–578. Lásd továbbá a 3820/1945. ME sz. rendeletet, MK 1945. július 1., 65. szám.

¹⁴ Ennek részletesebb kifejtését lásd Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948 között. A németek kitelepítése, a belső népmozgások és a szlovák–magyar lakosságcsere összefüggései*. Kecskemét, 1993.

¹⁵ MK 1945. július 21., 82. szám.

¹⁶ A Fegyverszüneti Egyezményt, mint fentebb már utaltunk rá, csak 1945. március 17-én tették közzé a *Magyar Közlönyben*, amely természetesen a trianoni határokon túli területekre nem jutott el.

¹⁷ Részletesebben lásd többek között Popély Árpád: *A (cseh)szlovákiai magyarság történeti kronológiája 1944–1992*. Somorja, 2006., 51–65., "Hívebb emlékezésül..." *Csehszlovákiai magyar emlékiratok és egyéb dokumentumok a jogfosztottság éveiből 1945–1948*. Szerk.: Tóth László. Pozsony, 1995. 63–66. A magyarellenességgel szembe fordított rendelkezések ismertetése és a végrehajtás során történt atrocitások bemutatása jó néhány további publikációban is megtalálható.

¹⁸ Popély Á. i. m. 39–84., Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig. Trilógia a csehszlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történetéről*. Pozsony, 2001., 210–213.

¹⁹ G. Jakó Mariann – Hógye István: *A magyar–szlovák lakosságcsere és előzményei 1945–1948*. Miskolc, 1995., 8–9., MOL XIX-J-1-a-IV-66. és XIX-J-1-j-1945-1964-Cseh-16/b tétel. (A Külügyminisztérium Békeelőkészítő osztályának iratai, illetve TÜK iratai.)

²⁰ MOL XIX-B-3 (Népgondozó Hivatal iratai) 11/1945. ikt. sz.

²¹ MOL XIX-J-1-j-1945-1964-Cseh-16/b-999/pol./1947. sz. (42. d.) A Miskolcon 1945–1948 között működött Kiutasítottak Országos Érdekszövetsége 1946. november 27-én keltezett memoranduma.

²² G. Jakó–Hógye i. m. 8. Erdei Ferenc a békési szlovákok szeparatista mozgalmáról készített minisztertanácsi előterjesztésében vetette fel ezt a gondolatot. A javaslatról a minisztertanács 1945. június 13-án tárgyalt, a minisztertanács ülésén azonban a belügyminiszter visszavonta a retorzióra vonatkozó javaslatát, és csak a magyar hatóságokkal nyíltan szembeszegülők elleni közigazgatási eljárást szorgalmazta. DMB mt. jkv. 547. és 552–553.

²³ G. Jakó–Hógye i. m. 9.

²⁴ G. Jakó–Hógye i. m. 20., MOL XIX-A-15-a-47. tétel.

²⁵ MOL XIX-A-83-a. A minisztertanács 1946. december 6-i (152.) ülésének jegyzőkönyve. Lásd továbbá MOL XIX-A-15-a-47. tétel-1011/1947. Eln. sz. (10. d.)

²⁶ G. Jakó–Hógye i. m. 26–27

²⁷ MOL XIX-A-1-j-1945-XXXIV-8122. alapsz. (8805. ikt. sz.)

²⁸ Uo. A számadatok értelmezéséhez lásd a táblázatot.

²⁹ MOL XIX-A-1-j-1946-XXXIV. tétel; Jócsik Lajos felhívásának faximiléjét közli G. Jakó–Hógye i. m. 95.

³⁰ MOL XIX-A-15-a-47. tétel 260/1946 Eln. sz. (10. doboz).

- ³¹ G. Jakó–Hőgye idézett munkája három ilyen jelentkezési lap faximiléjét is közli. A Népgondozó Hivatalnak az Országos Levéltárban található iratanyagában is több száz kitöltött Jelentkezési lap van.
- ³² G. Jakó–Hőgye i. m. 9.
- ³³ MOL XIX-A-1-j-1945-XXXIV-8122. alapsz. A szöveges jelentés keltezése: 1945. szeptember 24. A jelentéshez tartozó három összesítő kimutatás keltezése: 1945. szeptember 18. Az adatok általában az 1945. augusztus 31-i állapotot tükrözik.
- ³⁴ DMB mt. jkv. A kötet, 641. A rendeletet a MK 1945. július 22-i, 83. számában tették közzé.
- ³⁵ Lásd az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében szükséges egyes rendelkezésekről szóló 5000/1946. ME sz. rendeletet (MK 1946. május 19., 113. szám).
- ³⁶ *Nagy Ferenc első kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. február 5–1946. november 15.* Szerkesztette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: Szűcs László. Budapest, 2003. 1552., 1592–1593., 1613.
- ³⁷ Az értekezlet jegyzőkönyve megtalálható: XIX-A-15-a-47. tétel-514/1947. Eln. sz. (10. d.).
- ³⁸ MOL XIX-A-1-j-1947-XXXIV-1826. sz. (126. d.) A kérdés minisztertanácsi tárgyalására lásd: *Nagy Ferenc második kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1946. november 15.–1947. június 2.* Szerk.: Szűcs László – G. Vass István. [Kézirat] (A február 19-i (164.), március 20-i (168.) és május 22-i (177.) ülés jegyzőkönyve.)
- ³⁹ Popély, 2006., 62. és 70.
- ⁴⁰ MK 1945. augusztus 5., 95. sz.
- ⁴¹ MOL XIX-A-1-j-1945-XXXIV-8122. alapsz.
- ⁴² MOL XIX-J-1-a-II/28. Idézi Tóth Á. i. m. 78.
- ⁴³ MOL XIX-A-1-j-1947-XXVII/b-4199. sz.
- ⁴⁴ MOL XIX-A-1-j-1945-XXXIV-8122. alapsz.
- ⁴⁵ MOL XIX-A-15-a-47. tétel-229/1947. Eln. alapsz. (10. d.) és XIX-A-1-j-1947-XXVII/b-4199. sz.
- ⁴⁶ G. Jakó–Hőgye i. m. 13–14.
- ⁴⁷ *Tildy Zoltán kormányának minisztertanácsi jegyzőkönyvei 1945. november 15–1946. február 4.* Szerk.: G. Vass István. Bp., 2005. (TZ mt. jkv.) 51–52. A háború következtében Magyarország és Csehszlovákia között megszakadtak a diplomáciai kapcsolatok. A Fegyverszüneti Egyezmény a külállamokkal való kapcsolattartás terén is korlátozta Magyarország szuverenitását. Csehszlovákiának mint "győztes hatalomnak", nem volt érdeke és célja, hogy a területén élő magyar nemzetiségű lakosság sorsáról Magyarországgal közvetlenül tárgyaljon.
- ⁴⁸ *A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947.* Szerk.: Feitl István. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket készítette Baráth Magdolna–Cseh Gergő Bendegúz–Figder Éva–Szűcs László–G. Vass István. Budapest, 2003., 82–83.
- ⁴⁹ Az elsőként említett jegyzéket közli: DMB mt. jkv. A kötet, 704–711., az utóbbi két dokumentum megtalálható: MOL XIX-J-1-a-IV/69-61/res.Be/1945., illetve 120/res.Be/1945. sz. alatt.
- ⁵⁰ DMB mt. jkv. B kötet, 118.; TZ mt. jkv. 52.
- ⁵¹ Balogh S. i. m. 111–116., Vadkerty K. i. m. 220–228., TZ mt. jkv. 51–58. és 180–184.
- ⁵² DMB mt. jkv. B kötet, 567–568.
- ⁵³ A rendelet a MK 1945. szeptember 20-i, 131. számában jelent meg. A menekültek által kitöltött nyilvántartó lapokat a Központi Statisztikai Hivatalnak kellett megküldeni. E kérdésre tehát további kutatásokat a hivatal iratanyagában lehet folytatni.
- ⁵⁴ A Népjelölési Minisztérium e tevékenységével kapcsolatos iratanyag feldolgozása szintén további feladat.
- ⁵⁵ MOL XIX-A-1-j-1947-XXXVII-6927., illetve 6949. sz.
- ⁵⁶ *Értesítő* [A Külügyminisztérium Politikai osztálya szigorúan bizalmas minősítésű belső tájékoztatója] 1. évf. (1947) 4–5. szám.
- ⁵⁷ A háború után nem tért haza valamennyi anyaországi magyar. Egyes adatok szerint két-három ezer fő továbbra is Csehszlovákiában élt. Az ő egyoldalú átvételüket a csehszlovák fél még 1948–1950-ben is többször szorgalmazta. Magyarország azonban átvételük elől következetesen elzárkózott. Lásd *Dokumentumok a szlovákiai magyarság 1945–1948 közötti történelméből.* A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket írta Vadkerty Katalin. *Fórum*, V. évf. (2003) 2. szám, 177–179.
- ⁵⁸ MOL XIX-J-1-j-1945-64-Cseh-16/b-1120/pol./1947. sz. A csehszlovák fél tehát az ún. kvótába nem volt hajlandó beszámítani az 1938 után beköltözött, majd a háború után elmenekült "anyás" magyarokat, és a többi menekültnek is csak töredékét szándékozott beszámítani.

A felvidéki magyarok magyarországi letelepítése

A lakosságcsere során áttelepített felvidéki magyarok döntő többsége a dunántúli és a főváros környéki, egykoron németek lakta településeken talált új otthonra. Számos esetben megtörtént, hogy egy-egy felvidéki falu (város) egykori lakóit (rokonokat, családtagokat) egymástól igen jelentős távolságra helyezték el a trianoni országterületen. Milyen okok idézték elő ezt a szétszóródást? Milyen nehézségekkel kellett szembenéznie a lakosságcsere-egyezmény magyarországi végrehajtását irányító, koordináló Magyar Áttelepítési Kormánybiztosságnak (MÁK) a felvidéki családok honi elhelyezésekor?¹

A felvidéki magyarok családjainak anyaországi elhelyezési lehetőségét döntően meghatározta az önkéntesen kitelepülő magyarországi szlovákok vagyoni-gazdasági helyzetén túlmenően az 1945. évi földreform végrehajtásával kezdődő belső telepítés, továbbá a trianoni határok visszaállítása következményeként meginduló magyar menekültáradat anyaországi megjelenése és nem utolsósorban a honi németiség kitelepítése, ingatlanvagyonának igénybevétele is. Az elmúlt két évtizedben számos hazai tanulmány, szociográfiai értékelés jelent meg, ami egy-egy magyarországi régió (mindenekelőtt a Dél-Dunántúl) 1945–1949 közötti rendkívül mozgalmas fél évtizedének etnikai változásait elemezte. E történeti-demográfiai feldolgozásokban természetesen tág teret kapott a felvidéki magyarság elhelyezésével, illetve letelepítésével kapcsolatos nehézségek bemutatása is.²

A miniszterelnök a minisztertanács hozzájárulásával 1946. július 12-én nevezte ki Jócsik Lajos kereskedelem és szövetkezésügyi államtitkárt kormánybiztossá. A népi írókhoz közel álló érsekújvári születésű parasztpárti politikus a két világháború között maga is csehszlovák állampolgár volt, és vezető szerepet töltött be a Sarló-mozgalomban is, így jól ismerte a térség (elsősorban a kisebbségi sorba került felvidéki magyarság) gondjait. Megbízatását nagy felelősséggel látta el, ezért kemény tárgyaló félként ismerték meg a csehszlovák diplomaták és telepítési szakemberek. Jócsik 1947 márciusában, közvetlenül a csere megindulása előtti napokban azonban lemondott megbízatásáról. A kormánybiztos távozását feltehetően az váltotta ki, hogy személyét a csehszlovák tárgyaló delegáció állandóan támadta, ő pedig nem akarta késleltetni a nehezen körvonalazódó megegyezést. Kétségtelen tény viszont az is, hogy a közigazgatásban kevés jártassággal rendelkező kormánybiztos nehezen birkózott meg a hivatali bürokráciával, ezért az általa vezetett hivatalt gyakran bírálták politikus társai. Az író-politikus következetes, a magyar érdekeket mindig szem előtt tartó magatartása nem egy esetben váltotta ki Rákosinak és körének rosszallását is. 1947. április 11-től Hajdú István vette át a kormánybiztosság vezetését. A MÁK a Földművelési Minisztérium irányítása alatt állt. Központi szervei 1946 nyarától fokozatosan épültek ki, míg vidéki kirendeltségei többnyire 1947 tavaszán néhány hét alatt szerveződtek meg. Még azokban a térségekben sem hoztak létre önálló kirendeltségeket 1946 őszén, ahol jelentősebb számú kitelepülésre jelentkezett szlovák élt (Békéscsaba, Gyöngyös, Balassagyarmat). A hivatali apparátus helyett ezekben a megyékben legfeljebb csak egy-két megbízott tartotta a központtal a kapcsolatot. A kormánybiztosság felállításáról szóló első hivatalos híradás 1946. szeptember 28-án jelent meg (11.040/1946. M. E. számú rendelet). A szűkszavú közlemény mindössze egyetlen konkrét feladattal, nevezetesen a 10.000/1946. M. E. számú rendelet végrehajtásával bízta meg az újonnan létrehozott hivatalt.

A kétoldalú diplomáciai tárgyalások időszakában ugyanis a magyar kormányzat már korlátozta az ingatlanok elidegenítését és megterhelését (6.850/1946. M. E. számú rende-

let). A rendelet megfogalmazói feltehetően abból indultak ki, hogy a kitelepülési lehetőséggel élni kívánó magyarországi szlovákok esetleg itt maradó családtagjaikra íráthatják földjeiket, házaikat, s így csökkenhetnek az ideérkező felvidéki magyarok életlehetőségei. Ez a szabályozás tehát csak a tulajdonjog előjegyzését, nem pedig bekebelezését tette lehetővé a telekkönyvi hivatalok számára. Az 1946. augusztus 31-én kihirdetett 10.000/1946. M. E. számú rendelet szintén az áttelepülő magyar állampolgárok tulajdonjogát, pontosabban a tulajdonjog átruházását szabályozta. Lényegében megerősítette a január 15-én kiadott korlátozást, továbbá előírta, hogy a kitelepülő személyek ingatlanjai (az egyezmény szellemének megfelelően) a magyar állam tulajdonába kerülnek. A MÁK 11.040/1946. M. E. számú rendelete alapján egy bizonyítványt állított ki, amely igazolta, hogy a házat, a földjét eladó személy nem jelentkezett önkéntes kitelepülésre. 1947 tavaszán azonban azokban a térségekben is kirendeltségeket állítottak fel, ahol jelentősebb számú német élt, illetve nagyobb számú németet telepítettek ki, vagy összeköltöztetését tervezték (Pécs, Kaposvár, Győr). A MÁK-hoz kapcsolódott az 1946. augusztus 1-jén felállított és Wagner Ferenc által vezetett Pozsonyban működő Meghatalmazotti Hivatal is, amelynek konzuli részlege azonban a külügyminisztérium felügyelete alá tartozott. A MÁK egyes vidéki kirendeltségei szoros munkakapcsolatban álltak az egyes önkormányzatokkal és a megyei földhivatalokkal, sőt 1947 végén maguk is a megyei földhivatalok részévé váltak. Csupán a MÁK központi szerve maradt fenn a lakosságcsere befejezéséig, 1949. június 1-jéig.

A lakosságcsere végrehajtásának jogi kereteit az egyezményen kívül – amelyet az országgyűlés 1946 májusában hosszas viták után szentesített (1946. évi XV. tc.) – még az úgynevezett vegyes bizottsági véghatározatok, valamint az egyezményhez és a véghatározatokhoz kapcsolódó rendeletek alkották.³ Az egyezmény lényegében csak körvonalazta a legfontosabb megállapodásokat. Rendelkezett többek között az ingóságok szabad átviteléről, továbbá az ingatlanok tulajdonjogáról, amely arra az államra száll, amelynek területén az található. Szintén az egyezményben vállalták a felek a két-két tagból álló, az úgynevezett vegyes bizottság felállítását is a csere apró, mindkét felet érintő részleteinek kidolgozására. A vegyes bizottság határozatát egyhangú döntéssel hozták, közzététele és nem utolsósorban végrehajtása mindkét félre kötelező erejű volt. A lakosságcsere, illetve a cseréhez kapcsolódó ki- és bevándorlás elméletileg független lehetett volna a többi, második világháború utáni magyarországi népességmozgástól. A valóságban azonban újabb telepítési, elhelyezési feladatot jelentett.

A magyar kormány által kényszerűségből vállalt egyezményben azonban számos gyenge pont és hiányosság is kimutatható. Gyöngyösi külügyminiszter ugyanis mérlegelte a háborús vesztesként kezelt Magyarország csekély érdekérvényesítési lehetőségét, és ezért elfogadta a csehszlovák fél kívánságát, hogy az áttelepítendő magyar családokat (megkérdezésük nélkül) lényegében a Szlovák Telepítési Hivatal jelölje ki.⁴ Az egyezmény például nem tartalmazott utalásokat a kicserélendő népesség legalább hasonló vagyoni helyzetéről sem, mindössze csak a kicserélendő azonos lélekszámára tett halvány utalást (V. cikkely). Magyarország ezen felül ráadásul még további meghatározatlan számú, úgynevezett "háborús bűnös" szlovákiai magyar egyoldalú befogadását is vállalta (VIII. cikkely). Ugyancsak az egyezmény tette lehetővé, hogy a csehszlovák kormány 1946 tavaszán (márciustól májusig) bizottságot küldjön Magyarországra, hogy hat, illetve tizenkét héten keresztül megismertethesse az egyezmény tartalmát a szlovákokkal, és jelentkezőket toborozzon az átköltözésre. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) tizennyolc toborzási körzetet állított fel a trianoni országterületen.⁵ A cseh és szlovák politikai élet reprezentánsait is felvonultató toborzó gyűléseken elsősorban a kedvezőbb csehszlovákiai gazdasági életkilátásokra hívták fel az érdeklődők figyelmét, de felbukkant az áttelepítési propagandában a

magyarországi szlovákság kihalásának rémképe is. A CSÁB 2. számú Pilisi körzetéhez besztott magyar kormány megbízott jelentésében többek között így összegezte tapasztalatait: "Általános tapasztalatom volt, hogy az érintett lakosság kezdettől fogva a mai napig ki van szolgáltatva a csehszlovák propagandisták tevékenységének. Autóikon a legelhanyagoltabb falu szlovák lakosságát is elérik és megagitálják. Olyan helyeket, ahová magyar hivatalos részről senki sem teszi be a lábát. (Ugyanis a magyar összekötőnek csak vonat, autóbusz és kocsifogat állt rendelkezésére, autó nem.) A csehszlovákok leggyakoribb érvei minden szlovákot, akár akar jönni, akár nem, kiviszünk. Akik nem jelentkeznek azok 30 kilós csomaggal jöhetnek. Egy másik változata propagandájuknak, hogy akik nem jelentkeznek, azokat a magyarokkal együtt Szibériába telepítik az oroszok. A visszajelentkezőket (akik szép számmal akadnak) azzal rémítik, hogy azokat magyarok részéről politikailag megbízhatatlannak minősítik és internálni fogják."⁶ A magyar kormány azonban mindvégig ragaszkodott a lakosságcsere önkéntességéhez, vagyis nem kötelezte állampolgárait (a magukat szlováknak vallókat) az ország elhagyására.

A MÁK központi hivatalai 1946 őszén összegezték a CSÁB-tól kapott jelentkezési íveket. A vagyoni adatok és a személyek rendszerezését megnehezítette, hogy a CSÁB az általa felállított toborzási körzetek szerint állította össze a birtokában levő jelentkezési lapokat. (Ezek a körzethatárok pedig lényegesen eltértek az akkori magyar közigazgatási – megye, járás – határoktól.) A kormánybiztosságnak igen rövid időn belül kellett elkészítenie a jelentkezők lélekszámáról, vagyoni helyzetéről szóló kimutatásokat. Az összegző adatok szerint az országban az egyezmény nyújtotta lehetőséggel több mint kilencvenötezen kívántak élni⁷. Ez pedig valamelyest felülmúlja az 1941. évi népszámlálás szerinti szlovák anyanyelvűek számát. A csehszlovák politikusok és demográfusok nem fogadták el a második világháború alatti magyarországi népösszeírás nemzetiségi adatait, és az úgynevezett leszármazás alapján félmillió magyarországi szlovákságról álmodoztak. Hosszas tárgyalások után a 39. számú vegyesbizottsági véghatározat rendezte a kérdést, mely szerint cseh vagy szlovák nemzetiségű az a személy, aki annak vallja magát, és a két nyelv egyikét legalább minimális szinten beszéli. A kitelepülésre jelentkezettek és szlovák anyanyelvűek száma közötti kapcsolat térségenként eltérő volt⁸. A tanulmányban szereplő magyarországi országrészek, térségek nem minden esetben esnek egybe a két világháború közötti statisztikai térségekkel (Dunántúl, Alföld, Észak-Magyarország).

A három dél-dunántúli és két délkelet-alföldi megye külön térségenként való kezelését nemzetiségi összetétele indokolja. Baranya, Tolna és Somogy megyék a hazai németiség, míg Békés és Csanád megyék pedig a honi szlovákság jelentős részét tömörítették a második világháború alatti években. A két délkelet-alföldi megyét kivéve az ország minden térségében több személy szeretett volna csehszlovák állampolgár lenni, mint ahányan 1941-ben szlovák anyanyelvűnek regisztráltatták magukat. A szlovák gyökerű magyar ajkú lakosság is mindegyik megyében jelentős számban élni kívánt a lakosságcsere nyújtotta lehetőséggel. A kitelepülők ingatlanvagyonra az 1946. évi őszi összejegyzések szerint meghaladta az 52 ezer kataszter holdat, amelynek majdnem felét Békés és Csanád megyében találjuk. A mezőgazdasági területek 40 százaléka juttatott, vagyis a földreform végrehajtása során a magyar kormány nem szorította háttérbe a szlovák gyökerű igényjogosult agrárnépességet, sőt igyekezett igényeiket kielégíteni, ezzel is maradásra ösztönözni őket. A magyar lakosságú Békéssámszon határában mintegy 2 700 kataszteri hold szántót osztottak ki a tótkomlói (szlovák) igényjogosultak részére. A három szűkhatárú csanádi falu (Csanádalberti, Ambrózfalva, Pítvaros) föld nélküli vagy törpebirtokos családjai a mezőhegyesi állami méneshelyektől kaptak földet. (Összesen körülbelül 2 500 kataszter hold szántó került kiosztásra, 3–8 kataszter holdas parcellákban.)⁹ A földjuttatással tulajdonképpen "vagyonossá" tettek több száz (ezer) szegény

sorsú családot, akiket így a csehszlovák telepítési szervek már felvehettek az úgynevezett ingatlancsere-névjegyzékbe, és helyettük szintén vagyonnal rendelkező felvidéki családokat telepíthettek át Magyarországra. Feltűnő, hogy a csak lakásbérlettel rendelkezők aránya másfélszerese a ház, tanya tulajdonosokénak. A MÁK vizsgálata szerint a kitelepülésre jelentkezők ingatlanjainak negyede, mintegy tizenháromezer kataszter hold kifogás alá esik, tulajdonosaik csak részben rendelkeztek ingatlannal vagy a kitelepülésüknek valamilyen formai, illetve személyi akadálya volt.¹⁰

Az 1945. évi földreform (600/1945. M. E. számú rendelet, illetve az 1945. évi VI. tc.) végrehajtása is hatással volt a lakosságcsere, pontosabban az áttelepítettek elhelyezésére. Az 1848. évi jobbágyszabadítást követő évszázad legnagyobb arányú tulajdoni reformja a trianoni Magyarország mezőgazdasági területének harmadát érintette.¹¹ A reform céljaira a földalapot részben a nagybirtok kártalanítás útján történő kisajátításából és a kincstári tulajdonú földek felajánlásából, részben pedig az úgynevezett hazaárulók földjének elkobzásából kívánták megteremteni. A birtok nagyságának felső határát 100, illetve a paraszti gazdaságok esetében 200 kataszter holdban jelölte ki a rendelet. Az így megteremtett földalapról kívánták létrehozni (a rendelet alkotói) a földnélküli agrárnépesség és a törpebirtokosok számára az önálló kisbirtokokat, a legfeljebb 15 kataszter holdas gazdaságokat. A rendelet végrehajtása során azonban nem kevés nehézséggel kellett megküzdeni. Egyrészt a kiosztásra kerülő földalap megteremtése, másrészt pedig a parcellázás, az új tulajdonosok kijelölése okozott gondot. A földmegváltás során számos helységben a földrendező bizottságok (az óriási földéhség miatt) nem tartották be a törvény (rendelet) által előírt 100, illetve 200 kataszter hold mentesítési határt. Rendkívül bonyolult feladatnak bizonyult az elkobzandó földtulajdonosok listájának összeállítása.

A rendelet szerint ugyanis az úgynevezett hazaárulóktól, a nyilasoktól, a Volksbundtagoktól, a háborús és a népellenes bűnösöktől megváltás nélkül vették el ingatlanjaikat. Az igazi nehézséget azonban az egymillió földigénylő jogosultságának mérlegelése jelentette. Végül is 650 000 jogosult számára mértek ki 1–15 kataszter hold földterületet. A jogosultak lakóhelye és a reform céljaira létesített földalap földrajzi elhelyezkedése között legtöbbször igen nagy (100–300 km) eltérés mutatkozott. Ezért indult meg a belső vándorlás a tiszántúli területekről a dunántúli falvak felé, ahol a nagybirtokok mellett elsősorban az elkobzott német ingatlanok jelentettek új telepítési helyeket. Jóllehet a trianoni országterületre érkező felvidéki családok számára a földreform során felhasznált mezőgazdasági területnek csak mintegy 3 százalékát (körülbelül százhuszezer kataszter hold) biztosították, mégis letelepítésük nem egy esetben a hazai telepések rosszallását váltotta ki.

A második világháborút követő évek másik Magyarországot is érintő európai népességmozgása a németek kitelepítése volt. Mintegy nyolcmillió kelet-közép-európai német menekült el, vagy telepítették ki őket többé-kevésbé szervezett formában Németország akkori négyhatalmi megszállási övezetébe. Még napjainkra sem sikerült teljes egészében feltárni azokat az okokat, amelyek a szövetséges nagyhatalmakat az 1945 nyári potsdami konferencián arról győzték meg, hogy a csehszlovákiai és a lengyelországi németek mellett a magyarországiakat is a kollektív felelősségre vonás keretében szülőföldjükről kitelepítsék.¹² Magyarország 1944 márciusában elvesztette szuverenitását, melyet majd csak az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés állította többé-kevésbé helyre. Ezért a németek kitelepítését Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) irányította, pontosabban a magyar kormány a SZEB rendelkezései alapján hajtotta azt végre.¹³

Kétségtelen, hogy a második világháború utáni években a magyar politikai életben és az országot irányító politikai elitben jelen volt egyfajta németellenes indulat, ami Németország háborús veresége után elsősorban a hazai németiségre irányult. A németellenes indula-

tok felerősödését (a magyar politikai életben) mindenekelőtt az ország német megszállása váltotta ki. De hozzájárult az érzelmek felkorbácsolásához a magyarországi németiség egy igen szűk, de annál hangosabb, többnyire a Volksbundhoz kapcsolódó rétege, akik a háború alatt a pángermán propaganda hatása alá kerültek, és ennek gyakran főleg szólamokban helyet is adtak. A hazai németiség jelentős része, mint ezt a *Hűséggel a hazához*-mozgalom megalakulása is bizonyítja, csaknem teljesen azonosult a magyarsággal, és legfeljebb csak nyelvében volt német, szívében gondolkodásában pedig magyar. A háború utolsó heteiben többségében a honi németiségnek éppen az a része távozott az országból, akik legszorosabban kötődtek a Harmadik Birodalomhoz. A szülőföldjén maradó hazai németiségre azonban szomorú sors várt. Az 1944–1945 telén kezdődő, gyakran 3–5 évig tartó oroszországi kényszermunka, a németországi kitelepítés, vagyonek Kobzár sújtotta a német családokat. Az 1945. évi 12.330. M. E. számú rendelet lényegében a kollektív felelősségre vonást valószínűsítette meg, vagyis csupán a német anyanyelv vállalása az 1941. évi népszámláláskor is elegendő okot jelentett a kitelepítésre. Bár a rendelet a német anyanyelvű, de magyar nemzeti-ségű személyek számára mentesítést helyezett kilátásba, ha hitelt érdemlően igazolják, hogy a magyarsághoz való nemzethű magatartásukért üldözést szenvedtek.

A mentesítési bizottságok szubjektív döntéseinek lehetősége pedig eleve a megvesztegetés árnyékát vetítette elő. Szinte mindegyik németlakta településen számos olyan család is a kitelepítendő listájára került, akiknek egyetlen "bűne" a jelentős ingatlanvagyonuk volt. 1946 januárjától az év augusztusáig Németország amerikai megszállási övezetébe közel százhuszezer egykori magyar állampolgárt költöztettek ki. Többségüket korábbi lakhelyéről, az Észak-Dunántúlról és a főváros környékéről.¹⁴ A Dél-Dunántúl németek lakta településeit csak kismértékben érintette az első kitelepítési hullám. 1946 nyarán a Németországot megszálló amerikai katonai hatóságok azonban leállították a magyarországi németek befogadását, pontosabban a befogadást vagyoni feltételekhez kötötték.¹⁵

A belső telepítésekkel és németek kitelepítésével egy időben, sőt már azt megelőzően az 1937. évi határok visszaállításának eredményeképpen jelentős számú magyar menekült érkezett a trianoni országterületre, legtöbbször még azt is átlépve nyugat felé. E menekült hullám legnépesebb csoportját a bukovinai székelyek alkották. A 18. században a Kárpáton túlra költözött népcsoportot 1941-ben a magyar kormány telepítette a Magyarországhoz visszakerült Bácskába, az első világháborús szerb önkéntesek (dobrovoljacok) által elhagyatott falvakba. 1944 őszén újból menekülniük kellett a visszatérő szerb partizánok elől. A magyar kormány által kinevezett telepítési felügyelő, Bodor György többnyire az egymással szomszédos Tolna és Bács-Bodrog megyei német falvakba telepítette le az évszázadokig Bukovinában élő magyarokat (mintegy háromezer család 14–15 000 fő). Bodor telepítő tevékenységét azonban számos kritika érte már a korabeli politikusok részéről is, mivel munkáját kellő körültekintés nélkül végezte, és nem egyszer önkényesen vette igénybe a német családok ingatlanjait telepítési célokra.¹⁶

A csehszlovák politikusok és gazdasági szakemberek szinte az egyezmény megkötésével egy időben (1946. január–március) lázas sietséggel írták össze a magyar nemzeti-ségű lakosság személyi és vagyoni adatait.¹⁷ Így előkészítve a lakosságcserét, családonként (gazdasági egységenként) vették számba a szlovákiai magyarságot. Elsősorban az ingatlan-tulajdonosok regisztrálására fordítottak nagy gondot. Kiemelten kezelték a ház és a legalább 5 kataszter hold földterülettel rendelkező családokat, illetve az ipari műhelyek, a kereskedelmi egységek tulajdonosait. A magyarországi toborzó gyűlések eredményeként jelentkező szlovákok ingatlan adatainak birtokában jelölték ki kötelező magyarországi áttelepítésre a felvidéki magyar családokat. (106 398 személy V. cikkely, 75 114 személyt

pedig a VIII. cikkely szerint). Az áttelepítésre kijelölt magyarok döntő többsége (mintegy négyötöde) a Pozsony, Galánta, Érsekújvár, Léva és Ipolyság által határolt Duna menti Alföld 1945-ig csaknem színmagyar településein élt.¹⁸ (E helyenként 45–50 km széles színmagyar vagy erősen magyar többségű területsáv az első bécsi döntés eredményeként 1938–1945 között visszatért az anyaországhoz.) A Szlovák Telepítési Hivatal (Osídlováci urád) szakértői az áttelepülésre jelentkezett magyarországi szlovákok képviselőinek bevonásával állították össze (a korábban már felmért szlovákiai magyar családok ingatlanvagyon adatainak birtokában) az ikresítési íveket. Kétségtelen, hogy a telepítési hivatal családok (gazdasági egységek) cseréjét készítette elő. A kitelepülésre jelentkező magyarországi szlovák családok egy része azonban még a magyarországi földreform végrehajtásának eredményeként sem volt alkalmas az ikresítésre, vagyis vagyontalan volt, illetve alig rendelkezett ingatlanvagyonnal, továbbá jelentős számban telepedtek át család nélküli, egyedülálló személyek. A legalább lakással, lakásbérlettel és negyed-fél lakóházzal (tanyával), 2–3 kataszter hold mezőgazdasági ingatlannal rendelkezőket vették fel az ikresítési ívek úgynevezett B. névjegyzékébe, míg kisvagyonú (1–2 kataszter hold föld, negyed-nyolcad házrész) családokat, és egyedülálló személyeket külön, úgynevezett "S" jelzésű névjegyzékben regisztrálták. Ezeknek a családoknak a befogadását korábban a csehszlovák állam egyoldalúan vállalta. Az ikresítési ívek esetében a Telepítési Hivatal szakemberei igyekeztek a magyarországihoz valamelyest hasonló természeti adottsággal rendelkező lakóhelyet kijelölni.¹⁹ Így többek között a három délkelet-alföldi toborzási körzet önkéntes kitelepülőit (Szarvas, Békéscsaba, Tótkomlós), amely magában foglalta Békés, Csanád megye egészét, valamint Csongrád és Jász-Nagykun-Szolnok megyék területének nagyobb részét, a Galántai, a Komáromi, az Érsekújvári és a Lévai telepítési körzettel kapcsolták össze. Bár Sarvas és környékének (Körösök vidéke) természeti adottságai, településföldrajzi viszonyai eltérnek a Garam-mente itt-ott már dombsági felszínétől, a kis- és középfalvak sűrű hálózatától.

1947. március végére csak a legfontosabb akadályok hárultak el a kétoldalú csere tényleges megkezdése előtt. A csehszlovák kormány 1947. február végén felfüggesztette a felvidéki magyar családok 1946 ősztől tartó, Csehszlovákia területére történő deportálását. Továbbá elfogadták a 26. számú vegyes bizottsági véghatározatot, amely az egyezmény szellemének megfelelően szabályozta az ingóságok szabad átvitelét. A magyar fél számára ugyanakkor a néhány kedvezőtlen kérdés rendezése még váratott magára. Legfontosabb teendőként mérsékelni kellett a Felvidékről áttelepítendő magyar és a Magyarországról önkéntesen távozni kívánó szlovák családok ingatlanvagyonai közötti szakadékot. A csehszlovák telepítési szervek szakemberei közismerten egy-egy településen belül a reszlovakizációnak ellenálló legmódosabb paraszti családokat jelölték ki kötelező magyarországi áttelepülésre, vették fel az ikresítési ívekre, míg a repatriálni szándékozó magyarországi szlovákok többsége a szegényebb rétegek közül került ki. A pozsonyi magyar meghatalmazott 1947. március végén kapta kézhez az első háromezer család (körülbelül tizenkétezer fő) kölcsönös áttelepítésére szóló csehszlovák javaslatot. Az ívek tüzetes átvizsgálása során azonban kiderült, hogy a szlovák fél 614 családdal többet kíván átköltöztetni, mint ahányat a megállapodásban rögzítettek. Az első szakaszban ugyanakkor átköltözésre kijelölt magyarországi szlovákokból 265 már Csehszlovákia területén tartózkodik, vagy áttelepülésük ellen a magyarok kifogást emeltek. A MÁK 1947 márciusában gyors ütemben kiépülő vidéki kirendeltségein keresztül szerzett újabb információkat az egyes községi-városi előjáróságoktól, hogy az adott helyen milyen telepítési lehetőségekkel (ház, föld, műhely) rendelkeznek. Külön összeírták az ideiglenes tartózkodásra alkalmas nagyobb épületeket (lakatanyákat, kollégiumokat). A visszaérkezett kérdőívek is meggyőzték a magyar telepítési szak-

embereket, hogy a felvidéki családok minimális életlehetőségeit csak újabb, elsősorban a magyarországi németek tulajdonában álló ingatlanok igénybevételével lehet biztosítani. A kitelepülni szándékozó szlovákok ingatlanvagyonra 1946. évi tavaszi összeírás óta egyre inkább "fogyatkozott".

A jelentkezők visszalépése, illetve a kitelepülés különböző akadályai és családokon belüli vagyoni viták miatt igen jelentősen, körülbelül harmadával csökkentették az ingatlan-alapot. A magyar kormány ezért kényszerhelyzetben, néhány nappal a csere megkezdése előtt kiadta a 4300/1947. M. E. számú rendeletét, amely a németek összeköltöztetésével próbálta megteremteni a telepítési földalapot. Mintegy hetvenezer kataszter hold mezőgazdasági területet tartalékolnak az érkező felvidéki családok számára.²⁰ Az összeköltöztetés azokat a német családokat érintette, akikre az 1945. évi rendelet vonatkozott, de kitelepítésük a németországi amerikai katonai hatóságok ellenállása miatt meghiúsult. 1947–1948-ban, már a felvidékiek megérkezése után – újabb, a korábbinál azonban kevesebb (mintegy ötvenezer) – magyarországi németet kényszerítettek az ország elhagyására. Az 12.200/1947. számú Korm. rendelet (amely 1947 őszén látott napvilágot) az 1941. évi népszámlálás szerinti német anyanyelvű, de magyar anyanyelvű polgárokat már nem említette a kitelepítésre ítélték között. Továbbá a bányászok és a lakóhelyük számára nélkülözhetetlen iparosok is szülőföldjükön maradhattak. Az összeköltöztetés és a részleges vagyonelkobzás azonban továbbra is sújtotta a hazai (népszámlálás szerinti) német ajkúakat.

A lakosságcsere tényleges megkezdése utáni hetekben látott napvilágot a "telepítési törvényként" ismert 5.300 M. E. számú rendelet, amely egyebek mellett a földreformhoz kapcsolódóan 15 kataszter holdban maximalizálta az egy-egy áttelepített család számára juttatható ingatlant. A rendelet továbbá fontos szerepet szánt az érintett településeken alakított telepítési bizottságoknak, amelyekben a helyi politikai pártok és érdekképviselők (UFOSZ, Paraszt-szövetség, szakszervezetek) mellett a felvidéki magyarok képviselői is helyet kaptak. E bizottságokra nem kisebb szerep hárult, mint a rendelkezésre álló ingatlanvagyon méltányos elosztása. 1947. április–1948. december között több mint tizenkétezer család (mintegy ötvenezer személy) érkezett a szervezett csere keretében a trianoni országterületre.²¹ A magyar és a szlovák telepítési szervek előzetes egyeztetés alapján (az ikresítési névjegyzékek felhasználásával) indították el és bonyolították le a cserét. Magyarországon április 9-én a Tótkomlói körzethez tartozó Pitvaroson és a Nyíregyházi körzetben (a várost övező bokortanyákon) kezdték meg ingóságok vagonírozását a kitelepülni szándékozók. Ezzel egy időben a Szlovákiában a Galántai körzet (Nagyfödemes, Nagymácséd) áttelepítésre kijelölt családjai, valamint Léva környékének magyar lakosai is csomagoltak.

Az első magyar, illetve szlovák telepéseket szállító szerelvény április 12-én lépte át az országhatárt. Május közepén a Szarvasi, május végén pedig a Békéscsabai körzet is bekapcsolódott a lakosságcserebe.²² A kondorosi szlovákokat a történelmi levegőjű Nagysallóra, a csabaiakat pedig Érsekújvárra és környékére költöztették. A kormánybiztosság a népességmozgás első heteiben szinte kizárólag csak a magyarországi németek ingatlanjait használta fel telepítési célokra. Mindössze Galánta és Érsekújvár környékéről irányítottak hat szerelvényt Nyíregyházára. A szlovákok visszahagyott javainak nagyobb arányú igénybevételére május végén és júniusban került sor. Az érsekújvári családokat Tótkomlóra, a gútaiakat pedig Pitvarosra, Kondorosra, Tótkomlóra, Mezőberénybe és Medgyesegyházára irányították. A békéscsabai szlovák családok "ikerpárjaként" szereplő perbeti és komáromszentpéteri magyar családokat kivétel nélkül a Dél-Dunántúlra irányították. 1947 nyarától folyamatos a német és szlovák ingatlanok betelepítése. Az ikresítési íveket csak a szlovák fél tudta hasznosítani: a távozó magyar családok annyi ingatlanlant hagytak vissza, hogy a szlovák családoknak jobb életfeltételeket biztosíthattak. Míg a magyarországi szlováklakta falvakban, városokban leg-

többször 3–4 távozó szerelvény után fogadhattak egy érkezőt. Tehát 20–22 felvidéki család minimális megélhetését sokszor 60–70 önkéntesen távozó szlovák család javaiból lehetett csak megteremteni. A pontos részletességgel felvett ingatlanvagyon-leltár alapján a szobi határátkelőhelyre érkező magyar családokat foglalkozásuk és vagyoni helyzetük alapján csoportosították, majd a rendelkezésre álló telephelyek egyikére irányították őket.²³ A kormánybiztosság telepítési osztályának munkatársai igyekeztek, hogy ugyanarról a felvidéki településről származó családokat egymás közelébe elhelyezzék. Szándékuk azonban sokszor nem valósulhatott meg. A már ismert okok miatt nem volt könnyű egy időpontban nagyobb számú megfelelő ingatlant találni sem a dunántúli falvakban, sem pedig az alföldi szlováklakta településeken.

1948-tól egyre több megoldhatatlan feladat hárult a hazai telepítési szakemberekre, megfogytak ugyanis a felhasználható telephelyek. Nehezítette az egy tömbben történő magyarországi elhelyezést, hogy voltak települések (Érsekújvár, Komárom, Udvard), ahol nem az egymás utáni napokban, hetekben, hanem több (egymástól távoli időpontban) történt meg a kijelölt családok átköltöztetése. Ezért a rokon családok egymás közelében történő letelepítése szinte megoldhatatlan feladatot jelentett. Érsekújvárból az első szerelvények még 1947. május végén indultak el Tótkomlós felé. Az újbóli átköltöztetésre azonban csak 1948 nyarán került sor. Ekkorra már Komlóson nem maradt ingatlan, így az újbárákat részben a Dunántúlra (Mór környéke, Tolna megye), részben pedig a Délkelet-Alföldre (Szarvas, Békéscsaba, Elek) irányították. A negyedieket ugyan egymáshoz közeli időpontban telepítették Magyarországra, egymáshoz közeli elhelyezésük azonban megoldhatatlannak bizonyult. Csanádtól Tolnáig, Baranyáig találtak új életlehetőséget az egykori negyedi családok (3. ábra).²⁴ (A negyediek "ikerpárjaiként" pedig a Csanád megyei Nagybánhegyes kitelepülő szlovákjai szerepeltek.) Az udvardi családok magyarországi szétszóródását minden valószínűséggel az okozta, hogy két időpontban történt meg az áttelepítés. Az 1947 decemberében Magyarországra érkezőket Szarvasra és környékére (Csabacsúd) irányították, ahonnan néhány héttel korábban költöztek el a szlovákok új (az ikresítési ívekben kijelölt) Garam-vidéki otthonaikba (Zselíz, Hölvény, Csata, Oroszka). Az 1948. március-áprilisban áttelepített udvardiak számára azonban csak a Dél-Dunántúlon talált házat, földet a kormánybiztosság. A földműves családok letelepítésekor a legnagyobb gondot az okozta, hogy egy-egy településen a rendelkezésre álló mezőgazdasági területhez nem találtak megfelelő számú lakó- és gazdasági épületet. Szarvas és Kondoros is (elsősorban az említett okok miatt) csak hatodannyi felvidéki családot fogadhatott, mint ahány szlovák család elköltözött onnan.

A legnehezebb feladatot azonban mégis a nem földműves foglalkozású családok elhelyezése jelentette. Lakást, lakóépületet még csak biztosítottak az iparosok, a kereskedők, az értelmiségiek számára, alkalmanként üzletet, műhelyt is. De a termelés (vállalkozás) beindításához szükséges tőkét már nem sikerült előteremteni az állami segélyből. A kormánybiztosság által nyújtott néhány száz forintos hitel vagy kölcsön csak legritkább esetben volt elég a korábban már (a szlovákiai nemzeti gondnokság által) nagyrészt kifosztott réteg gazdasági tevékenységének újraindításához. Számos, egykor igen jómódú, korábbi felvidéki lakóhelyén köztisztviselőként álló, nagy múltú iparos, kereskedő családok kilátástalanul és elkeseredetten sodródott a trianoni országterületen Békéscsabától Szombathelyig, vagy Nyíregyházától Pécsig a megélhetés és az egzisztencia megteremtése reményében. Legtöbbször az Észak-Dunántúlon vagy a főváros környékén találva végső menedéket. A kormánybiztosság, illetve a megyei földhivatalok éppen a családi, a rokoni kötelékek erősítése céljából lehetővé tették az úgynevezett telephelycseréket, vagyis az első magyarországi letelepítési helyről általában államköltségen az "új", kiválasztott ingatlanba költöztették a felvidéki családokat. (A "kedvezményt" azonban csak egyetlen egy alkalommal vehették igénybe.)

Az 1949. évi népszámlálás szerint az ország akkori népességének közel 3 százaléka (262 964 fő) élt 1938. március 1-jén a trianoni határokon kívül. Közülük legtöbben (102 741 fő) romániai és csehszlovákiai (90 668) illetőségűek voltak. Míg Jugoszlávia területén 34 514, Kárpátalján pedig 9 552 személynek volt a lakhelye. A népszámlálási adatokhoz hasonló számsorok állnak rendelkezésünkre a Csehszlovákiát 1945–1949 között elhagyó magyarok lélekszámát illetően is (3–4. táblázat).²⁵ A két számsor összevetésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a következőket. A népszámlálási adatokban szerepelnek azok a személyek is, akik 1938–1944 között mindenekelőtt az úgynevezett első bécsi döntés után visszakerült magyarlakta területsávból költöztek a trianoni országterületre, leginkább a fővárosba és környékére és az északi iparvidéki városaiba (Miskolc, Ózd). A háborút követő népszámlálás ugyanakkor már nem tartja számon azokat az egykori felvidékieket, akik 1945–1949 között a trianoni országterületen haltak meg, illetve időközben Nyugat-Európába vagy a tengerentúlra vándoroltak. Továbbá nem szerepelnek a kimutatásokban a hadifogolytáborokban vagy a háborús események következtében szülőföldjükön elhunyt azon felvidékiek sem, akiknek családjuk menekültként vagy áttelepítettként kényszerült Magyarországra költözni. A MÁK megyei bontásban csak a kétoldalú csere keretében letelepített családok számát adta meg, míg a lélekszámot nem közölte. 1947–1948-ban 12 548 család 50 507 személy érkezett a trianoni országterületre. (A családok száma alapján megközelítőleg meghatározható, hogy egy-egy megyébe hány személy érkezett. Egy-egy család átlagosan ugyanis négy személyből állt.)

Az önkéntesen kitelepülő szlovákok pontos számát sem ismerjük megyei bontásban, mivel a csehszlovák adatok itt is az úgynevezett toborzási körzet szerint állnak rendelkezésünkre, és honi kimutatások sem készültek el megyék szerint. A lakosságcsere keretében áttelepített felvidékiek döntő többsége a nyugat-szlovákiai régióból, a Pozsonytól Ipolyságig húzódó, 1945-ig csaknem színmagyar területsávból érkezett. Losonc-Rimaszombat vidékét, továbbá Kassa környékét kisebb mértékben érintette a kétoldalú csere. Menekültként azonban e térségből is legalább húszhuszonötezer többnyire őslakos magyar távozott.²⁶ A MÁK csak az 1947. évi adatokat összegezte, de az 1948. évi áttelepítési adatok sem módosultak lényegesen az áttelepített magyarok (régiók szerinti) lakóhelyét illetően.²⁷ Általában a távozni készülő szlovákok mintegy kétharmada élt ténylegesen az egyezmény nyújtotta lehetőséggel. (CSÁB körzetenként 35–80 százalék között változik az áttelepülők aránya. Észak-Magyarországról jelentős számban jelentkeztek csehszlovákiai átköltözésre, és költöztek is át ténylegesen. A kétoldalú csere keretében azonban alig telepítettek magyar családokat a térségbe. Jelentős számban írtak össze viszont olyan személyeket a térségben, akik 1938-ban Csehszlovákia területén éltek. A lakosságcserevel gyakorlatilag egy időben folyt a menekültként, elűzöttként (ingóságaik nélkül) érkező felvidékiek elhelyezése, akik a népszámlálási adatok szerint a szülőföldjükhöz közeli észak-magyarországi és észak-dunántúli megyékben, valamint a főváros környékén próbáltak új életet kezdeni.

Megfigyelhető, hogy a Délkelet-Alföldön és a Dél-Dunántúlon elhelyezett felvidéki családok egy része már az első években az Észak-Dunántúlra, illetve Budapestre és környékére költözött. A lakosságcsere lebonyolításnak mindvégig egyik megoldatlan központi kérdése maradt a kicserélendő (kicserélt) népesség eltérő vagyoni helyzete. A csere megindulása után a tárgyalások eredményét a felek (1947. június elején) a pöstyéni jegyzőkönyvben rögzítették. A csehszlovák delegáció vállalta, hogy az áttelepítendő magyarok társadalmi és vagyoni összetétele igazodik az 1930. évi csehszlovák népszámlálás kimutatásaihoz. Így egyebek mellett a Magyarországra érkező családok 67,6 százaléka földműves, 14,5 százaléka iparos, 3,4 százaléka kereskedő, 3,1 százaléka értelmiségi, míg 10,6 százaléka egyéb foglalkozásúnak kellett volna lennie. Az átlagosan egy (földműves) áttelepülőre, illetve egy család-

tagra jutó mezőgazdasági ingatlan területe pedig nem érhetne volna el a 2,37 kataszter holdat (1,4 hektár). Az 1949. évi kimutatók szerint azonban a csehszlovák telepítési hatóságok nem tartották magukat a pöstyéni megállapodáshoz. A kétoldalú csere keretében ugyanis a trianoni országterületre érkező családoknak 79,7 százaléka volt földműves, és az általuk visszahagyott ingatlan nagysága személyenként meghaladta a 3 kataszter holdat (3,16 kataszter hold, illetve 1,8 hektár). A Csehszlovákiából áttelepített magyar családok szülőföldjükön százhatvanezer kataszter holdnyi mezőgazdasági területet birtokoltak, míg a Magyarországról önként elköltöző szlovákok csak 31 000 kataszter holddal rendelkeztek. (A távozók mezőgazdasági ingatlanjainak nagyobbik feléhez (16 000 kataszter holdhoz) a magyarországi földreform során jutottak.)²⁸

A rendszerváltást követő években (1992–1996) a hazai törvényhozás igyekezett legalább részlegesen orvosolni azokat a károkat, amelyeket a magyar állam vagy más állam 1939–1989 között okozott a jelenlegi és az egykori magyar állampolgároknak. A vagyoni (tulajdoni) károk mellett számba vették a személyi szabadság megsértéséből (deportálás, hadifogság, politikai okokból történő elítélés stb.) eredő veszteségeket is. Az egykori felvidéki magyarok és leszármazottaik joggal reménykedtek, hogy e folyamat eredményeként rájuk is kiterjesztik a kárpótlási törvények hatályát, vagy pedig egy új törvény keretében kapnak részleges kárpótlást. A magyar állam ugyanis 1949 júliusában az úgynevezett csorbatói egyezményben néhány jelentéktelen (a vegyes bizottsági véghatározatokhoz kapcsolódó) követeléstől eltekintve állampolgárai (az érintettek) nevében lemondott minden további követelésről. Bár az elmúlt években elvi szinten a politikusok részéről is megfogalmazódott az igény az említett kérdés rendezésére, a felvidékiek kárpótlása azonban még jelképesen sem történt meg, és e téren sajnos változás már aligha várható.

1. táblázat

A kitelepülésre jelentkezett magyarországi szlovákok fontosabb ingatlanvagyon adatai térségeként

Hiba! A könyvjelző nem létezik. Ország rész	A szlovák anyanyelvűek	A kitelepülésre jelentkezettek	A kitelepülésre jelentkezők			
	lélekszáma		Saját mg-i ingatlana (kh)	Juttatott mg-i ingatlana (kh)	Saját tulajdonú ház, tanya (db)	Lakásbérlet (db)
I. Észak-Dunántúl	7 146	10 299	4 109	967	985	1 952
II. Dél-Dunántúl	347	873	128	125	29	242
III. Budapest-Pest megye	13 575	22 034	4 312	2 474	1 646	4 033
IV. Észak-Magyarország	5 930	18 830	7 150	2 214	1 767	3 926
V. Délkelet-Alföld	47 586	34 508	12 981	10 680	4 420	4 824
VI. Alföld többi része	1 336	7 701	5 183	1 669	750	590
Magyarország összesen	75 920	93 615 ¹	33 853 ²	18 129 ³	9 597 ⁴	15 567 ⁵

¹Más források szerint meghaladta a 95 ezret; ² A saját tulajdonú ingatlanból 9 122 kh a MÁK szerint kifogás alá esik;

³A juttatott ingatlanból a MÁK szerint 4 188 kh kifogásolás alá esik; ⁴ Saját és juttatott házak, tanyák együtt;

⁵ Csak lakásbérlet.

2. táblázat

A magyarországi németek lélekszáma térségeként

Ország rész	Német anyanyelvűek	Német nemzetiségűek	1946-ban kitelepítettek
	Lélekszáma		
I. Észak-Dunántúl	127 403	79 938	44 598
II. Dél-Dunántúl	182 598	132 555	15 232
III. Budapest-Pest megye	114 965	54 309	41 303
IV. Észak-Magyarország	5 513	2 338	
V. Délkelet-Alföld	12 627	9 603	6 485
VI. Alföld többi része	33 951	25 216	9 227
Magyarország összesen	477 057	303 959	116 845

3. táblázat

A lakosságcsere mérlege

Időszak	Csehszlovákia területéről érkező magyarok	Magyarországról kitelepülő szlovákok
	Lélekszáma	
1946.01.01–12. 31.		8 630
1947.01.01–12. 31.	31 184	29 066
1948 tavasza	7 793	5 482
1948 ősze	11 501	7 665
1949	213	
A lakosságcsere összesen	50 691	50 843
A cserekvótába beszámítottak	26 925	9 414
A cserekvótába nem számítottak	10 000 [*]	
Összesen	86 616	60 257

^{*} 1945 és 1949 között az újjáalakuló Csehszlovákia területéről közel 40 ezer őslakos magyar menekült a trianoni országterületre. Az úgynevezett cserekvótába azonban a csehszlovák fél tiltakozása miatt mintegy 10 ezer személyt nem számíthattak be.

4. táblázat.

A Magyarországra áttelepített felvidéki családok (személyek) megoszlása korábbi lakóhelyük szerint 1947. április 12 – december 31.

Járás	Az áttelepített		Az áttelepítés által érintett települések száma
	családok száma	személyek száma	
Dunaszerdahelyi	137	591	11
Érsekújvári	232	899	5
Galántai	1 587	7 070	20
Komáromi	692	2 784	9
Lévai	573	2 043	16
Malackai	1	5	1
Ógyallai	1 011	4 550	11
Párkányi	4	13	4
Pozsonyi	236	850	3
Somorjai	428	2 026	23
Vágsellyei	1 170	4 547	8
Verebélyi	2	10	2
Zselízi	1 089	4 204	20
Nyugat-Szlovákia összesen	7 162	29 592	133
Feledi	93	308	9
Ipolysági	4	15	3
Losonci	10	31	1
Rimaszombati	81	280	4
Rozsnyói	13	51	2
Tornaljai	149	576	10
Közép-Szlovákia összesen	350	1 261	29
Kassai	90	268	1
Királyhelmei	5	24	1
Nagykaposi	1	3	1
Kelet-Szlovákia összesen	96	295	3
Szlovákia összesen	7 608	31 148	165

¹ A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (MÁK) működésére, szervezeti felépítésére vonatkozóan: *A Magyar Állam Szervei 1944–1950.* I. k., 168–172., *A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok.* 12–19., Békés Megyei Levéltár (BML) Boross Zoltán iratai 308/1976 gyj., Bobák, Ján 1982. 73–74., BML MÁK XXIV. 1/8. 3369/47., Szabó Károly 1981., II. k., 42–54. adatainak felhasználásával. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság (MÁK) a fővárosi központtal együtt 16 kirendeltséget hozott létre. (Miskolc, Nyíregyháza, Békéscsaba, Tótkomlós, Kecskemét, Eger, Balassagyarmat, Budapest, Baja, Szekszárd, Székesfehérvár, Komárom, Győr, Sopron, Kaposvár, Pécs, illetve a lakosságcsere megkezdésekor szobi határátkelőhelyen. (Szabó Károly 1981., 44–46.) A MÁK dunántúli működéséről: Cseresnyés Ferenc: A szlovákiai magyarokat fogadó szervek telepítő tevékenysége Baranyában (1947–1948). In *Baranya Megyei Levéltári Évkönyv.* Pécs, 1982., 595–614.

² A teljesség igénye nélkül néhány kötet, illetve tanulmány a második világháborút követő népességmozgásokról. Komanovics József: A népi demokratikus forradalom és telepítés Baranya megyében 1945 és 1945 között. (In *Tanulmányok a Dél-Dunántúl történetéből 1944–1948.* Pécs, 1969.), Komanovics József: Szlovákiai magyarok betelepítése Baranyába 1947–1948-ban. (In *Agrártörténeti Szemle,* 1970.), Dankó Imre: Szlovákiai magyarok a Délkelet-Dunántúlon. (In *PAB Évkönyv,* Pécs, 1982.), Albert Gábor: *Emelt fővel.* Budapest, Szépirodalmi, 1983., Füzes Miklós: *Forgószél. Be- és kitelepítések a Délkelet-Dunántúlon 1944–1948 között.* Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1990., Szita László–Szóts Zoltán (szerk.): *Völgyesség két évszázada.* (1990. október 20–21-ei bonyhádi történetiszkonferencia előadásai). Bonyhád, 1991., Tóth Ágnes: *Telepítések Magyarországon 1945–1948.* Kecskemét, 1993.

³ A lakosságcsere lebonyolítása időszakában, 1946 júniusa és 1949 júniusa között 68 véghatározatot hoztak, amelyeket Magyarországon a *Magyar Közlönyben* jelentettek meg. A véghatározatok gyűjteménye: *A magyar–csehszlovák lakosságcsereére vonatkozó jogszabályok.* A Magyar Meghatalmazotti Hivatal kiadása, Nové Zámky, 1948.

- ⁴ A lakosságcsere megkötésének diplomáciai vonatkozásairól: Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Budapest, Kossuth, A felvidéki magyarság második világháború utáni kálváriájának feldolgozása: Szabó Károly és munkatársai: *A magyar-csehszlovák lakosságcsere története*. I–III. k. Kézirat Országos Széchényi Könyvtár, Janics Kálmán: *A bontalanság évei*. München, 1979; Vigh Károly: *A szlovákai magyarság sorsa*. Budapest, Bereményi, 1993.
- ⁵ A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság (CSÁB) 18 körzetközpontja: Budapest, Pilis, Aszód, Kiskőrös, Esztergom, Bánhida, Felsőpetény, Balassagyarmat, Salgótarján, Miskolc, Forró, Sátoraljaújhely, Nyíregyháza, Szarvas, Békéscsaba, Tótkomlós, Gyöngyös, Pécs. Bobák, Ján Výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom (1946–1948). In *Slováci v zahraničí*, 8. Martin, 1982.
- ⁶ Vigh Károly i. m. 134–137.
- ⁷ Új Magyar Központi Levéltár (ÚMKL)-MÁK XIX-A-15-d 117/d.
- ⁸ Szabó Károly 1981., III. k., 410–412. és ÚMKL MÁK XIX-A-15-d 119/d.
- ⁹ Dér László-Szabó Ferenc (szerk.): *Békés megye 1944–45-ben*. Békéscsaba, 1975.
- ¹⁰ ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d 117/d. Kimutatások...
- ¹¹ A magyarországi földreform végrehajtásához kapcsolódó néhány fontosabb szakirodalom: M. Somlyai Magda-Jenei Károly-Szabó Ferenc-Hársfalvi Péter (szerk.): *Földreform 1945*. Tanulmány és dokumentumgyűjtemény. Budapest, Kossuth, 1965., Szabó István: *Agrárforradalom a Viharsarokban 1945–1947*. Budapest, Akadémiai, 1976., Donáth Ferenc: *Reform és forradalom*. Budapest, Akadémiai, 1977., Balogh Sándor-Pölöskei Ferenc (szerk.): *Agrárpolitika és agrárátalakulás Magyarországon 1944–1962*. Budapest, Akadémiai, 1979.
- ¹² A magyarországi németek második világháború utáni történetének néhány jelentős feldolgozása: Fehér István: *A magyarországi németek kitelepítése 1945–1950*. Budapest, Akadémiai, 1988., Zielbauer György: *Adatok és tények a magyarországi németesség történetéből 1945–1949*. Budapest, Akadémiai, 1989., Tilkovszky Lóránt: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből 1919–1989*. Budapest, Kossuth, 1989., Zielbauer György: *A magyarországi németesség nehéz évtizede (1945–1955)*. Szombathely, 1990., Füzes Miklós i. m. A honi németek kitelepítésének németországi visszhangjáról: Paul Ginder: Legendák a svábok kitelepítéséről. *Magyar Hírlap*, 1995. február 15., Paul Ginder: Das Ungeheuer aus dem Potsdamer Nest. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 19. júni 1997.
- ¹³ Földesi Margit: A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) Magyarországon 1945–1947. Budapest, Ikva, 1995.
- ¹⁴ Fehér István i. m. 114. és Zielbauer György (1990) i. m. 97–103.
- ¹⁵ Fehér István i. m. 117–119.
- ¹⁶ Tóth Ágnes i. m. 65–66.
- ¹⁷ Angyal Béla: *Gúta 1945–1949*. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1997. 25–27.
- ¹⁸ Kugler József: *Adatok és tények a magyar csehszlovák lakosságcsereéről*. Békéscsaba, Alföldi Társadalom, 1991.
- ¹⁹ Vadkerty Katalin: A csehszlovák–magyar lakosságcsere korabeli hivatalos szlovák értékelése. *Régió*, 4. évf., 1993., 3. szám, 119–139.
- ²⁰ Szabó Károly i. m. 1981., III. k., 7.
- ²¹ ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d 99/d.
- ²² ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d 99/d.
- ²³ BML-MÁK XXIV. MÁK 1/8. Telephelyek osztályozása (MÁK körlevél dátum nélkül).
- ²⁴ ÚMKL-MÁK XIX-A-15-d.
- ²⁵ Szabó Károly 1988. 62; Szabó károly 1981. i. m. 410–413; ÚMKL-MÁK-XIX-15-d 117/d., Az 1949. évi Népszámlálás III. k. 333.
- ²⁶ Boross Zoltán egykori rimaszombati körzeti megbízott visszaemlékezése szerint a csehszlovák hatóságok csak Losonc, Rimaszombat, Feled, Tornalja, Rozsnyó városokból és környékekről mintegy tízezer magyart kényszerítettek (többnyire húsz kilós csomaggal) szülőföldjének elhagyására, míg a kétoldalú csere keretében ingóságokkal együtt átteleplők száma alig haladta meg a kétezret.
- ²⁷ ÚMKL-MÁK-XIX-A-15-d 97/d; *Új Otthon*, 1948. február 7.
- ²⁸ Az úgynevezett pöstényi jegyzőkönyvről és a jegyzőkönyv hazai kritikájáról Szabó Károly i. m. 70–128.

Kitelepítés, lakosságcsere és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság

Tanulmányomban két olyan tényezővel foglalkozom, amelyek erőteljesen befolyásolták a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény létrejöttét, annak milyenségét és lebonyolítását is: nevezetesen a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) tevékenységével, s ezzel szoros összefüggésben a németek Magyarországról való kitelepítésével.

A problémakört elemezve öt kérdésre kerestem a választ. Mennyiben felelős a magyar kormány, s mennyiben a nagyhatalmak, illetőleg annak letéteményese, a SZEB a németeknek Magyarországról való kitelepítéséért? Milyen összefüggés van a német kitelepítés és a csehszlovák–magyar lakosságcsere között? Milyen szerepe volt a Magyarországon működő Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a lakosságcsereben? A SZEB-en belül az egyes nagyhatalmak milyen álláspontot képviseltek, hogyan politizáltak e kérdéskörrel kapcsolatban Magyarországon? A Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül a szlovák kormányhoz eljutatott több mint 180 jegyzék alapján melyek voltak azok a kulcsproblémák, amelyek a szlovákiai magyarságot érintették?

Az első kérdésre adandó válaszról, a felelősségről alapvetően tudnunk kellene, hogy mennyire volt Magyarország az adott időszakban szuverenitásának birtokában. 1945. január 20-tól, a magyar fegyverszüneti szerződés aláírásától, 1947. szeptember 15-ig, addig a pillanatig, amíg békeszerződésünket a nagyhatalmak Párizsban letétbe nem helyezték, a magyar szuverenitást erősen korlátozták. Szuverenitásunk legfőbb korlátozója, s a szuverenitás-hiány kezelője a Szövetséges Ellenőrző Bizottság volt.

Szövetséges Ellenőrző Bizottságot vagy Tanácsot (Németországban) valamennyi, a második világháborúban vesztes országban létrehozta a győztesek. Magyarországon az 1945. január 20-án megkötött fegyverszüneti szerződés 18. pontja értelmében működött ez a testület. Felépítését, jogait, a tagok egymás közti viszonyait később alapszabályzatban is rögzítették.¹

Magyarországon a három nagy győztes – a Szovjetunió, az USA és Nagy-Britannia – mellett elsődlegesen a jóvátételi kötelezettségünk miatt külön missziót tarthatott fenn a győztesnek minősített Csehszlovákia² és Jugoszlávia is.

A Szövetséges Ellenőrző Bizottság mind bel-, mind külpolitikai kérdésekben "tanácsokat", politikai direktívákat, utasításokat adhatott – és adott is! – a magyar kormánynak.

Ezt jelentette, hogy a SZEB akarata ellenére – még ha az ellentétes volt is a magyar érdekekkel és szándékkal – a magyar kormány semmilyen lényeges döntést nem hozhatott ebben az időszakban.

A németek kitelepítése is nagyhatalmi kezdeményezésre indult meg a potsdami³ döntés után. Itt emelték törvényerőre a kollektív felelősség elvét. Kimondták: "A szövetséges hadseregek megszállják egész Németországot és a német nép bűnhődik szörnyű bűneiért, amelyeket azoknak a vezetése alatt követett el, akiknek a sikerek idején nyíltan helyeselt és vakon engedelmeskedett."⁴ A büntetés leghatékonyabb formáját pedig a "kitelepítés"-ben találták meg. Az Amerikai Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió megegyezett abban, hogy: "A három kormány minden vonatkozásban megvizsgálva a kérdést elismeri, hogy Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon maradt német lakosoknak vagy egy részének Németországba történő áttelepítésére vonatkozóan intézkedéseket kell foganatosítani."⁵ A németek kitelepítését a potsdami konferencia a csehszlovák és a lengyel kormányokra, Magyarországon pedig a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra bízta.

Ami önmagában "természetes", hiszen a besorolás szerint az újonnan létrehívott Csehszlovákia és – az 1939. szeptember 17-i szovjet–német határmegállapító egyezmény utójátéka-ként nyugatra tolt – Lengyelország a győztes, míg Magyarország a vesztes oldalra került. Eszerint Magyarországon a németiség ügyét nem egy szuverén kormány, hanem a Szövetségi Ellenőrző Bizottság intézte.

Potsdamban a vesztes országok közül a németek kitelepítésével kapcsolatban csak Magyarországot említették meg; sem Románia, sem Bulgária, sem Finnország neve nem szerepel a dokumentumokban, noha ezekben az országokban is éltek német nemzetiségűek. Ez lehetne talán az első kapcsolódási pontunk a lakosságcseréhez, illetve a magyarok eltávolításához a Felvidékről, hiszen igen elterjedt az a nézet, hogy ezzel már a felvidéki magyarok helyét kívánták előkészíteni az anyaországban.

Fel kell tennünk azt a kérdést is – hisz főleg visszaemlékezésekben⁶ élénk vita folyik ezzel kapcsolatban –, hogy a potsdami határozatok csupán lehetőséget adtak Magyarországnak a németek kitelepítésére, de nem tették azt kötelezővé, avagy ez utasítást jelentett a kitelepítésre.

A levéltári források arról győzték meg, hogy a nagyhatalmak – s mindenekelőtt a Szovjetunió⁷ – határozottan kívánták a németek kitelepítését Magyarországról. Miklós Béla, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke 1945. augusztus 9-i feljegyzéseiben a következőket írja: "Szvirodov altábornagy a következőket hozta tudomásomra: A Marsall úr Moszkvából közölte, hogy 400–450 svábot kell Magyarországról áttelepíteni. Az altábornagy úr kéri a magyar kormányt, hogy 2–3 napon belül mutasson be nekik egy munkatervet, amely a kitelepítés kérdésével foglalkozik [...] Megjegyzi még az altábornagy úr, hogy a SZEB fenntartja magának azt a jogot, hogy segítségére legyen a magyar kormányoknak az esetleges hibák kiküszöbölésére nézve, minthogy az a felfogása, hogy a kitelepítés az egész magyar nemzet érdekében áll és a magyar demokrácia fejlődésének ügyét segíti elő [...] A szovjet kormánynak tudomása van arról, hogy a magyarországi svábok jelentős része egyenesen ellentámadásba ment a demokrácia ellen, s hogy a lakosság egy része bújtatja a svábokat, és mindenképpen kezükre játszik. Épp ezért kéri, hogy a kormány a [...] kifejtett álláspont szerint erélyesen nyúljon a kérdéshez."⁸

El kell azonban azt is ismerni, hogy a magyar kormány s annak több tisztségviselője és felelős pártpolitikusok is többször elutasították a kollektív felelősség elvét. Nem feleldhető azonban, hogy voltak olyanok is, akik ellenkezőképpen cselekedtek.⁹ Az 1945. december 29-én kihirdetett 12.330/1945. számú rendelet mégis a kollektív felelősség elvére helyezkedik, amikor kimondja: "Németországba áttelepülni köteles az a magyar állampolgár, aki a legutóbbi népszámlálás, összeírás alkalmával német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, vagy magyarosított nevét német hangzásúra változtatta vissza, továbbá, aki a Volksbundnak vagy valamely fegyveres német alakulatnak tagja volt."¹⁰

Ez akkor is tény, ha még ezen rendelet bevezetőjében is a magyar kormány a SZEB utasítására hivatkozik, s akkor is, ha ez a kormány – mint már említettem – szuverenitásában csaknem végzetesen korlátozva volt. A magyar kormányt erre a lépésre egyrészt kétségtelenül a nagyhatalmi SZEB nyomás kényszerítette, másrészt kénytelen volt belátni: a felvidéki magyarokat vagy egy részüket mindenképpen be kell fogadnia, s ehhez lakóterületet kell számukra teremtenie.

A Szövetségi Ellenőrző Bizottság nagyhatalmai megállapodtak a németek kitelepítéséről Magyarországról s számtalan SZEB-ülésen tárgyaltak erről.¹¹ A megállapodás ellenére – s annak ellenére, hogy a nyugatiak semmit sem tettek, hogy ezt megakadályozzák – elvileg, szófordulataikban, rabulisztikájukban elutasítják a kollektív felelősség elvét. Erre utal Szalai Sándornak 1946. január 4-én Bán Antalhoz és Szakasits Árpádhoz eljuttatott

feljegyzése arról a beszélgetésről, amelyet Merillel, az egyik amerikai SZEK-tisztviselővel folytatott: "Merill mai látogatásom során, nyilván utasításra a következőket közölte velem:

1. A sváb rendelettel szemben a legsúlyosabb aggályaink vannak. A kollektív felelősségre vonást ők a szlovákiai magyarokkal szemben ellenezték, aminthogy ellenzik az egész világon minden vonatkozásban, és a magyar politika éppen ebben a kérdésben, amelyben az amerikai állásfoglalás oly előnyös volt számára, most szembehelyezkedett a morálisan egyedül lehetséges állásfoglalással.

2. Ezután Merill a következő meglepő kérdést tette fel: látok-e valami összefüggést aközött, hogy december 2-tól december 6-ig Gyöngyösi Prágában tárgyalt, és aközött, hogy [...] keresztül ment a svábok tömeges kitelepítése Magyarországról s a kollektív felelősségre vonás."¹²

Az amerikai SZEK-tag azt is érzékeltette Szalaival, jónak látnák, ha bizonyos pontokon a morálnak is engedve módosítanának a rendeleten (ilyen módosítások a későbbiekben valóban történtek), elsősorban különbséget téve aközött, akik német anyanyelvűnek, de magyar nemzetiségűnek vallották magukat, vagy akik kényszer hatására léptek be valamely német fegyveres testületbe.¹³ Erkölcsei alapon el kell fogadnunk ezt a kritikát, történészként azonban úgy vélem, helytállóbb lett volna, ha az USA a német kitelepítés ellen a megfelelő fórumon nagyhatalmi súlyával lép fel, s nem egy vesztes ország politikuskát okítja ki.

A magyarországi németek kitelepítésével megbízott Népgondozó Hivatal 1945. december 1-jétől fogott hozzá a telepítések előkészítéséhez és lebonyolításához. A SZEK utasítása szerint 1946. augusztus 1-jéig kellett volna a németeket kitelepíteni. Ez azt jelentette, hogy havonta huszonöteztől-hetvenötezerig, vagyis összesen mintegy négyszázötvenezer németnek kellett volna elhagynia az országot.¹⁴

A kitelepülőket Soprontól Elekig 21 táborban kívánták összegyűjteni a vasúti állomásokhoz közel eső községekben, nagyobb településeken. Az első csoport 1946 januárjában indulhatott el Budaörsről Németország amerikai megszállási övezetébe, s az eredetileg tervezett huszonötezer fővel szemben csupán 3 866 személy ment el a hónap folyamán.

1946. április-májusától az USA SZEK missziója, diplomáciai képviselője, illetőleg a németországi amerikai hatóságok fokozódó nyomást gyakoroltak a magyar kormányzatszervekre a kitelepítések ütemének lassítására és a kitelepítendőek számának csökkentésére. 1946 tavaszán már teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy augusztus közepéig, vagyis a SZEK által megjelölt időpontig a magyarországi németek kitelepítését nem lehet lebonyolítani, holott a kitelepítendőek közül már sokakat táborba gyűjtöttek, házukat, földjüket elvették.

1946. május végétől 1946 novemberéig gyakorlatilag szüneteltek a kitelepítések. Ennek az volt az oka, hogy az amerikai hatóságok újabb – zömmel anyagi és technikai – feltételekhez kötötték a kitelepítést. Így például a 20 évesnél idősebb személyeket 500, a fiatalabbakat pedig 300 márkával kellett útra bocsátani, ezenkívül a magyar kormánynak az előírt ruházattal, s megfelelő élelmiszerrel is el kellett látnia őket.¹⁵ Ezeket az előírásokat azonban a magyar kormány teljesíteni nem tudta. Ezért a magyar Külügyminisztérium és az USA németországi katonai kormányzatának megbízottai 1946. szeptember 1-jén külön rögzítették a kitelepítések további végrehajtásának feltételeit.

1946 januárjától a Népgondozó Hivatal adatai szerint 135 655 német nemzetiségű személy települt át Magyarországról az USA németországi megszállási övezetébe. A hivatalos német források 170 000 személyről tesznek említést, ebből azonban húszezer személy a menekültek, illetőleg a "kimentettek" kategóriájában szerepel.

1947 tavaszától a német nemzetiségű lakosság újabb kitelepítési hullámára került sor, de most már Németországnak a szovjet megszállási övezetébe. Balogh Sándor szerint a "folytatólagos telepítésekkel létszámuk megközelítette az 50 000-et."¹⁶

A következő kérdéskör, amivel foglalkozni kívánok, hogy milyen szerepe volt a SZEB-nek a csehszlovák–magyar lakosságcsereben, illetve hogy a SZEB-en belül a nagyhatalmak milyen álláspontot képviseltek.

Az orosz levéltári iratokban a németek és a magyarok együtt szerepelnek mint fasiszta nemzetek, akik felelősek a második világháború bűneiért.¹⁷ A Szovjetunió támogatta azt a csehszlovák elgondolást is, hogy a háború utáni újrarendezésnél létre kell jönnie a csehek és szlovákok szláv államának, amelyben nincs helyük a németeknek és a magyaroknak.¹⁸ Úgy ítélte meg, ezeket a népcsoportokat ki lehet telepíteni Csehszlovákiából. A nyugati nagyhatalmak – mindenekelőtt az Egyesült Államok – azonban külön kezelték a németek és a magyarok felelősségét, s nem járultak hozzá ahhoz sem, hogy a Felvidékről a csehszlovákok önhatalmúlag közel hétszázezer magyart kitelepítsenek. Ez dokumentálható a potsdami határozatokban is.

1945 januárjában juttatta el Csehszlovákia vezetőihez az USA azt a memorandumot, amelyben világosan megfogalmazza a véleményét: "Ami a magyaroknak a Csehszlovák Köztársaság területéről való kiutasítását illeti []. Ennek a kérdésnek a megoldására vonatkozólag számolni kell nem csupán Csehszlovákia szükségleteivel kell számolni, hanem ezenkívül bizonyos – jövőbeli békére és Európa jövődő biztonságára vonatkozó – általános megfontolásokkal is [] Egy nemzet sem kezdhet hozzá nagyobb lakosságcsoportok áttelepítésének végrehajtásához."¹⁹

Potsdamban végül az erőteljes nyugati tiltakozás meghiúsította a magyarok kitelepítését Csehszlovákiából. Ennél erőteljesebb konfrontációra azonban a Nyugat Magyarországra érdeklődésben nem vállalkozott. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia is elfogadhatónak tartotta azt a csehszlovák igényt, hogy bizonyos számú magyart áttelepítsenek a Felvidékről egy lakosságcsere-egyezmény keretében.

A magyar külügyminiszter három olyan jegyzéket juttatott el a lakosságcsere-egyezmény megkötése előtt²⁰ a Magyarországon működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság misszióinak képviselőihez – Szviridovhoz, Schoenfeldhez és Gascoigne-hoz az elsőt 1945. szeptember 14-én, a másodikat november 23-án, a harmadikat december 14-én –, amelyekben feltárta a felvidéki magyarok helyzetét. November 23-án a következőket írta: "Csehszlovákiában a természetjogban gyökerező legegyszerűbb emberi jogokat is megtagadják a magyaroktól és úgyszólván a fizikai lét biztosításához szükséges eszközöktől is megfosztják őket. Ilyen kormány szintű intézkedésre – a náci Németországnak a zsidókkal való bánásmódjától eltekintve – nem volt példa a civilizált népek történetében."²¹ A harmadik, december 19-i jegyzékében Gyöngyösi egyrészt vázolta a felvidéki magyarok üldöztetését, másrészt kérte egy a nagyhatalmak képviselőiből álló nemzetközi bizottság felállítását, amely egyrészt megvizsgálná a csehszlovák és a magyar álláspont közötti vitás kérdéseket, ellenőrizné az esetleges lakosságcserét. Azt is kérte továbbá a magyar külügyminiszter, hogy Szlovákia a magyarlakta területeit az embertelen bánásmód kiküszöbölése érdekében helyezze nemzetközi ellenőrzés alá, illetve, hogy a nagyhatalmak támogassanak egy olyan határkiigazítást, melynek keretében a háborús magatartásért felelős Szlovákia visszaadna olyan területeket Magyarországnak, ahol a magyar nemzetiségűek többséget alkotnak.

Ezen három beadványra az orosz misszió – eddigi ismereteik szerint – egyáltalán nem válaszolt, az amerikai és az angol misszió pedig lényegében elutasította a magyar kérést, s azt tanácsolta, hogy Magyarország tárgyaljon a csehszlovákokkal. Arthur Schoefeld a három jegyzékre egy alig fél oldalas levélben, 1946. február 9-én a következőket válaszolta: "1. A jelen körülmények között az USA kormánya nem tartja megvalósíthatónak egy nemzetközi bizottság megalakítását a magyar kisebbségi kérdés megvizsgálásához vagy bármely lakosságcsere ellenőrzésére. 2. Az USA kormánya nem támogatja Szlovákia

magyarlakta területeinek nemzetközi ellenőrzés alá helyezésére irányuló kérést. 3. Az USA kormánya el fogja ismerni és támogatni fog egy olyan emberséges megoldást, amelyben Magyarország és Csehszlovákia kormányai szabadon egyeztek meg egymás közt.²²

A Magyarországi Brit Politikai Misszió nevében Mitchell Corse helyettes politikai megbízott válaszolt, hosszabban és udvariasabban, de a lényeget tekintve ugyanazt fogalmazta meg: "Őfelsége kormánya – olvasható a jegyzékben – nem akar részt venni semmilyen, a csehszlovák magyar kisebbség kérdéseit vizsgáló, vagy a csehszlovák–magyar lakosságcserét a magyar kormány által javasolt módon ellenőrző nemzetközi bizottságban. Őfelsége kormányának az a véleménye, hogy ezt a kérdést bilaterális alapon a két érdekelt kormánynak kell elintéznie. Továbbá Őfelsége kormánya nem hajlandó a csehszlovák kormánnyt bármely Magyarország javára történő határkiigazításra rábírní, bár nem tagadná meg elismerését bármely oly módosítástól, amelyben a két érdekelt állam egymás közt szabadon megegyezik."²³

Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy az angolszász hatalmakra Magyarország nem számíthatott érdekei érvényesítésében. Viszont a kétoldalú tárgyalásokhoz nem két egyenrangú fél társult, hanem a vesztes Magyarország és – Szlovákia második világháborús szerepvállalásával nem törődve – a győztesnek minősített Csehszlovákia. Ráadásul Csehszlovákiát, ezt a többségében szlávok lakta országot a térségbe az új rendező elveket diktáló szláv nagyhatalom, a Szovjetunió is támogatta. Ennek megfelelően a csehszlovák–magyar tárgyalásokat ellenséges hangulat uralta, s ezt az angolszász hatalmak is pontosan tudták. De mivel nem állt érdekükben, nem konfrontálódtak a Szovjetunióval Magyarország miatt.

Azt, hogy a feleket mennyire nem tekinthetjük egyenrangúaknak, protokollnak álcázott apróságokból is lemérhetjük. A decemberi prágai tárgyalások után az eszmecsere folytatására Budapestre invitálta Clementis Gyöngyösi külügyminiszter. Dalibor Krno, a SZEBC csehszlovák missziójának politikai megbízottja azonban kormánya nevében újra Gyöngyösit utaztatta Prágába: "A csehszlovák kormány fontosnak véli, hogy a tárgyalások folytatásánál, már a személyi kontinuitás érdekében is dr. Vladimír Clementis úr által képviseltesse magát. Mivel azonban sajnos, az elmúlt napokban Clementis úr igen súlyos betegségen – kétoldalú tüdőgyulladás – esett át, és orvosai nem engedik meg, hogy belátható időn belül a kedvezőtlen időjárásban utazzon a kormány nevében, indítványozom, hogy a tárgyalások Prágában folytatódjanak."²⁴

Végül vessünk egy pillantást arra a 184 jegyzékre, melyet a magyar kormány írt a SZEBC-hez.²⁵ A történeti köztudatban hibásan szerepel az, hogy ezeket a jegyzékeket kormányunk a SZEBC-hez írta, ugyanis nem a SZEBC-hez, hanem a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül a csehszlovák kormánynak írta. S azért választotta ezt a csatornát, mert még nem állt helyre a diplomáciai kapcsolat Magyarország és Csehszlovákia között. Azt gondolom, érdemes tallózni ezek között a tiltakozó jegyzékek között, annál is inkább, mivel azok a nagypolitikai folyamatokat a mindennapok szintjén is érzékelhetővé teszik.

1945. április 13-án íródott az első jegyzék a szlovák földreform tárgyában. Más jegyzékek a magyar családok – köztük magyar nemzetiségű zsidó személyek – jogtalan kiutasítása és vagyonelkobzása tárgyában születtek. 1945. június 9-én kelt az Országos Református Szeretetszövetség árvaházának Mészáros közösgéből való kitelepítéséről szóló jegyzéke. 1945. július 29-én a csehszlovákiai magyar papok kiutasítását sérelmezték. 1945 nyarán az ellen tiltakoznak a magyar szervek, hogy a pozsonyi magyarságot külön megjelölik a lakók névjegyzékében, s a házbizalmiakkal figyeltetik a pozsonyi magyarokat, akik bérházban laknak. Szintén 1945 nyarán az ellen emelte fel szavát a magyar kormány, hogy Rozsnyón és Rimaszombaton plakátokat függesztettek ki, amelyeken megtiltották a magyar beszédet.

Július 4-én kelt az a jegyzék, amelyben többek között ez olvasható: "A szlovák iskolaügy ki- rendeltsége folyó év június 28-án azonnali hatállyal bezárta a komáromi Szt. Benedek rendi gimnáziumot, azzal a megokolással, hogy Csehszlovákiában nem működhetnek fele- kezeti iskolák. Az igazgató arra sem kapott engedélyt, hogy a július elejére kitűzött érettségi vizsgákat megtartsa." Október 30-án magyar férfiak Galántáról és Érsekújvárról való deportálását sérelmezte a SZEB-en keresztül eljuttatott jegyzék azzal a következtetés- sel, hogy a deportálások következtében számtalan magyar család maradt férfi munkaerő nélkül.²⁶ Novemberében az ellen kellett tiltakoznia a magyar külügyminiszternek, hogy a szlovák belügyi megbízott felhívást tett közzé, figyelmeztetve a szlovákokat, hogy magya- rokkal ne kössenek házasságot. Akik ezt megteszik, azokat magyar nemzetiségű házastár- sokkal együtt kiutasítják.

Ennek ellenére, a helyzet egyre mérgesedett, s a magyar fél nem volt abban a helyzet- ben, hogy érdekeit érvényesítse, a jegyzékeket érdemi reakciók nem követték. Nem ma- radt más hátra, mint a viszonylagos megbékélést ígérő magyar–csehszlovák lakosságcsere aláírása. Erre az aktusra 1946. február 26-án került sor, de közel sem hozta meg a várt meg- békélést.

¹ Lásd erről részletesen Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon, 1945–1947*. Budapest, IKVA, 1995.

² Magyarok Csehszlovákiában, 1945. Interjú Balogh Sándor professzorral (az interjút készítette Földesi Margit). *História*, 1996., 7. szám.

³ A nagyhatalmak potsdami találkozójára 1945. július 17. és augusztus 2. között került sor.

⁴ Halmossy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1966., 643.

⁵ Uo. 656.

⁶ Lásd Kovács Imre: *Magyarország megszállása*. Katalizátor Iroda, 1990., vagy Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Európa–História, 1990.

⁷ Moszkvai Külügyi Levéltár (MID-CCCP) Fond 0432 Guszev titkárság 03 P54 I.62. P11 D54 Párizsi konferencia.

⁸ Politikatörténeti Intézet Levéltára (továbbiakban PIL), 274. f. 10/35. 8.

⁹ Ilyen volt például Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt egyik vezetője, aki a svábokkal kapcsolatban 1945. április 7-én egy parasztpárti értekezleten kijelentette: "A svábság egy batyúval jött ide, egy batyúval is menjen."

¹⁰ Kivételt a rendelet csak kiemelkedő érdek alapján állapíthatott meg, belügyminiszteri engedéllyel. Ez a kommunista párti belügyminiszternek módot nyújtott ebben a kérdésben is a pártpolitika érvényesítésére.

¹¹ Lásd erről részletesen Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája, 1945–1950*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1988., és Földesi M. i. m.

¹² PIL 274 f. 10/35. 33–34.

¹³ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) XIX-J-I-a 44. doboz.

¹⁴ Balogh S. i. m. 97.

¹⁵ Izsák Lajos: *A koalíció évei Magyarországon, 1944–1948*. Kozmosz Könyvek, 1986., 116.

¹⁶ Balogh S. i. m. 102.

¹⁷ Moszkvai Külügyi Levéltár (MID-CCCP) P. 46. B4037.

¹⁸ Lásd Balogh S. i. m., valamint Prágai Külügyi Levéltár Archiv MZVCR Zprávy Z-U TO-O Mad'arsko - 1945.

¹⁹ Uo.

²⁰ MOL XIX-J-I-a 44. doboz.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ Uo.

²⁴ Uo.

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

A szlovákiai magyarok kérdése a párizsi békekonferencián

"Húsvét után néhány nappal a szobi állomás határsorompóján átgördült a szlovákiai magyar áttelepítettek első vonata. (...) Ezzel a Duna-medencei magyar és szlovák néptesten immár elodázhatatlanul megkezdődött az etnikai műtét, amelynek gondolata a kassai csehszlovák kormányprogram kihirdetése óta igen határozottan ott élt a csehszlovák–magyar viszonyra vonatkozó valamennyi prágai és pozsonyi terv, politikai megnyilatkozás és kormányzati cselekedet mögött."¹ Ekképpen rögzítette Peéry Rezső 1947 tavaszán a 20. századi magyar diplomácia legegyenlőtlenebb feltételek mellett megkötött kétoldalú szerződését, a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt, valamint azt a hatvan évvel ezelőtt elkezdett etnikai tisztogatást, amely a szlovákiai magyar kisebbség teljes felszámolását célul kitűző prágai–pozsonyi elképzelések, intézkedések szerves részét alkotta.

Ismeretes, hogy az úgynevezett lakosságcsere-egyezményre vonatkozóan más-más okból ugyan, de mindkét érdekelt fél közös jegyzőkönyvben rögzítette, miszerint a lakosságcsere "nem oldja meg a csehszlovákiai magyarság problémáit, az ugyanis továbbra is megoldásra vár", s mindkét kormánynak jogában állt a kérdést a békeértekezlet elé vinni.²

Valójában ez az 1946 februári prágai jegyzőkönyvi megállapítás is azt tükrözi, hogy a szlovákiai magyarság kérdésében a két ország egymástól alapvetően különböző elképzelései miatt nem tudott megállapodni, s mindkét fél a békekonferenciától remélte a kielégítő megoldást. Ezért is fontos, hogy a lakosságcsere kérdésének vizsgálatába a korabeli nemzetközi politika meghatározó tényezőit és a nagyhatalmak magatartását is bevonjuk, különös tekintettel az 1946. évi párizsi békekonferencia csehszlovákiai magyar közösséggel kapcsolatos döntéseire.

Az alábbiakban a lakosságcsere korabeli nemzetközi és nagyhatalmi megítélésének két kérdésével szeretnék foglalkozni. Miért nem tudta a csehszlovák diplomácia elérni a csehszlovákiai magyar kisebbség teljes felszámolására vonatkozó terveihez a nyugati nagyhatalmak támogatását? És ezzel összefüggésben: mennyiben befolyásolta az amerikai, az angol, az ausztrál küldöttség következetesen elutasító magatartása a párizsi békekonferencián, illetve a magyar békeszerződésbe beiktatott bilaterális tárgyalás kötelme Csehszlovákia fokozatos meghátrálását a szlovákiai magyarság mindenáron való eltüntetését célul kitűző terveihez képest? Azaz valójában minek is köszönhette a szlovákiai magyar nemzeti közösség 1946 őszétől kezdve azt, hogy többségében végül is szülőföldjén maradhatott és túlélte a feje fölött a prágai csehszlovák és a pozsonyi szlovák vezetés által kimondott halálos ítéletet?

Mindenekelőtt abból a sokszor, de talán nem eléggé hangsúlyozott alapvető tényből kell kiindulnunk, hogy a szlovákiai magyar népcsoport – ellentétben a magyarországi szlovák közösséggel – nem önszántából, és nem szülőföldjét elhagyva, hanem a 20. század két világháborúját lezáró békeszerződések következtében jött létre, illetve vált másodszor is kisebbségi közösséggé. A versailles-i kert Trianon-palotájában 1920. június 4-én, illetve a párizsi Luxembourg-palotában 1947. február 10-én aláírt két békeszerződés következtében a Duna bal és az Ipoly jobb partján, valamint a Bodroghözben, Ung-vidéken élő magyarság olyan – történeti léptékkal mérve rövid idő óta létező – kisebbségi csoportot alkot, amelynek kialakulása és létezése szorosan összefügg Magyarország északi határainak nemzetközi jogi kijelölésével és rögzítésével.

A csehszlovákiai, illetve a szlovákiai magyar nemzeti kisebbség tehát olyan határ menti kisebbséget alkotott, amelynek településterületét a szlovák–magyar országhatár és nyelvhatár közötti sávban elhelyezkedő három nagy kompakt tömbbel és a Nyitra-vidéki magyar nyelvszigettel azonosíthatjuk. Ez a négy kisrégió ma már – jórészt éppen a lakosságcsere és az azt követő belső migrációs-asszimilációs folyamatok következtében – földrajzilag is elkülönül. Ennek a sajátos országhatár és nyelvhatár közötti település-szerkezetnek megfelelően a Duna-tájon lezajlott valamennyi 20. századi határmódosítás alapvetően meghatározta a szlovákiai magyar közösségnek a létfeltételeit, hovatartozását és közjogi státuszát.³ Minden történeti babonával, téves feltételezéssel ellentétben, a győztes nagyhatalmak képviselőinek általában hiteles és pontos nemzetiségi adatsorok, térképek, történeti-földrajzi elemzések álltak rendelkezésükre. A politikai döntéseket előkészítő amerikai, francia és angol szakértők tisztában voltak a Kárpát-medence etnikai viszonyaival, s nem tájékozatlanságból, hanem érdekeiket szem előtt – és azokat az etnikai igazságosság szempontjánál többre – tartva döntöttek úgy, ahogyan döntöttek.

A második világháborút lezáró békeszerződések amerikai és angol előkészületeinek magyarul közreadott szakértői anyagai, valamint a moszkvai levéltárakból szórványosan előkerülő korabeli szovjet külügyi iratok azt bizonyítják, hogy London, Washington és Moszkva világosan látta a szlovák–magyar viszony további alakulása szempontjából kardinális jelentőségű határ- és kisebbségi kérdés lényegi összetartozását.⁴

Mielőtt röviden felvázolnánk az amerikai és angol magatartás motívumait, okait, pár szóval érintenünk kell a párizsi békeszerződés szlovákiai magyarságra vonatkozó döntésének előzményeit. Valamennyi győztes nagyhatalom abból indult ki, hogy Csehszlovákia esetében a müncheni szerződést megelőző területi-közjogi állapotok a mérvadóak. Az 1938. szeptember 30-ai müncheni szerződésben a magyar többségű szlovákiai területek hovatartozásának kérdését a két érdekelt fél megállapodásának körébe utalták. Minthogy azonban a vitatott városok (Pozsony, Nyitra, Kassa, Ungvár) hovatartozásáról az 1938 októberi komáromi tárgyalásokon a cseh-szlovák és a magyar küldöttség nem jutott közös nevezőre, a négy nagyhatalom megbízásából Olaszország és Németország külügyminiszterei az első bécsi döntésben rögzítették az úgynevezett belvederi határvonalat. A diplomáciai tárgyalások dokumentumai azt bizonyítják, hogy október 23-án a vitatott városok és közvetlen vonzáskörzeteik kivételével maguk a szlovákok is beleegyeztek a magyar részről követelt területek visszaadásába.

A magyar területi követelések nagyobbik részének a második Cseh-Szlovák Köztársaság nevében tárgyaló Tiso vezette küldöttség által is elismert jogosultságát figyelembe kell venni ahhoz, hogy megértsük, miért szerepeltek az amerikai és angol béke-előkészületek szlovákiai magyarokra vonatkozó belső szakértői vitáiban a határok megváltoztatását mint lehetséges rendezési alternatívát megfogalmazó elképzelések. Hangsúlyozzuk, hogy a csehszlovák–német, illetve a csehszlovák–magyar határ eltérő jellege, a müncheni szerződés és a bécsi döntés tartalmi különbségei nagyobb hangsúllyal csak a szakértői szinten játszottak szerepet.⁵

Annál komolyabban esett latba a nyugati kormányoknál a német-, illetve a magyar-kérdés kezdettől fogva kimutatható eltérő kezelése. Magyarország, amely fölött a befolyást a híres-nevezetes Sztálin–Churchill-féle jaltai százalékos megállapodás szerint 50–50 százalékban a Szovjetunió és a Nyugat lett volna hivatott gyakorolni, 1946 folyamán a térség többi országaiban felgyorsult szovjetizálódás hatására, jelentős mértékben felértékelődött. A magyar kisebbségek kérdését szintén kezdettől fogva egészen eltérően értékelték az amerikai és az angol diplomata: tisztában voltak azzal, hogy a bécsi döntések előkészítésében mind a csehszlovákiai, mind pedig az erdélyi magyar kisebbségnek igen csekély szerepe volt.

Az amerikai szakértői testület négy javaslatot dolgozott ki: ezek egyike sem ajánlotta az 1939. évi határvonalak meghagyását, viszont a C-variánsként szereplő tervet tekintette a legkövetkezetesebbnek. Eszerint nem csupán a Csallóköz, hanem a vele érintkező magyar többségű mátyusföldi, Garam-menti és gömöri vidékek is Magyarországnál maradtak volna. A szóban forgó területen az 1930-as csehszlovákiai népszámlálások szerint 310 000 magyar mellett 59 000 volt a szlovák nemzetiségűek száma. Az amerikai terv azután mindehhez hozzáfűzi: "A nagyjából azonos lélekszámú maradék kisebbséget aztán ki lehetne cserélni, s ezzel eliminálva lenne bármely későbbi irredentizmus etnikai alapja."⁶

Az amerikai béke-előkészületek csehszlovák–magyar határra vonatkozó elképzeléseit egy 1944 szeptember 1-jei titkos feljegyzés a következőképpen summázta: "A Duna menti régió békéje és stabilitása érdekében meg kellene fontolni Magyarország etnikai igényeit a Csallóköz és a Kisalföld térségében. Jóindulattal kellene néznünk ezeknek az igényeknek és Kárpátalja határainak bármiféle rendezését, amit Csehszlovákia és Magyarország szabad és közvetlen tárgyalások útján vagy bármi más békés úton ér el." Az Egyesült Államok a békeelőkészületek szakaszában támogatott volna minden olyan megoldást, amely a Csehszlovákiával közös magyar határ esetében a megegyezés alapján a trianoni határok revízióját eredményezte volna, mert amint azt egy másik amerikai külügyi dokumentum bizonyítja, az amerikaiak nem tekintették a München előtti határokat megváltoztathatatlanoknak, mi több, úgy látták, "szükség van bizonyos változásokra a stabil rendezés érdekében". Az amerikaiak által támogatott megoldási javaslat pedig azt eredményezte volna, hogy a határok kiigazítása révén "Magyarországhoz kerülne bizonyos, túlnyomó többségben magyarlakta területek."⁷

A brit szakértői elemzések és béke-előkészületek a kelet-közép-európai térségben egy vagy több soknemzetiségű föderáció kialakításának feltételeit igyekeztek körülírni. A lakosságcserékkel kapcsolatosan széleskörű támogatottságra lelt az a nézet, amelyet a Foreign Research and Press Service 1942-ben elkészített *Kelet-európai konföderációk* című memorandumja így fogalmazott meg: "Amennyiben viszont a kelet-európai államoknak eltökélt szándékuk széles körben alkalmazni az áttelepítést, annál is inkább fontos, hogy a határok megvonása etnikai választóvonalak mentén történjék, így csökkentve minimumra a kisebbségeket és lehetővé téve cseréjüket az egyoldalú kiutasítás helyett."⁸ Ezeknek az amerikai és brit szakértői terveknek egyebek közt az az érdekességük, hogy filozófiájuk és több részletmegoldásuk is jórészt megegyezik a magyar béke-előkészületek során Révay Istvánnak, Vájlok Sándornak, s természetesen Kertész Istvánnak az irányításával elkészített úgynevezett magyar–szlovák csereterület-javaslat alapelveivel.

Ez az alternatív magyar javaslat – amelyet nyilvánvalóan a közvetlen csehszlovák–magyar tárgyalások során lehetett volna érdemben használni – a következő csereterületeket jelölte ki. Magyarország a területi kompenzációk keretében igény tartott volna a Csallóközre és a Párkány–Ipolyság közti Duna–Ipoly-szögre, valamint a közel 90 százalékban magyar dél-gömöri és az ugyancsak majdnem szintiszta magyar bodrogi régióra is. Ennek fejében Magyarország felkínálta volna a csehszlovákok által követelt teljes pozsonyi hídfőt, sőt javasolta bizonyos Pozsonnyal szemben lévő osztrák területek bevonását is. Ezenkívül Aggtelek vidéke, valamint Abaúj és Zemplén két járásnak 22 községe szerepelt a kompenzációként felkínált területek között. Ilyen módon Magyarországhoz került volna négyezer km² és háromszázezer lakos, Csehszlovákiához pedig 65 km² és 46 000 lakos. A magyar békedelegáció legfontosabb alapelvei közé éppen a csehszlovák transzfer-javaslat kivédése céljából került a "*népet földdel*" elv, amely azt a magyar kormánydöntést volt hivatott megjeleníteni, melynek értelmében a békedelegáció szomszédok által Magyarországra kiutasítani, áttelepíteni tervezett magyar lakosság átvételéről csakis bizonyos területi kompenzációk esetén tárgyalhatott volna.

Ennek a kompenzációs tervnek az esélyét tovább növelte, hogy Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter 1946 folyamán több ízben is tudatta nyugati politikusokkal, diplomatakkal, újságírókkal, hogy a szlovákiai magyar kérdés végleges megoldása érdekében hajlandó lenne területi engedményeket is tenni, bizonyos kompenzációk fejében. Elképzeléséhez még a békekonferencia csehszlovák–magyar vitájának napjaiban is ragaszkodott, és ezt a csehszlovák békedelegáció 1946. szeptember 19-i zárt üléséről készült jegyzőkönyv bizonyítja.

Eszerint Masaryk Horáková képviselőnő kérdésére, mit kell tenni, ha az amerikaiak megvétőzzák a kétszázezer szlovákiai magyar egyoldalú kitelepítését, Masaryk a Csallóköz átengedésének lehetőségét vetette fel.⁹ A csehszlovák külpolitika azonban ekkor már egyre erőteljesebben szovjet befolyás és ellenőrzés alatt állott, és ezt az orientációt Vladimír Clementis Masarykkal szemben is folyamatosan sikerre vitte. A békekonferencia plenáris ülésein azonban maga Masaryk is igen harcias felszólalásokban követelte Csehszlovákia számára a transzfer jogát.

Az 1946. július 29-én a párizsi Luxemburg-palotában megnyitott békekonferencián az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Kína és Franciaország, valamint további 16 szövetséges és társult ország képviselői öt vesztes ország békeszerződésének véglegesítését tűzték ki célul. Az olasz, román, bolgár, finn és magyar békeszerződés alapkérdéseit a nagyhatalmak külügyminisztereinek konferenciáin már a párizsi konferencia előtt tisztázták. A magyar békeszerződésnek legfontosabb kérdései közül a békekonferencián a bécsi döntések érvénytelenítése mellett az erdélyi határszakasz esetleges korrekciójával, a jóvátétel nagyságának megállapításával, valamint két speciális csehszlovák módosító javaslattal, nevezetesen a pozsonyi hídfő öt községére, valamint kétszázezer csehszlovákiai magyarnak a lakosságcsere-egyezmény keretén felüli, egyoldalú magyarországi áttelepítésére vonatkozó igénybejelentéssel foglalkoztak a legbelsőbban.¹⁰ A csehszlovák transzferindítványról a békekonferencia magyar politikai-területi bizottságában 1946. szeptember 16-tól október 3-ig tartott a vita. Masaryk külügyminiszter a történeti tények igen laza értelmezésével, nemzeti demagógiával jellemezhető nyitó beszédében abból indult ki, hogy az adott helyzetben "nincs remény a csehszlovák–magyar barátságra vagy a Duna menti békére, ha a szlovákiai magyarok áttelepítését meg nem oldják." Masaryk szerint nemcsak Csehszlovákia, hanem a magyar kisebbség és maga Magyarország, de ugyanígy Közép-Európa békéje érdekét szolgálja, hogy e kisebbség problémáját egyszer s mindenkorra a Csehszlovákia által javasolt módon oldják meg.¹¹

A csehszlovák álláspontot a lengyel, a jugoszláv és az ukrán delegáció is támogatta. A legszélsőségesebb demagógia eszközeihez alighanem mégis Visinszkij szovjet külügyminiszter-helyettes nyúlt, amikor szeptember 20-ai felszólalásában a szovjet belső telepítések, a lengyel–ukrán lakosságcsere tapasztalatait mint pozitív példákat idézte meg és jelezte, hogy a Szovjetunió boldogan befogadja valamennyi külföldön élő egykori állampolgárát. "Szükségünk van ezekre az emberekre, mert a mieink, nemzetünk részei, nemzetünk egészének alkotóelemei. A magyar kormánynak nyilvánvalóan más a nézete. Felajánlják neki kétszázezer ember visszatérését, de a magyar kormány válasza: nem akarjuk őket, nincs szükségünk rájuk, terhesek lesznek számunkra. Ez ugyanaz, mintha egy sokgyermekes családanya a szomszédokba tuszkolná gyermekeit."¹² Visinszkij szerint a csehszlovák álláspont volt a helyes, és a szovjet kormány támogatta azt a megoldást, hogy "az adott ország szabaduljon meg a magát egy másik ország nemzetéhez tartozónak valló lakosaitól és hogy azok rendezkedjenek be odahaza, a hazájukban."¹³

Ez a fajta magatartás az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és több más nyugati ország számára teljességgel elfogadhatatlan volt. Bedel-Smith tábornok, amerikai fődelegátus

már szeptember 16-án igen kritikusan értékelte Masaryk felszólalását és a transzfer-javaslatot. Jelezte, hogy az amerikai delegáció meg fogja vétózni az egyoldalú transzfer-javaslatát és csakis kölcsönös megállapodás alapján tudja elképzelni a szlovákiai magyarság kérdésének rendezését: "Számunkra a transzfer koncepciója több mint kellemetlen, elfogadhatatlan: nem adhatjuk beleegyezésünket egy olyan teóriához, amely igen nagy számú népesség kényszer-áttelepítésére törekszik Csehszlovákiából Magyarországra, amit mind a magyar kormány kívánsága, mind a magyar nép akarata ellenére akarnának végrehajtani."¹⁴ Az amerikai küldöttség nevében a tábornok azt is hangsúlyozta, hogy a pozsonyi hídfőt feltétlenül egy átfogó megállapodás részeként kell kezelni. Végül nyomatékosan felhívta a magyar bizottság delegátusainak figyelmét arra, hogy *"az államhatárok megváltoztatása és a lakosság áttelepítése szorosan összefügg, mivel közvetlen hatással van az illető állam életlehetőségeire és boldogulására."*¹⁵

Ez utóbbi kitétel és a békekonferencia háttértárgyalásainak némely dokumentuma azt mutatja, hogy az amerikai delegáció az angolokkal együtt nem adta fel véglegesen a határkiigazítással egybekötött korlátozott és önkéntes népcsere szakértők által javasolt eredeti koncepcióját.¹⁶ Az egyre nyilvánvalóbb szovjet–csehszlovák összjáték, a csehszlovákiai kommunista párt választási győzelme és a szovjetek kelet-európai berendezkedése viszont egyre inkább ingerültté és harciasná tette az amerikai, angol delegációkat.

Az egyoldalú transzfer ügyét a magyar békeszerződésben az új-zélandi delegáció által előterjesztett kompromisszumos javaslat elfogadásával elnapolták. Eszerint Magyarország kötelezte magát új tárgyalások folytatására Csehszlovákiával abból a célból, hogy "rendezék azoknak a Csehszlovákiában lakóhellyel bíró magyar etnikai eredetű lakosoknak az ügyét, akiket a lakosságcsere tárgyában 1946. február 27-én kelt egyezmény rendelkezései értelmében nem fognak Magyarországra áttelepíteni. Abban az esetben, ha a jelen szerződés életbelépésétől számított hat hónapon belül nem jön létre megegyezés, Csehszlovákiának jogában lesz ezt a kérdést a Külügyminiszterek Tanácsa elé terjeszteni és végleges megoldás elérése érdekében a Tanács segítségét kérni."¹⁷

A párizsi békekonferencián és annak a csehszlovákiai magyarság további sorsáról döntő úgynevezett transzfer-vitában tehát – az etnikai tisztogatások gyakorlatával szembeni minden fenntartásuk ellenére – a nyugati államok is elismerték Csehszlovákia jogát arra, hogy területén a kisebbségi kérdés végleges elintézésével tiszta szláv nemzetállamot hozzon létre. E tekintetben különösen Steinhard, prágai amerikai nagykövet bizonyult igen aktívnak. Jórészt Schoenfeld, budapesti amerikai nagykövet tevékenységének köszönhető, hogy az Egyesült Államok a párizsi békekonferencia előtti periódusban nem járult hozzá olyan háromhatalmi ultimátum kidolgozásához, amely a magyar kisebbségnek Csehszlovákia által követelt és a Szovjetunió részéről már 1946 júniusában támogatott egyoldalú kitelepítését kényszerítette volna rá Magyarországra.¹⁸

A csehszlovák igény erőteljes szovjet támogatásával szemben az amerikaiak – jórészt a kelet-közép-európai németek tömeges telepítése során tapasztalt embertelenségek hatására – a népcsoportoknak szülőhelyük elhagyására kényszerítését többé nem kívánták támogatni. A csehszlovák külpolitika a párizsi békeszerződés aláírása után felismerte, hogy az éppen beinduló lakosságcserevel párhuzamosan nem lenne túlzottan szerencsés a békeszerződésben előírt kétoldalú tárgyalások során egy másfajta megoldás alapjait kidolgozni. Ráadásul Masarykék pontosan tudták, hogy a nyugati hatalmak egyre inkább hajlanak a területi megoldásokkal kombinált népességcsere alternatívája felé, amelyet viszont Kárpátalja Szovjetuniónak történt leadása, a nyomasztó agrárkérdés megoldatlansága miatt mind Prágában, mind pedig Pozsonyban teljes mértékben kizártak tartottak.¹⁹

Így vált a "népet földdel együtt" elv a párizsi békekonferencián és a békeszerződés aláírását követő időszakban fontos preventív politikai ellenszerré. Hiszen bármily csekély realitása is volt az egyoldalú transzfer követelésével szemben a magyar diplomácia ellenkövetelésének, az amerikai és angol delegációk párizsi elvi támogatása megtette a maga hatását. Ennek fényében bizonyos értelemben pontosítani lehet az amerikai–angol állásponttal kapcsolatos korábbi értékeléseket, amennyiben a békekonferencián a lakosságcserevel, illetve az annak folytatásaként elképzelt egyoldalú transzfer igényével foglalkozó amerikai, angol megnyilatkozásokat figyelmesebben elemezzük. Mind Byrnes amerikai, mind pedig Bevin angol külügyminiszter, de a csehszlovák módosító javaslattal foglalkozó albizottság más amerikai, ausztrál, új-zélandi és angol delegátusai is annak hangoztatásával javasolták a kérdést kétoldalú csehszlovák–magyar tárgyalásokon megoldani, hogy a magyar delegáció által szorgalmazott "népet földdel" elvet támogatták és jelezték, a kitelepítést, illetve a határkérdést egymástól nem elválasztható problémának tekintik.

A szlovákiai magyarság szülőföldjén való megmaradásáról az amerikai, angol, ausztrál és új-zélandi delegációk elutasító magatartása, illetve végső soron az amerikaiak párizsi vétőfenyegetése döntött, amely megakadályozta, hogy a Jan Masaryk és Vladimír Clementis vezette csehszlovák béke delegáció legfontosabb követeléseként előterjesztett úgynevezett transzfer-javaslat bekerüljön a magyar békeszerződésbe.

A Szovjetunió ugyanis mint a térséget rögtön a világháború befejezését követően saját befolyási övezeteként kezelő győztes nagyhatalom, 1945–1948 között nem egyszerűen csak támogatta a Bene ék és Gottwaldék által elképzelt Csehszlovákia szláv nemzeti állammá alakítását és a nem szláv kisebbségek felszámolását, hanem a magyarországi németek kitelepítését szorgalmazva és sürgetve, erőteljes nyomást gyakorolt a budapesti kormányra annak érdekében, hogy Magyarországot is rákényszerítse a kitelepítendő szlovákiai magyarok befogadására.

Az 1946. február 27-i csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény korabeli külpolitikai, nagyhatalmi megítélésére vonatkozóan a fentiek alapján is érzékelhető, hogy az egyezmény nélkül a párizsi békekonferencián a magyar béke delegáció sokkal nehezebb helyzetben, valószínűleg jóval kisebb sikerrel szállhatott volna szembe a kisebbségektől megszabadulni akaró csehszlovák nemzetállami ambíciókkal. Erről a magyar országgyűlés külügyi költségvetési vitájában 1947. március 20-án Padányi Gulyás Béla kisgazdapárti politikus találóan megfogalmazta: "...ha annak idején ezt a sokat támadott csehszlovákiai lakosságcsere-szerződést előzőleg a magyar kormányzat nem kötötte volna meg, bajosan lett volna meg a védekezése a magyar delegációnak azzal szemben, hogy a magyarság erőszakos kitelepítése kötelező erővel bekerüljön a magyar békeszerződésbe."²⁰

A bevezetőben már idézett Peéry Rezső írásában a kikényszerített lakosságcsere-egyezménnyel szembeni magyar ellenérzések okait a következőképpen summázta: a csehszlovák szándék mögött nem kisebb fenyegetés kísértett fel, "mint egy közel háromnegyed milliós magyarul beszélő, igen magas anyagi és szellemi fokon álló embercsoport oktalan pusztulása, történelmi becsű városaival és virágzó falvaival, civilizációjával, hagyományaisal, képességeivel és vitalitásával együtt a legkomorabb költői jóslatok szellemében." A kortárs Peéry azonban képes volt felismerni a világháború utáni, elszigetelt Magyarország törekény demokráciájának rendkívüli jelentőségű külpolitikai sikerét, amely szerinte abban rejlett, hogy a világháború befejezése óta eltelt két esztendő alatt "a diktátumok vezényszavai helyett a konferenciás terem hagyományos diplomáciai tárgyalómodorát sikerült elfogadtatnia partnerével, mely láthatóan ráunt merő győzelmi presztízstől irányított magatartásának eddigi termékenységére."²¹

A csehszlovákiai magyarság teljes felszámolását tehát végső soron a lakosságcsere-egyezmény kényszerű aláírásával az egyoldalú megoldásoknak gátat vető magyar diplomáciai védekezés, valamint a párizsi békekonferencián az emberi jogokra, demokratikus értékekre hivatkozó amerikai, angol, ausztrál és új-zélandi diplomáciai támogatás akadályozta meg.

A Szlovákiából kiutasított és elmenekült magyarok szervezetének a párizsi békekonferencia elnökéhez intézett 1946. augusztus 19-i távirata így összegezte a felszámolásra ítélt közösség megmaradásának esélyeit: "Tiltakozunk a szlovákiai magyarság kollektív felelősségre vonása ellen és ünnepélyesen elvetjük az erőszakos és embertelen módszerekkel kikényszerített népcsere elvét. A tartós béke érdekében felemeljük szavunkat a Nemzetek Szövetsége által garantált teljes kisebbségi jogvédelem és az Atlanti Charta szellemében biztosított emberi jogok mellett. Ellenkező esetben egyetlen igazságos megoldásnak a magyar területeknek a demokratikus Magyarországhoz való visszacsatolását tekintjük, mert a népességhez föld is tartozik."²²

Paradox módon tehát a lakosságcsere-egyezmény keretében, a deportálások idején erőszakkal szülőföldjük elhagyására kényszerített szlovákiai magyarok jelentették a többiek, a csallóközi, a mátyusföldi, a palócföldi, a bodrogi magyarok többsége számára az otthonmaradás egyik legfontosabb hivatkozási alapját az egyoldalú kitelepítést szorgalmazó csehszlovák követelésekkel szemben.

A szlovákiai magyarság a teljes jogfosztottság kegyetlen éveiben közel járt a megsemmisüléshez. Szenc és Gúta, Újvár és Léva, Ipolyság és Rozsnyó, Nagykapos és Királyhelmec vidékének magyar lakosságát a magyar kormány súlyos áldozatokat is vállaló, de a nemzeti érdekeket mindvégig szem előtt tartó eredményes diplomáciai manőverei, valamint a nyugati demokráciáknak a párizsi békekonferencián tanúsított elvi magatartása és támogatása nélkül a kommunista hatalomátvételig hátralévő egy esztendőben alighanem megpróbálták volna szülőföldjükről ki- és széttelepíteni.

¹ Peéry Rezső: Mit tettünk és mit tehetünk értük? In Uo: *Gondolatok a tebervagonban avagy Védőbeszéd a szlovákiai magyarok perében*. Cikkek, esszék, tanulmányok, levelek, 1945–1948. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993., 75–81.

² Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca, 1945–1948*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1993., 127–129. A kérdéskör leg részletesebb feldolgozása és a lakosságcsere-egyezményt előkészítő február 6–10-i tárgyalások jegyzőkönyveinek elemzése: Fülöp Mihály: *A beféjezetlen béke. A Külügyminiszterek Tanácsa és a magyar békeszerződés, 1947*. Budapest, Héttorony Kiadó, 1994., 75–78., 166–186.

³ A szlovákiai magyarság településterületének, számának alakulásával foglalkozó fontosabb munkák: Kővágó József (szerk.): *A szlovákiai magyar nyelvterület városai*. Budapest, 1946., Gyönyör József: *Államalkotó nemzetiségek. Tények és adatok a csehszlovákiai nemzetiségekről*. Pozsony, Madách Kiadó, 1989., Kocsis Károly - Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl, a Kárpát-medencében*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1992. (Második jav. kiadás), Popély Gyula: *Népfogyatkozás*, Gyurgyík László: *Magyar mérleg*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1995.

⁴ Romsics Ignác (szerk.): *Amerikai békeutóiratok a háború utáni Magyarországról*. Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának titkos iratai, 1942–44. Typovent-Gödöllő, 1993. Az amerikai külügyi vezetésnek a csehszlovákiai magyarok kérdésében kialakított álláspontjáról lásd Vida István: *Az amerikai diplomácia és a csehszlovákiai magyar kisebbség (1945–1947)*. *Jelenkor* (28. évf.), 1985., 12. szám, 1114–1125., Bán D. András (szerk.): *Pax Britannica*. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról. Budapest, Osiris Kiadó, 1996. A tanulmány elkészülte után jelent meg Moszkvában a Szovjetunió második világháború utáni kelet-közép-európai politikáját bemutató dokumentumgyűjtemény első kötete.

⁵ A brit külügyminisztérium Kutató- és Sajtószolgálat (Foreign Research and Press Service) 1942-ben készült kelet-európai memorandumában a bécsi döntést így jellemezte: "Az 1938-as bécsi döntés visszatér az etnikai elvhez, kiindulási alapul azonban az 1910-es magyar népszámlálást vette, és Magyarországnak juttatta azokat a területeket, amelyeken (akkor) magyar ajkú többség mutatkozott. () Így az 1938-as határ nem jár távol az etnikai méltányosságtól, habár helyszíni vizsgálódás kisebb módosításokat eredményezhet, amelyek inkább a szlovákoknak kedveznének, mintsem Magyarországnak." Bán D. A. i. m. 73–74.

⁶Romsics I. i. m. 198–199

⁷Uo. 243–45.

⁸Bán D. A. (szerk.) i. m. 90–91.

⁹A párizsi csehszlovák béke delegációk belső ülésein készült feljegyzéseket lásd Pozústalost Milana Hodži: *Archív Národního musea*. Praha. Hodža fia, Martin tagja volt a csehszlovák delegációnak: a csehszlovák béke delegáció feljegyzései így kerültek Milan Hodža hagyatékába.

¹⁰Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*, i. m. 166–186

¹¹Krno, Dalibor M.: *A békéről tárgyaltunk Magyarországgal*. Budapest, 1992. 21–22

¹²Uo. 72.

¹³Uo.

¹⁴Uo. 70

¹⁵Uo.

¹⁶A kérdés alighanem alaposabb feltárássra szorul, hiszen a nyugati szövetségesek magatartása a cseh-szlovák–magyar határ-kijelölés, illetve a transzfer-kérdés határvonatkozásainak kezelésében némileg ellentmondásos. Például Bevin angol külügy-miniszter Byrnes amerikai külügyminiszterhez június 7-i levelében a csehszlovák–magyar határ módosításának lehetőségét már nem tekintette lehetségesnek. Fülöp, M.: *A befejezetlen béke*, i. m. 126–128

¹⁷A párizsi békeszerződés szövegét legújabbban közli Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések*. Budapest, 1992.

¹⁸Vida István: Az amerikai diplomácia és a csehszlovákiai magyar kisebbség (1945–1947). *Jelenkor* (28.), 1985. 12., 1114–1125.

¹⁹Vö. Kaplan i. m.

²⁰*Képviselőházi Napló*, 1947. március 20.

²¹Peéry R. i. m. 79–80

²²Tóth László (szerk.): *Hívebb emlékezésül*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 1995.

ÖNVALLOMÁSOK, EMLÉKTÖREDÉKEK, FORRÁSOK

Önvalloimasok, emléktöredékek, forrasok

"Tiltakozni nem tiltakozhattunk..."

Felvidéki magyar visszaemlékezések

A csehszlovákiai magyarokat sújtó jogfosztások, kényszertelepítések a kisebbségi közösség történeti tudatában, nemzeti identitásában máig meghatározó jelentőségű történeti élmények. Egyéni szinten a családok, rokoni közösségek szétszakítása, szétszórattatása a deportálások és kényszertelepítések során, az emberi méltóság máig élő sérelmét jelentik. A nemzeti hovatartozás megváltoztatását a szülőföldön maradás, illetve az állampolgársági egyenlőség feltételeként állító reszlovakizációs eljárás pedig a legalapvetőbb emberi jogtól fosztotta meg a megsemmisítésre ítélt közösség tagjait. A második világháború után a – nem szláv kisebbségeinek likvidálására törekvő – csehszlovák nemzetállam az 1938. évi müncheni szerződéssel, első bécsi döntéssel, a világháború szenvedéseinek jóvátételével indokolta a német és a magyar kisebbség egészére kiterjesztett jogfosztásokat, kényszertelepítéseket, ami a történelmi változásokban, bűnökben vétlen emberek, családok százezreit tette földönfutóvá.

Generációs élményként a bécsi döntéssel lehetővé vált "visszatérés", "nemzeti felszabadulás" változásaitól a világháborús megpróbáltatásokon át, az 1945–1948 közötti kollektív bűnösség, hontalanság, kismizmizettség és üldözöttség megnyilvánulásáig terjedtek az alig tíz éves periódus eseményei. Az 1938–1948 közötti időszakot felnőttként végig élt két kisebbségi nemzedék számára a magyar nemzeti identitáshoz és a szülőföldhöz való ragaszkodás és a csehszlovák állam iránti lojalitás sok esetben jelentett egzisztenciális kérdést és erkölcsi dilemmát.

Minden közép-európai nemzeti kisebbségi közösség történelmében kulcsfontosságú az anyaországhoz, az állampolgárság szerinti országhoz, a szülőföldhöz fűződő hármasszozonyrendszer alakulása. A csehszlovákiai magyarok történeti emlékezetében éppen ezek a relációk kuszálódtak össze végletesen a világháború utáni években. A csehországi deportálások, a lakosságcsere keretében végrehajtott kitelepítések megaláztatásai, illetve a szülőföldön maradás reményében vállalt tömeges kényszerasszimiláció – bizonyos értelemben máig kollektív tabuként kezelt – önmentő kísérlete családonként, községenként más lenyomatokat hagyott az otthon maradók, a Csehországba elhurcoltak és a fehérlappal Magyarországra telepítettek körében.

A szlovákiai magyar történeti emlékezet hatvan évvel a hontalanság éveinek eseményei után is az akkori megpróbáltatások emlékét tekinti a kisebbségi sorközösség – a két part közötti helyzetek, az emberi és nemzeti szolidaritás, a megismételhetetlen emberi életnek keretet adó közösségi létezés tudatosításában – legfontosabb történeti tapasztalatának. Az államhatárok megváltoztatásával 1918-ban létrejött, majd a határok átalakításával 1938-ban Magyarországhoz, 1945-ben pedig ismételt Csehszlovákiához visszakérült magyar közösséget kollektív bűnössé nyilvánította és fel kívánta számolni a cseh-szlovák nemzetállami politika.

Alábbi összeállításunkban a komáromi Kecskés László Társaság, az MTA Kisebbségkutató Intézete, a Gömörország című rimaszombati folyóirat kezdeményezései nyomán az elmúlt években összegyűjtött és publikált visszaemlékezések részleteit közöljük. Ezzel kívánjuk érzékeltetni az emlékkönyv olvasóival az emlékezet és történelem, a megélt és megírt történelem szoros, de fölöttébb összetett kapcsolatát, viszonyát.

I. A csehországi deportálás emlékezete

Izsaiai Csehországban

A gazdagokat Magyarországra vitték, a szegényeket Csehországba. Akinek sok földje volt, meg nagy háza, azt Magyarországra telepítették, ahol a svábok házát kapta meg. Az izsaiak házába békéscsabaiak költöztek. Magyarországon több településre kerültek izsaiak, Kocsolára, Diósberénybe. A férjem nagyanyjáiék a kanász házát kapták meg Kocsolán. Irén néniék szintén Kocsolára kerültek, ahol egy sváb kőműves házát kapták. Ez a sváb később visszajött Németországból, megváltotta a házát, Irén néniék pedig Szőnybe költöztek, hogy legalább az izsai harang hangját hallhassák.

Családomat decemberben vitték el. Apu hozta a hírt reggel, hogy mennünk kell, készülődjünk. Amink volt, azt elvihettük, nem volt megszabva a mennyiség. A baromfinak már elkészítettük a ládákat. Tyúkot, kacsát vittünk magunkkal. Teherautóra pakolták fel a holminkat, egyenesen a komáromi állomásra vittek minket. Két család került egy vagonba, mi Gelle Józsi bátyámékkal. Tiltakozni nem tiltakozhattunk, hiszen katonák jöttek értünk. Egy juharfa törzsét karoltam át, s a katona sírva próbált elvonszolni onnan. A katonák is sírtak. A házunkat nyitva hagytuk, később idegenek költöztek oda. Nem volt nagy házunk. Az út során az állomásokon kaptunk ennivalót, virslit, gulyást. A vagonban kályhával fűtöttünk, amit itthonról vittünk. Szalmazsákon feküdtünk. A kis Ernőnek tejet vittünk, nagymama kalácsot süített az útra.

Časlavban mellékvágányra húzták a vagon és a cseh gazdák jöttek válogatni közülünk. Kérdezték, hogy hány munkaeő van a családban. Apu mondta, hogy egy. Apu tudott velük beszélni, mert Jozefovban katonáskodott. A magángazdáknak munkásra volt szükségük, nem gyerekekre. Kérdezték is, hogy minek jelentkeztek munkára. Talán fogalmuk sem volt arról, hogy mi nem önszántunkból mentünk oda. A vagonra az volt kiírva, hogy önkéntes munkások. Az állomásról Koudelovba kerültünk, bár nem kellettünk senkinek sem. Bizony volt olyan házaspár, ahol az asszony terhes volt s csak a férfi tudott dolgozni. A majorban ABC sorrendben osztottak el bennünket. Koudelovban németek is voltak, csíkos ruhában jártak. A major szintén egy németé volt, akit elhajtottak onnan talán 25 kg-os csomaggal. A kastélyban az intéző lakott. A többi izsait a környező falvakban helyezték el. Például Skovicén voltak a Kurucz Máriaék, a Mártonék. Azok is ketten voltak, két asszony. Mi egy majorba kerültünk a marcelházai Marcinkóékkal, Irecki Gyusziékkal, Jani bátyjáiékkal, Németh Ferencékkal. Koudelovban nagyon szép park, kert volt ott sokféle fa, virág, szőlő nőtt. Anyukám a kertészetben dolgozott. Januárban én már iskolában jártam. Nem tudtam egy szót sem csehül, izsai ruhát, berlinert viseltem, a gyerekek mindig hajtogatták a szoknyámat. Érdekesnek tartottak minket. Az iskolába gyalog mentünk kb. két kilométert, bár járt az iskolabusz Časlavba. Akkor nem számított az a távolság. Vasárnaponként még a tejcarnokba is elmentem. Mondták is az asszonyok: *Už jede Mad'arka...*

Az iskolában nagyon jók voltak hozzánk. Tízórára levest kaptunk. Első évben ez állt a bizonyítványomban: *Pro neznalost'českého jazyka je neklasifikována*, azaz hogy a cseh nyelv ismeret hiányában nem osztályozható. Kezdetben hallgattam az iskolában, de úgy megtanultunk csehül, hogy a csendőrök egy alkalommal azt kérdezték apukámtól, hogy hol tanulták meg ilyen jól a gyerekek a nyelvet. A majorban egy emeletes házban, a földszinten laktunk. Minden családnak volt egy szoba-konyhája meg egy előszoba. Szenet hazulról vittünk. A majorban voltak tehenek, borjak, disznók, lovak. A kertészetben zöldséget, spárgát, egest, ribizlit termesztettek. Anyukám többször sírva jött haza, mert a kertész azt mondta neki, hogy soha nem térhetnek haza. Anyu meg el is hitte. A kertészetben télen is volt munka. A melegágyat készítették, szitálták, rostálták a földet. Az aszparáguszt kilóra adták

el. Hosszú virágágyást is készítettek, a piacon adták el a virágot. Apuék főnt, a Szudétában kaszáltak és szénát szállítottak a majorba. A széna között az intéző bútort is hozott, be is csukták ezért, mert feketézett. Apu etető volt, korán kelt. Havonta 970 koronát keresett. Ez tartalmazta a családi pótlékot is. Naponta járt még egy liter tej, gabona. A majorban sok gabona volt, télen is csépeltek. A szomszéd faluba vittük öröltetni a búzát. A časlavi pékkel megegyeztek anyukámék, hogy megsütik a kenyerünket. Mondták is a pékek, hogy milyen szép kenyeret dagasztanak a magyarok. Végül vittünk lisztet és azért kenyeret kaptunk a városban. A gyerekek minden héten moziba jártak. A férfiak szintén el- elmentek a vetítésre, de az asszonyok otthon maradtak. A nagymama segített anyukámnak. Templomba vásárnaponként Časlavba jártunk, ahol katonazenekar játszott. Mi, gyerekek hamar feltaláltuk magunkat. A szülőket jobban megviselte az új környezet. Nagyon jó barátnőre leltem Jarka személyében, akinek már az öregapja is béres volt a majorban. Egyszer ellopta a testvére csizmáját, télen abban csúszkáltunk. A béres gyerekek párszor csúnyát mondtak rám, de Jarka elverte őket. Nagyon a pártomat fogta. Jarkával haláláig leveleztünk. 1965-ben, az ár-víz idején rögtön meghívtak minket magukhoz, sőt voltak nálunk segíteni a fürdőszoba felújításakor is. Idén májusban kaptam a gyászjelentést, hogy mikor fogják hamvasztani.

Csehországban 1948-ig a boltok kínálata gazdag volt, csomagot is küldtünk haza. A többiek itt többször meglátogattuk. Az otthoniakkal leveleztünk, mindent tudtunk az otthoni eseményekről. Csalogattak minket haza azzal, hogy jól megy a kézimunka, de hát nem jöhettünk. Laktak a házukban. 1949 februárjában jöttünk haza. 1948-ban apukám már mondta, hogy nemsokára hazakerülünk. Azt is mondta, hogy akik Magyarországra kerültek, viszont soha nem térhetnek haza.

Hajtman Ilona, Izsa

*

"Jövevény voltam és Ti befogadtatok"

Sok magyar családnak tragikus éve volt az 1946-os esztendő. A mi kis falunkban is elkezdődött a kegyetlen szlovák parancs végrehajtása: a kitelepítés. Sokan kaptak úgynevezett fehérkérdulát, nekik minden vagyonukkal át kellett jönniük Magyarországra, ahova az akkori hatóságok kijelölték a letelepedési helyüket. Hiába volt sírás – aki magyar volt, annak mennie kellett. Örvendező szlovákok kiabálták: "Mad'ari za Dunaj!" Azaz: "magyarok a Dunán túlra!" A magyarok másik részére még szörnyűbb sors várt. Ezek közé tartoztunk mi is. Picike falunkból 8–10 családot hurcoltak el. November 30-a volt, igen hideg, tél eleji zimankós idő. Megérkeztek szüleink a városból, sajnos, rossz hírt hoztak. Szájról szájra járt, hogy több falut is kiürítenek. Édesanyám aggódott, mi lesz, ha nekünk is mennünk kell. Apánk nyugalmat színlelve bátorított minket...

Beesteledett. Ki-ki tette a dolgát. Egyszer csak hatalmas autók dübörgése hallatszott a falucskánk bevezető útján. Mindenki felfigyelt rá. Az emberek rájöttek, minket akarnak elvinni...

Otthagytuk szüleink élete munkáját. A sok állatot: lovakat, teheneket, sertéseket, bátyám kedvenc nyulait, a tengernyi baromfit. Szüleink köztiszteletben álló, dolgozós, szorgalmas emberek voltak, édesapám előimádkozó volt a templomban. Magára maradt a házuk a bútorokkal, összes emlékünnkel. Ott kellett hagynom kedvenc babámat, ami engem akkor, tizenhárom évesen fájdalmasan érintett. Mégis a legfájóbb az volt, amikor elbúcsúztunk a falu pici temetőjében nyugvó halottainktól, megrendülve emlékeztünk rájuk imáinkban. Még a fának is fáj elszakadni gyökereitől...

Elindult velünk a szerelvény... Arra gondoltunk, hogy úgy visznek bennünket, mint korábban a zsidókat. Felidéztük az ő, emberhez méltatlan elhurcolásukat, párhuzamba állítva a mienkkel. A sok állatunkból egyet sikerült magunkkal vinnünk. Hűségese kutyánk,

Fidor követett bennünket, így őt is bevagoníroztuk. Igen hideg vagonokban, bezárva, egy vödör volt a végén, siralmas körülmények között haladtunk az általunk nem ismert úti cél felé. Ha megállt a tehervonat, két katona őrizte az ajtót, nehogy leszálljunk, még vizet inni sem engedtek. Durván megtiltották azt is, hogy szót váltsunk a mellettünk lévő emberekkel. Félelmünket tetézte, hogy édesapánk végtelen elkeseredésében késes borotvával felakarta vágni az ereit. Egyikünknek állandóan figyelni kellett rá.

Pár napos utazás után megérkeztünk Pardubicére, ahol a szerelvényt kitolták a rakodóhoz. Azután következett a "rabszolgavásár". Mindenkinél ki kellett állni a vagon elé. Jöttek az akkori cseh "földesurak", végigjárták a vagonokat és válogattak bennünket. Mi hamar "elkeltünk", mivel nem volt köztünk kisgyerek, illetve sok gyerek. Az olyan családok, ahol csak az apa tudott dolgozni és az anyuka három-négy gyereket nevelt, azok több napig a vagon lakói maradtak. Mi a sors "kegyeltjei" voltunk, mert rendes családhoz kerültünk. Apám elbeszélése után megértették sorsunkat. Mi ugyanis nem saját kérésünkre mentünk vendégmunkásnak Csehországba.

Késő este értünk a Rohonice nevű kis faluba, amely 32 kilométerre fekszik Pardubicétől. Jól befűtött cselédlakás (egy nagyszobából és egy folyosóból állt) és egy tál meleg leves várt ránk. A padló be volt terítve szalmával, rajta takaró, ezen töltöttük el első, álmatlan éjszakánkat. Később némileg berendezkedtünk.

Másnap édesapám kérte gazdánkat, hogy ne kelljen munkába állnia. Elutazott Prágába, a magyar nagykövetségre, ott előadta panaszát. Mélyen felháborodtak elbeszélésén, majd másfél órán át tartott a vita a követség és a csehszlovák hatóság emberei között. Megnyugtatták apámat, hogy nemsokára hazamehetünk, illetve Magyarországra költözhetünk. Elérkezett a boldog nap, amikor a prágai nagykövetségtől megkaptuk a hazatérési engedélyt, illetve a kényszermunka alóli felmentést 1948. június 30-án. Hazaindulásunk napján, mire felpakoltunk a traktor pótkocsijára, a falu apraja-nagyja odajött a házhoz, mindenki sírt. Talán azt hitték, még rosszabb helyre megyünk?! Nem! Mi boldogan jöttünk haza, illetve Magyarhonba, mert a szülőfalunkba már nem mehettünk. Szlovák telepes uralta a mi otthonunkat. A hatóság megengedte, hogy pár napig ott tartózkodjunk, és ha még valamit találunk, azt elvihessük magunkkal. Sajnos, nem tudtunk hozzájutni a volt tulajdonunkhoz. Édesapám megismerte egyik tehenünket egy telepesnél, aki viszont nem volt hajlandó visszaadni. Így aztán végleg búcsút véve, eljöttünk Magyarországra, Komáromba.

Édesapám, a Beneš-dekrétum szenvedője, belerokkant élete munkájának elvesztésébe, lebénult és 15 évig járóképtelen volt. Itthon ápoltuk, szeretettel, odaadással. 1971. január 17-én szólította magához az Úr. E rövid visszaemlékezésemet Jézus szavaival szeretném lezárni: "Jövevény voltam, és ti befogadtatok."

Kreft Ferencné Szovics Gabriella, Rohonice – Komárom

*

Deportálás Taksonyból

1948. január 28-án a kora hajnali órákban falunkat, Taksonyfalvát körülvette a csendőrség, ugyanis előző este az érdekelt családok megkapták a deportálásról az értesítést. A házak udvarán megjelentek a teherautók, és megkezdődött a költöztetés. Csak azt vihetjük magunkkal, ami egyetlen teherautóra fölfért. Hirtelen raktuk össze a legszükségesebb bútordarabokat, ruhaneműt, élelmiszert és tüzelőanyagot. Akkortájt ugyanis két kiskorú gyerekről, egy 9 éves és egy 12 évesről kellett gondoskodnunk. Ott kellett hagyni a bútoreinkat, állatainkat.

A legelkeserítőbb az volt, nem tudtuk, hová visznek bennünket, és mi okból kell elhagyni otthonunkat. Csak azt mondták, hogy háborús bűnösök vagyunk, és mindezt büntetésként érdemeljük, holott semmiféle politikai vagy egyéb vétségünk nem volt.

Mikor az autó megérkezett velünk az állomásra, bevagoníroztak bennünket üres marhaszállító kocsikba, ahol mínusz 15 fokos hideg volt. Az egész falu kint volt az állomáson, mindenki zokogott, olyan volt a búcsúzás, mint egy temetés. A déli órákban lezárták a vagonokat és elindult a szerelvény. A jajgató, síró emberekkel ismeretlen tájak felé zakatolt a vonat. Szülőfalunktól, Taksonytól másfél napig tartott az út Brünnig, az első állomásig. Meleg ételt kaptunk, de még mindig nem közölték, hogy hová visznek bennünket. Az utazás során a hazulról hozott élelmiszerek közül a burgonya és a zöldség megfagyott, nem tudtuk elfogyasztani. A következő állomáshely Prága volt, csak itt kaptunk ismét ételmet. A harmadik napon hóborította, hatalmas hegyek közé érkeztünk, ekkor már gondoltuk, hogy a Szudéta-vidéken járhatunk.

Érdekes dolgokra lettünk figyelmesek: egyetlen ház kéménye sem füstölt, embereket nem láttunk, kihalt volt a vidék, életnek semmi jele nem volt. Mint ahogy megtudtuk később, itt valóban megszűnt az élet. Ugyanis az itt élő német nemzetiségű lakosokat kitelepítették Németországba és a helyükre hozták minket. A 20. századi népvándorlás résztvevői, áldozatai vagyunk. Harmadnap érkeztünk Podbořanyba, utunk végcéljához. Az általános elkeseredettséget és tragédiát tetőzte be egy szomorú esemény: a hosszú út közben három kisgyerek megfagyott. Reggel megérkeztek a helybeli gazdák, azok a helybeli cseh lakosok, akik a kitelepített németek vagyonát, földbirtokát megkapták és munkáskézre volt szükségük. Sorra járták a vagonokat, és elsősorban azokat a családokat választották ki maguknak, ahol a legtöbb munkaerőre számíthattak.

A taksonyiak között volt egy özvegyasszony három gyermekkel, aki senkinek sem kellett, és így három–négy napon ott fagyoskodott gyerekeivel a sínek között a vagonokban. Egnapos válogatás után végre minket is megtalált jövődöbéli kenyéradónk, akiben volt annyi emberség, hogy a didergő, az utazástól elcsigázott két gyermekünket kocsiba tette és lakására vitette, ahol meleg kávét adtak nekik. Holminkat autóra rakva, éjszaka indultunk el a 20 kilométerre lévő Malá Černoštra, ahol cselédházakra emlékeztető épületekben helyeztek el bennünket.

Kubovics-család, Taksony – Malá Černost – Taksony

*

A felsőszeliek deportálása

Felsőszelinek a háború előtti utolsó népszámlálás eredménye szerint 1940-ben 3 950 lakosa volt. Ebből leszámítva a háború okozta 284 áldozatot, közel 3 670 személyt érintett a következő – a legelvetemültebb náci és kommunista törvénykezések szövegével felérő, a beneši dekrétumokat is felülmúló rendelkezés –, a Szlovák Nemzeti Tanács 1944. szeptember 6-án kelt 6. számú rendelete a német és magyar nemzeti kisebbség oktatásügyének és istentiszteleti nyelvének rendezéséről.

Minden jogot mellőzve mint rabokat hurcolták el 1945 őszén és a következő évben azokat a magyarokat, akiket össze tudtak gyűjteni. Volt, ahol a kisbíró szalajtott az idézéssel, hogy jelenjen meg a községházán az illető. Aki megjelent, el is vitték. Máskor a délelőtti órákban népes társaság lézengett a kocsmában, munka nem volt, mit is tehetett. Egyszer csak egy leponyvázott teherautó járt a kocsmá elé. Erről szuronyos csendőrök hada ugrált le és lezárták a kocsmát minden kijáratát. Utána behatoltak a kocsmába, s akit ott találtak, legyen az gazda vagy munkanélküli, kiterelték az autóra, a nagyszámú szuronyos csendőr sorfala között senki meg nem szökhett. A meglepetéstől még tiltakozni sem tudó kocsmavendégek azt sem tudták, mit akarnak velük, hová hurcolják őket. A két háború között büszkén hirdetett csehszlovák demokrácia idáig süllyedt, mint állatokat, úgy terelték a férfiakat jog és törvény nélkül az ismeretlen cél felé. Aznap csak Galántáig vitték őket, ahol az Eszterházy-kastély udvarán ma is meglévő börtönbe zárták a társaságot. A hozzátartozóik hiába

várták őket ebédre, csak amint híre szaladt az erőszakos toborzásnak, tudták meg, hogy hiába várják őket. Gyorsan összekapkodták a legszükségesebb holmikat és gyalog utánuk vitték a hét kilométerre lévő galántai gyűjtőhelyre. Innen csak másnap vitték tovább a más-honnan is összefogdosott férfiakat, mikor annyian lettek, hogy megtelt velük az előírány-zott szerelvény. Erős szuronyos kíséret mellett baktatott az állomás felé a megalázott férfisereg, akár egy hadifogoly-szállítmány. Szerelvényük Csehország közepén Nymburk állomáson állt meg. A szeliek a közeli Kostomláty faluba kerültek, szétszórva a gazdákhöz. A múltban a török fogdosta így össze a magyar férfiakat [....]

1947. január 23-án ködös téli hajnalon ostromgyűrűben találta magát a falu. Menekülni szinte lehetetlen volt, mintha odabent gonosztevők, vagy forradalmárok lettek volna, nem pedig békés polgárok. Minden tíz méteren géppisztolyos katonák álltak, ahová gépfegyver jutott, ott 50–100 méterre álltak a katonák. Az utcákon nagyszámú katona és csendőr vigyázott, hogy a munka zökkenőmentesen haladjon, amelyet teherautókkal bonyolítottak le. A csendőrök széthordták az aznapra tervezett elszállítandókhoz a végzést és az utasítást, mit vihetnek magukkal. A mínusz 25 fokos hidegben ezen az első napon 184 családban 774 személyt, ebből 98 gyereket irányoztak elő az elszállításra. Ezeket a sok esetben nincstelen népeket a kiábrándulás és félelem töltötte el, hiába sírtak a kijelöltek, nem volt irgalom, csak a betegeket és öregeket mentették föl. Az első napon elvittek 99 családot, 425 személyt. Magukkal vihetek bútort és élelmet, de lovat, tehenet és disznót tilos volt elvinni, az otthon maradt legtöbbször prédára, mégpedig az elhurcoltak helyét elfoglalóknak. A második napra 189 családot és 814 személyt, köztük 99 gyereket írtak ki. Elvittek 83 családot és 351 személyt. A harmadik napra 175 családból 711 személyt, s 91 gyereket írtak ki. Elvittek 85 családot, összesen 237 személyt.

A kijelölt 548 családból 240-et hurcoltak el. Felsőszeli akkori 3 809 lakosa közül 2 299 személyt jelöltek ki, ez nagyjából megfelel a kormány által előírányzott 70 százaléknak, amit minden magyar faluból el kellett volna vinni csehországi munkára. A dermesztő hidegben három nap alatt 159 házból katonai segédlettel 1013 személyt vittek el. A betegeken kívül felmentették a reszlovakizáltakat, valamint a cigány családokat.

A deportáltak túlnyomó többsége nincstelen, de házzal, illetve lakással rendelkező napszámos és 5 hektáron aluli kisgazda. Utánuk 266 hektár föld maradt. Felsőszeliből korábban már elhurcoltak 138 személyt, ez az 1 013 deportálttal együtt összesen 1 151 személyt jelentett. Ez a létszám a Galántai járás falvai között a legmagasabb. Országos viszonylatban is csak Tardoskeddről vittek el többet, 1 271 személyt.

A dermesztő hidegben nehezen fűthető marhavagonokban több napon át utaztatták a végletekig elkeseredett embereket. Nem egy esetben mellékvágányra állították a szerelvényüket nem törődve a rettenetes hideggel és ott várakoztatták őket, mintha nem is embe-reket szállítanának. Hogy képet alkothassunk arról, micsoda szörnyű fagyos télben hurcolták el őket, arra álljon itt egy a tényt igazoló megtörtént eset. Az egyik csallóközi faluból egy – az 1928-as gazdasági válság idején odatelepült – felsőszeli család az üldözések elől menekülni volt kénytelen Magyarország felé. Ez akkor csak a befagyott Dunán volt lehetséges számára, az pedig ritkán fagy be különösen Csallóköznél, ahol nagyobb az esése. A Duna ezen a télen befagyott és a beállt jég annyira megvastagodott, hogy a család magával vihetette át a Duna jegén az ökrök vontatta cséplőgépiüket.

A fagyos téli napokon nem volt elég a mindent elnyomó erőszak, életünket még a saját véreink is keserítették. A családok elhurcolásában bábáskodó magyarok között akadt olyan, aki úgy bánt a népekkel, mint egy idegen, belátás és könyörület nélkül. Az illető a betegeket fölmentő orvossal járta a kijelölt családokat. Ha rokont vagy ismerőst menteni akart, ráfogta, hogy beteg, az így keletkezett hiányt olyan családnál pótolta, ahol igazi beteg volt.

Egy másiknak hiába könyörgött a fiatal anya, hogy a nagy hidegben megfagy a féléves kislánya a vagonban. Nem volt könyörület. Ilyen embertelen megnyilvánulások is fokozták az elhurcoltak fájdalmait.

Danajka Lajos, Felsőszeli

*

Karácsony Csehországban

1946. december 16-án hurcoltak el bennünket: tehervagonokba rakták a holminkat, ahol fűteni nem lehetett. Öt napig utaztunk Csehországba. Slányban álltunk meg, ott válogattak bennünket mezőgazdasági munkára. Szomorú karácsonyunk volt, távol az otthonától. Mi Poštovicére kerültünk. Amikor a helyszínre érkeztünk, borzasztó látvány fogadott: a nekünk kijelölt házban sem ajtó, sem ablak nem volt, s teljesen üres volt. Nagyon megijedtünk, hogy mi lesz velünk. Én még kiskorúnak számítottam, ennek ellenére a testvéremmel együtt dolgoznunk kellett.

Apám kocsis volt, de lovai engedetlenek voltak: a lucerna kaszálásakor apám leesett a kaszáló gépről és eltörött a lába. Fél évig nem dolgozhatott, s persze pénzt sem kapott. Anyám teheneket fejt, s háztartást vezetett. Nagyon sokat szenvedtünk. Ezt az elhurcolást sohasem tudom már elfelejteni.

Szedér Hermina, Ipolyszakállás

*

Farkasdiak Csehországban és Békéscsabán

Az édesapa elővette, nézegette, rendezgette a papírokat. Hangosan olvasta az új szavakat: "kollektíve háborús bűnös", "hontalan". A kislány már némileg ismerte a betűket. Az egyik papíron ezt olvasta: "Margita Czizmadiova hontalan". Ezt a szót megértette, mélyseges fájdalmat okozott. Magát a szót értette, de azt nem, hogy ő hogyan lehet hontalan, hiszen Farkasd az ő "hazája". Fülébe csengtek Öreg Atya szavai: "Ez a mi szülőföldünk, szülőfalunk".....

1950-ben jött a hír, hogy Öreg Szüle beteg lett, gondolkozása zavaros. Azt írták, hogy naphosszat az utcai kapuban áll és a fiát várja, akit kitelepítettek. Azt mondogatja: "Ott a fehér háznál gyűn má a fiam, a Jóska, meg a kislánko". – Nemsokára meghalt. A temetésre nem engedték haza a fiát, így az otthoni temetéssel egyidőben Békéscsabán a református templom harangja szólalt meg....

1954-ben tudtuk meg, hogy Öreg Atya nagyon beteg. Édesapa megszerezte az engedélyt a hazautazáshoz. Természetesen magával vitte a kislányt is, a boldogság mérhetetlen volt! "Megyek haza!" – újságolta mindenkinek. Hajnali sötétségben érkeztek a farkasdi állomásra. No, kislányom! Most aztán te mutatod az utat! Te vezetsz! Lássam, hazatalálsz-e? – mondta az édesapa. A kislány pedig boldogan rohant, repült a Lóger felé. Öreg Atya megismerte őket. – Fiam, kislányom! – mondta, s a hangja elcsuklott. Csak sírtak, sírtak. Hanghosszú idő múlva jött ki a torkukon. A kislány sokat ült Öreg Atya mellett. Fogta öreg, ráncos kezét, s most ő mesélt. Mesélt az útról, a piszkos vagonokról, a betegségéről. Mesélt a rozoga tanyáról, a kis vályogházról. Öreg Atya csak most tudta meg a sok borzalmat, amit átéltek. Mindezt levélben nem lehetett megírni, nem volt tanácsos. A búcsúzkodás napja hamar eljött. Maradni csak addig lehetett, ameddig engedélyezték. Egy hónap múlva jött a távirat: Öreg Atya meghalt...

Az édesanya állapota egyre romlott. Állandóan költözködni akart. A költözés a rögeszméje lett. A gyógyszerek sem segítettek. A dekrétumok áldozata lett. Előbb az édesapa, pár évre az édesanya is elköltözött a csabai temetőbe. A kislányból lett nagylány leérettségizett Békéscsabán a gimnáziumban. Főiskolai tanulmányait Szegeden végezte, pedagógus lett. Igazán és teljesen ott a főiskolai évek alatt nyugodott meg a lelke. Tudatosult benne, hogy

itt van itthon, ez a hazája, de az "otthon" szó ma is Vágfarkasdot jelent. Ezt a családja is tudja, átérzi. Férjével és kislányával – amikor már lehetett – sokszor volt otthon, Farkasdon. A sokat síró farkasdi kislány megtalálta önmagát, élete célját. Kislányának sokat mesél a Vágról, Vágfarkasdról, a dereglyésekről. Dédszüleit ő sem ismerte, de édesanyja sokat mesélt neki Öreg Szüléről, Öreg Atyáról. Szívébe zárta őket ő is, és szeretettel őrzi emléküket. A sokat síró farkasdi kislány e sorok írója, Vágfarkasdon a Lógerben született, Csizmadia Margit.

Barcs Józsefné Csizmadia Margit, Békéscsaba

*

Mind bűnös, mer' magyar!

– Úgye, amikor az oroszok elméntek, csak szállingóztak a szlovákok. Vót, aki nekőnk is nagyon jó vót, úgye. Ez az Urbán család is. Drága gyermekem, 14 esztendő kisjány ott halt meg. A tēplom mellett állítottak neki emléket, a magok sírjokná', bizony. Balog annyira agyon vót csapva, hogy aki taláng soha az életébe' sēmmi nem vót, az is behúzta a farkát. Nagyon sokan részlovákizáltak – azon sē lehet csudá'kozni. Mer' a félelēm kergettē a legjobbakot is oda. Mink nem. Ahogy az uram mondta: "Vállalom! Ami gyön, gyön, de én nem tagadom még magam." [...]

– Ki volt a bíró Balogon a háború után?

– Tót bíró vót, J. Tizēnhat esztendeig feküdt ágyba'.

– Ő milyen vót a magyarokho?

– Nem jó! Sógornőjē vót Piros, mer' a testvérē a fiához mēnt férhē', mégis kivitettē. Pirosnak a testvérē, Béla, Sz. Béla azt mondja, hogy "Nézd, Jancsi – a sógorának –, ha szív van apád'ba', akkor még most is mēttēhetyi." Az hazamēnt, osztan úgy vettē el, hogy nem szeretttē a szülei, hogyhát magyart vett. De helyes, jóra való asszony, elismert, kitünő asszony, osztan nem akarták egyá'talán, hogy ím magyar. Osztan azt mondja (az apja): "ēgy magyarval kevesebb lēs!" Űgy pofonüttē az apját, hogy sosē bocsátottak még a fiúnak. Hát akkor gondolhassa, mikor még a fiának sē engedelmeskēdett, akkor hogy engedett vóna!? A másik fia, M., Szombatba' van. Az ēgy rendēs, jóra való embēr. Az viseltē tizenhat esztendeig gondját. Mēgüttē a szél, feküdt mind ēgy darab fa... Vót ēgy másik is. A szobákat a betegēk mind elhatták, úgy ordított. Az elmēje is mēzzavarodott. Ez a B. Oszt azt kiabá'ta örökkön-örökkē: "Nē bántátok a magyarokat! Nē bántátok a magyarokat!" Hát van Isten az égbe'.

– Aki részlovákizált, nem vitték ki?

– Nem, nem, nem. Azután gyött a részlovákizáció, mikor má' minket kivittek. Tamásibó' is vittek, Panyitró' is vittek... Űgyhogy úgy vótónk mink ott, hogy aki sokkal távolabb is vót, ha magyar vót, gyött. Mēntónk ēgymás-ho', mikor áldoztónk is, úgyē. Ha elfogott valakit valaki után a vágy, hogy szeretné mēglátnyi, vagy ismertē, úgyē, gyöttek. A csehekhez való viszonyuk milyen volt?

– Jó embērēk vótak. Én nem mondhatok rájuk. A Jóisten is mēvvernē!

– Hogy vélekedtek űk a kitelepítésről?

– Nem jó. A mi gazdánk maga mondta, nagyon dērēk cseh ember vót, hogy "nem ilyet vártónk". Munkásokat csak, nem családokat. Mink kértónk munkásokat, mer' a némētēk, úgyē elméntek, munkás nékű' maradtak. Nem vót aki dolgozzék. Munkást kértēk. Innen, Szlovákiábó', innen adtak ki bennőnköt. Az a helyzet, mikor minket kivittek, az ēgy olyan sovinizmus vót, a csehēk is akkor nem jó szēmvel néztek ránk. Nem segítēt mirajtónk sēnki. Ez a Dopēknē, e' jó vót, de a többi nem. Csak ahogy mēgismertēk oszt bennőnköt, mēttudták, hogy gazdaembērēk vótónk, úgy dēportá'tak, hogy szá'ka vótónk itt a szēmēkbe' – hogy kinek?!

– B.-nak, a tisztéletes úrnak a menyasszonyát is kivitték, az apósna valót még a három jányt is. Ő akkor gyött ki, mikor a nagy árvíz vót. Má' nem is tudott szegény mindénüve elménnyí, a menyasszonyáho' sē. Irtó nagy víz vót, csónakon mēntek egy helyēn át, olyan fűzesbe', hogy az apósáho' kiérhettek.

De azután lēapadt a víz, ő mondta, begyött hozzám, hogy "Piros néni, értesíteni kell újra a magyarokat, áldozónk". No akkor osztan nem vót sēnki jelēn. Nētolička azt mondta, hogy ez egy szēnt dolog, mindēnkinek lēhet áldozni. Még akkor a vallást ott is jobban tartották, úgyē akkor múlt el a beneš–masaryki rendszēr, úgyē nagy vallásosak a csehēk, katolikusok több része. No azután mēgáldoztónk akkor is, ő a menyasszonyával több idót tōtött, ott vót, hazagyött. Azután úgyē szōkdōstek a magyarjaink. Nem várva be azt, bá' figyelmeztetve vótónk, hogy aki elszōkik, nem mēhet a maga házába. De nem bánták. Hattak mindēnt, még amijēk vót is, csak a legértékēsebb holmijokat vették magokho', később vagont is mertek vātani. Akik először gyōttek, azok csak úgy gyōttek el, úgyhogy hozzánk, akik ott maradtónk, hordták el a holmijokat éccaka. No azután, mikor má' mind szétszōródott, mind hazahullott, ott vót nálónk, Pohorēlicēn az állomás, ott űltek fēl. Úgyhogy én mēg az uram adtónk nekik helyt. Mer' má' akkor a vagonjok elgyōtt, úgyē, csak úgy, ami kēllēt nekik, a' vót. Mindég éjfēl mēg egy óraker indūt a vonatok. Gyōnyörű, gondozott temetōjē vót Pohorēlicēnek. Az uram, ha nagyon fáradt vót, azt mondta, hogy "Piros, má' én nem mēnēk ki". Magam mēntem ki. De sokat mēntem a Jēzus kērēszťjē alá is. "Istenēm, szabadíts mēg bennōnket innen"! Isz azt mondhatom, hogy imádság vót. Mikor má' osztan, úgyē, mind elmēnt, nem maradt ott csak egy magyar csēndōr az özvegy édesanyjával. Ojdē Jancsi mēg a Borcsa nenēm rokon vót. Hát mink osztan úgy jártónk egymás-ho'. Ő nem mert hazagyōnnyí, Jancsi, az anyja mēg ott maradt velē. Minket kötōtt a dohány. Nohát hat hód dohánybō' mink azt kaptónk csak, amit én hátizsákot vētem, oszt vittem mindēnfele. Olyan gazdám vót, hogy zsidó. Pápán szolgá't, honvédhuszár vót. Osztan egy mindēn hájval mēgkent embēr. Mēgkēnyēreztē a járást, ott a termēnyt mindēnüve vették, csak a magtárba nem. Mi lēszenek a végē? Ami abba a nagy gazdaságba vót, mindēnt elharácsolt. Hát halljuk – úgy eszēmbē' van – mikor gyött hozzánk Jancsi, mē' Borcsa nene. "Piros, má' tīk nem soká maradhattok, mer' a gazdátokat elvitték, ki fizet nektēk? Hát mi lēszen a dohányval? Azt mondja a fiam: "Nem! Édesapám, édesanyám, itt maradok". Má' pērfēkt beszē't csehű". Itt maradok, oszt én átadom az államnak, legalább gyōn valami." Bi' gyött vóna haza! Nekōnk mindēnōnkōt, úgyē, bevagonírozta, ami vót, mindēnt hozhattónk haza, úgyē, ott vót a nagy magtár, oszt disznóm vót, malacom vót, libám vót, tyúkom vót, kacsám vót. Úgyhogy mindēn vót. Ólat is, aminōt, olyat összētáká-poltak Pistával, úgyhogy nekōnk nehez vót a gyōvés. Még elő mēg kēllēt űlnyi a disznót. De a transzportval gyōnnyí kēllēt, mer' ha ottmaradtónk, nem hoz transzport. Úgyē nem sokan vótónk má', utójára.

– Csak magyarok voltak a transzportban?

– Tiszta magyarok. Úgyē nem csak innen, ha a nyugatnēmēt határsávbō', onnan indūt. Fēlszēdtē, ami magyarok vótak még. Nohát minket is bevagonírozta, mē' szegény Pista lēgyött hozzánk. Mikulovba' vótónk. "Nē mēnj vissza, ami ott van, maradjék! – mondtam neki. Ragaszkodott hozzá ő is, mēg az apja is. Azután, úgyē, mink hazagyōttónk. Várt a falu népē, a legjobbba. Mer' má' Pirosek gyōnnek, mē' Pista. Itthon lēszenek má' legalább. Amikor begyōttónk, hát itt vót a tót, innen Gēsztēs'rō', K.....o. Az embēr inkább ráállott vóna, de az asszony nagy sovíniszta. "Égyátalján nem mēnōnk ki. Be van vetve a föld, oszt mē' mink azt lēaratyuk." Akkor vitték el innen Magyarországra Kovács József Baktert. Nohát minket az űres házba', akibe később tōtot telepítettek, ideiglenēsen abba' helyeztek el. Mikor újra úgy vót, hogy gyōttek oda N.-k, onnan, a tōtok Magyarbō', minket

kiraktak az udvarra. Mégint ott vót az egész falu. No azután a.m. J., a bíró: "Idéhallgassonak, ott van a Lovcsányi villája az Őrhégyen, üresen áll. Ól is van ott, minden van ott, mēnjének oda!" Azt mondom az uramnak: "Jó lesz mēgpihennyi ott. Gyerünk! [...]"

– Balog ez egy olyan ősi magyar község. Osztan azt akarták, innen ezt a régi jó magyar községēt teljesen kitelepíteni, innen-onnan hoznyi belē, Magyarországró' is mēg a Tótság-ró' is. Hát úgyē, mikor népszámlálás vót, hát úgyē minő nagy dolog vót a', hogy Balogon nem vót egy-két magyar. Má' akkor, mikor részlovákizá'tak. Osztan úgyē statisztikailag mutatták ki, hogy mēnni magyar él itt, mēnni magyar él ott. Balogon nem vót. Nohát. Hát szörnyű dolgok ezek. Ha éccaka nem tudtam akkoriba' is aludnyi, gondolkoztam rajta, hogy apáink, ősapáink, akik itt éltek-haltak, mēg itt mindēnt telepítettek, úgyhogy az utódoknak firó' fira maradt, hogy hogy éltek, mē' mi' csiná'tak, azt akarták mēssēmmiteni teljesen. Mikor nyelvēbe' él a nemzet, oszt mēg a könyveit is kiirtanyi, hogy mé' csak nē is olvashassék!? [...]

Ibos Istvánné Zsámbok Piros, Ipolybalog*

*

Csehországból Magyarországra menekültként

A kitelepítések 1946 második felében kezdődtek. Családunk nagy részét apai ágon mind kitelepítették Magyarországra. A legtöbb családot a Dunántúlra utasították ki, de többségük a Duna mentére költözött vissza.

Januárban mi is sorra kerültünk. A legnagyobb télben katonaság vette körül a falut, előre meghatározott családokat telepítettek ki. Több mint száz családot érintett a rendelet. 1947. január 10-én indultunk Csehországba. A legszükségesebb holmit vittük magunkkal. Az állatainkat itthon hagytuk. Három napig tartott az út, négyen mentünk. Szüleim Kajtár János és Lujza, az öcsém, János és én. Edényeket, élelmiszereket, takarókat vittünk. A házunkba szlovákok költöztek. Szökésem után többször bezörgettem hozzájuk.

A szerelvény megérkezése után a gazdák már vártak, és válogattak közülünk. Minket mindjárt kiválasztottak. Poděbradyba kerültünk, állami birtokra. Mi, magyarok összejártunk, az izsaiakkal leveleztünk. Csehországban az a hír járta, hogy mi a szegénység elől menekültünk el. Hosszú ideig tartott, amíg megértették, hogy kényszerből hagytuk el szülőföldünket.

1947 nyarán megszöktem, nagyapámhoz jöttem, de két nap után keresett a rendőrség. Egy cseh kocsmáros vette meg a jegyemet, mivel akkor még igazolványt kértek a jegy vásárlásakor. A Janival együtt szöktünk. Orosz katonák közé fészeltük be magunkat. A Jani néha kapott tőlem, mert beszélni szeretett volna. A komáromi állomásról gyalog jöttünk haza. Izsán nem maradhattam sokáig, átszöktem Magyarországra. Ott mint menekültet fogadtak.

Kajtár József, Izsa

*A visszaemlékezés teljes szövegét B. Kovács István adta közre a Gömörország (www.gomorország.sk) 2. évf. 2001. 2. számában. *Mind bűnös, mer' magyar!* (Ibos Istvánné, Zsámbok Piros emlékezéseiből címmel.)

II. A lakosságcsere emlékezete

Deportálás helyett fehérnap

Izsa, 1947. február 2. Este van. Kisöcsémmel, ki négyéves, én meg kilenc, szótlanul, egymás kezét fogva, szorítva megyünk le a jó meleg istállóba, hogy elbúcsúzzunk kedvenc állatainktól. Lenkétől, a szelíd, ám különös szépségű pej kancától, az öreg, kopott sörényű Öregtől, akit öcsémmel fogtunk a Duna partján az oroszok vonulásakor mint elkóborolt állatot, a drága Bimbótól és kisborjától... Én ösztönösen nyúltam a vasvillához, hogy megszokott mozdulatokkal még egyszer megigazítsam az almot alattuk, kisöcsém pedig néhány maréknyi szénát tett eléjük a vályúba, a jászolba. Még egy pillantás, és... rájuk csukom az ajtót, visszabotorkálunk a mély hóban lakásunkhoz. Benyitva a konyhába, már láttuk, hogy az első, a tisztaszoba megtelt emberekkel. Jöttek a rokonok, a barátok, az ismerősök és kispajtásaink, hogy búcsút vegyenek tőlünk, merthogy minket Csehországba deportálnak, valahova a Szudéta-vidékre, s reggel ötkor, mielőtt ébredne a falu, minket már visz a teherautó Komáromba.

A szoba közepén ott láttam a nagy fehér lepedőbe kötött batyut, amelybe édesanyám a magunkkal vihető legszükségesebb holmikat, tárgyakat göngyölte be. Az asszonyok, lányok egymás nyakába borulva sírtak, zokogtak, a férfinép egy-egy pohár borral a kézben, tehetetlenül, lehajtott fejjel húzódott meg a sarokpadon, mi, gyerekek meg a most bevetetlen ágyszélén ültünk, szorosan egymáshoz simulva, testünk melegével érintkezve, öleltük magunkhoz közös emlékeinket. Anyai nagyapám, ez a szikár, szigorú tekintetű, az első világháborút végigharcoló tüzértiszt, Doberdó hőse, "a vörös és a fekete ördögöt", Sztálint és Hitlert átkozza hangos szóval a maga sajátosan kacskaringós, "káromló imájával". Apám pedig? Hát, igen! Ő még ezekben a lélekölő, kegyetlen pillanatokban is megmaradt annak, amiért annyira szerettük őt. Még ő az, aki vigasztalja, nyugtatja az itt maradókat. Vicceivel, tréfával próbálja oldani a feszültséget, de most nem sok sikerrel.

Már kilenc óra. Itt a lefekvés ideje. Ilyenkor minden este öcsémmel odatérdeltünk a kis házioltár fölül ránk tekintő három kép elé, és hangosan fölmondtuk a Hiszekegyet. A három kép: Mária, Kossuth Lajos és II. Rákóczi Ferenc. Most úgy néz ki, az ima elmarad. Édesanyám még most is azon serénykedik, mi az, amit még bele tud gyömöszölni a batyuba. Közben kisöcsém hátradőlve elszunyókált. Én, mivel kispajtásaimtól elbúcsúztam – haza is mentek –, szótlanul, némán meredtem a semmibe. Mi is lesz velünk ezután?

És akkor erős kopogás hallatszik. Dr. Nádai Kálmán plébános úr érkezett meg. Búcsút venni jött, de nem időzött soká, mert sietett a többi családhoz is, akik a mi sorsunkra jutottak. Egy rövid imát mondott, majd az ajtó felé távoztával áldást adott. Közben egyre kevesebben maradtunk. Sorra köszöntek el a lélekben velünk lévőkhöz. Már csak mi maradtunk, a gyerekek édesanyánkkal. De hova lett nagyapám, apám? Ők észrevétlenül tűntek el. Édesanyám már-már aggódni kezdett, amikor betoppantak. De hogy? Arcukon derű, mosoly, majd kitörő, a sírást és nevetést együtt lélegző örömkialtás: "Sikerült!". Nem tudtuk mire vélni a dolgot, míg el nem mondták, hogy egy tízliteres, zamatos rizlinggel megtöltött demizsonnal fölkeresték Beneš jegyzőt, és levették a lábáról. Átírt bennünket a deportáltak jegyzékéről a fehérnaposok listájára.

Tíz liter boron múlt, hogy nem Csehországba kerültünk cselédnek, hanem nagy- szüleinkkel Magyarországra telepítettek át. A jó hír után pedig nagyapám odatérdelt a Mária-kép elé, mi mögéje, és fölhangzott a jól ismert ima, a Hiszekegy.

Pintér Ferenc, Izsa

"Magyarok, menjenek Magyarországra!"

A második világháború után a magyarokra kimondták, hogy "háborús bűnösök". Az otthon, amelyet két kezükkel építettek, az a haza, amelyért annyit szenvedtek, semmivé vált. A házuk többé nem az övék, földjük és minden ingatlanuk más nép, más állam tulajdonába került. Szomorú idők, keserves idők voltak.

Én mint gyermek éltem meg a kitelepítést, 1947-ben hétéves voltam. Édesapám a háborúból nem tért haza. Hadifogságba került, valahol a győzők hazájában halt éhen, mint megannyi sorstársa. Apai nagyszüleimnél éltünk, édesanyámmal és lánytestvéremmel együtt. Sokáig fel sem fogták az emberek, hogy ilyent meg lehet tenni. Azzal biztatgatták magukat, hogy ezt nem engedik a győztes nagyhatalmak. Anglia, Amerika majd megvédi jogainkat. Azt, hogy ősainktól örökölt hazánkból el kell menni, az nem lehet! Aztán mégis igaz lett a törvénytelenység, mert törvényesnek mondták. Eljött a nap, amikor kiosztották a fehérlapot.

Olyan családok kapták meg, akiknek jó állapotban lévő családi házuk volt, sok melléképülettel és földtulajdonuk is általában 25 kataszteri hold felett volt.

Egy nap a községi előljáró a szlovák csendőrrrel már nem csak az utcán ment végig, de bezörgettek a kapun. Felszólították családunkat az áttelepítésre. "Magyarok, menjenek Magyarországra!"

A nagypapámnak egyre súlyosbodtak a gyomorpanaszai, a jogfosztás és a fia elvesztése, a halálos kór nagy szenvedést okozott neki. Szomorúan és még mindig hitetlenkedve fogadta a hírt, mely szerint csomagolni kell. Az ingóságokat elengedik magunkkal vinni.

Elérkezett az idő, a vihar előtti csend, az ég beborult. Készülődtünk, ahogyan Noé bárkája készült az özönvíz előtt. Az apró állatoknak ólak készültek, külön a disznóknak, tyúkoknak, csirkéknek, libáknak, kacsáknak. Összecsomagoltuk a takarmányt, terményt. Az aratás már nem a mi dolgunk. Ládákat szögeltek a ruhaneműknek, edényeknek. Lázás, fájdalmas készülődés, a még maradó rokonok, jó szomszédok segítségével. A ládáknak, ólaknak olyan méretűeknek kellett lenni, ami befér a vagonajtón és elég erős ketrecek, hogy az állatok ne tudják szétszedni. Félelem és idegesség vibrált a levegőben.

Esténként, munka után, mikor beszélgetésre összejött a rokonság, rémséges híreket suttoztak. Beszéltek a Délvidékről, ahol a magyarokkal saját kezűleg ásatták meg sírjukat, majd halomra lőtték szerencsétleneket, mésszel leöntözték őket, de a föld még napokig mozgott felettük. Azután azt is mondták, Szibéria is lehet az út vége, mert "a magyar kérdés vagonkérdés"!

Vegyünk viaszosvászon-ponyvát – mondogatták –, mert lehet, hogy nem lesz sehol helyünk a nap alatt, legalább legyen ami alá bebújhatunk. Ilyen esti meséket hallottam, mint kis gyerek, ilyen kétségek között csomagoltak a "fehérlapos" családok, köztük mi is.

Aztán egy napon jött a parancs, hogy itt az indulás ideje. Az volt csak a szomorú nap! Fekete gyásznapi volt az! Öreg emberek baktattak a temetőbe, csókolgatták hozzátartozóik fejfáját. Elbúcsúztak örökre az előttük élőktől, nekik itt sincs már helyük, a szülőföldön. Elbúcsúzni a templomtól, az iskolától, annyi sok szép és szomorú emlék helyszínétől. Istenhozzádot mondani a még maradó rokonnak, barátnak, szomszédnak. Micsoda jajveszélés, mennyi, de mennyi könny... Miért?

Az észak-komáromi állomásra hurcoltak ki bennünket ingóságainkkal együtt. Marhavagonokba pakolták be a nagy gonddal összecsomagolt holminkat. Nagypapám igen súlyos állapotban volt már akkor. Azt mondták az orvosok, őt be lehet vinni a kórházba, a nagymama ott maradhat vele ápolni. Ő azonban azt válaszolta: azt már nem, a fiam árváival kell maradnom, ilyen helyzetben nem hagyhatom őket, még akkor sem, ha az úton halok meg.

Így várakoztunk az állomáson, útra készen, 1947. június derekán. Várakoztunk, mert nem volt kellő számú mozdony, amivel elindulhattunk volna. A szarvasmarhák bőgtek, a disznók visítottak, törték egymást a bezártságban, ki imádkozott, ki káromkodott, ki-ki kicsorduló könnyeivel küszködött. Anyukámnak egy unokahúga lakott az állomás közepében. Esténként titokban tejet hozott, hogy beteg nagypapámnak és nekünk, gyerekeknek legyen valami tápláló ételünk.

Egyszer aztán, napok múlva kaptunk mozdonyt, ami elindult nehéz pöfékeléssel a nagy ismeretlen, idegen felé. Testvéremmel egy marhavagonban, frissen bálázott lucerna tetején volt a lakóhelyünk. Amire máig jól emlékszem: szétlőtt vasúti állomások, rengeteg ronccsá lőtt vasúti kocsi, a sínpár az égnek meredezett. A szerelvényünk nagyokat zötykölődött, és egyre távolodtunk a mi édes otthonunktól. Jöttek nappalok és éjszakák, és mi mentünk, mentünk, sokáig tartott az út. A mozdonyt néha lekapcsolták, máshol volt rá szükség. A háborúban megrongálódott sínek, váltók tették nehézkesé az utazást. Az élet azonban a bezártságban is élt és élni akart.

Amikor leállították a vonatot, akkor a sínek menti líceum bokrokat meggleptük, mint a sáskák, téptük a levelét, ahol értük. A szűk ketrecekben az apró állatoknak szüksége volt a friss zöldre, nagyon nélkülözték a tágas mezők legelőit, a friss patakok vizét. Egy tehenünk a bezártságban, a vagon fogságában egy reggelre tejszagú, kicsi borjúnak adott életet. Édesanyám felügyelte az állatokat, amikor megállt a szerelvényünk, örömmel újságolta nagyszüleimnek a kis borjú születését. Nagypapa felkelt a betegágyából, amit indulásunk óta nem tudott elhagyni. Kíváncsi volt az állatokra, szeretne volna látni az újszülött borjút. Ám a fájdalomtól élettelenül vágódott el a sínek között. Nagy volt a riadalom, azt hittük, meghalt. Nagymama sírva rázogatta, szólongatta, a velünk utazók orvosért, kórházért kiáltottak, de nem volt segítség. Lassan magához tért szegény, és sorsával megbékélve, visszakaszálódott a fekhelyére. Így utaztunk tovább a nagybeteggel.

Napok teltek el, amikor a keszöhidegkúti állomásra érkeztünk. Innen elindultunk megnézni, hogy hová leszünk telepítve. Édesanyám is elment a teherautóval, amely a helyszínre vitte a kíváncsiskodókat.

Minket a Tolna megyei Pári község 157-es számú házába, Schaffer Pálék helyére irányítottak. Nem örömmel, szégyenkezve fogadtuk a hírt, hogy más házát kell elfoglalnunk. Teherautókkal befuvaroztak a kijelölt helyre. Elsőnek nagyszüleimet vitte az autó. Nagypapa rémülten körülnézett és nagyot sóhajtott, hogy hová hozták meghalni. Még néha magához tért, majd egy hét múlva örökre lehunyta a szemét. Ő volt az első halott az áttelepítettek közül. Nemsokára azonban sok, idős ember követte, mert az idősek már nem tudtak alkalmazkodni az új környezethez. Elmentek egymás után, mert a honvágy úgy fájt, hogy belehaltak. Bizony, minden más lett az új otthonunkban.

Möllenkamp Lászlóné Bordács Ilona, Komárom

*

Kitelepítés Martosról

1947-ben Martoson is kiosztották az úgynevezett fehérleveleket, majdnem az egész lakosságnak. Hiszen az összeíráson mindenki magyarnak vallotta magát. Ezen a fehérlevélén az állt, hogy a csehszlovák–magyar csereegyezmény alapján őket Magyarországra telepítik. Ezek után örültünk is, meg féltünk is. Annak örültünk, hogy most már Csehországba nem visznek bennünket, de attól féltünk, hogy a Szent István ezer éve alatt őseink által öszszegyűjtött földek elvesznek. És ez be is következett. Hiszen a parasztembernek a vagyona a földje volt, ha volt pénze, földet vett.

Martosnál az első csoportba hat családot jelöltek ki az 1948. május 5-i telepítésre. Ezek a családok soron kívül megkapták a vagyonukkal a telekkönyvi kimutatásokat, és a lel-

tárosok minden családnál minden ingatlant, még a fákat is felleltározták. De később rájöttünk, hogy ennek semmi értelme. Időt adtak a csomagolásra, melyben a rokonok is segítettek. A Balla-családban a legidősebb Balla ez idő alatt felakasztotta magát. Ő így otthon maradt, eltemették.

Közben már megjelentek a Magyarországról önként jelentkező, szlováknak mondott családok. Ezeknek szinte semmijük sem volt. Csak a nagy csehszlovák propaganda nyomására a jobb élet megteremtése érdekében jöttek Szlovákiába. Ők a szlovák kormánytól már a vonaton kaptak 100 000 korona gyorssegélyt.

Az én szüleim egyik házat is egy bányászcsalád kapta meg, és vele az 1938-ban épült 60 méter hosszú L alakú, megtöltött gazdasági épületeket, meg az 50 hold földet. A földet bevitték ott is a termelőszövetkezetbe, de a haszonbérből ők ma is könnyen élnek. Mivel a szüleimnek két háza volt, mert egyiküknek se volt testvére, én már a feleségemmel meg hat hónapos kisfiunkkal külön laktunk. Mivel azonban az összeírásnál én is szerepeltem a listán, így nekünk is mennünk kellett.

1948. május 5-én megjelentek a magyar rendszámú Mateosz-teherautók rakodókkal, de ott volt a szlovák csendőrség is. Ezek az emberek mindent felraktak, és vitték a tizenöt kilométerre lévő hetényi állomásra. Ott az előre elkészített marhavagonokba mindent beraktak, semmit nem kímélve. Egész nap tartott, mire a hat családot bevagonozták. Megtelt egy egész szerelvény.

A feleségem szülei, három testvére és mind a hat családnak a rokonsága ott volt elbúcsúzni, várták, hogy elinduljon a vonat. Már este volt, de a vonat nem indult. Sírtunk mindannyian. Nekem még most is hullanak a könnyeim, hogy ezeket a sorokat leírom ennyi év után. Én annyira szerettem a falumat, én még mindig martosinak mondom magam. Este azután a rokonok hazamentek lovaskocsikkal. Mi meg a marhavagonokba berendeztünk szalmazsákokból fekvőhelyeket, a sparhelt kéményét a vagon ablakán kiveztük, és csináltunk főzési lehetőséget. Kellett, mert ott volt a hat hónapos kisfiú is. Valamikor éjjel indult el a vonat. Szobnál léptük át a határt. Az irány Tab volt, de Szobnál megváltoztatták, Keszőhidegkút–Gyönk lett. Szobon egész nap álltunk, mert a csehszlovák koronánkat itt váltották át forintra. Egy magyar forintért 14 koronát kellett adni. Szobról megint valamikor éjjel indultunk, Pesten keresztül. A sok zötykölődésben szinte minden összedőlt a vagonokban. Ahol megálltunk, azonnal szaladtunk vödörrel vizet keresni az állatoknak. Vizet a vagonokban nem tudtunk tárolni. Az asszonyoknak a teheneket is meg kellett fejni, mert a kicsiknek a tej is kellett.

Nyolc napig tartott ez a kényelmetlen utazás, már minden összedőlt, mire megérkeztünk a keszőhidegkúti–gyönki állomásra. Gyönk onnan kilenc kilométerre van Az állomáson szintén bizottság fogadott bennünket, meg a Magyar Mateosz-autók a rakodókkal együtt. A bizottság itt megadta a szállítóknak a címet, hogy kit, hová vigyenek. Ismét késő este lett, mire behurcoltak bennünket egy sváb udvarba. Az udvar közepére mindent ledobáltak, még a sváb is ott volt, meg az állatai is. Ennek a svábnak két háza állt egymás mellett egy bejáróval.

Mi a kisebbiket kaptuk meg, a szüleim mellett külön házzal. Már késő este volt, mire beértünk Gyönkre. A sok holmi az udvaron összedobálva. Az állatokat be tudtuk vinni az istállóba a sváb állatai mellé, mi meg szalmazsákokra feküdtünk, és elaludtunk, mert annyira ki voltunk merülve.

Jóba János, Komárom

Dunai tragédiák

Nagybátyám, Zámbo Vilmos: "Nagyon sokan érkezünk a faluba menekülési céllal. Néha két-három napig is kellett várakozni az átjutásra. Addig azonban a falu népe szállást, ellátást biztosított részükre, miközben titokban intézte és szervezte az átjutási lehetőségeket. Mindig volt a faluban két-három bizalmas ember, aki tudta, hogy éjszaka a határőrség merre cirkál a Duna partján; hol, merre és kik teljesítenek szolgálatot; a lelakatolt és zárolt csónakokhoz melyiknek van kulcsa; a töltés melletti kubikgödrök cserjés, fás területein hogyan és hová lehet elrejtőzni... Ismerték hol, mikor kell és lehet fényjelezni. De azokban a drámai pillanatokban, amikor a befagyott Dunán 40–50 méteres kötelet fogva, hason csúszva húsz–húsz embert menekítettek át a túlsó partra, az izgalmat és félelmet növelte, hogy sokszor a kötél egy része a még be nem fagyott, sima vízfelület felett kúszott."

E lélekvesztő esetekben az izsai halászok, akik a menekítést szervezték és végezték, az életüket kockáztatták, mint azok, akik sorsukat a kezükbe adták. A veszélyt csak növelte, hogy ezeket az akciókat csakis az éjszaka leple alatt lehetett megkísérelni. S vállalták mindezt még azután is, hogy a tragédiák egymást követték. Az esetleges, alkalmi eszközök, a sietség okozta idegek harca áldozatokat is követeltek.

Áldozatokat még úgy is, hogy a szőnyi oldalon a magyar határőrség önfeláldozó munkája, közreműködése sem tudta megakadályozni a bekövetkező tragédiát. Azok voltak a szerencsésebbek, akik az izsaiak segítségével, előre megtervezett, szervezett formáját választották az átmenekülésnek: lovas szánkóval, hosszú kötelekkel, vagy a még be nem állt Duna előtt ladikkal. A Duna azok közül szedte áldozatait többségben, akik a maguk feje után, hátukon kis holmijukat cipelve vágtak neki a veszélyes útnak.

"Sajnos, a Duna jege beszakadt és egy lovas szánkó utasaival együtt a víz áldozata lett. De egyéb tragédiák is voltak: Moravcsik Ferencet a töltés mellett, menekülés közben lőtték agyon a határőrök. Fenekes Lajos a jeges Dunában úszott, és úgy menekült meg az életét kioltani akaró gyilkos golyóktól. Jőmagam is egyetemi vizsgáimra mentem Budapestre, amikor csónakunk éjfél tájt elsüllyedt, s félve a csehszlovák határőrségtől, a téli, jeges vízben úszva értünk partot Szőnynél. Holmijaink elvesztek, a mínusz 20 fokban hidegben ruhánk ránk fagyott, és csak a szőnyi határőrsegen kaptunk menedéket".

Csak Izsa községből hárman váltak áldozataivá e szörnyű "stációnak": Moravcsik Ferenc, Tárnok Gyula, Sárai Gizella. A többi? Tudjuk, hogy a már említett csónakban, amely a Duna hullámsírába jutott, nem bírva a terhet, az úszó jég között, nyolcan tartózkodtak. Egy 18 éves gútai leány teteme után pedig hiába kutattak, nem találták meg. Emlékük, példájuk egy-egy könnycseppként pihenjen meg szemünkben!

Pintér Ferenc, Izsa

*

A magyarországi beilleszkedés gyötrelmei

Második generációs áttelepültnek számítok, hiszen én már Nyíregyházán, az új helyen születtem nővéremmel együtt, de három idősebb testvérem még csecsemő- és iskoláskorban volt 1947-ben. Szüleim elmondásából tudom, hogy soha nem gyógyuló sebként tárgyalunk lelkünkben Naszvad elvesztése, sokat emlegették a Nyitra folyót, Érsekújvárt, mint szűkebb hazát.

Az 1947-es áttelepítés sokkhatásként érte a falut, de a mi családjunkat több ok miatt is. Naszvad községben született már az üknagyapám is, és mindenki magyarul beszélt, a szlovákok később sem voltak hajlandók átvenni, bár az iskolában a felszabadulás után már kimondottan kötelező nyelvvé vált. A falu színmagyarnak számított és ez lett a vesztesége. Megmagyarázhatatlan (pontosabban egyesek meg tudták magyarázni), hogyan kerülhettek el egyesek az áttelepítést. Egy biztos, azok, akik a fő utca mellett takaros házakban laktak,

mindenképpen beleestek az "utazó keretbe", hiszen elsőként az ő portájukra vetettek szemet a Magyarországról "háztűznézőbe" csoportosan átruccant, szlovák nemzetiségűnek valló önkéntesek. Visszafelé ez a dolog nem működött. A felvidékieknek erőszakos úton kellett elhagyniuk szülőföldjüket. Mehettek a bizonytalanba, az ismeretlenbe, tíz esetből tízszer a szegénységbe, a vagyonvesztésbe....

Maga az áttelepítés úgy zajlott, mint egy háborús cselekmény: erőszak, kényszer alkalmazásával. A családot, jószágot némi élelemmel, bútorzattal bevagonírozták Érsekújváron. Körülbelül egy hétig tartott az utazás. Ritkán állt meg a vonat, hogy megetessék, megittassák az állatokat. Fogalmuk sem volt, hova tartanak. Budapestnél derült ki, hogy az ő szerelvényüket Nyíregyházára irányították. Miután megérkeztek, további talány maradt, hol lehet Alsóbadúr, az új otthon. Lovaskocsival zötykölődve az úttalan, poros földutakon végre megérkeztek. A tanya zsebkendőnyi, Isten háta mögötti hely volt, az épület meg, ami rajta állt, egy naszvadi tyúkistállónak felelt meg. A mi családunk akkor nyolc tagot számlált: az anyai nagyszülők, egy férjhez nem ment nagynéni és apámék ötödmagukkal. Vagy az állatoknak, vagy a családnak nem jutott fedél...

Anyám, lelkileg érzékeny alkatú lévén, nehezebben heverte ki az otthon elvesztését. Álmában a naszvadi temetőben bolyongott, régi történeteket elevenített fel újra és újra, hogy ki ne törölje az emlékezet. Szoros kapcsolatot tartott fenn a sorstársakkal, akik amiben tudtak, segítettek egymást. Ízes palóc kiejtése volt, 80 évesen halt meg, 1999-ben. Ötven évig vágyott haza, s mikor unokája elvitte volna autóval, nem ment. Nem akarta látni, mivé lett Naszvad. Olyannak akarta megőrizni, ahogyan benne élt.

A többi család is nehezen tért magához. Voltak, akik hónapokig ki sem csomagoltak, mondván, hamarosan ki kell derülnie, hogy itt valami fatális tévedés történt és hazatérhetnek. Apám testvéreinek családját a szélrózsa minden irányába telepítették. Egyik testvére Budapesten ragadt, oda is nőült, ketten Szulokra kerültek, Somogy megyébe, ketten Sátoraljaújhelyre. Az apai nagyszülőket, akiket soha nem láttak többé, csak a temetésükön, Császártöltésre telepítették. Az a nővére apámnak, aki a férjével nem a faluközpontban lakott, Naszvadon maradhatott. Teljesen szétszóródott ez a népes család, elválasztotta őket a földrajzi távolság.

Simonics Borbála, Nyíregyháza

*

Átkelés a befagyott Dunán

Édesapám hentes és mészáros mester volt, édesanyám abban az időben háztartásbeli. A háború alatti és közvetlen utáni történetekről szüleimtől hallottam, melyeket most leírok, de vannak epizódok, amelyekre jómagam is visszaemlékszem. Szüleim, nagyszüleim éjszakai beszélgetései, a mindig feszült állapot, éreztették velem, hogy valami baj van, hogy valamire készülnek.

Komárom külvárosában, Benében éltünk egy családi házban, ahol az utcafronti részen apámnak jól menő hentesüzlete volt (most is emlékszem a kerámiából készült rózsaszínű kismalacra, a valódit is meghazudtoló, műhentesárukra, amelyek a kirakatot díszítették). A negyvenes évek elején (közepén?) egy nagyobb házat vásároltak szüleim a Nádor-vonal során, hisz három generáció élt együtt. A ház is előttem van még: redőnyös, négy nagy ablak, nagy szobák, nagy konyha, nagy udvar stb...

Rövid ideig volt örömünk az új házban. Egymásután érkeztek a kitelepítésről szóló, felszólító levelek a magyar családoknak. Ránk is ez várt. Úgy tudom, vállallhatták volna szüleim a szlovák állampolgárságot is, de erről édesapám hallani sem akart. Voltak, akiket kényszermunkára vittek "az Isten háta mögé", Csehországba, ettől is rettegetek. S közben már az is tudott volt, hogy onnan mindenképpen mennünk kell, mert házukba egy más nemzeti-

ségű családot költöztetnek. Dönteni kellett hát, és szüleim döntöttek. Otthagya mindent, házat, bútorokat, s minden más egyebet 1947. február 17-én, kora hajnalban, sírva búcsúztak el ott maradó nagyszüleimtől, akik a kényszerhelyzet miatt, ott élő, fiatal lányukhoz költöztek, s még további 1–2 évig vele együtt éltek. Tehát azon az éjszakán, apám kezében két bőrönddel, édesanyám kezében a mozdítható, kevés kis értéket tartalmazó táskával, másik kezével az én kezemet szorítja, a Duna felé indultunk. Velünk tartott még egy rokon néném és édesapám pékmester barátja, így voltunk öten. A jég február 17-én nem volt már stabil és megbízható, de valaki elmondta, hol lehet átkelni kisebb veszéllyel. Én, a pici lány, honnan is tudtam volna, hová megyünk, miért kell sírva-zokogva elbúcsúzni kedves nagyszüleimtől, és a csikorgó hidegben, sötétben sietve útnak indulni?

Itt kell elmondanom, hogy élt Dél-Komáromban édesapámnak két jó barátja, akiket édesapám segített azon ínséges időkben, amikor ők voltak bajban, amikor jegyre lehetett kapni az élelmiszert. Ők valamiféle határátlépő igazolvánnyal átkelve a hídon, próbálkoztak ezt-azt vásárolni, a két szimpatikus ismeretlen így jutott el akkor még hentesbolttal rendelkező apámhoz, aki hússal, hentesáruval, a pékmester kenyérrel s amivel csak tudtak segítettek. Így lett aztán az ismeretségből barátság, amelyet a háború, a megszorultság, az ínséges helyzet hozott össze (s amelyet mi ápoltunk tovább édesapám halála után egészen a két idős jó barátunk haláláig). Az átjövételünk utáni dolgokat jó előre megbeszélték. Amikor nekivágtunk a vékony jegű Dunának (hallani lehetett a jég ropogását), apámék a legrosszabbra is fel voltak készülve, fent említett jó barátaink vártak bennünket az innenső parton. Nemcsak a Duna okozott vészhelyzetet, hanem a géppuskás orosz őrség is, akik az állomást és környékét vigyázták. Emlékszem, egy őrháznál értünk partot, nem a megbeszélt helyen, gondolom a félelemtől, a sötétség miatt eltávolodtak apámék, és szinte a karjaikba estünk a Sztoj! üvöltéssel felénk rohanó katonáknak. Édesapám kezéből a bőröndöket tépdesték, anyámról a bundát, a táskáit cibálták, próbálták kezünket egymástól elszakítani. Szinte még most is érzem, milyen erősen szorította édesanyám a kezemet – pedig, Istenem, azóta 56 év telt el – és most felelevenedik előttem minden! Mind eközben ránk fogták fegyvereiket és tusakoltak előre bennünket. Segítségért kiáltoztunk – jómagam is vékony hangocskámmal –, s visítottam a félelemtől.

Nagyritkán elmesélem ismerősöknek viszontagságos átkelésünket – de hosszú – hosszú idő után most írom le ilyen részletesen s élem át újra azokat a megrázó percek. Mint már írtam, egy őrháznál értünk partra, ahol vasúti munkások gyülekeztek kora hajnalban hólapátokkal, csákányokkal a vasúti síneket a hótól, jégtől megtisztítani. Kiáltozásunkra ők rohantak segítségünkre, szerszámaikat magasra emelve fenyegetésül a ránk támadóknak. A katonákat váratlanul érte ez, hisz az effajta inzultusoktól tartaniuk kellett, lemondtak kirablásunkról, és még ki tudja, mi történik, ha nem jönnek segítőink?! Segítőink az őrházban forró teával, kávéval kínáltak és próbáltak megnyugtatni bennünket, hogy már biztonságban vagyunk. Barátaink, akik távolabb vártak ránk, csak a segélykiáltásainkat hallották, s végül az őrházban találkoztunk össze.

Otthonukba kísérték – közös udvarban lakott a két család (egyiküknél laktunk 8 hónapig). Ezalatt az idő alatt édesapám édesanyámmal a környéket járta, keresve olyan helyet, ahol letelepedhetnének. Ami a csomagunkba fért és pénzzé tehető volt, eladták: a keresztezői fülbevalókat, jegygyűrűiket, nagyszüleimét is, és még egy s mást. Nagyanyám eközben áttelepített ismerősökkel küldött csomagokat, próbált segíteni a megélhetésben. Végül 8 hónap után az Ászár nevű faluban a főjegyző és mások segítségével letelepedtünk. Telepedtünk? – hol volt még az az idő??? Egyelőre örülnünk kellett a siralmas körülményeknek is, egy magtárhelyiségben húzódhattunk meg, főzési lehetőség nem volt, tisztálkodás az udvari kútnál, alvás szalmazsákokon. De segítettek az ott élő emberek, ismervén nyomorú-

ságos helyzetünket. Ki házikenyeret, ki frissen fejt tejet, ki szalonnát hozott, ki mit tudott. Jóleső, de egyben megalázó érzés volt a még nemrégén jó nevű hentesmesternek elfogadni a "könyöradományt", bár akik adták jó szívvél, nem annak szánták. Ha tojásért küldtek a szomszédba, vagy tejfelért, túróért a másikba, hiába nyújtogattam a pénzt, "vidd csak kis szógám!" – így mondták, pénzt nem fogadtak el.

Talán mi voltunk az elsők, akik ily módon "verték gyökeret" a faluban, s talán később jött még néhány család, akik már más helyütt is próbálkoztak letelepedéssel. Röviddel odaérkezésünk után alkalom adódott volna, hogy apám megvásároljon egy üresen álló házat, amelyhez egy kisebb üzlethelyiség is tartozott. Álmaiban látta már, hogy itt talán tanult szakmáját, a hentes mesterséget is folytathatná. A ház korábban egy Hirschler nevű jóemberé volt, aki már nem térhetett vissza. Közben, nagyanyám intézkedése, utánjárása folytán egyenként, darabonként átkerültek a régi hentesüzlet kellékei: a gyönyörű porcelán fogasok, a pult, a húsvágó tűke, jéggel működő hűtőláda, szerszámok, s még a nekem oly kedves rózsaszínű kerámia malacka is. Ezeket is áttelepülő családok juttatták át saját bútoraik mellett Komáromig, onnan fuvarozták aztán Ászárra. A hentesüzlethez már majdnem minden együtt volt, de a "fészekrakást" előlről kellett kezdeni, hisz a bútoraink egytől-egyig ottmaradtak. De hát ez az egész csak egy szép álom maradt, mert bár egy ideig ebben a bizonyos házban lakhattunk, megváltoztatott mindent az államosítás.

A kiszemelt ház többé nem volt eladó, a hentesboltnak berendezett helyiség (úgy tudom, előttünk is ezt a célt szolgálta), úgy ahogy volt, saját felszerelésünkkel együtt az "állam bácsié" lett. Lefoglaltak mindent, néhány megmentett, jó minőségű henteskés, fenőacél, hurkatöltő kivételével. Újra csak ennyink maradt! Egyszóval, a Hirschler-házat államosították, később tejcsarnok lett. Az átellenben lévő egykori Esterházy uradalmi épület ugyancsak állami tulajdon lett, itt lakott a grófi birtok intézője, kasznárja, akiket kiebrudaltak a lakásukból, nem tudni hová. Ennek a nagy, U-alakú építménynek (hátsó hatalmas lóistálló, gazdasági épületek) egy kisebb része az frissen alakult földműves szövetkezeté lett.

Itt kaptunk szolgálati lakást, ennek nagy méretű éléskamrájából lett kialakítva az udvarra nyíló hentesbolt, édesapám pedig a földműves szövetkezet alkalmazottja, hentesé lett. Mit jelentett ez a mesterség akkortájt egy kis faluban? Megélhetést nem, az biztos, hisz mindenki tartott jószágot, még a legszegényebbek is. Hétvégeken a szomszédos Kisbér vágóhídjáról – ugyancsak abban az évben készült ez is – szombatonként 100–150 kg húst hozott édesapám, ezért úgynevezett percentet kapott fizetésül, ami olyan minimális összeg volt, hogy a megélhetésünket nem biztosította.

Közben már nagyanyám is velünk volt, aki gumiladikon szökött át a Dunán – ez sem volt veszélytelen próbálkozás! –, majd nagyapám is furcsa körülmények között jutott át: az áttelepülő bútorai közt, szekrényben, ruhák közé bújtatva érkezett át Dél-Komáromba s onnan hozzánk. Így már együtt volt a család, sőt öcsémmel hatra nőtt a család létszáma.

Nagyszüleim segítségével azért egyre inkább oldódtak a gondok, bár minden, de minden munkát elvállaltak, amit csak lehetett: nagyapám, sokszor nagyanyám, édesapám is nyaranta cséplésnél dolgoztak, aratást, répa- kukoricakapálást, szőlőművelést, dohánytermesztést stb. aztán mi is tartottunk jószágot, ezzel is könnyebbé vált a megélhetés.

1953-ban húgom is megszületett, aki nemrég hagyott itt bennünket, így már heten voltunk. Három hónappal húgom születése után édesanyámnak dolgoznia kellett, akkor már neki is volt állandó munkahelye. A Pest-Szolnok megyei Állami Pincegazdaság ászári pincészeténél adminisztrátorként dolgozott, és egyben pár száz forint keresetével "családfenntartó" volt. A mezőgazdasági munkák mellett édesapám elvállalta a "rosszvas gyűjtést" (udvarunkban tornyosult a sok-sok rozsdás vas), kényszerűségből a zsír begyűjtést, no és még sok

hasonló, hálátlan feladatot. A háztartást nagymamám vezette, de nagyon sok munka hárult rám, a 10–12 éves leánygyermekre, de hasonló korú társaimnak is kijutott a munkából iskola után, tanulásra csak késő este jutott idő. A falubeliekkel jó kapcsolatunk volt, tisztelték, becsülték szüleimet, nagyszüleimet, még máig is szeretettel emlegetik, akik ismerték őket.

Még nem szóltam a "feketevágásokról", ami ugyancsak veszélyes vállalkozás volt. Általában éjszaka történtek ezek, tele félelemmel, izgalommal az állattartó és édesapám részéről is. Az idősebbek tudják mi járt ezért. A hús egy részét (borjú, sertés) felvásároltuk és nagymamával vonaton utazva (10–11 éves voltam), vittük rokonokhoz, ismerősökhöz, ahonnan különként fogyott a friss falusi árú. Nagymamám egyszerű, de okos, élelmes asszony volt – ma úgy mondanám, a család organizátora –, remekül megszervezte ezeket az utakat és azért valami kis haszon ebből is csurrant-cseppent. De a hatóságtól való félelem mindig velünk volt a lebukás veszélyével együtt.

Az 1956-os forradalomra részletesen nem térnék ki, bár a mi falunkban történtek komoly atrocitások, s apám igazi magyar vére is forrongott, csitítani tudta a falubelieket, akik az egykori keményítőgyári igazgatót kis híján meglincselték. Édesapám csendes, nem hangosan politizáló ember volt, ha a magyar himnusz hallotta, mindig hullottak a könnyei, s magyarságára mindig nagyon büszke volt. A sok-sok izgalom, munka, az álmatlan éjszakák, a nagycsalád anyagi gondjai stb. felőrölték egészségét és 1963-ban meghalt. Édesanyám 83 éves, itt él Komáromban, romló emlékezete miatt nehéz faggatni a régi dolgokról. Sajnos, mire felnőttekké váltunk, nem volt, akit kikérdezhettünk volna, mi volt, hogy volt, miért volt? A leírtakból látható a nehéz sors, a sok viszontagság, melyen szüleim, nagyszüleim átmentek, s mindezeknek valami módon mi, gyerekeik is szenvedő alanyai voltunk, vagyunk. Ugyan gyermekként éltem át a legnehezebb időket, a visszaemlékezés mégis fájdalmas, márpedig ami megtörtént, az emlékezetemből kitörölni nem lehet.

Bognár Imréné Bartal Ibolya, Rév-Komárom

*

Menekülés, rejtőzködés, "vegyesnégyes"

Kisgyermekként semmit sem tudtam a nemzettudatról, de azt éreztem, hogy a mi családjunk nem volt kirekesztő. Sohasem hallottam arról, hogy ki honnan jött, honnan származik, csak arról, hogy hogyan dolgozik. A világháború nagy harcokat nem hozott nálunk (édesapám a szlovák nyelvtudásával megértette magát az oroszokkal), de annál nagyobb törést jelentett az életünkben. A Csallóköz ismételt elcsatolásával megkezdődött az erőszakos szlovákosítás. Tudvalevő, hogy az erőszak erőszakot szül, a békés lelket felháborítja. Édesapám mindent elviselt, de a magyarsága feladását nem tudta elképzelni, és ezt, ha kellett, ki is mondta. Sajnos többször mondhatta a kelleténél, mert mi nem is a kitelepítendő, hanem a deportálandók listájára kerültünk, mégpedig a Szudéta-vidékre, a rézbányászatba. Ekkor már éreztem valamit a nemzettudatból, mert iskolakötelességem ellenére édesapám nem engedett szlovák iskolába, inkább magánúton taníttatott. Keresztanyám tanítónő volt, s odahaza tanultam.

Úgy éreztük, itt a vég. Édesapám talán úgy gondolhatta: inkább a halál, mint a Szudéta. A nővéreim, akik akkor már középiskolás nagylányok voltak, az Ipolyon keresztül átszöktek Magyarországra, ahol rokoni segítséggel munkát találtak, tisztességgel helytálltak, és becsületes férjeket is találtak. Nekünk azonban ezek után nem volt maradásunk, menekülnünk kellett. Beteg édesanyammal, felbuzgva, éjszaka menekültünk el a faluból. Először Negyedre menekültünk anyai nagyszüleimhez. Itt már javában folytak a kitelepítés előkészületei. Mindenkiel közölték, ki, mikor, milyen vagonba, milyen sorrendben köteles rakodni. Csak mi voltunk üldözöttek az üldözöttek között, mert mi semmiféle listán nem szerepeltünk.

A nagyszüleim úgy oldották meg a helyzetet, hogy egyszerűen bevontak bennünket maguk közé, a részükre kijelölt marhavagonokba, és az ő útlevelükkel igazoltak bennünket a határon.

Hogy mindezt hogyan, mi módon tették, máig sem tudom, de arra emlékszem, hogy 1947-ben egy szép napon megérkeztünk Tolna-Mözs vasútállomásra. A vasútállomáson nagy felirat díszelgett, amelyet én akkor még csak betűzni tudtam, de a felnőttek hangosan olvasták: MEGSEGÍTÜNK BENNETEKET DRÁGA MAGYAR TESTVÉREK!

Mözs községbe szállítottak bennünket, amely többségében sváb település volt, de nagyon sok sváb családot kitelepítettek Németországba. Az ő házaikba telepítettek bennünket. Mi egy jó állagú, szép, polgárias küllemű házba kerültünk, amelynek nagy udvara, kertje, célszerűen kiépített gazdasági épületei voltak. Majdnem úgy nézett ki minden, mintha előző nap hagyták volna el. Csak jóval később, felnőttként éreztem meg, mit élhettek át a szüleim mindezt látva és közben a sajátjukra gondolva. Felkiáltójelként még egy "lakónk" is akadt. A kiűzött sváb családból a nagymama nem volt hajlandó elmenni, és minden veszélyt, megaláztatást vállalva ott maradt a házban. Mivel a részünkről inkább megértést kapott, csak azt kérte, hogy a ház hátsó részében egy szobában lakhasson. Így is történt, és attól kezdve ebben a vegyes négyesben éltük további életünket, amelynek során sok megpróbáltatásban volt részünk, de a sváb mamával sohasem volt bajunk.

Dr. Szíjj Ferencné Nagy Katalin, Ete

*

Magyar–sváb szomszédság

Nagyszüleimet és édesapámat 1948. május 10-én telepítették ki Keszegfalváról. Már 1946-ban megkapták a "fehérpapírt", a kitelepítést tartalmazó okiratot, tudták, hogy el kell hagyni otthonukat, és ez a tudat mélységes keserűséggel töltötte el őket. A kijelölt dátum előtt pár nappal megkezdtek a pakolást, a vagyoni mentését. Ingóságaikat három vagonba helyezték el: a bútor és egyéb háztartási cikk az első vagonba, az állatok a másodikba kerültek, a harmadik vagonba a takarmányt helyezték el. Előzőleg felmérték a falunkat, illetve egyes személyeknek a vagyoni helyzetét. Ennek alapján a kitelepítés elsősorban a vagyonos, jómódú réteget érintette.

Május 15-e csütörtökre esett. Előtte való vasárnapon azonban a templomban mindenki részt vett az ünnepélyes búcsúztatáson. Zokogtak az emberek, fájt az otthon elhagyásának tudata, hisz mindenki tisztában volt azzal, hogy a világon sehol sem lesz olyan hely, amit annyira otthonuknak tudnak, mint a szülőfalujukat, ezt a Vág-Duna menti kis községet, Keszegfalvát. A bevagonírozás napján az egész falu sírt, hiszen mindenki hagyott ott szülőt, testvért, rokont. Kitörölhetetlenül fájó élmény maradt örökre ennyi síró ember látványa. Három napos utazás után érkeztek Budapestre, a Rákos-rendezői pályaudvarra. Vagonunkra ekkor egy fehér tábla került, amire a következő volt írva: Keszőhidegkút–Gyöng. Számukra még csak betűket jelentettek ezek a szavak. Ahogy távolodtak az otthonától, az ismerős emberektől, úgy fedezték fel a táj változását. Néhány órát a dunántúli dombok között haladtak. Ötödik napon érkeztek meg Tolna megyébe, Keszőhidegkút–Gyöng vasútállomásra, ahonnan a nyolc kilométerre lévő Gyöngre, jövődöbeli lakóhelyükre szállították őket tehergépkocsikkal. Ahogy túljutottak a rakodás, a berendezkedés új munkáján, erőt vett rajtuk egy eddig ismeretlen, gyötrő érzés, a honvágy. Ezt a sajátos, fájó érzést még csak tetézte az a tény, hogy szülőfalujukba még látogatóba sem szabadott menniük.

Fagyos légkör, bizalmatlanság vette őket körül, hiszen a Németországba kitelepített svábok házáat és földjét kapták meg a Csehszlovákiából kitelepített magyarok, így nagyszüleim is. Elképzelhető, hogy a faluban maradt svábok rokonai milyen szemmel nézték az oda telepített magyar családokat!? Nagyszüleimnek is kellemetlen volt, hogy saját ottho-

nukból, vagyonukból kiforgatták őket és más házába, földbirtokába kellett betelepülniük. Földbe süppedt, földpadlós kis házakat kaptak, hozzá ólakkal, gazdasági épületekkel és 15 hold szántóföldet. A szerencsétlenségben egyetlen szerencsésnek mondható az volt, hogy édesapám és nagynéném, akik ekkor már kilenc, illetve tizenegy évesek voltak, végre iskolába kerülhettek. Ugyanis szülőfalujukban magyar iskola nem volt, szlovák iskolába járva az anyanyelv ismerete nélkül "tanultak" írni és olvasni. A nyári szünetekben magánúton vizsgát tettek egy-egy évfolyamról, hogy az évek veszteségét behozzák.

Tizenegy évig éltek ebben a Tolna megyei kis faluban nagyszüleim és édesapám, de gyökeret verni nem tudtak. Az itteni táj, az itteni emberek mindvégig idegenek maradtak számukra. Hiába töltötték el itt több évtizedet, ezt a környezetet egy percig sem tudták otthonuknak érezni. Ezért 1959-ben szülőföldjükhöz legközelebb eső magyar városba, Komáromba költöztek, és azóta itt laknak. A kitelepítés pusztta tényével, történelmi háttérével, írók, történészek tudományos alapossággal foglalkoznak. A történelmi tények, számadatok mögött családok ezreinek tragédiája rejlik. A borzalmas élmények kitörölhetetlen emlékként élnek a "jelenkori népvándorlást" átélt emberek lelkében. Saját családom személyes tapasztalatának példájával igyekeztem ezt érzékeltetni.

Győri Árpád, Komárom

*

Történelmi társbérlet 1948-ban

Dunamocson születtem, 1948. november 12-én telepítettek át. Apám szüleivel egy házban laktunk, nagyszüleim nevén volt a ház és a földek. Édesapám hentes és mészáros volt, üzletünk is ezen a telken helyezkedett el. Az áttelepítésről szóló iratban azt is közölték velünk, hogy nagyszüleim korukra való tekintettel maradhatnak. Mivel rajtunk kívül senkijük sem volt, ezért azt kértük, hogy gondviselőként mi is a faluban maradhassunk. De néhány nap múlva mégis elvittek. Ez idő alatt eljött hozzánk a helybeli csendőrpáncsnok egy nyomtatvánnyal, amit édesapámnak nyújtott át azzal, hogy írja alá, és maradhat.

Ez lett volna az úgynevezett reszlovakizálás. Ha visszagondolok, ma is hallom édesapám válaszát: "A dédapám is megfordulna a sírjában! Ha az a bűnöm, hogy magyarnak születtem, hát vigyenek!" Vittek is. Én akkor tizenhat éves voltam. Könnyek nélkül ma sem tudok erre visszagondolni, olyan volt a búcsúzás, mint egy temetés. Anyagilag, erkölcsileg tönkretettek minket, ott kellett hagyni mindenkit, akit szerettünk. Nem tudtuk, hová visznek, csak annyit, hogy Magyarországra. A határállomáson, Szobnál írták ki a vagon oldalára, hogy Rajkára megyünk.

Több nap múlva értünk oda, ahol a teherautó várt ránk, és vitt a falu szélén lévő szobakonyhas lakásba, ahol még ott lakott az eredeti tulajdonos, egy sváb család, a szülők, két kisgyermekkel. Mi is négyen voltunk, én, a nyolcéves öcsém és a szüleink. Az ott lakónak menni kellett volna, amit akkor tudtak meg, mikor minket odavittek. Kétségbe esve, velünk együtt sírtak. Vigasztaltuk őket, miattunk nem kell menniük, csak adjanak helyet a melléképületben, hogy a bútorainkat berakhassuk. Ők a szobában, mi a konyhában laktunk. Így éltünk 1949 februárjáig, amikor kaptunk egy kétszobás lakást. Üzlethelyiségről szó sem lehetett, pedig a berendezést magunkkal hoztuk. Édesapám a vasútnál, segédmunkásként helyezkedett el.

Szomorú és nehéz évek voltak, melyeket elfelejteni soha nem lehet. Nagyszüleim meghaltak, még a temetésükre sem mehettünk el. Édesapám soha nem volt semmiféle párt tagja. Végigharcolta a háborút, hadifogságban volt, mégis háborús bűnösnek bélyegezték. 1952-ben férjhez mentem, szintén dunamocsi, áttelepült családba kerültem, Fertőrákosra.

Más táj, más nép. Itt nem tudtuk igazán otthon érezni magunkat, így 1960-ban Komáromban vettünk egy kis családi házat és odaköltöztünk. A Duna-part és a szülőfalu közelsége vigaszt jelentett számunkra.

Egyeg Jánosné Bábi Irma, Komárom

*

Hetényi gazdából móri "telepes"

Idevalósiak vagyunk mi, Komáromtól az első faluba, Heténybe. Huszonegy éves voltam, amikor a kitelepítés történt, úgyhogy én mindenre nagyon jól emlékszem. Tizennyolc éves voltam, amikor osztották az úgynevezett fehérlapokat. Akkor arra voltak kíváncsiak, milyen állampolgároknak valljuk magunkat. Nem is mondhattuk volna magunkat szlováknak, hiszen nem beszéltük azt a nyelvet, és ami a legfontosabb, felmenőink mind magyarok voltak, amíg csak vissza tudok emlékezni. Mi így magyaroknak vallottuk magunkat. Ez 1946 tavaszán volt. Rá egy évre jött egy rendelet, hogy nem vagyunk kötelesek a cseh-szlovák kormánynak adót fizetni. Aztán 1947-ben pedig megkezdték a telepítést.

Szüleimmel Móra kerültünk. Ógyallán vagoníroztunk és Szobnak vittek bennünket. Ott volt az elosztó, ott tudtuk meg, hogy Mór az úticél.

Egy házat kaptunk a szüleimmel, s némi kis földet és szőlőt is. Összehasonlítva az ott hagyott házunkkal, ez nagyon szegényes, régi épület volt. Szüleim Hetényben 1941-ben építették fel a házat, melyet ott kellett hagyni 1948-ban. Itt meg régi, öreg házba kerültünk. Földet se kaptunk annyit, amennyit odahaza műveltünk. Odahaza tizenkét holdunk volt, Móra csak hetet adtak. Móra öt községből jöttek a családok, mi az utolsó telepítettek között voltunk, így nekünk nem nagyon jutott, csak a maradék.

Be kellett illeszkednünk, pedig kezdetben a móri svábok bizony leköpdöstek bennünket a határban, ha találkoztunk. Azt mondták: "Pfuj, büdös telepes!" Annak hívtak bennünket. Az otthon maradottakkal csak nagy nehezen tudtuk tartani a kapcsolatot. Egészen 1956-ig csak levelezni volt szabad, de hazamenni nem. Akkor mehetek először a szüleim látogatóba. A következő évben már én is voltam. Budapestre kellett utazni a vízumért, azzal lehetett csak átmenni. Az első hazalátogatás jórészt sírásból állt és persze örömből is. Állt az otthoni házunk, sőt még ma is áll, bár az elejét mára már újjáépítették. Kívülről mindig megnézem, de belül nem jártam, már akkor is benne lakott a Békéscsaba környékéről áttelepült szlovák család. Nem mentünk soha oda. Minek? Csak fájt volna a szívem.

Az 1960-as évek elején azért változott a helyzet, s a fölvidéki nép elkezdett vándorolni, közelebb az otthonhoz. Mégiscsak arra gondoltunk, hogy egyszer csak hazamehetünk. Ketten jöttünk Tatára, a többiek meg Szőnybe, Komáromba költöztek.

Így, ennyi év elmúltával is azt gondolom, hogy csúnya dolog volt ezt tenni velünk. De ha nézem a televíziót, hallgatom a rádiót, csak azt látom, hogy ma is csak mindenütt üldözik a magyart. Üldözik Erdélyben, üldözik a Felvidéken, üldözik a Délvidéken. A szerencsétlen ember meg mit tehet arról, hogy magyarnak született? S ha jól meggondolom, 1920-ig magyar terület volt ez mindig. Ott születtek ősünk, oda kötődünk, az a szülőföldünk. Természetes, hogy így ragaszkodunk hozzá.

Fekete Andrásné Gál Eszter, Tata

*

"A szívemet kétfelé osztottam"

Szerettek bennünket a hetényiek. Nagypapa becsületes kereskedő volt, megtanított bennünket a pénz megbecsülésére. Szépen vezette a boltot. Mielőtt meghalt volna, kioktatott mindenre, hogy jól végezhessük a munkát. Kérdeztem is tőle, mi legyen azokkal, akiknek hitelezett. Azt mondta: "Kisleányom, azt soha ne kérd meg tőlük. Ha módjuk lesz rá, meg-

adják, ha nincs rá módjuk, akkor meg minek azt hánytorgatni." Így is lett. 1948. április 12-én ért bennünket a kitelepítés. A keresztanyám szóló előző este, hogy jönnek és összeírják azokat a házakat, ahonnan kitelepítik a lakosokat. Láttam, amint a mi házunk előtt is ott van a két ember és felírnak bennünket. Kimentem hozzájuk, s mondtam nekik: "Bácsi, ne vegyék el tőlünk ezt a házat. Ha el kell innét mennünk, akkor nem lesz, aki kimenjen a temetőbe édesanyámhoz." Megragadta a kabátomat, és úgy ellökött, hogy majdnem az árokban kötöttem ki. Nyomatékként még odadobta szlovákul: "Eredj a fenébe, menj a Dunának."

Még iskoláskorú voltam, hiszen alig töltöttem be a tizenhat évet. Ekkorra már bezárták a magyar iskolákat, csak szlovák iskola volt. Ott tanítottak bennünket szlovákul, de nem nagyon ment. Nem szívesen emlékszem vissza ezekre az időkre, mert rossz emlékeim vannak. Szegény öcsém, akkor kezdte meg az első osztályt, s nem tudta kimondani azt a két szlovák szót rendesen, amit tanítottak éppen. A tanító megragadta a kis kabátjánál, odacipelte a kályhához, s szegény kisöcsémnek ott kellett a kályhába mondania, hogy "disznó számár vagyok". Természetesen szlovákul. Így megalázva még azt sem tanultuk meg, amit egyébként megtanultunk volna...

Mivel Hetényben boltot vezettünk, Móron is megnyitottuk a kis üzletünket, és abból tartottuk el magunkat. S. mindent elvállalt, dolgozott cséplőgépen, beszerezte a bolti árut, hazalátogatott később Heténybe, onnan segítettek bennünket a szülei. Mindent megpróbáltunk, amit csak lehetett...

Legelőször én mentem Mórról haza, Heténybe. Két hétig maradhattam. A rendőrségről kiállítottak egy engedélyt, azzal mehettem. Előtte meg csak levelezgettünk, meg a Dunán telefonáltunk. Megírtuk egymásnak, hogy mikor találkozunk a Duna két partján, aztán lehajoltunk a víz fölé, úgy üzentünk egymásnak, a víz meg elvitte a hangunkat. Még a Duna is kegyes volt hozzánk. Most is hazalátogatunk rendszeresen, ott vannak a szeretteink a temetőben. Meg kell mondjam, hogy semmi rossz érzésem nincs az új lakókkal szemben. Édesanyám sírhalma mellett drága hetényi rokonaim, barátaim mind megállnak és üdvözljük egymást igaz szeretettel. Édesanyám sírhalma mellett állva, arra kérem a jó Istent, hogy tegyen csodát, s ha egyszer véget ér a földi életem, itt, Hetényben Édesanyám mellett találjam meg a végső nyughelyem. Ott, ahol a kéklő ég alatt láttam meg a fénylő napsugarat. Mert én a szívemet kétfelé osztottam. Egyik felét a családomnak adtam, a másik felét szülőföldön kislalumban, Hetényben hagytam.

Név nélkül emlékező, Komárom

*

Gyógyuló sebek

Kényszerrel jelölték ki azokat az izsaiakat, akiknek el kellett jönnünk. Nem vettek figyelembe sem családi, sem más indokot. Nemcsak a családok életét változtatták meg, hanem a régi Izsát is eltüntették. A kitelepítetteknek pedig igen nehéz dolguk volt, ha gyorsan be akartak illeszkedni az új környezetükbe.

Nemcsak a helyiek gyanakvása, félelmei, a számukra kijelölt házak, földek elfoglalása miatt velük szemben hosszú időn keresztül éreztetett megvetés, a telepéseknek kijáró lenézés okozott gondot, hanem a gyorsan változó magyarországi politika, amely a törékeny biztonságot is gyorsan tönkretette.

Sok izsai döntött ezért Kocsolán is úgy, hogy megpróbál a régi hazához, Izsához minél közelebb visszakérülni, s ezért Komáromban vagy környékén vettek házat, ott telepedtek le véglegesen. Megint mások a környező városokban vagy Budapesten kerestek maguk és családjuk számára megélhetést. Mi, akik itt maradtunk, mára azt hiszem teljesen beilleszkedtünk a faluba. Ötven év alatt az ember képes mindent megtanulni, megszokni.

Amikor haza-hazamentünk Izsára, a hatvanas évek óta rendszeresen jártunk, meg aztán ők,

az izsai unokatestvéreim is többször voltak nálunk, azt látjuk, hogy most már ott is szépen begyógyulnak a kitelepítés okozta sebek. Idő, sok-sok idő kellett ahhoz, hogy mink a kitelepítettek és az otthon maradottak egyformán feldolgozzuk azt, ami velünk megtörtént. Rengeteget lehetne okulni abból, amit mi itt, meg az otthoniak Izsán megéltünk...

Horváth András, Kocsola

*

Találkozás a szülőfölddel

1995. április 29-én és 30-án Tardoskedd község találkozót szervezett a faluból kitelepítettek és deportáltak számára. Sokan negyvenhét év után akkor jártak otthon először. Két autóbusszal és számos gépkocsival jöttek Magyarországról az egykor szülőföldjükről előzőtt testvérek, rokonok és barátok. A falubeliek a sportpályán fogadták őket. Az egyik töpörödött bácsika mellettem a nyakát nyújtogatta, legénykori legjobb cimboráját kereste az ölelkező tömegben. Egy idős férfi vállon veregette:

– Pali, hát nem ismeresz meg?

– Te vagy az Pista...? A Janit keresem, de hiába tekintgetek, nem látom sehol.

– Nem tudott jönni.

– Beteg talán?

– Nem, hál' istennek, csak azt mondta, ő nem jöhet..., mert ha meglátná a tardoskeddi templom tornyát, megszakadna a szíve...

Huszonkét évesen akkor láttam először életemben síró férfiakat. A tardoskeddi lakodalmakra vagy éppen a temetésekre a vendégek, illetve a gyászolók egy része ma is útlevelel érkezik haza a határon túlról. A mai fiatalok talán nem annyira lokálpatrióták, mint ősük voltak, kevésbé érdeklik őket a múlt eseményei, a háború okozta sebek. A Duna az ő számukra talán már nem a határt fogja elsősorban jelenteni, hanem a kapcsolatokat, a folyón egyre nagyobb számban átívelő hidakat...

Benkő Tímea tardoskeddi gyűjtéséből

III. Komáromból Komáromba

Menekülés a befagyott Dunán

Édesapánk, Vörös Ferenc tájékozott ember volt, sokfelé járt, voltak kapcsolatai, hírforrásai. Megtudta, hogy a kitelepítettekkel napokig vesztegel a vonat a nyílt pályán, fűtetlen vagonokban. Mi lesz a gyerekekkel ilyen körülmények közt? Megfagyunk ebben az időben? Mit tudnak tenni? Tán Magyarországra kellene menekülni...

Nem sokat váratott magára a parancs: jött az értesítés, mikor, mennyi holmival visznek bennünket cseh területre. Ki tudja, hová, meddig megyünk, visszajöhetünk-e házukba. A rövid töprengést gyors elhatározás követte. Mielőtt jönnének értünk, elhagyjuk házunkat, a tanyát. Sötétedés után lovaskocsival Észak-Komáromba mentünk. Ott meghúzódtunk egy kedves családnál, a Berzki cukrászéknál. Két hétig laktunk náluk, míg apánkat meglátták egy vásárban és rászóltak: – "Ferenc, te még mindig itt vagy?" És akkor eldőlt végleg, indulunk Magyarországra. Felhoztak minket a Tomanóczy-villa irányába, a vasúti híd fölé, és nekivágtunk az útnak a befagyott Duna jegén az új hazába.

Othagytuk a házat, állatokat, felszerelést. Tehenek, tinók, lipicai lovak, csikók, disznók, apró jószágok. Eke, borona, vetőgép, szecskavágó, daráló, aratószerszámok és a többi. Othagytuk a földet, a Nyitrát, a csatornapartot, a csónakot, az embereket, nagymamát...

A háztartásunk nem napokra volt felszerelve. Előrelátóak voltak az emberek. A pusztá hat kilométerre, Komárom ettől még nyolc kilométerre volt. Tehát élelmiszer, petróle-

um, gyufa sem hiányozhatott a háztartásból. Mit hoztunk magunkkal? Nővéremék hátán kenyér, kolbász. Édesapánknál vindőben zsír, édesanyánk hátán viszont én. És jól felöltöztünk...A határőrök felfedeztek minket, kiabáltak, fenyegettek a hídról, majd lőttek utánunk. Hogyan éltük át ezt, nem tudom, de szüleim mesélték, hogy nagyon sírtam és a kavi nagymamához akartam menni, akkor még idegen volt nekem, amerre jártunk. A magyar partról fiatal fiúk jöttek elénk. Nem mi voltunk az elsők, előttünk is keltek már át a jégen menekülők. Segítettek nekünk, a csomagokat átvették. Köztük volt Várszegi Imre, Pisti, Risnyovszki Karcsi is. Fázva, kimerülten érkezünk az új földre – Magyarországra. A parton lévő házban fogadtak minket Várszegiek. Itt megpihenhettünk, felmelegedhettünk, aztán Komáromba mentünk a rokonainkhoz, Bartliékhöz.

Vörös Jolán, Komárom

*

Elmaradt kárpótlás

A gyönki svábokat már 1946-ban kitelepítették Németországba. De ők csak egy csomaggal mehettek. Csak a ruháikat vihették, és némi élelmet. Ezeknek a lakásait, már elfoglalták a Romániából jött magyarok, meg helyi telepések is voltak Orosházáról. Ők megkapták a kitelepített volksbundisták lakásait teljes berendezéssel, állatokkal együtt. A felvidékiek csak üres lakásokat kaptak. Ezután jött a földosztás. Egy Moldovából menekült Vince bácsi nevű ember volt a földosztó. Ő volt a kommunista vezér. Ő írni, olvasni nem tudott. Csak keresztet tett. Egy lovas kocsi vitte a határba a tisztviselőnőket akiknél a földtulajdonosok telekkönyvi névsora volt, és azok mondták, hogy melyik föld kié. Itt már nem számított, hogy Csehszlovákiában ki mennyit hagyott, itt mindenki 15 holdat kapott. A minőség meg attól függött, hogy a Vince bácsinak ki mennyi bort adott. Mert a kocsin, amelyen a tisztviselőnőket vitték a saragla mindig tele volt borosüveggel. A Vince bácsi ezt iszogatta egész nap. Mi meg gyalog mentünk a kocsi után a határba, mire megkaptuk a 15 hold földet.

Gyönk határa dimbes-dombos és mi csallóköziek, ehhez nem voltunk hozzászokva. Úgy hogyha mentünk a lovaskocsival a határba, egynek mindig a kocsi után kellett menni, hogy a küllők közé rakja a durungot, fékezze a kocsit, mert elsodorta volna a lovakat. A bukovinai telepések is meg a magyar telepések is 1948-ban már kezdtek elvándorolni a faluból a városra. 1948-ban megjelent egy újság, amelyet már a felvidékiek jelentettek meg, ők is írták a címe az volt hogy *Új Otthon*. Nagyon nagy keletje volt az egész országban. Azonban nem sokáig tartott, mert olyan cikkek is megjelentek benne, amelyek már az akkori kommunista Rákosi kormánynak nem tetszett, és betiltották. Mi felvidékiek sehogyan sem tudtunk belenyugodni a sorsunkba. Állandóan összejártunk beszélgetni, hogy mit is kellene csinálnunk. Lassan kezdtük felélni a hazulról hozott pénzünkét itt csak a svábok tudtak gazdálkodni, mert azok ökrökkel dolgoztak. Nekünk meg könnyű lovaink voltak. Ezek nem bírták a hegyeket.

A kitelepítés azután már 1948 augusztusában megszűnt, amikor Masaryk Jánost meggyilkolták. Miutánunk már nem is nagyon hoztak felvidékieket. Így a feleségemnek otthon maradtak a szülei, meg a három testvére. Én 1949 februárjában eljöttem Komáromba. Nagy nehezen találtam egy albérletet, olyat, hogy volt egy idős néni, volt szoba konyhája, a konyhába lakott egy háromtagú család, mi meg a fél szobát megkaptuk, a másik fél szobába meg az idős néni lakott. Mi hárman voltunk, akkor már a fiunk egy éves volt a bútor régi két ágy és két szekrény. Könnyen elfértünk. Így 1949. március elsején már Komáromba laktunk. Szerencsére még volt annyi pénzünk, hogy Keszőhidegkúton tudtam egy vagon bérelni, amivel eljöttünk Komáromba. Mielőtt eljöttünk én Szekszárdon a föld-

hivatalnál bejelentettem, és így az állam a kisházat is eladta, és a földeket sem telekkönyvezték a nevemre, mert a telekkönyvezés kb. 1954-ben volt. Apám is leadott a 15 hold földből, csak annyit hagyott meg, amelyen takarmányt termelt az állatoknak. A lovakkal inkább fuvarozni járt az útépitésre. Az öcsémet elvitték tényleges katonának, utána pedig elment Dunapentelére az építkezéshez. Ő sok évig legényszállón lakott. Amikor felépült Dunaújváros ő ott maradt a gyárnál, és ő kapott ott lakást. Megnősült, és ma is ott lakik. Mi Komáromban albérletből albérletbe mentünk, úgyhogy mióta megnősültem 1946 óta hét helyen laktunk. Amikor a fiunk három éves lett felvették óvodába, a feleségem is elment dolgozni. Én közben szakmát is tanultam.

Az ötvenes években szerettünk volna visszatelepülni a Felvidékre. Be is adtam a kérelmemet a Belügyminisztériumba. Egy alkalommal utána, behívtak Tatabányára a belügyi osztályra, és nagyon csúnyán beszéltek velem a nyomozók. A kérelmemet elutasították. 12 évig laktunk albérletbe, sokszor kiskocsival kézzel húzva hurcolkodtunk. 1958-ban már vettünk házhelyet, és 1960-ban felvettünk 60 000 forint kölcsönt, és megkezdtük egy családi ház építését. 1961 júniusában már be is költöztünk, és nemsokára a fiunk is meg nősült, és a család 6 tagú lett. A Szlovákiában maradt rokonokkal is már gyakrabban tudtunk találkozni, ők is jöttek, mi is mentünk. A szülők már mind meghaltak Gyönkön is meg Szlovákiába is. Mi is megöregedtünk. A fiatalok mind kirepültek a családi házból, és ma már csak ketten idős betegen vagyunk a nagy munkával, spórolással és szorgalommal felépített házban.

Én már 80 évesen bele is volnék törődve az életem sorsába, de azt nem tudom elfogadni, hogy a mai napig nem történt meg az, amire a magyar kormány kötelezettséget vállalt, hogy a felvidéki kitelepített magyarokat kárpótolja. Volt már az 55 év alatt több kormány, de ezekkel az ügyekkel még egy sem foglalkozott. Szerintem ez is befolyásolja, hogy egy kormányt sem választanak meg kétszer egymás után. Persze a felvidékiek között is vannak, akik még többet is szereztek, mint ami az elődeiknek Szlovákiában volt. Hiszen közel van a tűzhöz, könnyen melegszik. Mondja a közmondás. Azonban vagyunk még nagyon sokan, akik az elődeink által összegyűjtött vagyomból alig kaptunk valamit. Talán csupán azért, mert ügyetlenek voltunk, és megmaradtunk csak magyarnak, mint a szüleink is beírták az összeírásnál 1946-ban Csehszlovákiában. Én egyelőre ennyit szerettem volna elmondani a visszaemlékezéseimből, de a történészek évek múlva többet is tudnak mondani, és az unokáink, dédunokáink, még az iskolába is fogják hallani a történelemben.

Jóba János, Komárom

*

Békés megyei kitérő

Régi magyar református családból származom, a nemesi rangot ősünk az 1540-es években kapták. Az ük-, déd-, nagyszülők sírja Észak-Komáromban található. Szülővárosomról, az ott töltött gyerekkorról csak szép emlékeim maradtak. A református hagyományhoz híven egyszerűen, de anyagi biztonságban éltünk...

Szüleim már 1946-ban hallottak a kitelepítési tervről. Tudták, aki felveszi a szlovák állampolgárságot, az maradhat, aki nem, azt deportálják. Mi vállaltuk magyarságunkat, így a kitelepítettek listájára kerültünk. Ekkor kezdődött el igazán az üldöztetésünk. A jómódú magyar családok férfi tagjait "háborús bűnösneként" letartóztatták, és kényszermunkára vitték. Édesapámat nyolc hónapig dolgoztatták vasútvonalak karbantartásánál. Rettegve vártuk, mikor hozzák a papírt, hogy csomagoljunk, mert erre mindössze huszonnégy órát kaptunk. Családunknak és a nagyszüleinknek a rokonok, barátok, ismerősök segítettek a pakolásban. Eljött a szomorú búcsú napja. Nagymamám akkor már fekvő beteg volt. Velük

együtt huszonhét marhavaggonnal indultunk útnak. A fatelepről csak a deszkaanyagot hozhattuk el. Akkor még nem tudtuk, hogy az élet újrakezdéséhez ez ad majd alapot. Az állomás tele volt emberekkel. Ők sirattak bennünket, mi sirattuk lassan távolodó szülőföldünket, városunkat, otthonunkat. Szüleim életében egy hosszú rész zárult le, a mienkben pedig a boldog gyerekkor.

Napokon keresztül vittek bennünket, senki sem tudta, hova. Először Bácsalmásra irányította vagonjainkat Budapesten a "kitelepítési bizottság". Itt azonban nem tudtak fogadni minket, mert kicsi volt az állomás, így Békéscsabára irányították a szerelvényt. Élelemről, vízről magunknak kellett gondoskodni, s a vagonban aludtunk, mosakodtunk. Békéscsabán sem tudtak letelepedési helyet biztosítani a családoknak.

Egyeseket térdig érő sárban, a várostól 15–20 kilométerre levő tanyához vittek. A vagonokat sürgősen ki kellett pakolni, néhányunknak sehol sem tudtak helyet találni, ezért más családokkal együtt egy katonai laktanyában szállásoltak el bennünket. Zuhogott az eső, bútorainkat egy híd alá rakták be. Nagymamám egy magyar család fogadta be addig, amíg mindent elszállítottak a laktanyába.

Körülbelül fél évet töltöttünk itt el, amikor édesapámat elfogta a keserűség, hiszen azt ígérték, hogy azért, amit otthagytunk, majd Magyarországon kárpótolnak minket, kapunk házat, földet. Szomorúan indult el az elhagyott otthon irányába, s kerültünk Dél-Komáromba, ahol az eladott ingóságok árán vett egy öreg házat fateleppel. Így jutott a család újra otthonhoz, ami legalább nevében: Komárom, hasonlított a régihez. Itt több, Felvidékről kitelepített családdal tartottuk a kapcsolatot, s a találkozások egyike a református templom vasárnapi istentisztelete volt. Nem sokáig örülhettünk, mert jöttek az ötvenes évek, s apám kuláklistára került azok miatt a földek miatt, amelyeket elvettek tőle, s amelyeket el kellett hagynia. A fatelepet államosították, s mi újra rettegésben éltünk, nem tudtuk, melyik éjjel jönnek érte és viszik el.

A kártalanítással kapcsolatban 1964–67 között kelt egy rendelet, mely szerint, akik nem kaptak kártérítést, azok újra beadhatják igényüket. Édesapámat viszont egy szakaszra való hivatkozással "nagykereskedő-kizsákmányoló" személynek bélyegezték, és elutasították kérelmét. Édesapám több vállalkozást is elindított, de mindegyik vége az államosítás lett. A magyar hazában sokan nem szerették a felvidékieket, mert munkaszerető, becsületes emberek voltak, s a megpróbáltatások után is újból és újból talpra álltak. Édesapám, az egykori nagykereskedő öregkorára elemgyári portás lett.

Iskoláinkat nővéremmel együtt itt, Dél-Komáromban fejeztük be. Állást "megbélyegzett" apám miatt sokáig nem kaptam a városban. Az odaát maradt rokonainkról sokáig semmit sem tudtunk. Az útlevel kiváltásának engedélyezése után azonban gyakran találkoztunk, rendszeresen jöttek át hozzánk látogatóba.

Mi annyira nem tudtuk elfelejteni a történeteket, hogy csak halottak napján a temetőbe, vagy egy-egy temetésre mentünk át, összeszorult szívvel, könnyekkel a szemünkben. A még élő rokonokkal, ismerősökkel ma is tartjuk a kapcsolatot. A kitelepítéssel valószínű azt akarták elérni, hogy a Felvidéken ne maradjon magyar, vagy olyan, aki magyarnak vallja magát. Ez megteremtette a lehetőséget arra, hogy bezárják a magyar nyelvű iskolákat, s korlátozzák a magyar nyelv használatát. Hivatalos helyen nem lehetett magyarul megszólalni. 1938 előtt minden városnak, falunak, hivatalnak magyarul írták ki a nevét. Ötven év múltán is fáj hogy mi, kitelepítettek magyarságunk vállalásáért lettünk nincstelenek, s ráadásul a magyar állam semmibe vette az akkori egyezményben vállalt kártalanítást.

Dr. Marton Kálmánné Rác Erzsébet, Komárom

Kecskés László emlékezete

A csehszlovák hatóságok által kijelölt magyaroknak kötelező volt eljönniük, míg a hazánkban élő szlovákok közül az ment vissza az anyaországba, aki akart. Így nézett ki a "lakosságcsere" két oldala.

Akinek szép háza volt, nyilván nem mozdult. Aki ment, az a jobbért tette, hátrahagyva a magyaroknak a rosszat. Apósom nem kapott állást a városházán, egy suszterájban vette át a rossz cipőket. Ez lett a munkája. Laci, jobb híján, kitanulta édesapámnál a hentes és mészáros mesterséget. Már éppen felszabadult, mire visszakerülhetett a városházára. Lassan fellélegeztünk...

A szétszakított családok fájdalma soha nem múlt el. Egy történet a sok közül: Kitelepített apósom meg szeretne volna látogatni Észak-Komáromban maradt lányát és újszülött unokáját. Amikor az átkelési kérelem felől érdeklődött, és megmondta, miért kéri azt, a szlovák finánc hozzávágt a mondatot: "Unoka nem rokon! Szülés nem betegség!" Mint az ostor, érte szegényt a válasz. (Csak halálos betegségre vagy halálesetre adtak engedélyt.) És nem ölelhetette meg lányát és a kis újszülöttet. Nem kapott átkelési engedélyt. Mivel, szinte lehetetlen volt átjutni, sok család az érintkezésnek azt a módját választotta, hogy elhagyott helyen kimentek a folyóhoz, fölé hajoltak, s belekiabálták mondandójukat. A víz kegyes volt. Továbbította azt. Ha jött a tél, és befagyott, a jégre merészkedtek két oldalról, így találkoztak titokban.

Lacinak minden rokona, barátja és egyetlen testvére a túloldalon maradt. Ő húsz évig nem kapott átkelést. De máshova sem mehetett. Ugyanennyi ideig minden évben jelentkeznie kellett a rendőrségen. (A rendőr mindig kérte: "Laci bácsi, ne haragudjon, ez a parancs". Mindenki szeretete és tisztelte őt a városban.)

Végre, húsz év után, megkapta a teljes rehabilitációt, miszerint semmi bűne nincs, és nem is volt. Sokra ment vele... El lehet képzelni, hogy aki odaát élte az életét születésétől fogva, milyen honvágygal nézett át a túloldalra. A szerelmek és barátságok csak lélekben folytatódhattak, hisz a találkozás megtiltott.

A közeg, amibe beleszülettek, s ami átitatta az életüket, megszűnt, fájó vágyakozást hagyva maga után. Az ürességben nehézkesen bolyongott a lélek. Ez az élethelyzet indította el az úton, hogy megkeresse a gyökereit. 1600-ig visszamenőleg találta meg őket. Ebben az évben kapott Kecskés Máté a törökök elleni vitéz küzdelméért nemesi rangot a királytól. Mint naszádos harcolt a Dunán Komárom védelméért. Még sokáig öröklődött a naszádos mesterség a családban, a későbbi generációk jómódú szekeresgazdák voltak.

A család utolsó gyönyörű, nagy, ezüstgombos díszruháját a komáromi múzeum őrzi. Férfjem soha nem szűnt meg munkálkodni a kettészakított Komárom közötti kapcsolattartáson.

Ennek egyedül járható göröngyös útja a kultúra területén adódott. Szenvedélyesen kutatta egy életen át Komárom történetét. Megírta Komárom, az erődök városa (Zrínyi Katonai Kiadó, 1984) és Komáromi mesterségek (Madách Kiadó, 1978) című könyveit, hosszabb tanulmányokat a Komáromi földrengésről, a nagy árvízről, Komárom irodalmi életéről, Komárom utcaneveiről. Múzeumot hozott létre, főleg római kori gyűjteménnyel, egy másikat Dr. Juba Ferenc tengerészkapitány gyűjteményéből (ez az egyetlen tengerészeti múzeum Magyarországon). Ezeknek vezetője volt haláláig. Múzeumbarát Kört szervezett meg, ahová neves előadókat hívott, elindította a Komáromi Napokat, a Klapka-vetélkedőt a diákoknak, tagja volt a Városszépítő Egyesületnek, elnöke a Klapka Kuratóriumnak, stb.

Helytörténeti kutatásaiért "Bél Mátyás-díj-at kapott. "Komárom-Esztergom megye díja"-val, "Pro Urbe" díjjal tüntették ki. Végül nemcsak a magyarországi Komárom, de a Szlovákiához csatolt Észak-Komárom is díszpolgárává választotta. Milyen csodálatos mégis az élet! Az elűzött, megbélyegzett fiú hazatalált, mert végre befogadták. A sors őt igazolta. A tiszta, szerény, szelíd, szorgalmas, alkotó, másokért élő életét.

Kecskés Lászlóné Bazsánt Margit, Komárom

Adatközlők:

Békéscsaba	Barcs Józsefné Csizmadia Margit
Tardoskedd	Benkő Tímea
Rév-Komárom	Bognár Imréné Bartal Ibolya
Felsőszeli	Danajka Lajos
Komárom	Egyeg Jánosné Bábi Irma
Tata	Fekete Andrásné Gál Eszter
Ipolybalog	Ibos Istvánné Zsámbok Piros
Komárom	Jóba János
Izsa	Kajtár József
Komárom	Kreft Ferencné Szovics Gabriella
Komárom	Kecskés Lászlóné Bazsánt Margit
Taksony	Kubovics-család
Komárom	Győri Árpád
Kocsola	Horváth András
Komárom	Dr. Marton Kálmánné Rác Erzsébet
Komárom	Möllenkamp Lászlóné Bordács Ilona
Izsa	Pintér Ferenc
Nyíregyháza	Simonics Borbála
Ipolyzakállás	Szedher Hermina
Ete	Dr. Szíjj Ferencné Nagy Katalin
Komárom	Vörös Jolán

A visszaemlékezéseket rögzítette és lejegyezte:

Árendás Zsuzsa, B. Kovács István, Monostori Éva, Monczné Győri Ildikó, Szarka László.

A magyarországi szlovákok és a lakosságcsere

A hazai szlovákok vallomásos élettörténeteit, életúttörténeteit nem kisebb céllal kezdtem gyűjteni, minthogy a közvetlen személyes megnyilatkozások révén is lemérhessük viszonyukat saját népi kultúrájukhoz, anyanyelvükhöz. Arra is választ kerestem, hogy életük során milyen sorsdöntő események hatottak azonosságtudatuk változásaira. A lehetőség szerint szlovák nyelven felvett önvallomások igen sok elhaló népi műveltségbeli elemet tartalmaznak, tükrözik a szlovák nyelvűség jelenlegi állapotát, s olyan belső mozzanatokról szolgáltatnak adatokat, melyek döntően befolyásolták a szlovák nemzetiség fennmaradását. Ezt is figyelembe véve a fő célkitűzés teljesítése jegyében számos fontos értékes véleményt, emlékképet mentettünk meg a magyar–szlovák lakosságcseréről, a kollektivizálásról stb.

A magyarországi néprajzkutatás során viszonylag kevés szóbeli életúttörténetet jegyeztek le, a módszer sem teljesen kidolgozott.¹ A magyarországi szlovákságról pedig az általam gyűjtött vallomások az elsők közé tartoznak. Az önvallomások több funkciójúak, mert az egyén élettörténetének, az általa fontosnak tartott, legfőbb esemény elmondásakor egyaránt tükröződik bennük az egyén és a közösség sorsa, a hozzá való viszonyulás értékítélete. A történeti vagy közösségi-társadalmi, tehát az egyén szempontjából külső tényezők hatása miatt egyrészt elszenvedője, másrészt, mindezekre való reagálásként vagy szubjektív ösztönzésként, kezdeményezőként, aktív résztvevője is az eseményeknek, ugyanakkor minden esetben tolmácsolja világszemléleti, etikai és egyéb állásfoglalását, valamint igazolni kívánja a sorsfordító pillanatokban saját döntésének helyességét is. Mindezek alapja a közvetlen élmény, az események megfigyelése, a hagyományos szóbeliség, a családi kommunikáció, a sajtó, az egyházi, a politikai, a katonai stb. megnyilvánulások útján szerzett korabeli információhalmaz. Ezáltal az egyéni életúttörténet több szervesen egymásra épülő, egyre tágabb körű eseménygyűrűket is magába foglal, a közvetlen család és rokonság köréből kezdve a faluközösségen, az etnikai csoporton át az országos, sőt a nemzetközi vonatkozásokig bezáróan.

Természetesen úgy, ahogy azt az egyén látta, és cselekedetét, ahogy ma interpretálni tudja. Az önvallomások szubjektív jellege ellenére dokumentum értékűek és hitelesek. Főként abban a tekintetben, hogy az egyén, és közössége miképpen *élte meg* a történeti eseményeket. Az egyéni életutak vissza tudják adni a családi vonatkozásokat, például férfi–nő, illetve anyós–menyecske viszonyt, vagy a mindennapi élet mozzanatait, mint például a hagyományos termelési és munkarendet vagy a háborúk helyi visszhangjait. Témánkkal kapcsolatosan a szlovákok áttelepüléséről, a magyarok kitelepítéséről szóló *átélt* közvetlen élmények szintén nélkülözhetetlen forrásai a történelemnek, amelyeket a levéltári anyagok, egyéb írásos dokumentumok alapján sem a történelemtudomány, sem más tudományok nem képesek pótolni. Nem beszélve most a szájhagyománynak bennük meglévő törvényszerűségeiről, a folklór műfaji sajátosságairól. És ezek a tények mind néprajzi, mind nemzetiségpolitikai, mind pedig történeti szempontból *általánosításra* is alkalmasak, ha több önvallomás azonos vagy hasonló adatokat tartalmaz. Esetünkben 24 szlovák lakta helységről 49 szlovák adatközlőtől származó életút-történeteket vethetünk össze, amelyeket 1992–1995 között gyűjtöttem.

A lakosságcseréről szóló vallomások – mint rész az egészben – magukban foglalják mindazt, amit az előzőekben általában a magnetofonkazettákra felvett életúttörténetek jellegzetességeiről szóltam.

A lakosságcsere a vallomástevők egész életére kiható megrázó élmény. Részletezve, tárgyiasan, rendkívül őszintén adják elő a történeteket, egyúttal hallgatólagosan is igazolva döntésük helyességét, hogy maradtak, ugyanakkor még most is visszafojtott vagy nyílt zaklatottsággal, feszültségtől átítatott érzellemmel tolmácsolják őket. Az egyik áttelepülő így köszönt el: *"A, Erzsébet néni, néhány évig fogunk írni leveleket egymásnak, aztán minden abbamarad."* Nem így történt. Mind a mai napig, fél évszázad múltán is sűrűn leveleznek, rendszeresen látogatják egymást, nemcsak az áttelepült öregek és a fiaik, hanem az unokáik is, s noha ugyan gyérül a kapcsolattartás, még mindig szorosak az összefűző szálak. Mind az emocionális telítettséget, mind pedig a több évtizedes kapcsolattartást bizonyítja, hogy – míg a második világháború, a kollektivizálás okozta sebek jórészt behegedtek – ezt a rendkívüli eseményt máig sem tudták magukban feldolgozni s végérvényesen lezárni.

Az áttelepülést előidéző külső, tehát az etnikumon és az országon kívüli megnyilvánulásokat kevesen tartják számon, s kevés az ismeretük a saját helységükön belül lejátszódó előkészítő lépésekről, melyek egyébként is szűk körben bonyolódtak le. Annál részletesebbek a szervezés megkezdéséről és a végrehajtásáról szóló vallomások, választ keresnek az áttelepülés szubjektív és objektív okaira (miért mentek, miért maradtak), és széles körképet adnak az áttelepültek új otthonbeli helyzetéről, valamint a különböző továbbélő kapcsolatokról.

Részeredmények már születtek, közreadtam a kiskőrösi szlovákok önvallomásainak elemzését és néhány egyedi élettörténetet is.² Készültek néprajzi részfeldolgozások az áttelepült szlovákok ottani körülményeiről is (Gyivicsán A., Paríková M.). A továbbiakban arra törekszem, hogy a vallomások részletes idézésével tegyem lehetővé az objektív általánosítást, másrészt hogy ezáltal is érzékeltessem a visszaemlékezőket ért mély hatásokat.

A lakosságcseréről szóló egyezmény előtti időszak

A Délkelet-Alföldön a háborús események itteni befejeződése után közvetlenül megkezdődött a szlávok (szlovákok) etnikai alapon történő politikai szerveződése. A reprezentáns szervezet a Szlávok Antifasiszta Frontja (AFS) volt, melynek legtöbb alföldi szlováklakta helységben volt helyi szervezete (odbočka). Mind az AFS, mind helyi szervezetei a szlovákok áttelepülésének propaganda-szervezeteivé váltak. A pitvarosi önvallomás szerint,³ ezzel párhuzamosan három pitvarosi szlovák vezéregyéniség, Kulik András evangélikus, Ondrusz Pál baptista pap és Sulyan János iparosmester összehívta magát.⁴ Alighogy elmúltak a harcok, 1945 elején, áprilisban Pozsonyba mentek, hogy kérjék a csehszlovák kormányzati szerveket, tegyék lehetővé, hogy a pitvarosi szlovákok visszatérhessenek atyáik földjére, mert a magyarok üldözték őket. Ondrusz baptista papnak nem ez volt az első kezdeményezése. Az 1930-as években a pitvarosi baptista szlovákokat Jeruzsálembé akarta telepíteni, s az egyik férfit, adatközlőnk rokonát, előőrsként ki is küldte oda, majd magára hagyta, aki ott magányosan élt nemrég bekövetkezett haláláig.

Pozsonyban azt az ígéretet kapták, hogy az áttelepülő szlovákoknak új Pitvarost építenek majd. Egyúttal a helyi szervezet alakulásakor kijelentették, hogy aki ide belép, az vállalja az áttelepülést is. Később fogadta őket Beneš is: *"Prágába kellett menniük Benešhez, Csehszlovákia elnökéhez, s azzal meggyezni, hogyan legyen is ez az áttelepülés. No, hogy ott mindjárt megmondták, hogy jó, nagyon jó lesz, hogy mennek a szlovákok, és örültek, hogy... jó embereket kapnak. Egyúttal megmondták, hogy ahányan jönnek innen önként, annyi magyart raknak ki onnan."* De Beneš már közölte velük azt is, hogy nem építenek új falut, hanem több helységbe telepítik őket. Pitvaroson és környékén tehát az egyezmény előtt komoly méreteket öltött a szervezkedés. Ennek élén szenvedélyes populisták álltak (Tótkomlóson

Beňo, Kulík, Hirka, Csanádalbertin Nyemcsok stb). Arról nincs tudomásunk, hogy a pitvarosi szervezkedők tudtak-e Mach szlovák belügyminiszter által a világháború kellős közepén kiírt "lakosságcsere"ről.⁵ Nyilván véletlen egybeeséséről van szó, de a népi magyarázat teremtés sajátosságára is utal az a péteri asszony, aki szerint 1941-ben a népszámláláskor azért írták be a családját magyarnak, mert az összeíróknak már akkor tudomása volt arról, hogyha szlováknak vallják magukat, kitelepítik őket később.

A lakosságcsere elkezdését az egyik korabeli vélemény leegyszerűsített népi változata pedig így indokolja: *"Úgy kezdődött, ha ez igaz, ahogy akkor hallottam, hogy ezek a magyarok, akik kijöttek, azt akarták, hogy Magyarországhoz tartozzanak. Beneš azt vélte, hogy ő a földjét nem adja. Így történt a csere, hogy ők magyarok akartak lenni, s ide is tartozni, úgy: Sicc, menjetek ki!"* (Csanádalberti)"

Áttelepülésre ösztönző szervezett propaganda. Az ígéretések. A jelentkezés okai

A visszaemlékezések szerint a szervezett propaganda több síkon zajlott. A Csehszlovákiából érkezett agitátorok egyrészt az érzelmekre próbáltak hatni, az itteni szlovákok nemzeti tudatára, másrészt kihasználták a háborús pusztításoktól alélt ország nehéz gazdasági helyzetét, a hiányos áruellátást, szembeállítva a győztesnek hirdetett Csehszlovákiával. Harmadsorban igen erőteljesen építettek az áttelepülő gazdasági érdekeire, s az ígéretésekben nem ismertek határt.

A nemzeti érzelmekre, az öntudatra és az anyaországra való hivatkozás nyomai megtalálhatók a visszaemlékezésekben: *"A ti véretek ott folyt, ilyeneket mondtak."* (Péteri) *"Magyarázta nekiünk, hogy Magyarország nem a mi anyánk. A mi anyánk a szlovákság, s az vár bennünket: Gyertek haza!"* (Csömör) *"Programot osztottak, mindent, mindent, csak hogy kerekdjünk fel a mi régi házunkba, mely akkor Csehszlovákia volt."* (Kisnána) *"...vár a ti föld-rögötök, az anyátl."* (Péteri)

Szlovákul a haza *domov*. Ezt a kifejezést a hazai szlovákok nem ismerték, a ház - *dom* szóval keverték: *"hogy nekiünk ott van a házunk."* (Csanádalberti) A kiskőrösi szlovákok is értetlenül hallgatták, hogy lehet a házuk.⁶

Főként a gazdasági kérdések kerültek előtérbe, mivel a nemzeti érzelmű jelszavaknak kevésbé volt hatása. A Romániával kötött egyezmény szerint ugyanilyen agitációt fejtettek ki az ottani szlovákok körében is. Hasonlóan sikertelen volt a nemzeti érzésre való apellálás, s ott is mindenekelőtt a várható jobb anyagi lehetőségekre hivatkoztak.⁷

Az önvallomásokból pontosan kiviláglik a háborút veszített akkori ország súlyos gazdasági helyzete s a szlovák agitátorok terjesztette ideális kép a győztes csehszlovák állambeli jólétről. *"Nagyon fáj, hogy ők úgy beszélnek, hogy mindenütt árad a nyomor. Hiszen nagy háború ment át rajtunk!"* (Péteri) *"Azt mondták nekiünk, hogy Csehszlovákia győztes ország, és a mi Magyarországonk vesztes... úgyhogy ott jobban élnek majd."* (Tótkomlós)

Az áttelepülésre ösztönző agitáció a magyar gazdasági élet legsúlyosabb időszakában zajlott le, tombolt az infláció, nagy hiány volt az alapvető élelmiszerekben. Különösen a hegyvidéki és a főváros környéki szlovákok körében (és nemcsak náluk) volt ekkoriban nagy nélkülözés, szegénység, éhezés és munkanélküliség, de a nincsteleneket súlyosan érintette mindenütt a háború. Ezért a hangulatkeltés találkozott a legelesettebbek kilátástalanságot magukban kialakító jövőképpel: *"Nem tudták sehogy sem elbírni, hogyha Magyarország felig le is van törve, hogy a földön fekszik, mi történik. Mi lesz? Hol dolgozunk? Mit fogunk dolgozni? Hogyan lesz meg a kenyérünk?"* (Dunaegyháza)

Egy viszonylag konszolidált, bőséges áruval ellátott állam víziójának a nyomorgó tömegek előtt való sugallása valóságos megváltásként hatott rájuk, s könnyen kialakul-

hatott az a véleményük, hogy a megoldás a szegény, nyomorgó ország elhagyásában van. "Azt mondták: nálunk van mit enni, inni, nálunk minden van, ami csak lehetséges. Kérem szépen, én úgy gondolom, hogy akkor lehet valakit megkapni, mikor a legnagyobb bajban van." (Péteri) "...megemléített néhány dolgot, ami ott olcsóbb. Jól emlékszem, a hagymát mondta példának." (Csömör) "Itt nagy nyomor volt a front után, akkor se cukor, se semmi." (Péteri) "...mindenütt szegénység vót akkoriba... Háború után... nem lehetett itt dolgozni... megbolondultak a népek." (Bükkszentkereszt, magyar nyelvű közlés)

Legáltalánosabban azt ígérték – a vallomástévők fogalmazása szerint –, hogy Szlovákiában minden áttelepülőnek jobb élete, jobb sorsa lesz. "Ígérték nekik, hogy ott jobb lesz nekik." (Oroszlány) "Oly nagyon tudták mondani, hogy ott sokkal jobb lesz." (Öskü) "Ígérték, hogy ott milyen jó lesz, és sokkal jobb, mint itt nekünk." (Tótkomlós) "Ott minden jó lesz." (Csömör)

Az ennivaló hiányára főleg a hegyvidéki és Budapest környéki szlováklakta helységekben hivatkoztak (Öskü, Péteri, Oroszlány, Bükkszentkereszt), de a cukor ígérete elhangzott az alföldi falvakban is (például Kiskőrösön),⁸ mert ez mindenütt hiánycikk volt. "Ott nagyon jó, ott van cukor és zsír is... nálunk akkor nagyon rossz volt, mi nem kaptunk sem cukrot, még fekete lisztet sem." (Péteri) "...hogy nálunk annyi cukor van, amennyit akarnak." Ebből kifolyólag előfordult tréfás vetélkedés is. Az egyik péteri áttelepült szlovák a szomszédjának borítékban küldött kristálycukrot: "No, kóstold meg, itt Szlovákiában annyi van, amennyit kívánsz!" Ott viszont akkor pálinka-hiány volt, ezért az itt maradt szomszéd pálinkával itatta át levelét, s e megjegyzéssel küldte: "Én pálinkát küldök neked. Mivel te ott nem ihatod!"

A szlovák parasztság földéhségét is csillapítani akarták: a nincsteleneket, a földreform során földhöz jutottakat, a kis- és nagygazdákat egyaránt több és jobb minőségű földekkel kecsegtették. Ez volt talán a legerősebb vonzerő, s ennek az ígéretnek a bűvkörében sok módos gazda is jelentkezett. "Ígérték földet is, ezt is, azt is." (Csanádalberti) "Hogy vagyont is, földet is kapnak." (Péteri) "Ott annyi és jobb földet kaptok." (Lucfalva) "Szlovákiában... földet kapnak, és jobb megélhetésük lesz." (Kisnána, magyar nyelvű közlés) "Hogy ott földet kapnak, így bolondították őket." (Püspökhatvan) "Ott a föld jó, és nagyon sokat kapnak." (Öskü)

A lakóház nélkülieknek saját házat, akiknek pedig volt, azoknak jobb és szebb házat ígérték. "Ott többet kaptok, mint ami itt van, házat is kaptok." (Tótkomlós) "Házakat is, és mit tudom én, mit ígérték nekik." (Csanádalberti) "Nagy volt az ígérgetés, olyan házakat kaptak ott is, amilyent itt hagytak." (Dunaegyháza.) A föld és a ház ígérgetése egyébként általános volt, mindenütt hivatkoztak rá a vallomástévők.

A felelőtlenebb agitátorok rá is tettek minderre, s azt állították, hogy mindenki kétszer annyit kap mindenből: "Ígérték, hogy ami itt van nektek, ott duplán kapjátok meg." (Tótkomlós)

Az általános jellegű csábításokon túl volt rétegekre bontott propaganda is. Az asszonyokkal, az anyákkal azt hitették el, hogy – miután Csehszlovákia győztes állam – jóval kitelepülésük előtt odahozták a hadifogoly fiaikat, apákat. Nagyon sok aggódó nő emiatt vállalkozott, noha egyáltalán nem akart egyébként kitelepülni. "A fiatal asszonyok ígérték, ha nem jött haza a háborúból a férjük, hogy meghozzák, ha beiratkoznak." (Csanádalberti) "Azt ígérték, hogy a hadifogságban lévők hamarabb érnek haza, ha beiratkoznak." (Tótkomlós) "Amikor jártak csábítani minket abba a Szlovákiába, mondták, hogy aki megy Szlovákiába, annak hazaad-ják a fiát." (Vértesszőlős) Bükkszentkereszten ennek tragikus következménye is keletkezett. A szülők kimentek, bízva az ígéletben, a fiaik pedig később, és mind Magyarországra jöttek. Zömük nem követte szüleit. "Szüleim azért mentek ki, mert a testvérem Oroszországban volt fogoly. S akkor azt mondták ezek a szlovákok: A fiúk már ott fogja várni magukat, ahol Szlovákiába érkeznek. Anyám...az apámnak...mondta: Az istenre kérlek, iratkozzunk be, mert ez a fiú

ott marad fogságban és más... fiúkat kiváltják a szülei. De az apa nem akart menni, az utolsó pillanatokig sírt... És negyvennyolcban hazajött, de betegen... Én megjártam sok országot, és nem megyek, én itt születtem, itt maradok... Az apám mindig szemére vetette anyámnak, hogy mindezt te csináltad. Képzelteti, milyen fájdalmuk volt. Apám amiatt halt meg, mert a fia nem ment ki."

Az időseknek jobb szociális ellátást, a nyugdíjasoknak nagyobb nyugdíjat ígérték. *"Erzsi férje hadirokkant volt, csak egy lába volt. Azt rábeszéltek, hogy ott több pénzt, nagyobb nyugdíjat kap."* (Péteri)

A fiatalok megnyerése érdekében több csoportban tátrai üdülésre vittek fiúkat, lányokat. Felöltöztették őket sportruházatba, látványos kirándulásokat, a fiatalságot megnyerő társas-énekes rendezvényeket tartottak nekik. *"Nyáron két kislányt Sámsonházáról kivittek... a Tátrába. Ott rendesen tanították... hegyekbe is mentek velük, templomba is... Ott szlovák dalt tanultam. Nagyon jó volt ott nekünk."* (Sámsonháza)

Egyes helységeken azt is ígérték, hogy magukkal vihetik a temetőből a halottaikat is: *"Még azt is mondták nekik, hogy a halottaikat is vihetik, csak menjenek."* (Öskü)

Az agitátorokat legtöbb helyen csábítóknak, ámítóknak, sőt, szélhámosoknak nevezték. *"Eljött az a szócsavaró – így nevezték – Szlovákiából."* (Csanádalberti) Noha ők a visszaemlékezők szerint ügyvédek, papok, tanítók, tanult emberek voltak, mégis becsapták (Klamli - Lucafalva), beugratták (*chodili navádzat'* - Vértesszőlős) az embereket. Ígéreteiket szlovák és magyar szólásokkal is jellemezték: *"Fogd jól a semmit!"* (Kisnána) *"Sokat ígér, keveset ad."* (Kiskőrös)

Az agitátorok házról házra jártak, többször visszatértek, hasonlóan, mint később a termelőszövetkezetbe csábítók. *"Odaátról jöttek, és rábeszéltek, házról házra mentek. És nem egyszerre! Volt úgy, hogy háromszor jöttek, három turnusban!"* (Péteri) Többnyire személyhez szólóan, de erőszakosan léptek fel: *"Nyújtotta a ceruzát, hogy iratkozzam be Szlovákiába. Én meg mondom neki magyarul, mert ő is magyarul beszélt: Én nem fogom meg azt a ceruzát, mert az nagyon meleg! És ő néz rám, s én mondom neki: Én egyáltalán nem írok alá. Én nem megyek!"* (Péteri) Mint látjuk a jobb hatás érdekében magyar nyelven is toboroztak.

Az egyik adatközlő megfigyelése szerint a kommunista párttagokat kerülték: *"Talán azokat, akik nem voltak pártban, jobban tolták, hogy csak menjenek ki."* (Péteri) Ez még a beneši időszakban volt, s nyilván nem akarták erősíteni az ottani baloldaliakat.

"Jártak ide becsapni minket, hogy szlovák konzultációval és magyarok is jöttek. Nálunk is voltak, hogy menjünk. És mi azt mondtuk, hogy nem megyünk." (Lucafalva) Az egyéni meggyőzés mellett rendszerezések voltak a csehszlovák áttelepítési bizottság szabadtéri gyűlései, melyeket kocsmákban, templomok előtt, de a helyi szervezet székházaiban is tartottak. Vándor-színielőadásokat is szerveztek (Csanádalberti, Pitvaros, Tótkomlós, Kisnána, Péteri stb.).

Az anyaállam idealizálása túl jól is sikerült, később fékezni is kezdték magukat e tekintetben az agitátorok, mert sokakban olyan tejjel-mézzel folyó Kánaánként rögződött, ahol talán semmittevés lesz az életük. Ez forrása lett a későbbi csalódásoknak, hiába igyekeztek visszagyömöszölni a kiszabadult szellemet azzal, hogy ott is kemény munkára van szükség.

Éppen emiatt sokszor komikus helyzetek is előfordultak, a hallgatók ravasz kérdésekkel hozták zavarba a szónokot, s tették lehetetlenné az agitáció vélt eredményét Csömörön az adatközlőnk apja megkérdezte, kell-e odaát dolgozni. Mire a szónok ezt felelte: *"De bizony! És sokat! Az ujjakat felgyűrni és sokat dolgozni!"* Erre a kérdező kajánul ezt felelte: *"...akkor mi nem megyünk egy lépésnyit sem... Itt is lehet igyekezni és jól élni!"* Vértesszőlősön ugyancsak feltették ezt a kérdést a szónoknak. Ő is azt felelte, hogy: *"Munka nélkül ott sem esznek kalácsot!"* *"Nos akkor minek menjünk? Itt hagyni mindenünket!"* – válaszolták a vértess-

szólások. Ez az érv másutt is előfordult: *"Apám mindig mondta: Csak legyen eszetek, csak ne menjete! Hiszen ezek a szlovákok azt mondják, hogy nekiünk a ti munkás kezetekre van szükségünk!"* (Tótkomlós) Különösen a Szudéta-vidéken volt nagy hiány munkaerőben, ezért a fiatalokat, a szegényeket, odaszállították akaratuk ellenére is. A Romániából önként távozó szlovákok jó része is idekerült, ezért vetették fel azt a kérdést, hogy az áttelepülés vajon nem volt-e deportáció⁹.

A beiratkozók egy része már e tájban visszalépett, látván az agitáció túlzottan álságos voltát. A nagyobb hatás érdekében a jelentkezők vagy szimpatizánsok közül a leendő új otthonuk földjeinek megismerésére 3–4 fős csoportokban vittek ki lehetőleg jobb gazdákat. Igen rossz hatásfokú lett az eredmény, mert közülük legtöbben a személyes tapasztalat nyomán elálltak az áttelepülés szándékától. *"Azután mentek megnézni... s amikor visszajöttek, az egyikük azt mondta... hogy nekik nem tetszett, ők nem is mennek."* (Csanádalberti) *"Mentek megnézni, ahova viszik őket... visszatértek, s azt mondták, hogy ők nem mozdulnak."* (Tótkomlós) *"... elmentek előre megnézni, hogy mi van ott, hárman voltak. Az egyik Chiba Pali, a másik Jani, Jancsi, a harmadik Viera Pista volt... Mit láttak, azt látták, nem mondták, de ők itt maradtak. Ők nem mentek... Szídták őket - Ti megnéztétek, és ti nem mentek? És mi megyünk! De hát azok hallgatták. Nem tetszett nekik... Ezeket beugrasztották. Ezeknek azt mondták, hogy olyan jó, olyan jó, olyan jó, azok nem mentek a jólétbe."* (Péteri)

Az ígéretésekből álló propaganda és az AFS, a helyi szervezetei, az akkori hazai szlovák sajtó (*Sloboda*) hihetetlenül egyoldalúan csak az áttelepülésre összpontosító össz-tüze hatására – minden hasonló megingások ellenére – olyan fanatizált tömeggé váltak a jelentkezők, amelyről lepattant minden észérv, sőt, minden kritikai megjegyzést ellenük irányuló támadásnak fogtak fel, s akik e csoporton kívül voltak, azokat gyűlölni, üldözni kell, s ellenségként, árulóként kell kezelni. A látszólag egységes falannak a sérülékenysége miatt ugyanakkor a hit és az erő demonstrálása érdekében rábeszéléssel, erőszakosan minden áron be akarták kebelezeni azokat, akik nem akartak áttelepülni, erre ösztönözte őket az egy célért összetákolódott közösségi kontroll is. Ilyen felkorbácsolt tömegpszichózis létrejöttéhez alapvetően hozzájárult az, hogy olyan szervezeti hálózat épült ki, amely a hivatalos propaganda-gépezetet megelőzően és folyamatosan is lelkiileg, politikailag, ideológiailag előkészítette az embereket az áttelepülésre, mely szervezet kezdettől fogva szélsőségesen magyarellenes, anarchikusan úr-, hatalomellenes volt (az utóbbin szintén a magyart értették). Ez lefedte a valóságot, rózsaszínű álmokképet teremtett, s elaltatta azt az esetlegesen felmerülő kételyt is, hogy vajon erkölcsileg helyes-e a kitelepített magyarok helyére menni. (Ez a jelenség a boszniai, a krajnai szerbeknél is szinte azonosan lemérhető.) Ráadásul a szülőanyára, a szlovák hazára, a nemzeti érzésre való hivatkozás olyan lepel, paraván volt, amely mögött előre nyomulhatott az igazi érdek, a gazdagodás, a vagyonszerzés vágya, a kapzsiság és a haszonszerzés mohósága. Mindez persze a külhoni és hazai szlovák propaganda hatására is.

Bár az egy településen élő szlovákok közvetlen egymásra hatása talán hatékonyabb volt a hivatásos propagandánál.

Az ismerősök, a rokonok egymást beszéltek rá. *"Hát ott volt a szlovák egylet. Ott beszéltek rá egymást... Ott kezdődött, hogy Szlovákiában, hogy az anyánk."* (Tótkomlós) *"Itt találta társakat, akik aztán minket is csábítottak."* (Csanádalberti) *"... az egyik szomszéd, a másik szomszéd is mindig járt a szlovákokhoz, alá is írták, ki is mentek. Azután az apámat is nagyon hívták."* (Öskü) *"Apám testvére, anyám testvérének minden gyereke, úgy beszéltek rá. Karkus apó távoli rokon volt, de eljött anyánkhoz, hogy rábeszélje."* (Tótkomlós) *"Barátaink és rokonaink is a férjemnek: Pali, gyere, mit, ott együtt leszünk!"* (Péteri)

Jelentős szerepet játszottak a helyi szlovákság karizmatikus vezéregyéniségei is: *"Benyo és Kulikék, ők voltak nagy szlovákok, ők kezdték ezt."* (Tótkomlós) *"Benyóék, Kulikék, ők rokonaik is voltak, Hudáék. Ők nagyon a szlovákságért."* (Tótkomlós) *"Madarász Emil vót meg aztán Fehér Feri bácsi... ezek meg vótak agitálni... hogy meggyünk Szlovákiába."* (Bükkszentkereszt, magyar nyelvű közlés)

Minden áttelepülő rétegben található volt néhány ember, aki becsületesen vállalta szlovákságát: *"Gazdagok is mentek, nagy szlováknak tartották magukat."* (Tótkomlós) *"Mint az anyaföld vagy mi volt nekik, hogy szlovákok közé akartak menni."* (Tótkomlós) *"... azért mentek, mert anyánk Szlovákia."* (Tótkomlós) Zömüket nem a szlovákságuk vonzotta: *"Nem azért, mert nagy szlovákok lettek volna, nem azért... ők úgy gondolták, hogy ott jobb lesz nekik."* (Kisnána) *"Nem, nem, nem azért, mert szlováknak érezték magukat, volt olyan is, aki csak valamint tudott szlovákságot, inkább magyarul. Az vezérelte, hogy talán jobb világ, hogy talán ott könnyebben tudok élni."* (Csömör)¹⁰

Jellemző, hogy a helyi vezéregyéniségekről igencsak rossz vélemény alakult ki az áttelepültek között, főként a csalódások miatt, s ez tükröződik a hazai visszaemlékezésekben. A pitvarosi három áttelepítést kezdeményező közül az egyik otthagya a papi pályát, és belépett a kommunista pártba, az ottani csatlakozott pitvarosiak támadása miatt, a másik emiatt Amerikába szökött.¹¹ Más vélemény szerint Németországba. A nagy tömegeket áttelepülésre biztató csanádálberti Nyemcsok visszatérve az előzetes "földnézésből" hirtelen meghalt. A helyi hagyomány szerint, miután személyesen meggyőződött arról, hogy hova mennének, milyen körülmények közé, ő sem akart kimenni, és inkább öngyilkos lett, nehogy megvádolják: *"Te rábeszélte minket, s éppen te nem mégy?"* Ugyanezt a szemrehányást kapta az AFS egyik alapító vezetője, a békéscsabai Szekera János, aki szintén itthon maradt. A helyi vezetőket azzal is megvádolták, hogy maguknak szereztek jobb házakat: *"...az a bizottság volt... Kimentek, kiválogatták maguknak a legjobb házakat, ők lettek. Ahogy ez a világon lenni szokott, aki közel ül a tűzhöz, annak melege van, a másinak pedig fázik a háta."* Dunaegyháza. *"... az is, aki idejárt agitálni, a testvére, Suman, az is úr lett. Akkor ilyen világ volt."* (Vértesszőlős)

Sajnálatosan az agitátorok az ígéretesen kívül félelmet is gerjesztettek az amúgy is felbolydult szlovák településeken. Országszerte hirdették, hogy akik most mennek, mindegyiket kivihetik, később az itt maradók csak 20–50 kilós csomaggal lesznek kénytelenek elhagyni az országot. Az ettől való félelemnek megvolt a szomorú alapja: Csehszlovákiából hasonló módon toloncoltak ki magyarokat, s erőszakkal telepítettek ki abban az időben németeket is Magyarországról. Jellemző, hogy az egyik önvallomást tevő ma sem helyesli a németek eltávolítását, s párhuzamba állítja ezt a lakosságcserevel (holott nyilván nem ismeri az erről szóló vitát): *"Az sem volt jó politika, hogy németeket ki, mert ők is a mieink. Az sem volt jó, hogy a mieink mentek, hogy a mieinket kicsábították, mert becsapták őket!"* (Péteri)

Szinte mindegyik visszaemlékező kitért erre a félelemre Kiskőröstől¹² Galgagyörkig. *"Azt mondták, mi most mindenünkkel meggyünk, de titeket úgy is kizavarnak ötven kilós batyuval."* (Csanádálberti) *"Így riogattak..., hogy úgyis mindenkinek mennie kell, mert ötven kilós csomaggal küldenek ki minket, most mindent kivihetnek."* (Tótkomlós) *"Azt hirdették, hogy most mindenki mindenével mehet, amit meg tud mozditani, a falakon kívül..., akik itt maradnak, azoknak is menniük kell, csak hogy azok pár kilós batyuval."* (Tótkomlós) *"... aki idejárt rábeszélni, azt mondta, hogy az is megtörténhet, hogy akik szlovákságot beszéltek, s nem mentek ki, akkor titeket ötven kilós csomaggal tesznek át."* (Galgaguta) *"Barátnőim mondták, egyik is, másik is: Megállj, nem jöttök? Majd titeket húsz kilós csomaggal fognak átdobálni."* (Bakonycsernye) *"Így mondogatták szegények: Hiszen ti is jöttök utánunk, várjatok csak, húsz kilós csomaggal."* (Tótkomlós)

Emiatt bizonytalanságban voltak, mégsem álltak kötélnek: *"Beneš azt mondta, hogy ha nem, úgy ötven kilós csomaggal mentek. És mi, akik már itt maradtunk, úgy voltunk, hogy lesz, ami lesz."* (Tótkomlós)

Kevés agitátor volt annyira őszinte, mint Péterin az egyik: *"... úgy mondta: Én nagyon örülök magának, de három száz és fej között: ne induljon! Ő mondta nekem a házámban."*

A kitelepülők rétegei

A visszaemlékezők közül sokan pontosan tudják, hogy a szlovákok hova települtek át. Nincs olyan itteni helység, amelynek egykori lakóit egy településre költöztették volna. (Például: Lucafalva törpefaluból 5, Pitvarosról 6, Tótkomlósról 8, Péteriről 7 helyre stb.) Zömük a kitelepített dél-szlovákiai magyarok házaiba került. A szegények főként a Szudéta-földre.

Az áttelepülők társadalmi rétegződését taglalva a visszaemlékezők nem a leghízelgőbben szólnak az áttelepültekről. Érthető módon, hiszen ők a maradást választották. A tartózkodás és az ellenszenves vélemények forrása részben a népi bölcs szemlélet, mely a folklór műfajok közül leginkább a szlovákok ismert közmondásaiból is árad, s amely fő erejének a mértékletességet tartja, és elveti a túlzottan kapzsi, haszonleső magatartást. És az áttelepülők egy részében ezek a vonások tagadhatatlanul felfedezhetők.

Szerintük a legszegényebbek voltak túlsúlyban. *"Sokat beszélgettünk: a szegénynek nincsen háza, nohát az a remény viszi oda."* (Tótkomlós) *"...azok az emberek, akik mentek, azok olyanok a faluban: legszegényebbek. Akik itt nem találták meg azt, ami nekik megfelelt volna, amit szívesen kidolgoztak volna maguknak."* (Kisnána) *"Tőlük olyanok, akiknek semmijük sem volt, csak a küszöböt tudta nyargalni, mert csak a küszöbön tudott ülni... itt nem volt semmijük sem: Se helybe, se a pofájukba. Mikor a libákat hajtottuk: Helybe! Nem volt nekik semmiféle, semmi, semmi, semmi. Csak várni: ad, ki ad. Ad Isten bárányt, ad hozzá legelőt is. Mind ilyenek voltak."* (Sári) *"A szegény ember olyan, ha valahol jobb munkát vagy több keresetet ígérnek, odamegy."* (Dunaegyháza) *"Szegények voltak, nagyon szegények. Annyira szegények, éhenkórászok."* Galgagyörk. *"Mondom, Pista, Miska a cukorért és a sok földért mentek."* (Péteri)

Kevés számban, de mentek kisgazdák, módosabb gazdák. S őket nem értették, miért hagyták itt gazdag birtokukat. Meggyőződésük, hogy a néhány nemzeti érzelmű gazdán kívül az ígért és vágyott nagyobb vagyonért, jövedelemért vállalkoztak. *"Földjük, tanyájuk volt. Ők miért?"* (Tótkomlós) *"... mindenük megvolt, gazdagok, nem bántotta őket senki – elment az eszük, hogy hagyták magukat rábeszélni."* (Tótkomlós) *"Olyanok is mentek, akiknek negyven hold földjük volt, házuk bent, tanyájuk kint, mindent itt hagytak."* (Tótkomlós) *"Volt mintegy négy..., aki jól gazdálkodott. Tizenöt hektó bort vitt ki magával. Ilyenkor az ember csodálkozott, hova tette az eszét?"* (Kisnána) *"Nem attól függött, hogy szegény vagy gazdag... Gondoltuk..., hogy sok mindent ígértek nekik, hogy ezt is megkapják, azt is megkapják. Hogy az a kapzsiság, vagy mi, nem tudom..."* (Pitvaros)¹³ *"Voltak olyanok, akiknek sok volt, és még többet akartak..."* (Galgaguta) *"Kiment első férjem unokahúga is, a férje kovács volt. Mindenük volt. Volt szőlőjük, volt boruk, volt jószáguk. Ahányszor csapott kalapáccsal, annyi pengő - nem volt elég nekik."* (Dunaegyháza)

A vallomástevők számba vették a többi réteget is: főként az Alföld helyi szlovák értelmiségének vezető képviselőit: papok, tanítók, ügyvédek, illetve kisiparosok, kiskereskedők is vállalkoztak. Volt köztük olyan, akiknek sok szlovák könyve volt, s attól félt, üldözni fogják emiatt, de legtöbbjük magasabb állás vagy jobban menő üzlet reményében indult.

Az áttelepülteket részint becsapott, beugrasztott, részint hiszékeny és kapzsi módon elvakult tömegnek tekintik: *"Azok mentek, tudja, akik azt hitték, hogy talán kolbászból lesz*

főnva ott a kerítés." (Sámsonháza) "Azt hitték, hogy sült galambok fognak esni az égből." (Lucfalva) "Azt mondja a szállító – szlovákiai – sofőr: Hát csak ezek az emberek ne gondolják, hogy Szlovákiában kolbászból van a kerítés." (Sári)

Extrém esetek is előfordulnak, s róluk is szólnak a visszaemlékezők: Az áttelepültek között találunk olyan szlovákokat, akit – noha két gyermeke és felesége Gútán élt – mivel magyar csendőr volt, s kiutasították, de most visszatérhetett, több vagyonra áhító magyarokat, a zsidóüldözéskor megőrzésre átvett zsidó ékszerek elherdálóját, s papgyilkosság gyanújába keveredetteket is.

"Jani testvérem csendőr volt Felvidéken... a front idejére lágerbe került, tudja, a csendőröket nagyon... és ő aláírt, hogy megy, mert a feleségem ott van s a két gyermekem." (Péteri)

"Magyarok voltak, volt boltjuk, hát mentek... Beiratkoztak olyanok is, akik szlovákul sem tudtak." (Galgaguta) "A zsidóasszony... megkérte őket, hogy őrizték meg az aranyát... Darabonként árusították az aranyt... Azután kezdték őket faggatni, honnan van az arany, így aztán elmentek az arannyal Szlovákiába." (Galgagyörk)

"Volt köztük olyan is, hogy mennie kellett. És jobban is tették, hogy elmentek... rosszul viselkedtek... megölték a papot... Ők is tudtak róla." (Péteri)

A települések rendszerint két táborra oszlottak. Azokra, akik mentek, s akik maradtak. Egyik vallomástevő jó megfigyelése szerint ekkor nem pártok szerint tagolódtak – holott közvetlenül 1945 után a pártoknak jelentős szerep jutott helyben is –, hanem az áttelepülést vállalók és a nem vállalók szerint. Az áttelepülő szlovákok – miként a szervezkedésük kapcsán már szóltam – magukat tekintették igaz szlováknak, a helyben maradókat pedig gúnyosan magyaroknak kiáltották ki. *"Ők magukat nagyobb szlovákoknak érezték, mint hát mink." (Tótkomlós)*

"Akkor már nem az volt: parasztpárt, kommunista párt, akkor már: szlovákok, magyarok. Két részre szakadt a falu. És olyan sírás volt. Második front volt." (Péteri)

Az áttelepülők intoleranciája következményeként megverik az itt maradókat, betörik az ablakukat, s másféle módon is zaklatják őket. Míg korábban együtt játszottak műkedvelő színelőadásokon, később az itt maradókat kirekesztették. Az áttelepülésre készülő fiatalok csapatban megtámadták például Pitvaroson az itt maradó egyik legényt.¹⁴ Egyébként is nagy feszültség volt azokon a településeken, amelyeken jelentős számban voltak a távozók.

Családok szétszakadása

Legsúlyosabb következmény a családok szétforgácsolódása. Számtalan variációban jelentkezett, például a szülők áttelepülnek, a gyermekeik nem, vagy: mindenki elmegy, csak a gyermek marad itt, vagy: az egyik fiú, illetve lány követi a társát, a többiek visszamaradnak, s házasságok bomlanak fel, viszály támad a távozó és a maradó rokonok között stb. Mivel bárki még az állomásról is visszafordulhatott, az egyik férj kihasználva az alkalmat az utolsó pillanatban lépett vissza, amikor már a felesége holmija a szállító vagonokban volt.¹⁵

Megrázóan szólnak minderről az élettörténetek: *"Volt úgy, hogy az apa, az anya ment, az egyik fiú is, a másik megnősült, itt maradt." (Dunaegyháza) "Hát elmentek a keresztszülők, az anyám unokahúgai, unokafivérei... a szomszédok is elmentek innen... sokan mentek el innen." (Lucafalva) "Már aláírta testvérem, Miska, Jani, Pista és Erzs... én azért sírtam, hogy egyedül maradok, mindenki itt hagyott." (Péteri) "...azok is mentek, akiknek nem kellett volna. Volt olyan asszony, aki nem akart menni, voltak olyan gyerekek, akik akartak menni. Voltak gyerekek, akik előre mentek. A szülők majd utánuk. Jaj, Róza, Istenem hát a férjem csak készülődik, én nem készülődöm. Szétváltak és összejöttek. Kimondani nem lehet, milyen sírás volt." (Péteri) "... a családok nagyon szétszakadoztak... utánuk bánkódtunk... apámnak volt egy fivére, az is elment, a*

gyerekek is elmentek... olyan is volt, hogy az apa ment, az anya és a lánya maradt. Volt úgy, hogy az apa és az anya kiment, a fiúk fogságban volt, mikor hazajött, szüleit nem találta – nem ment utánuk." (Tótkomlós)

Francisci Michal, az AFS elnöke, az áttelepülés egyik fő szervezője sem tudta elérni, hogy teljes családja kitelepüljön: *"Francisci pap elment, s a húga itt maradt."* (Tótkomlós)

"Az apjuk itt maradt... haragudott is a fiára, Palira, mert az rábeszélte a testvérét is." (Nagybánhegyes)¹⁶

Az áttelepülést nem vállalók, indokaik

A visszaemlékezők szívesen taglalják itt maradásuk indokait. Ezekben a vallomásokban különösen szépen domborodik ki a magas fokú népi etikai tudat és annak érvényesülése. Különösen vonatkozik ez arra, hogy erkölcsi kötelezettségük miatt utasították el az átmenetelt, ugyanis nem akartak a kiűzött magyarok otthonába beköltözni. *"Ha kidobtak volna, nem bántott volna úgy, de egy másik házba menjek és üljek be?"* (Péteri) *"... így gondoltam: Istenem, hát nem félnek az Úristentől, hogy kiűzték ezt az embert innen: Mert ugye ha innen nem iratkoznak be a szlovákok... én úgy vélem már most... azokat nem tették volna ide."* (Sámsonháza) *"De annyira voltak, hogy most azokat az embereket kinyomták, akik ott voltak... Én nem mentem volna."* (Kiskőrös)¹⁷ *"Semmiképpen sem akartam én menni. Semmiképpen. Énnékem mindig az jutott eszembe, hogy én kitűrjam onnét azokat a népeket? Hát mikor ott az örökölte a nagyapjától vagy a dédapjától vagy az édesapjától, és piszkálja ki őket az ember onnan? Hát énnekem ez jutott mindig eszembe, hogy ha én megfogom azt a kilincset, má akkor eszembe jut, hát ez nem az apámé vagy az öregapámé vót. És én ezér nem akartam."* (Öskü, magyar nyelvű közlés)

Nem mentek, mert féltek az olyan változástól, amely számukra nem hoz igazi megoldást, s féltették az addig elért egzisztenciájukat: *"Apám mindig azt mondta: Én nem megyek az enyémből. Ha el kell mennünk, elmegyünk, de nem önkéntesen. Megtekintés nélkül még egy malacot sem veszünk a piacon, hogy ne lássuk, hogy milyen. És itt, hogy én menjek, hogy nem tudom, sem azt, hogy hova, kihez, mihez... a sajátomból."* (Tótkomlós) *"Hát nem akartak az én testvéreim... no, ők már megértették, hogy mindent nem kell elhinni, amit ígérnek. Ígérők ígérnek, a bolondok örülnek."* (Csanádalberti) *"Hát mi azért, mi féltünk mozdulni innen, no. Nem láttuk, hogy mit kapunk ott, vagy ahova tesznek bennünket."* (Tótkomlós) *"Mink kilencen voltunk testvérek... Hát elég nagy házunk volt. Anyám mondta, hogy: Ha egy sarokba maradok egyedül, itt, de akkor se megyek ki. Mer apám húzta, hogy kimegyünk, de nem akart menni apám se."* (Bükkszentkereszt, magyar nyelvű közlés)

Az önként és sokszor daccal vállalt maradás okai között olyan szép eszmeiséggel találkozunk, amelyet ők az áttelepülőknél hiányoltak, mégpedig a szülőföld és a haza őszinte szeretete. Valóban meghatóak az erről szóló vallomások: *"Nekiünk itt jobb volt, nekiünk itt van az anyáö. De ott idegenek vannak... mi saját falunkban és saját hitünkben maradtunk, s ők hát elmentek idegenek közé."* (Péteri) *"Apám... a második szomszédnak átadott egy libát. És az a liba, mikor kikeltette a kislibákat... Strbákéktól mindig hazajött. És apa mondta: Vegyetek példát a libától. Az is csak visszatér haza. Így mi se menjünk sehova, itthon leszünk."* (Galgagyörk) *"... nem megyünk mi el, mi itt születünk, a mi öregjeink itt születettek, mi itt akarunk lakni ebben az országban. Hát itt is lehet ápolni a szlovákságot, aki akarja."* (Sámsonháza) *"Nem megyünk, mama! Én itt születtem, amim van, azt én szereztem, én nem tudnám itt hagyni az én szülőotthonomat."* (Péteri) *"Itt születünk, elődeink régen jöttek ide. Úgyhogy minket, no, nem húzott oda."* (Tótkomlós) *"Nyugodtak voltunk, úgy gondoltuk, hogy itt születünk, hogy itt van a házunk. Itt voltak a nagyszülők és a dédszülők, nohát... sokféleképpen volt... de itt vagyunk*

otthon." (Tótkomlós) "... mama semmiképpen, és mi, gyerekek is mondtuk, hogy itt születtünk, mi nem megyünk." (Lucfalva) "Van egy magyar ének: Itt születtem, ez a hazám. Így van?" (Galgagyörk, magyar nyelvű közlés)

"Én itt születtem, itt akarok meghalni... Ez az én anyáim, nem az." (Dunaegyháza) "Gyere, Pali, mondták az apámnak. A mi helyünk ott van, Szlovákiában. Apám ezt mondta, hogy ő itt született, ő itt is akar meghalni, ő innen sehova nem megy." (Péteri) "Én itt születtem. Mondtam is, hogy az apám ezért az országért halt meg, én a világon semmiért sem mentem volna." (Öskü)

Nem mentek, mert jól is érezték magukat, megtalálták számításukat, szerették ezt a tájat: "Nem akartunk menni, a férjem sem, senki sem a családomból. Dehát itt is jó volt nekünk, jó volt nekünk." (Tótkomlós) "No, mi úgy középen voltunk, mi nem akartunk kimenni és akartunk is kimenni. De olyanok, akik még magasabban voltak tőlünk, azoknak eszébe sem jutott, hogy elvesszék ezt a szép tájat." (Kisnána)

A szép vidékre, környezetre az áttelepülteket állomásra kiszállító csehszlovák gépkocsivezetők is figyelmeztettek: "Azok csodálták a határt... és mondták: Én nem tudom, hogy ezek az emberek hová tették az eszüket vagy a szemüket, hogy innen elmennek... mert olyanok is voltak, akik hegyek közé mentek a Szudétákra." (Galgaguta)

Éles kontrasztként jelentkezik az a tény is, hogy sokszor azok maradtak vissza, akik mindvégig nyíltan vállalták szlovákságukat, vagy összetűzésbe kerültek az államhatalommal, például az iskolában mint tanulók, míg az elmagyarosodottabbak eltávoztak. "A Babka nagymama, az csak szlovákul nagyon... magyarul nem ment neki valami jól... De mikor megjöttek azok a szlovákok, hogy no, a sajátba áttelepülni, akkor ő úgy elbűjt, ... nem akart még egy szót sem hallani! Dehogy ment volna ki. Hát azt a jószágot dehogy hagyta volna itt." (Acsa) Kiskőrösön is az erdőtelki "tót sarokból", akik a tanító verése ellenére is szlovákul beszéltek az iskolában, egyetlen család sem ment Szlovákiába.¹⁸ A visszaemlékezők említést tesznek az egymás között lefolytatott lebeszélésekről is (Öskü, Oroszlány, Csanádalberti, Sámsonháza stb.) – mintegy ellentétként a távozó rokonok, ismerősök harcias rábeszélésének: "Volt egy ember Pestről... abban a gyárban dolgozott, ahol a férjem: Nézzék, lehet, hogy most nem, de holnap lesz cipő és cukor is. Ha dolgozunk, nekünk is lesz. Ne menjenek ki." (Péteri) Kisebb részük a nemzetiségüket a magyar állammal azonosítják, s vallják, hogy noha szlovákul beszélnek, ők magyarok, ezért nem települtek ki. Talán egyfajta védekezésnek is az áttelepülést kívánókkal szemben. "Mi azt tartottuk, hogy magyar vagyok. Magyarnak születtem, magyarul tanított imádkozni anyám és szeretni téged, gyönyörű szép hazám. Ezt is tanultuk az iskolába." (Bakonycsérnye, magyar nyelvű közlés) "Én mondom, hogy magyarok vagyunk, nem szlovákok. Mi azt mondtuk, hogy magyarok vagyunk, nem megyünk sehova." Ennek ellenére: "kicsi korunktól szlovákul is beszélünk." (Oroszlány) "Én megmondom az igazat, hogy egy kicsit Vrobovskiket követtem... apám nagy magyar volt." (Galguta) "... én nem érzem szlováknak magamat. Én Magyarországot szeretem. Azért, mert itt születtem Magyarországon, és magyar-nak érzem magamat. Hát szlovákul beszéltem (a gyerekkorban)." (Bükkszentkereszt)

Az áttelepültek helyzete

A visszaemlékezők több olyan példát idéznek, amelyek az áttelepült szlovákok kedvezőtlen helyzetéről és csalódottságáról szólnak, amelyek nem elsősorban saját tapasztalaton, hanem az odaírt rokonok, ismerősök elmondásán, panaszán, tehát hallomáson alapulnak. Jó néhányan ugyanakkor tárgyilagosan ismerik el a boldogulásukat is. Mindenekelőtt képmény megpróbáltatást jelentett az odatelepedők számára, hogy jórészt kompakt szlováklakta helységből szétszórva több, főként magyar többségű településen helyezték el őket. Ezt

talán politikai megfontolásból is tették, annak a reményében, hogy ezen helységek új szlovák magja elszlovákosítja az ott lakó magyarokat. Az áttelepülők családi szálainak szétzilálódására igen jellemző példa Ösküről való, de számtalan hasonlót idézhetnénk máshonnan is, még ha kisebb körben történt is a szóródásuk: *"Ez az unokanővér, egyik Prága mellett van, a másik ott, Szudétaföldön, harmadik Bělábyán, negyedik Bogotán, anyjukat Bogotán, apjukat Prága mellett temették el. S egy nővérük itt él. Szétszóródtak. Abányan voltak, annyi helyen vannak."* (Öskü)

Még sanyarúbb helyzetbe kerültek azok, akik a lakatlan szudéta falvakba kerültek, erre főként a bükkszentkeresztiiek panaszkodnak. A legszegényebbek jól jártak, mert mind-egyikük kapott házat, földet. Sokan olyan házakhoz jutottak, ahonnan ötven kilós csomaggal tették át a határon a magyarokat. *"Hát könnyen adtak, mikor ezeket a magyarokat kiverték."* (Dunaegyháza) *"... ott azoknak a magyar gazdák házaiba... Akik innen elmentek... jó földet kaptak ott, Somorján."* (Sári) *"Kaptak földet, lakást, a föld mellett gazdasági felszerelések is ott voltak."* (Kisnána, magyar nyelvű közlés) *"Amikor kimentek, kaptak földet, lovakat is... házat kaptak. Akkor gazdagabbak voltak, mint itt."* (Kisnána)

A sámsonházi vallomástevő éppen a keresztanyjánál tett látogatáskor találkozott a ház eredeti magyar tulajdonosával, aki megnézte régi otthonát: *"ez az én házam, kertem volt. Engem ötven kilós csomaggal úztek el innen."* Ezt az odaköltözött családot, amely beleült az egykori magyar tulajdonos teljesen felszerelt házába – mintegy népi igazságtevésként – sorstragédia-szerű csapások érték, egyikük sem maradt meg: *"A keresztapát az erdőben fa ütötte agyon... Keresztanyám be akart gyűjtani az olajkályhába, kilobbant a láng, ott égett meg. A néni a pataknál mosott. Oda csapott a villám... harmadnapra meghalt. A nagyapámnak két lábát levágni, a lánynak szegénynek két lábát kellett levágni..."* (Sámsonháza)

Kezdetben igen éles feszültség alakult ki a betelepült szlovákok és az őshonos magyarok között. A gyűlölködés nem egyszer tettelegessé fajult. *"Nagyon megbánták. Úgy vagyunk mi, testvérem, mint a Bibliában írják, amikor sírtak Babilon vize mellett, fájdalomtól sírtak... Mert magyarok közé mentek, itt szlovákok között, sajátjukban voltak, és ott az a szomszéd is – ha annak is elment a rokonsága vagy mi – rosszul nézett rájuk, ha ezek nem iratkoznak be, azokat nem tudták volna kitenni: Úgyhogy nagyon féltek, bezárkóztak, mert hát sok minden volt, meg is lopták őket."* (Tótkomlós) *"Zsuzsi, kénytelenek vagyunk őrséget állítani... és úgy vigyázni. Kövekkel verték ki az ablakaikat azok, amelyik házba őket lerakták."* (Péteri) *"... arra nem gondoltak, hogy nem úgy fogják őket várni..., mert akiknek ott maradt a rokonsága, s onnan ötven kilós csomaggal áttelepítették, bizony nem olyan szemmel néztek rájuk, ahogy kellett volna."* (Sámsonháza) *"... azok, akik áttelepültek leveleket kaptak ott..., hogy ha világ lesz, azok, akiket kirúgtak, felakasztják őket..."* (Kisnána)

Sokan amúgy sem tudtak megnyugodni, mert kitelepülve döbbsentek rá, vagy azzal magyarázták lelkiismeret-furdalásukat, hogy ők voltak az okai az ottani magyarok kiüldözésének: *"Amikor régiggondolták, hogy valakinek onnan azért kellett elmennie, mert ők jelentkeztek... nem tudtak megnyugodni..."* (Tótkomlós)

Jórészüik, főként vagyonosabbak, nem kapták meg azt sem, ami járt volna nekik, nemhogy a vágyott többlet vagyonhoz jutottak volna. Az ottani szövetkezesítés ugyanakkor azok reményeit is szétzúzta, akik esetleg jobb körülmények közé kerültek. A visszaemlékezők szerint, aki értékes *"... kaptak azoktól, akik kimentek egy levelezőlapot: Gyorsan, azonnal jöjjenek, mert az eresz alatt vagyunk, nincsenek házak. Sírni kezdett, s azt mondta, ha most valaki azt mondaná, ne menjen ki, nem mennénk..."* (Dunaegyháza) *"Ugye azért az a hazavágyom, az a szívükbe van, az a hazamegyünk. Ugye már ez a haza nekik, itt születtek. Mer bár még a madárka is hazavágyik."* (Bakonycsernye, magyar nyelvű közlés) Pítvarosi adatok szerint is az áttelepülést közvetlen szorgalmazók hazalátogatva sírásra fakadtak a honvágy vezérelte erős felindulástól. Visszatérve búskomorrá váltak.¹⁹

A honvágtyól gyötrődőek sokkal hamarabb haltak el a vallomástevők szerint. *"... kimentek, de azután... ilyen öregebbek, idősebb korúak, hogy ettől sokan meghaltak, ami húzta őket (vissza), hogy voltak olyanok, amikor baldokoltak, azt kiabálta, hogy vigyetek haza..."* (Csanádalberti) *"Ugye azok emiatt nagyon sírtak, még meg is haltak ott."* (Öskü) *"... nem tudom, valami föld vagy mi miatt eljött... még egy nappal előtte... úgy megcsókolgatott. és másik nap meghalt itt, Acsán... Hát tizenhét éve nem volt itthon – és aztán meghalni. Itt van eltemetve. A családja ott maradt, mindnyájan, a fiai."* (Acsa)

A szóbeszéd szerint a honvágtyól idegbetegségben szenvedő egykori ösküi lakosoknak a szlovák orvosok a szomszédos várpalotai kórházat ajánlották, mert idehaza meg tudják gyógyítani: *"... hogy nem tudják meggyógyítani, csak ezek a palotaiak. Tudták az orvosok, hogy mi baja van, hogy hát a – honvágty."* (Öskü)

A visszatérők

A vallomásokból kiderül, hogy a csalódás, a honvágty miatt sokan visszajöttek volna, de ezt csak azoknak engedték meg, akiket Magyarországon valaki, például a családtagok be tudtak fogadni, vagy esetleg örökölt házrészük volt stb. *"... ott is rossz volt nekik. Azután hazajöttek volna, de ... eladták a házukat."* (Püspökatvan) *"Megbánták, mert nem úgy volt, ahogy ígérték nekik, no, megbánták, de visszaút nem volt."* (Oroszlány)

A visszatérők zömét a honvágty vezérelte, vagy emellett magányosan éltek, elhaltak közvetlen hozzátartozóik, s itt jobban be tudtak illeszkedni. *"Hát megjöttek néhányan közülük... Nem bírtak ott lenni, mert nem úgy volt, ahogy a propaganda. Nem tudtak aludni sem ott."* (Péteri) *"... Vannak olyanok, akik visszatértek ... a szomszédban is él egy nő. No, ott nem volt senkije sem ... Bartos Samu... az is hazajött aztán, mert a lányai ide mentek férjhez."* (Galaguta) *"... vissza is jöttek, voltak olyanok, akik visszatértek. Eljöhetek. Visszajöttek ide, az egész család együtt."* (Péteri) Bükkszentkeresztre azért tért vissza egy sokgyermekes asszony, mert sem Csehországban, sem a Szudéta-földön, sem Szlovákiában, sehol sem találta meg a helyét a kínzó honvágtya miatt.²⁰ A Nagybánhegyesre visszatért nő később ment férjhez a már kitelepedett férjéhez, de a férjének a halála után hazahozták őt az ifjúkor falubeli emlékei és az itt maradott rokonsága.²¹

Vélemények az áttelepültek beilleszkedéséről

Az áttelepülők sorsa nem egyformán alakult. Némelyikük jobban elviselte a kitelepüléssel járó megrázkódtatást, mások kevésbé. Voltak, akik kezdettől fogva megfelelő körülmények közé kerültek, s ők a mai napig is megelégedettek. A fentiekből kiderült, hogy sokan mind mostanáig bánják egykori elhatározásukat. *"... van, aki jobban él, van... aki azt mondta, hogy bár otthon maradtam volna."* (Kisnána)

A fiatalok, az ott született nemzedék azt a lakóhelyet tekinti otthonának, sokan jobb módon is élnek: *"A fiatalabbak, akik ott születtek, ott nőttek fel, nem volt rosszabb nekik, könnyen építették fel házaikat."* (Tótkomlós) *"Akkor itt nagyon szegények vótak. Ott meg legjobb földet kapták. Valahogy talán jobban megtalálták számításukat. Meg hát nagyon dógos népség. Legyen az magyar, szlovák, nagyon dógos népség. Tanultak is... Mind építettek házat, nagyon szépen megvannak."* (Bakonycsernye) *"Most azok az öregek, akik a szüleik voltak, már meghaltak. Most már csak az unokák... ők ott születtek. Ők már onnan nem jönnének el."* (Sári)

Előfordult azonban, hogy a fiatal nemzedék is szemére veti a szüleinek, hogy miért hagyták el a szülőhelyüket: *"Még az olyan gyerekek, akik ott születtek, azok is mondják, hogy minek, miért mentek el innen azok az öreg emberek, az ő szüleik."* (Öskü)

Az egykori otthon utáni vágyakozás erősítette a rokoni látogatások folyamatát, a levelezéseket, s ez mindkét oldalról kölcsönössé vált – mint már írtuk – mindmáig. A számtalan példa közül csak egyet idézünk: "... visszajönnék. Gyerekkorral, mindenkivel, örömmel mutatják a szülőföldet. Na, itt születtem, ez volt a mi házuk, itt laktunk, itt nevelkedtem." (Kisnána) Sajátos kapcsolatteremtő tényezők lettek a termelőszövetkezetek és az önkormányzatok. Eleinte csak az áttelepült szlovákok termelőszövetkezeteivel, üzemével szervezték meg a kölcsönös látogatásokat, tapasztalatcseréket, utóbb az idetelepített magyarok egykori falvaival, gazdaságaival (Pitvaros, Tótkomlós, Békéscsaba, Nagybánhegyes stb.).

A vallomások szerint a közvetlen magyar nyelvű környezetbe került szlovákok közül az is megtanult magyarul, aki itt kevésbé vagy egyáltalán nem tudott: "Most is, mikor kint voltunk, a szomszédokkal bizony magyarul köszönnek egymásnak. Nem úgy, mint itt – régen." (Tótkomlós) "Megtanultak, tudnak magyarul, de jobban esik nekik szlovákul. A gyerekeik már inkább szlovákul, de magyarul is. De amikor ide jönnek, akkor magyarul beszélgetnek ők is." (Kisnána) "Hát például Jánosnak a komája kint van. Hát csak magyarul beszélnek a gyerekek is. Szlovákul is. Az iskolába szlovákul tanulnak." (Bakonycsernye)

Vélemények a kitelepített magyarokról

Kevesebben szóltak az ideérkezett magyarokkal való kapcsolatokról. Részint az irántuk érkezett sajnálatot és együttérzést fejezik ki, részint kritikusak is velük szemben: "... ide is jöttek magyarok, ide mellénk, anyánk mellé. Bizony azok nagyon bánkódtak a házuk után. Ugye nekik el kellett jönni onnan... A családjaik ugyanúgy szétszakadtak... ők nehezen viselték el, de másként jó szomszédok voltak, illetve jók, akik élnek. Nem volt semmi bajunk velük..., és olyan kedvesek, beszélések. Nem haragudtak ránk, (hogy) mi itthon maradtunk." (Tótkomlós) "... azok úgy jöttek, hogy őket kidobálták onnan. Első nap, mikor ide hozták őket... pakolták ki őket a vagyonból, mi vittünk nekik oda bort, és segítettünk a lerakodásban is... Ott gazdagok voltak, és itt nem kapták meg még a harmadrészét sem a földjüknek. A szomszédom is olyan volt, hogy ott mintegy negyven hold földje volt, itt ha kapott hat vagy hét holdat." (Péteri)

Ami a visszaemlékezőnek fáj, az az, hogy egyes idetelepített magyarok – nem egy helyen mostanáig – szidalmazták és fenyegetik őket, hogy ők is menjenek Szlovákiába. "Van egy hölgy, aki nagyon fűr, hogy minket is ki kellene dobni." (Péteri) "... a háború után volt... akkor én jegyre vártam, barátnőm is szólt hozzám szlovákul. És akkor ott volt egy asszony, akit áttették ötven kilós csomaggal: Üssük agyon ezt a szlovákot – asszonya – mer őmiattuk kellett nekiünk idegyönni Magyarországra!" (Bükkszentkereszt)

Érzékenyek arra is, hogy túlzottan is tartják magyarságukat velük szemben: "Hát mondták, hogy nem tudnak szlovákul. De nem, értettek! Azt hitték, hogy mi olyan ostobák vagyunk, hogy nem vesszük észre." (Csanádalberti) Némelyiküket rátartinak, szlovákellenesnek érzik: "Gőgösök is voltak, no... ha egy kicsit iszik, akkor mondja, hogy... Szlovákok potyészolnak! És minek van a falu szélén, hogy Slovenský Komlós?" (Tótkomlós)

Az áttelepítés miatti szélsőséges indulatok évek múltán lecsendesültek, annál is inkább, mert az itteni szlovákok kezdettől fogva barátságosan fogadták őket. Mint például Pitvaroson, ahol már az első évben együtt arattak a magyar és a szlovák szomszédok, s az evangélikus szlovákok is gyűjtötték a beköltöztetett magyarok római katolikus templomának felépítésére. Kezdetben a magyarok alig vettek részt a közéletben, de a termelőszövetkezetekben már vállaltak vezető tisztségeket (Vértesszőlős, Békéscsaba, Tótkomlós stb.). Évek során pedig igen sok vegyes házasság keletkezett.

A vallomásokból egyértelműen kirajzolódik, hogy a csehszlovák nemzetállam kialakítását szolgáló lakosságcsere mind a szlovák, mind pedig a magyarok számára súlyos szen-

vedést hozott. Téves elhatározás volt, semmilyen vonatkozásban sem érte el a célját. A magyar és a szlovák nép történelmi ellentéteinek elsimítását nemhogy nem segítette elő, sőt ezeket csak fokozta. A magyarországi szlovákok számára sem hozott jó megoldást, sőt, az idetelepülésünk óta a legnagyobb traumát idézte elő. Szétszakította a rokoni szálakat, szétrombolta a történelmileg kialakult hagyományos népi közösségeket, a visszamaradt szórványszlovákok körében felgyorsította az asszimilációt, s az áttelepült szlovákok sem érték el a vágyaikat, sem nemzeti érzelmükben, sem vagyoni tekintetben nem teljesültek az ígéretek. A kompakt szlovák településekről főként magyar többségű helységekre telepítették őket. A kiutasított magyarok zöme is vegyes lakosságú helységekre került, s anyagilag is rosszul jártak. Mindkét népcsoport sebei mindmáig nem gyógyultak be. Az együttélés szerencsére enyhítette a szembenállást, s a közeledés megbékélést hozott.

¹ Küllös Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In Vargyas Lajos (szerk.): *Magyar néprajz*. V. Népköltészet. Budapest, 1988. 252, 259.

² Krupa András–Ondrej: A kiskőrösi szlovákok önvalloásai a lakosságcsereéről. In Báth János (szerk.): *Dunáninnen – Tiszáninnen*. Kecskemét, 1995. 99–114; Uo.: Svedectvo dvoch výpovedí o životnom osude Slovákov žijúcich v Maďarsku. In Diviánová, Anna–Krupa, Ondrej (szerk.): *Národopis Slovákov v Maďarsku*. II. Budapest, 1995. 91–115; Uo.: Výpoved' o jednej krásnej a útrapnej životnej dráhe. *Čabiansky kalendár*, Békéscsaba, 1996. 76–82.

³ Diviánová, Anna: K etnokultúrnemu vývinu Slovákov v Maďarsku. Načrt o kultúrnem dedičstve Slovákov žijúcich v Čechách. *Český lid*, 1992. I.; Paríková, Magdaléna: Problematika výskumu slovenských prisídlencov z Maďarska v obciach južného Slovenska. In Krupa, Ondrej (szerk.): *275 rokov v Békéskéj Čabe*. 1995. 79–84.

⁴ Krupa András. Svedectvo, i. m. 107.

⁵ Szabó A. Ferenc: A magyar–szlovák lakosságcsere. *Barátság*, 1996. I. 1231.

⁶ Krupa András: A kiskőrösi szlovákok, i. m. 105.

⁷ Kerd'ó, Ján: Slováci v Rumunsku a z Rumunsku. *Dolnozemskej Slováky*, 1996. I. 7

⁸ Krupa András: A kiskőrösi szlovákok, id. m. 106–107.

⁹ Kerd'ó, Ján: i. m. 7.

¹⁰ Krupa, Ondrej: Svedectvo, i. m. 103.

¹¹ Uo. 110.

¹² Krupa András: A kiskőrösi szlovákok, id. m. 103.

¹³ Krupa Ondrej: Svedectvo, i. m. 108.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 109.

¹⁶ Krupa Ondrej: Výpoved', i. m. 78.

¹⁷ Krupa András: A kiskőrösi szlovákok, id. m. 109.

¹⁸ Uo. 105.

¹⁹ Krupa Ondrej: Svedectvo, i. m. 110.

²⁰ Krupa András: *Egy bükszentkereszti szlovák asszony önvalloása*. Kézirat. é. n.

²¹ Krupa Ondrej: Výpoved', i. m. 82.

Adatközlők

Acsa	Cziczka Mihályné Balinka Erzsébet, 1938.
Bakonycsernye	Simek Istvánné Radova Julianna, 1930.
Békéscsaba	Oszlács Pálné Medovarszky Mária, 1937. Viczián Pálné Hankó Zsófia, 1923.
Bükksgentkereszt	Czeplédi Pálné Kristek Matild, 1926. Novak Jánosné Fodor Jolán, 1924. Telekes Pálné Novek Lujza, 1923.
Csanádalberti	Szudor Zsuzsanna, 1906.
Csömör	Fábián Ferenc, 1929.
Domoszló	Molnár Endréné Lizák Ilona, 1943.
Dunaegyháza	Hopka Sándor, 1935. Rehány Imréné Nagy Rozália, 1913.
Galgaguta	Bartos Pálné Hornyák Zsuzsanna, 1926. Vrbobszki János, 1925.
Galgagyörk	Petrik Jánosné Laukó Terézia, 1916. Petrik Jánosné Szlivka Mária, 1943. Szlivka Mihályné Hrkaj Mária, 1922.
Kisnána	Lizák Lukács, 1925. Valcsák Pál, 1941. Varga István, 1927.
Kiskőrös	Ambrus Pálné Kelemen Erzsébet, 1904. Antal Pálné Szentgyörgyi Anna, 1915. Albert Istvánné Gyivicsa Zsuzsanna, 1912. Hlavács Istvánné Albert Zsuzsanna, 1934. Holl Gáborné Andriška Erzsébet, 1930.
Lucafalva	Hugyecz Gyuláné Bartók Zsuzsanna, 1930.
Markaz	Zaja Zoltán, 1924.
Nagybánhegyes	Hajtman Jánosné Zana Mária, 1940.
Oroszlány	Takács Istvánné Hlotyák Anna, 1911.
Öskü	Gáspár Mihályné Hornyák Julianna, 1927. Lukács Jánosné Hornyák Erzsébet, 1927. Seringer Andrásné Bódis Teréz, 1913.
Péteri	Hornyák Pálné Bolcsik Zsuzsanna, 1915. Hrutka Mihályné Szenyán Rozália, 1916. Szenyán János, 1925.
Pitvaros	Tószegi Gyuláné Hudák Erzsébet, 1930.
Püspökatvan	Parádi Ferenc, 1923. Parádi Ferencné Fekete Mária, 1925.
Sámsonháza	Polareczki Lajosné Virányi Erzsébet, 1934.
Sári	Suhajda Istvánné Bálint Erzsébet, 1928.
Tótkomlós	Orbán Mártonné Molnár Erzsébet, 1913. Korim János, 1926. Korim Jánosné Sovány Erzsébet, 1930. Sovány István, 1921. Sovány Istvánné Szokol Erzsébet, 1927.
Vértesszölös	Bélik Simonné Ocskai Anna, 1922. Gombás Rudolfiné Ocskai Mária, 1929. Muha Albertné Cspuha Erzsébet, 1922.

Irodalom

Divičanová, Anna: K etnokultúrnemu vývinu Slovákov v Maďarsku. Načrt o kultúrnem dedičstve Slovákov žijúcich v Čechách. *Český lid*, 1992. 1.

Kerd'ó, Ján: Slováci v Rumunsku a z Rumunska. *Dolnozemský Slovák*, 1996. 1. 6–7.

Krupa András (Ondrej): A kiskőrösi szlovákok önvalloásai a lakosságcsereéröl. In Bárh János (szerk.): *Dunáninnen – Tiszáninnen*. Kecskemét, 1995. 99–114.

Uo.: Svedectvo dvoch výpovedí o životnom osude Slovákov žijúcich v Maďarsku. In Divičanová, Anna - Krupa, Ondrej (szerk.): *Národopis Slovákov v Maďarsku*. II. Budapest, 1995. 91–115.

Uo.: Výpoved' o jednej krásnej a útrapnej životnej dráhe. *Čabiansky kalendár*, Békéscsaba, 1996. 76–82.

Uo.: *Egy bükksgentkeresztii szlovák asszony önvalloása*. Kézirat. é. n.

Küllös Imola: Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In Vargyas Lajos (szerk.): *Magyar néprajz*. V. Népköltészet. Budapest, 1988. 251–266.

Paríková, Magdaléna: Problematika výskumu slovenských presídlencov z Maďarska v obciach južného Slovenska. In Krupa, Ondrej (szerk.): *275 rokov v Békéskéj Čabe*. 1995. 79–84.

Szabó A. Ferenc: A magyar–szlovák lakosságcsere. *Barátság*, 1996. 1. 1231–1235.

A pozsonyi magyar Megbatalmazotti Hivatal működése (1946-1948)

Washingtonban 1967. szeptember 22-én az Amerikai Csehszlovák Művészeti és Tudományos Társaság 1967–68. évi szezonnyitó rendezvényén még az emigrációs magyar–csehszlovák kapcsolatokban sem mindennapi eseményre került sor. A társaság meghívására a Washingtoni Amerikai Egyetem Nemzetközi Iskolájának dísztermében dr. Wagner Ferenc történész, a washingtoni Kongresszusi Könyvtár munkatársa "Nemzetiségi kérdés Közép-Európában, különös tekintettel a csehszlovák magyar viszonyra 1945 után" címmel tartott előadást.¹

Wagner beszédében részletesen bemutatta az elnöki dekrétumok és a csehszlovák kormány magyarellenes rendelkezéseit, illetve adatokkal és dokumentumokkal bizonyította a koncentrációs táborok, a kiutasítások, az üldözések, a deportálások, a reszlovakizáció és a lakosságcsere politikai, gazdasági, szociális és kulturális hatásait. Kiemelte a két ország kommunista pártjainak a kitervelésben és a végrehajtásban betöltött vezető szerepét. Magyar részről Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Révai József és Farkas Mihály, csehszlovák részről pedig Vladimír Clementis, Viliam Široký, Gustáv Husák, Ladislav Novomeský és Ján Čech felelősségét taglalta. Rámutatott, hogy a második világháború utáni magyarellenes intézkedések az 1943. december 12-én Moszkvában megkötött csehszlovák–szovjet egyezményben fogalmazódtak meg, illetve ezek hivatalos formát az 1945. április 5-én Kassán kihirdetett csehszlovák kormányprogramban kaptak. Az előadást követően számos kérdés hangzott el, hiszen a nagyszámú hallgatóság között jelen volt a Csehszlovákia politikai életének az USA-ba emigrált két egykori magas rangú képviselője, dr. Juraj Slávik² volt belügyminiszter, majd későbbi varsói és washingtoni nagykövet, továbbá Václav Majer³, volt élrelézésügyi miniszter, a Csehszlovák Szociáldemokrata Párt elnöke.⁴

Wagner Ferenc⁵ előadását nem csupán a téma megválasztása, a meghívó szervezet, vagy a hallgatóság között lévő csehszlovák politikusok teszik különlegessé, de az a tény is, hogy személyében egy olyan történész beszélt a csehszlovákiai magyarok 1945 és 1948 közötti történetéről, aki amellet, hogy korponai, tehát felvidéki születésű, Magyarországon 1945-től 1948-ig fontos diplomáciai posztot töltött be a csehszlovák–magyar kapcsolatok terén. Ebből következően tehát Wagner egy szakértő történész szemével, ugyanakkor az események résztvevőjeként, az általa átéltek alapján vázolta fel Csehszlovákiának, a magyar kisebbség teljes megsemmisítését célul kitűző nemzetiségpolitikáját.

Wagner Ferenc a háború befejezését követően 1945-ben miniszteri tanácsosként a magyar Külügyminisztériumba került, ahol a Békeelőkészítő Osztály általános szláv, de főleg csehszlovák szakértőjeként dolgozott.⁶ Ebben a minőségében, már az első hónapoktól részt vett a Kassai Kormányprogram,⁷ majd Beneš elnök kormányprogramra épülő dekrétumai,⁸ illetve a Szlovák Nemzeti Tanács rendeletei⁹ következtében kisemmizett, meghurcolt, internált¹⁰, Csehszlovákia deportált és hontalanná tett csehszlovákiai magyarok politikai, gazdasági, valamint kulturális helyzetének felmérésében és elemzésében. Ezek alapján 1945 novemberében a magyar kormány átfogó jelentést készített *A magyarság helyzete a második Csehszlovákiában* címmel a hazai és a külföldi közvélemény, valamint a győztes nagyhatalmak kormányai részére.¹¹ A magyarországi közvéleményt a csehszlovákiai magyarok elszenvedett jogsérelmeiről és meghurcoltatásairól a magyar kormány és sajtó természetesen folyamatosan tudósította. Dr. Wagner Ferenc, mint a Külügyminisztérium csehszlovák szakértője, és mint a Kisgazdapárt tagja 1945. július 22-én a Kisgazdapárt

külgügyi osztályának szervezésében tartott előadást a csehszlovák–magyar kérdésről és a csehszlovákiai magyarok helyzetéről.¹² Az előadáson jelen volt Tildy Zoltán pártelnök és Gyöngyösi János külügyminiszter is. A csehszlovákiai magyarokkal szemben alkalmazott csehszlovák eljárás nagy felháborodást keltett nem csak Magyarországon, de néhány nyugati ország sajtójában is. Egy Belgiumban megjelenő francia nyelvű hetilap, a *Le Patriote Illustré*-ben megjelent írás szerzője egyenesen náci metódusok alkalmazásával vádolja a csehszlovák kormányt és hatóságokat.¹³

A Gyöngyösi János által vezetett magyar diplomácia számára 1945 végére nyilvánvalóvá vált, hogy a Csehszlovákia számára csak félsikert hozó potsdami konferencia¹⁴ után a csehszlovákiai magyarság elleni intézkedések fokozásával, a csehországi deportálások és a belső telepítések kegyetlen eszközeivel Csehszlovákia a területén élő magyar kisebbséget teljesen fel akarja számolni, illetve, hogy ezzel rá akarja kényszeríteni Magyarországra a csehszlovákiai magyarok egyoldalú áttelepítését.¹⁵ Tildy Zoltán magyar miniszterelnök, hogy megállítsa a csehszlovákiai magyarok genocídiumát, arra utasította a magyar diplomáciát, hogy kezdeményezzen kétoldalú tárgyalásokat Csehszlovákiával.¹⁶ Ezek előkészítésében Wagner Ferencnek, mint szakértőnek óriási szerep jutott. Az első csehszlovák–magyar tárgyalásokra 1945. december 3. és 6. között került sor Prágában, amelyek hatására december 4-én a csehszlovák kormány leállította a magyarok deportálását, melynek során addigra mintegy 10 ezer magyar került Csehországba. A cseh-szlovák fél a tárgyalások ideje alatt a lakosságcsere és az egyoldalú kitelepítés együttes alkalmazását preferálta.¹⁷

A kétoldalú tárgyalások eredményeként 1946. február 27-én Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár Budapesten aláírták a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt. A magyar félből kikényszerített egyezmény alaptétele az, hogy a csehszlovák kormánynak annyi magyart áll jogában áttelepíteni Magyarországra, amennyi magyarországi szlovák jelentkezik önkéntes áttelepülésre. A paritás elve nem kedvezett a csehszlovák elképzeléseknek, hiszen ezek alapján nem lehetett "kicsérélni" közel 800 ezer csehszlovákiai magyart 100 ezernyi magyarországi szlovákra. A csehszlovák hatóságok, hogy minél több magyart telepíthessenek ki, a lakosságcsere-egyezmény VIII. cikkelye értelmében egyoldalúan szerették volna Magyarországra telepíteni a háborús bűnösökként elítélteket. Amíg a csehszlovák népbíróóságok 1946. május közepéig 184 magyar személyt ítétek el háborús bűnökért, addig az év végére háborús bűnösökként megvádolt magyarok száma már elérte a 75 ezer főt. Tiltakozásul a magyar kormány nem kezdte meg a lakosságcsere lebonyolításának előkészítését. Erre a csehszlovák fél újra megkezdte a csehszlovákiai magyarok erőszakos és tömeges deportálását,¹⁸ ami végül arra kényszerítette a magyar kormányt, hogy folytassa a lakosságcsere lebonyolításáról szóló kétoldalú tárgyalásokat. A csehszlovák fél mindent elkövetett, még akkor is, ha az sértette az általa aláírt egyezményt. A magyar kormány a csehszlovákiai magyarok jogvédelme érdekében, a Magyarországon már 1946. március 4. óta működő Csehszlovák Áttelepítési Bizottság¹⁹ mintájára, annak megfelelőjeként 1946. augusztus 1-jén Pozsonyban megnyitja a Csehszlovákiából kitelepítendő magyarok érdekvédelmét ellátó Magyar Áttelepülési Kormánybizottság²⁰ Meghatalmazotti Hivatalát, amelynek felállításával és vezetésével 1946. június 18-án Dr. Wagner Ferencet bízták meg.²¹

A Pozsonyban működő Megbízotti Hivatal legfőbb feladata a csehszlovákiai magyarok kitelepítésének felügyelete és jogvédelmük ellátása volt. A Megbízotti Hivatal ellenőrizte, hogy a csehszlovák fél betartja-e az egyezményben vállalt kötelezettségeit és tiszteletben tartja-e a kitelepítendő magyarok benne meghatározott jogait. A hivatal feladatai közé tartozott továbbá, hogy a csehszlovákiai magyarokat érintő eseményekről értesítse a magyar kormányt, s azon keresztül a magyarországi és külföldi közvéleményt. Mivel a

pozsonyi hivatal országos szinten képtelen lett volna egyedül ellátni feladatait, Wagner vezetésével 1946 szeptemberében Somorja, Komárom, Érsekújvár, Párkány, Léva, Losonc, Rimaszombat és Kassa központokkal létrejöttek a Pozsonyi Megbízotti Hivatal területi irodái.²² Wagner munkatársai között találjuk Farkas Lehelt, Csordás Istvánt, dr. Ravasz Károlyt, a csehszlovákiai magyarok közül pedig Szalatnai Rezsőt, Peéry Rezsőt és dr. Szilárd Marcellt.²³ A feladatok maradéktalan és kielégítő teljesítése érdekében a magyar Külügyminisztérium időről-időre kiséítőket küldött Pozsonyba.²⁴ A jól kiépített hálózat segítségével Wagner és munkatársai minden akadály ellenére el tudták látni feladatukat. Wagner heti sajtószemle formájában tájékoztatta a Magyar Áttelepítési Kormánybizottság vezetőjét Jócsik Lajost, majd annak 1947. április 11-i lemondását követően, a helyére kinevezett Hajdú István kormánybiztost a csehszlovák sajtóban mind az áttelepítéssel, mind pedig általában a magyar kérdéssel kapcsolatban megjelent cikkekről. A heti sajtószemlén kívül havonta adott jelentést a hivatal működéséről és az aktuális helyzetről Csehszlovákiában.²⁵

Dr. Wagner Ferenc a két ország között kialakult politikai helyzetben az első főkonzul, hivatala pedig az első főkonzulátus lett a háború utáni újraalakult Csehszlovákiában.²⁶ A szlovákiai hivatalok és köztük a Szlovák Telepítési Hivatal kezdettől fogva gyanakvással figyelték a pozsonyi Megbízotti Hivatal működését és vezetőjének, Wagner Ferencnek a tevékenységét. A Megbízottak Testülete²⁷ Elnöksége 1946. augusztus 7-én elfogadott határozata a magyar kormánybiztos és munkatársai tevékenységét a kitelepítésre kijelöltek jogi érdekképviselőire és azok a Vegyesbizottság 1946. július 8-i határozata alapján történő konzuli védelmére korlátozta.²⁸ A Megbízotti Hivatal már az első hónapokban igen komoly munkát végzett az információgyűjtés és a jogvédelem terén. Wagner 1946. augusztus 17-én tiltakozó jegyzéket adott át a csehszlovák külügyminiszternek a lakosságcsere-egyezmény különböző pontjainak a csehszlovák kormány általi megszegéséről.²⁹ A jegyzék rámutat arra, hogy a csehszlovák kormány nem teljesítette sem az állásukból elbocsátott magyar nemzetiségű közalkalmazottak szociális segélyére, sem a magyarságot sújtó vagyonelkobzási rendeletek hatályon kívül helyezésére vonatkozó vállalt kötelezettségét.³⁰ A konzul sérelmezi, hogy ahelyett, hogy a csehszlovák kormány az egyezmény alapján hatályon kívül helyezte volna a 104/1945. és a 108/1945. számú rendeleteket, 1946. május 14-én 64/1946. szám alatt olyan törvényt hozott, amely Szlovákiában lehetővé teszi minden magyar nemzetiségű vagyonának elkobzását.³¹ A jegyzékben Wagner a lakosságcsere-egyezmény súlyos megsértésének minősíti azt, hogy a deportálások és kiutasítások az egyezmény aláírása óta is ugyanúgy folynak, mint korábban. Konstatálja, hogy február 27-e óta pl. csak Csécsényből, Benkepatonyból és Lőgérpatonyból négy alkalommal hurcoltak el magyarokat, ami 40 személyt érintett.

Wagner kezdettől fogva azt az álláspontot képviselte, hogy a deportálásokkal a csehszlovák fél megsérti a magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezményben rögzített kötelezettségeit, mivel abban a csehszlovák kormány vállalta, hogy beszünteti a deportálásokat. Wagner szerint a deportálásokat nem lehet egyszerűen a kötelező munkaszolgálatról szóló 88/1945. számú elnöki dekrétum végrehajtásának tekinteni, hanem tervszerű széttelepítésnek, mivel a csehországi kényszermunkára ítélt házaikat, földjeit, állatállományát és ingóságait az állam szlovákoknak adta át, továbbá, mert a munkaképtelen családtagokat is elvitték. Wagner és hivatala a deportáltak hathatós védelme érdekében kifejtett tevékenységét szinte lehetetlenné tették a csehszlovák hatóságok, mivel álláspontjuk szerint az egyezmény V. cikkelye alapján ki nem jelöltek kérdése Csehszlovákia belügye.³² A magyar meghatalmazott 1946. augusztus 17-i tiltakozó jegyzékében felrója, hogy a reszlovakizációs rendelet³³ 3–8 napon belüli kiutasítással fenyegeti a magyar nemzetiségűeket, és hogy a csehszlovák

hatóságok az elbocsátott magyar nemzetiségű köztisztviselőknek egyetlen egy esetben sem folyósítottak segílyt, továbbá, hogy a hivatalnokok és tanárok már 15 hónapja nem kaptak fizetést.³⁴ Wagnerre és a magyar diplomáciára jellemző módon a jegyzékben a Csehszlovákiába települt szlovákok és csehek jogainak védelmében is felemeli szavát, hogy nem kapnak azonnal állampolgárságot, és hogy az 1946/74-es törvény értelmében nekik kell kérvényezniük, ami szintén ellentétben van az egyezménnyel.³⁵ A Wagner által vezetett Megbízotti Hivatal országos hálózata olyan jól látta el feladatát, hogy a lakosságcsere tejhatalmú csehszlovák kormánybiztosa, Daniel Okáli már 1946. szeptember 21-én megpróbálta rábeszélni Vladimír Clementis külügyi államtitkárt, hogy – megfogalmazása szerint – "ennek a szabotőrnek" a helyére diplomáciai indoklással kérjen új magyar megbízottat.³⁶ Okáli kísérlete nem járt sikerrel.

A csehszlovákiai magyarok deportálását és kitelepítését, valamint a magyarországi szlovákok és a szlovákiai szlovákok, az ún. kolonisták a megürült, korábban magyarok által lakott területekre történő betelepítését a nemzetállam megteremtése mellett kezdettől fogva komoly gazdasági érdekek is mozgatták.³⁷ A csehszlovák hatóságok mindent elkövettek annak érdekében, hogy minél több magyar földet juttassanak szlovák kézbe. A pozsonyi Megbízotti Hivatalba beérkező panaszok nagy része a földbirtokok és más vagyon konfiskálásával függött össze. Egyes kimutatások szerint az ún. betelepítési övezetben, vagyis a magyarlakta területen kb. 148 ezer hektár földet koboztak el.³⁸ Wagner a vagyonek Kobzások ügyében többször találkozott a csehszlovák mezőgazdasági és földreformi megbízottal, dr. Martin Kvetkával. 1946. szeptember 24-i, Kvetka pozsonyi hivatalában tett látogatása alkalmával megbeszéléseket folytatott a lakosságcsereéről, illetve a magyar tulajdonban lévő földek konfiskálásáról.³⁹ Wagner a csehszlovák félre történő nyomásgyakorlás céljából 1946. október 15-én a magyar kormány prágai megbízottjával, Roszty-Forgách Ferencsel együtt járt Kvetkánál, s bár a megbeszélés a "kölcsönös megértés" jegyében zajlott, gyakorlati eredményt mégsem hozott.⁴⁰ 1946. október elején a szlovák földreform-, igazság- és belügyi megbízottakkal zajlott megbeszélései alkalmával kitért a háborús bűnösség vádjára alapján tömegesen a népbíróóságok elé hurcolt magyarok kérdésére. A megbeszéléseken az internálótáborokba zárt és ott raboskodó magyarok kiszabadítása ügyében csupán annyit sikerült elérnie, hogy a szlovák belügyi megbízott ígéretet tett arra, hogy mindazokat, akiket csupán magyar nemzetiségük miatt tartanak fogva, haladéktalanul szabadon engedik.⁴¹

1946. október 8-án a magyar Megbízotti Hivataltól a csehszlovák kormány által 1946. augusztus 26-án átadott listán szereplő kitelepítésre kijelölt személyek megkapták az ún. "fehérlapot". Ebben dr. Wagner Ferenc, mint a Hivatal vezetője értesíti az érintetteket, hogy a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény aláírását követően a lakosságcsere lebonyolítására alakult csehszlovák–magyar Vegyesbizottság VII. sz. véghatározata értelmében magyar konzuli jogvédelemben részesülnek. A "fehérlapon" Wagner a csehszlovák hatóságok jogsértéseinek elkerülése, illetve megakadályozása érdekében tájékoztatja az érintetteket, hogy a csehszlovák kormány a lakosságcsere-egyezményhez csatolt jegyzőkönyvben foglaltak szerint milyen kötelezettségeket vállalt és hogy ezekből a vállalásokból kifolyólag milyen jogok illetik meg az áttelepítésre kijelöltet. Felszólítja továbbá az érintetteket, hogy amennyiben bármilyen jogsérelem éri őket, azt haladéktalanul jelentsék a Megbízotti Hivatalnak, hogy az egyezmény megsértéséről tájékoztatni tudja a magyar kormányt és a csehszlovák Külügyminisztériumot.⁴² 1947 végéig az iktatott ügyiratok száma 14 881 volt.⁴³ A Hivatal a Vegyesbizottság magyar tagozatával állandó kapcsolatban volt. Wagner a bizottság felé egyrészt "konkrét sérelmi anyagot" terjesztett, másrészt "elvi kérdések rendezésére tett javaslatot".⁴⁴ Wagner a lakosságcsere végrehajtó csehszlovák

szervek jogsértései és a lakosságcsere-egyezményt sértő eljárásai ellen számos jegyzékben tiltakozott, de sok esetben eredmény nélkül. A magyar kormány a szűnni nem akaró csehszlovák jogsértések ellen a pozsonyi Megbízotti Hivatal tájékoztatásai alapján 1945 áprilisa és 1946 júliusa között a Szövetséges Ellenőrző Bizottsághoz 184 alkalommal nyújtott be tiltakozó jegyzéket. 1946 áprilisában Nagy Ferenc magyar miniszterelnök kormányküldöttség élén Moszkvába, júniusban pedig az Amerikai Egyesült Államokba és Angliába látogatott. A Magyarországgal kötendő béke előkészítése mellett az újra elcsatolt országrészekben kisebbségbe került magyarság nemzetiségi jogainak garantált visszaadásáról, illetve a csehszlovákiai magyarsággal szemben alkalmazott embertelen bánásmód, a deportálások és kitelepítések megakadályozásáról tárgyalt.⁴⁵ A miniszterelnöknek és a magyar diplomáciának annyit sikerült csupán elérnie, hogy a párizsi békekonferencián 1946 szeptemberében a szovjetekkel ellentétben az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia nem támogatta Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár követelését minden csehszlovákiai magyar kitelepítését illetően.

1946. október 19-én dr. Wagner Ferencet fogadta pozsonyi hivatalában dr. Ján Čech a Szlovák Telepítési Hivatal elnöke. Wagner feladata az lett volna, hogy a korábban a csehszlovák–magyar Vegyesbizottság, illetve Jócsik Lajos és Daniel Okáli megegyezése alapján átvegye a kitelepítésre kijelölt csehszlovákiai magyarok következő listáját. Wagner azonban közölte, hogy Budapestről telefonon azt az utasítást kapta, hogy ne vegye át a listát. Az elutasító magatartás indokolt volt, mivel a csehszlovák fél az egyezmény ellenére tovább folytatta a vagyyonelkobzásokat és a deportálásokat. A magyar konzul felvilágosítást kért Čech-től a konfiskálások tárgyában. Čech annak ellenére, hogy Wagner konkrét eseteket hozott fel, tagadta, hogy konfiskálták volna azok vagyonát, akik a lakosságcsere-egyezmény V. fejezete alapján rajta voltak a kitelepítendőők listáján. A Szlovák Telepítési Hivatal elnöke kifejtette a csehszlovák közvélemény "kompromisszum nélküli akaratát" a magyar-kérdés megoldására. Čech Wagneren keresztül kérte a magyar politikai köröket, hogy tanúsítsanak határozottabb hozzáállást és kezdjék el a lakosságcsere megvalósítását, hogy az szervezeten, a kölcsönös megértés és a közös munka jegyében valósuljon meg. Wagner erre az álszent kijelentésre azt válaszolta, hogy hivatala felkészült kötelességének teljesítésére.⁴⁶ 1946. október 22-én dr. Jócsik Lajos magyar áttelepítési kormánybiztos kezdeményezésére Budapesten találkoztak és megbeszéléseket folytattak a csehszlovák–magyar Vegyesbizottság tagjai, Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Daniel Okáli csehszlovák kormánybiztos. A megbeszélésen Gyöngyösi kijelentette, hogy Magyarország nem kezdheti el a lakosságcserét addig, amíg ennek nincsenek meg a technikai feltételei, vagyis amíg a Vegyesbizottság nem fekteti le az ehhez szükséges összes alapelvet, továbbá, amíg a csehszlovák kormány nem módosítja álláspontját a lakosságcsere-egyezmény VIII. fejezetére vonatkozóan, amely a háborús bűnökért elítéltek egyoldalú áttelepítését illeti.⁴⁷ Okáli nehezményezte, hogy február 27-e a lakosságcsere-egyezmény aláírása óta a magyar fél akadékoskodása következtében még egyetlen csehszlovákiai magyar sem lett áttelepítve Magyarországra. Az október 22-i megbeszélésen a feleknek az áttelepítési terveket és a Vegyesbizottság további tárgyalásait illetően sem sikerült megegyezniük.⁴⁸

A budapesti tárgyalásokkal egy időben Wagner felkereste hivatalában dr. Ferienčík tábornokot, a szlovák belügyi megbízottat. Bár 1946 szeptemberében a ligetfalui internálótáborban a nyugati hatalmak és a közvélemény nyomására a csehszlovákok "látványosan" feloszlatták, ismertette vele, hogy Pozsonyban a patrongyári, a téglagyári és a Nagyszombati úti, valamint a pozsonyszentgyörgyi, a szeredi és a szalánci internálótáborokban az egyezmény ellenére még mindig magyarokat tartanak fogva nemzetiségi hovatartozásuk miatt. Wagner Ferenc nyomatékosan kérte Ferienčíktől a jogtalanul fogvatartottak szabadon bocsátását.⁴⁹

Az 1946. október 15-én befejeződött párizsi békekonferencián Csehszlovákia minden igyekezete ellenére sem tudta elérni, hogy a győztes nagyhatalmak jóváhagyják az egész magyar kisebbség kitelepítésének tervét. A békeszerződés most már végérvényesen "kötelezi" Magyarországot és Csehszlovákiát, hogy a vitás kérdéseket a két ország egymás között tárgyalások útján oldja meg. A békeszerződés ezen rendelkezése mindkét fél számára leszűkítette a politikai mozgásteret. Wagner a csehszlovákiai magyarok helyzetéről és a lakosságcsere kérdésében felvetődött aktuális problémákról 1946 október végén részletesen beszámolt Nagy Ferenc miniszterelnöknek.⁵⁰ Mivel a csehszlovák fél a magyar politika korábbi és végig képviselt hozzáállásából és a békeszerződés rendelkezéséből kiindulva bizonyos volt abban, hogy Magyarország semmi esetre sem támogatja a csehszlovákiai magyarkérdés megoldásáról szóló elképzelését, ezért 1946 novemberében felújította, illetve fokozta a magyarság csehországi deportálását. A magyar kormány jegyzékben tiltakozott a csehszlovák kormánynál a deportálások ellen és újra megszakította a lakosságcsere lebonyolításáról szóló kétoldalú tárgyalásokat. A kialakult helyzetről Wagner 1947. január 11-én Tildy Zoltán köztársasági elnököt,⁵¹ január 12-én pedig Varga Bélát,⁵² a nemzetgyűlés elnökét részletesen informálta. Az adott helyzetben a magyar kormány kezében csupán a tárgyalások befagyasztásának, a nyugati politikai körök, illetve a közvélemény tudósításának eszközei voltak, amelyeket a későbbiekben is kénytelen volt alkalmazni. Bár a csehszlovák kormány a magyar közvélemény és a nyugati hatalmak tiltakozására, valamint a jugoszláv kormány közvetítésére 1947. február 25-én leállította a csehszlovákiai magyarok deportálását, felújította viszont a reszlovakizációt, a Szlovák Telepítési Hivatal pedig rendeletet hozott a korábban Csehországba deportált és onnan hazaszökött magyarok visszatoloncolására.

A lakosságcsere megvalósítása, illetve az egyezménynek a csehszlovák féllel történő, betű szerinti betartatása érdekében, még a kitelepítések megkezdése előtt Wagner a kitelepítettek adatainak felvételére külön statisztikai osztályt szervezett, amely 1947. február 10-én kezdte meg működését a pozsonyi Megbízotti Hivatal gazdasági osztálya statisztikai szakértőjének vezetésével. Az volt a feladata, hogy az osztály által kidolgozott kérdőíveket kitöltesse, és ily módon gyűjtse be az összes adatot a Magyarországra áttelepítendő csehszlovákiai magyarokról, amire "egyrészt a még folyamatban lévő tárgyalások céljaira, másrészt az áttelepítés gyakorlati végrehajtása érdekében szükség van".⁵³ A statisztikai űrlap, vagyis a Nyilvántartólap az áttelepítés lebonyolítására létrehozott szervekkel Budapesten és Pozsonyban folytatott részletes egyeztető tárgyalások alapján készült. "Adatszolgáltatók az áttelepítésre kijelölt családfők, illetve önálló keresettel bíró egyének. A feltett kérdések az adatszolgáltató és családtagjai személyi adataira, ingatlan-vagyonára és ennek felszerelésére, pénztartozásaira és követeléseire, különböző természetű károsodására, adósérelmeire, a nemzeti gondnokság körülményeire és végül a népbíróági eljárások adataira terjedtek ki."⁵⁴

A magyar és a csehszlovák statisztikai adatok között lényeges különbség adódott, mivel a csehszlovák statisztikai kimutatásban kisebb létszámú áttelepülő szerepelt. Wagner azzal bízta meg a statisztikai osztály vezetőjét, hogy az eltérés okát a csehszlovák megbízottal közösen vizsgálják ki. Az összehasonlító vizsgálat 1947. november 17-én Pozsonyban kezdődött és 1948-ban is folytatódott. A vizsgálat "azonban nagy akadályokba ütközött. Csehszlovák részről az összeíró ívekről készített kimutatások csak részben és hiányosan álltak rendelkezésre. Számos szóbeli és írásbeli felkérésre nem tudták közölni még azokat a körzeti adatokat sem, amelyek alapján a magyar adatokkal szemben oly eltérő végeredményhez jutottak."⁵⁵

A kétoldalú egyeztető tárgyalásokat, valamint a lakosságcsere adminisztratív és technikai feltételeinek biztosítását és az azt lebonyolító szervek létrehozását követően 1947. április 12-én megindult a csehszlovák–magyar lakosságcsere. A lakosságcsere gyakorlati lebonyolításáról folytatott kétoldalú tárgyalások valójában csak 1947. május 30-án értek véget az úgynevezett "Pöstyéni jegyzőkönyv" aláírásával. Ebben a felek megegyeztek abban, hogy az áttelepülők által birtokolt földterület nagysága nem haladhatja meg az egy földművesre eső 2,37 katasztrális holdat. Megállapodtak az áttelepülők gazdasági rétegeződéséről, továbbá a cserekvótába beszámítandó menekültekről is. Továbbra sem született megegyezés a háborús bűnösök ügyében.⁵⁶ Azonban rövidesen nyilvánvalóvá vált, hogy a csehszlovák fél megpróbálja kijátszani a magyar hatóságokat.

Bár a lakosságcsere-egyezmény megkötése, különösen pedig a Vegyes Bizottság 7. számú véghatározata lényegesen javította a kitelepítendők helyzetét, a Dr. Wagner Ferenc által vezetett Megbízotti Hivatalnak mégis óriási nehézségekkel kellett megküzdenie. "A magyar lakosság több mint egy éve a teljes jogfosztottság állapotában élt, ez az állapot átment a köztudatba és különösen az alsóbbrendű csehszlovák hatóságok érthetetlennek tartották, hogy van valaki, aki Csehszlovákiában a magyarok érdekében eljár és igyekszik részükre legalább a minimális jogokat biztosítani. Először a központi hatóságoknál kellett az Egyezménynek és a Vegyes Bizottság véghatározatának érvényt szerezni, közzé kellett tétetni a határozatokat és utasításokat kellett kiadatni végrehajtásuk céljából az alsóbbrendű hatóságoknál. A következő lépés már az alsóbbrendű hatóságoknál a konkrét panaszok orvoslása volt. Fokozatosan sikerült elérni, hogy az áttelepülésre kijelöltek vagyonára elrendelt nemzeti gondnokságokat megszüntessék, hogy az áttelepülőknél az adóbehajtásokat felfüggesztették, hogy az áttelepülők iparukat folytathatták, igénybevett ingóságaikat visszakapták, a vagyonekbevételek végrehajtása legalább részben fel lett függesztve, sikerült az áttelepülők részére a létminimumot biztosítani, lakásukat megvédeni stb."⁵⁷

Annak ellenére, hogy a lakosságcsere-egyezmény és a Vegyesbizottság véghatározatai lényegében csak az áttelepülésre kijelöltek átmeneti helyzetét szabályozták, és hogy a Vegyesbizottság csupán az áttelepítendők jogvédelmére korlátozta a Megbízotti Hivatal jogkörét, Wagnernek és hivatalának lehetősége nyílt különösen a volt állami és közalkalmazottak létminimumának biztosítására és a vagyonekbevételek végrehajtásának a felfüggesztésére, mivel ebben a két kérdésben az Egyezményhez fűzött jegyzőkönyv tartalmazta a jogvédelem lehetőségét.⁵⁸ A csehszlovák kormány arra kötelezte magát, hogy a magyar nemzetiségük miatt elbocsátott közalkalmazottak megélhetésének biztosítása érdekében létminimumot folyósít számukra. Később azonban a létminimum folyósítását a volt csehszlovák közalkalmazottakra korlátozta. Wagner minden erőfeszítése ellenére a Vegyesbizottságnál sem tudta elérni, hogy a csehszlovák kormány eredetileg vállalt kötelezettségének tegyen eleget. A volt csehszlovák közalkalmazottak részére viszont az esetek döntő többségében sikerült elérni a létminimumnak megfelelő pénzeszköz folyósítását. Wagner 1947 decemberéig személyesen 218 esetben lépett közbe közvetlenül az illetékes hatóságoknál és minden esetben eredménnyel.⁵⁹ A közalkalmazotti nyugdíjak ügyében 1947 végéig 59 esetben kértek jogorvoslatot a Megbízotti Hivaltól. Ezekben az esetekben vagy sikerült elérni a nyugdíj folyósítását, vagy pedig a nyugdíj helyett a létminimum kifizetését.⁶⁰ Wagner minden magyar nemzetiségű személy mezőgazdasági ingatlanainak elkobzásáról jegyzőkönyvet íratott és beszerezte az elkobzott vagyon részletes leltárát. Minden esetben írásban tiltakozott a földművelésügyi megbízottnál a csehszlovák hatóságok egyezményesértése ellen. A csehszlovák fél azonban sem az írásbeli, sem pedig a személyes tiltakozásra, sem írásban, sem pedig szóban nem válaszolt.⁶¹

Wagner Ferenc személyes tiltakozásának köszönhetően azonban sikerült legalább annyit elérni, hogy a földművelésügyi megbízott körrendeletben utasította az illetékes hatóságokat, hogy azokban az esetekben, ahol az áttelepülésre kijelöltek vagyonát még nem kobozták el, a konfiskálást még ne hajtsák végre. Azokban az esetekben, amikor az elkobzás már megtörtént, a mezőgazdasági ingatlant "lehetőség" szerint vissza kell adni a tulajdonosnak,⁶² aki azt áttelepüléséig szabadon használhatja.⁶³ A pozsonyi Megbízotti Hivatal pontos nyilvántartást vezetett a vagyonelkobzási esetekről, melyeket a csehszlovák hatóságok 1947 végéig a lakosságcsere-egyezmény V. cikk alapján kijelöltekénél 753 esetben, a VIII. cikke alapján kijelöltekénél 240 esetben, az áttelepülésre ki nem jelöltekénél pedig 279 esetben követtek el.

Az áttelepítés technikai lebonyolítását, valamint az áttelepülők érdekvédelmét a pozsonyi központi hivatal és a vidéki kirendeltségek mellett két mozgó körzeti iroda végezte. A pozsonyi Megbízotti Hivatalban 14 előadó és 24 segédhivatalnok végezte az áttelepítés irányítását, valamint az érdekvédelemmel kapcsolatos teendőket. A Vegyesbizottság 10. sz. véghatározata alapján Wagner az általa megszervezett két mozgó körzeten belül, a körzeti biztos irányítása és vezetése mellett mintegy 100 csehszlovákiai magyart alkalmazott ideiglenes megbízott tisztségviselőként az áttelepítésnél, vagyis az áttelepülők ingóságainak elszállításánál és bevagonírozásánál, a vagyonösszeírásnál és annak ellenőrzésénél. Mórity Mihály alezredes vezetése alatt mintegy 20–22 tiszttel és a megbízott tisztségviselőkkel szorosan együttműködve tevékenykedett a közúti kirendeltség, amely az áttelepülők felrakodását és bevagonírozását irányította, felügyelte. A két mozgó körzeten kívül működő állandó kirendeltségek főleg a kitelepítésre kijelöltek adatfelvételével és érdekvédelmükkel foglalkoztak.

Az első nagyobb arányú kísérlet a csehszlovákiai magyarokat súlyosan érintő 163/1946. sz. lakástörvény végrehajtására 1947 júliusában-augusztusában és szeptemberében került sor, amikor a csehszlovák Telepítési Hivatal a Sós-kútról áttelepített szlovákokat Pozsonyban és Pozsonyligetfaluban telepítette le. 1947 végéig főleg a nagyobb városokban, Érsekújvárott, Léván, Losoncon, Rimaszombatban és Kassán folytak kilakoltatások, illetve kilakoltatási kísérletek. A Megbízotti Hivatalhoz, illetve vidéki kirendeltségeihez 145 esetben fordultak a sértettek. A jogorvoslatot kérők között egyaránt voltak kitelepítésre kijelölt és ki nem jelölt személyek. Az erőszakos csehszlovák kilakoltatási kísérleteket és tényleges kilakoltatásokat Wagner Ferenc eln. 401/47. szám alatt jelentette a budapesti Magyar Áttelepítési Kormánybizottságnak, illetve szintén írásban ugyanezen szám alatt erőlyesen tiltakozott a szlovák Telepítési Hivatal elnökénél, valamint a népjóléti megbízottnál. A határozott fellépésnek köszönhetően a 145 esetből 112 esetben⁶⁴ sikerült elérni a csehszlovák hivataloknál, hogy a lakosságcsere-egyezmény V. cikke alapján kitelepítésre kijelölt személyek lakását meghagyják.

A Megbízotti Hivatal jogvédő tevékenységének egyik legsikeresebb területe az adóügyi sérelmek feltárása és megoldása volt. Wagner hivatala több alkalommal tájékoztatta az áttelepülőket a 7. sz. véghatározatban foglalt jogaikkal kapcsolatban, amelyekben részletesen taglalták, hogy melyek azok a köztartozások, amelyek a kitelepítésre kijelöltektől nem hajthatók be. "Az adóügyi sérelmek felmerülése esetén, melyek a csehszlovák pénzügyi hatóságok jogtalan behajtási kísérleteiből adódtak, azonnal közbenjártunk és megakadályoztuk minden egyes esetben az adó-, valamint illetékügyi végrehajtások lefolytatását. Úgy a pénzügyi megbízotti hivatalnál, valamint a helyi adóhatóságoknál sikeresen eljár, úgyhogy egy esetben sem folytattak le árverést adóvégrehajtásból kifolyólag."⁶⁵

Dr. Wagner Ferenc és hivatala számára a Vegyesbizottság 26. számú véghatározata VI. cikkelyének végrehajtása – az áttelepülők vagyonára kirendelt nemzeti gondnokok

kirendelésének megszüntetése és elszámoltatása – okozta a legnagyobb gondot, illetve ennek végrehajtását akadályozták leginkább a csehszlovák hatóságok. Amíg 1947. október 1-jéig a hivatal 581 nyilvántartott esetet jegyzett és vizsgált, addig az év végére a vizsgált esetek száma 683-ra növekedett. Wagner szerint minden igyekezet és a csehszlovák hatóságokra gyakorolt folyamatos nyomás sem vezetett a kellő és elég gyors eredményre, mert a csehszlovák hatóságok mindent megtettek annak érdekében, hogy a gondnokok a helyükön maradjanak. 1948 elején Hajdu István áttelepítési kormánybiztosnak címzett – a csehszlovákiai magyarok Magyarországra történő áttelepítésének technikai lebonyolításáról és az érdekvédelem ellátásáról, illetve abból fakadó szervezeti ügyekről írott – részletes jelentésében a nemzeti gondnokságok megszüntetésére és elszámoltatására irányuló tevékenységről többek között a következőket olvashatjuk:

"Az első nehézségek ott mutatkoztak, hogy a csehszlovák hatóságok a véghatározatot a csehszlovák hivatalos lapban nem hirdették ki és nem adták ki a szükséges végrehajtási utasításokat.

A kezdeti nehézségek leküzdése céljából már 1947 áprilisában dr. Okáli Dániel csehszlovák kormányfő meghatalmazott útján interpelláltattunk a szlovák miniszteri biztosok tanácsánál, átiratot intéztünk a Vegyes Bizottság magyar tagozata elnökéhez, dr. Čech Jánoshoz, a pozsonyi csehszlovák Telepítési Hivatal elnökéhez, a szlovák nemzeti tanácshoz és az érdekelt belügyi-, közegészségügyi-, ipari és kereskedelemügyi-, közellátásügyi-, és földművelésügyi miniszteri biztosokhoz. Ezen intervenciók eredményeképpen a pozsonyi csehszlovák Telepítési Hivatal 1947. évi május hó 3. napján hivatalos lapjának rendkívüli kiadásában közzétette a 26. számú véghatározatot.

A kezdeti nehézségek leküzdése után a hivatal kétirányú tevékenységet fejtett ki:

1. a 26. számú véghatározat végrehajtását szorgalmazta az alsóbbrendű hatóságoknál általában és esetenként és

2. előkészítette a 26. számú véghatározat VI. cikkének módosítására irányuló véghatározat-tervezetet a végrehajtás körül szerzett tapasztalatok alapján.

Ad 1. Az áttelepülőket a budapesti rádió útján az áttelepülők részére közvetített hírek kapcsán először 5 ízben többszöri leadásban tájékoztattuk, figyelmeztettük és felhívtuk arra, hogy jelentsék, ha vagyonukra nemzeti gondnokság volt elrendelve. A későbbiek során ismételten figyelmeztettük rádió útján az érdekelteket, hogy a nemzeti gondnokságban beállott minden változást haladéktalanul jelentsenek.

1947. évi május hó 30-tól június hó 22-ig személyesen szálltam ki a lévai, galántai, dunaszerdahelyi, párkányi, komáromi, ógyallai, tornaljai, feledi, rimaszombati és losonci járási és helyi hatóságokhoz, ahol általánosságban megbeszéltem a nemzeti gondnokságok megszüntetése körüli eljárás módozatait, megállapítottam a nyilvántartott nemzeti gondnokságokat és összehívtam az érdekelteket és őket tájékoztattam a követendő eljárásról.

A telepítési körzetekben, azonkívül a kassai körzeti irodában és az érsekújvári körzeti irodában külön jogvégezett hivatalnokot vagy ügyvédet bízam meg a nemzeti gondnokságok megszüntetésével és felszámolásával kapcsolatos munkákkal.

Külön megbeszélést folytattam a pozsonyi csehszlovák Telepítési Hivatal vezető tisztviselőivel a nemzeti gondnokságok megszüntetése körüli eljárásról, a felmerült visszaélésekről és az elintézés módozatairól 1947. évi május hó 29-én, június 6-án és 14-én, augusztus hó 12-én, 16-án.

Hivatalosan bejelentettem 1947. évi június hó 6-án és 14-én, hogy indítványozni fogom az áttelepítés félbeszakítását mindaddig, amíg az összes nemzeti gondnoksági ügy rendezést nem nyer. Ezen bejelentésre csehszlovák részről közölték, hogy az összes nemzeti gondnokság már rendezve lett. Névjegyzéket adtam át a csehszlovák Telepítési Hivatalnak

először 1947. évi szeptember hó 27-én, majd október 30-án és végül december 2-án, amelyekben közöltem az összes rendezetlen nemzeti gondnokságokat. Csehszlovák részről a jegyzékekben foglalt adatok helyességét tagadták, mire a Budapesten tárgyaló kormánydelegációk utasítottak engem és dr. Čech János elnököt, hogy közösen vizsgáljuk felül a vitás kérdéseket.

Dr. Čech János nem volt hajlandó a közös kivizsgálásra és így előadómmal együtt 1947. évi szeptember hó 20-án Somorján, majd szeptember hó 21-én Érsekújvárott vizsgáltuk ki a rendezetlen nemzeti gondnoksági eseteket és erről ugyanazon a napon egyoldalú részletes jelentést tettem.

A kormánydelegációk jelentésem alapján újból utasították dr. Čech János elnököt, hogy a kérdéses eseteket együttesen a helyszínen vizsgálja ki velem. Erre 1947. évi szeptember hó 27. napján történt kísérlet, ami szeptember hó 29-én Érsekújvárott folytatódott, közös jegyzőkönyv felételére azonban nem vezetett és így újból csak egyoldalú jelentés történt.

A politikai delegáció a Vegyes Bizottságot utasította a vitás kérdések tisztázására és a Vegyes Bizottság dr. Trócsányi László és dr. Zátoreczky Péter titkárokat küldte ki, akik először 1947. évi októberében majd pedig 1947. évi decemberében vizsgálták meg a vitás eseteket és állapították meg, hogy a panaszok majdnem minden esetben alaposak.

A csehszlovák hatóságok természetesen nem jó szemmel nézik azt, hogy az áttelepülő, aki két éven keresztül vagyonához nem nyúlhatott, házában más lakott, bútorait más használta, üzletében, üzemében más ült, ma vagyonát szabadon használja és a nemzeti gondnok kénytelen azt látni, hogy eddigi jól jövedelmező kereseti forrástól és az ezzel kapcsolatos sok lehetőségtől elesett. A csehszlovák hatóságok sokszor hivatalból, sokszor azonban a volt nemzeti gondnokok kérelmére különböző zaklatásoknak teszik ki az áttelepülő tulajdonosokat. Ezekben az esetekben azonnal közbe kell lépni, intézkedni kell.⁶⁶

A csehszlovák és a magyar hatóságok 1947. december 20-ától március 1-jéig a karácsonyra és a szokatlanul hideg télre való tekintettel szüneteltették a lakosságcserét. Wagner és hivatala ebben az időszakban sem szüneteltette tevékenységét. 1948-ban a csehszlovák hatóságok a folyamatos jogsértések mellett újabb rendeletekkel sújtották a csehszlovákiai magyarságot. Például Daniel Okáli, a belügyi megbízott által kiadott 3/1948 sz. rendelet megszünteti a magyar helységnevek használatát. 1948. július 23. és 24. között az egyre nagyobb befolyással bíró magyar és a csehszlovák kommunista párt magas rangú képviselői Prágában tárgyaltak a csehszlovákiai magyarok jogi, gazdasági és kulturális helyzetéről.

Az 1947 augusztusától bekövetkezett magyarországi belpolitikai változások, a kommunisták előretörése következtében Wagner Ferenc, mint a pozsonyi Megbízotti Hivatal kiskgazdapárti vezetője egyre komolyabb ellentétbe került a kommunista vezetőkkel és azok elképzeléseivel a csehszlovákiai magyarok helyzetének megoldását illetően. Nem tudott ugyanis azonosulni a szocialista internacionalizmus magyar kommunista értelmezésével, melynek a teljes önfeladásig történő erőltetése a határon túli magyarság pusztulását eredményezi. Wagner politikai helyzete Rajk László külügyminisztersége idején gyengült meg igazán és visszafordíthatatlanul. 1948 októberének utolsó napjaiban személyes kihallgatásra, jelentéstételre Budapestre a Külügyminisztériumba rendelték. Mivel pontosan tudta, hogy mi lesz a sorsa, Wagner november 4-én családjával együtt Csehországon keresztül Nyugat-Európába, majd onnan az Amerikai Egyesült Államokba emigrált és a Maryland állambeli Kensingtonban telepedett le. A pozsonyi Megbízotti Hivatalból történt távozását követően a Külügyminisztérium vizsgálatot rendelt el a pozsonyi magyar Főkonzulátuson, melynek során a Megbízotti Hivatal tevékenységére és a lakosságcserére vonatkozó iratokat nézték át.⁶⁷ Később tudta meg Wagner, hogy helyesen döntött, amikor távozott, mivel a kommunista kormányzat államellenes összeesküvéssel, árulással és magyarok, illetve szlovákok emigrálásának elősegítésével vádolta meg.⁶⁸

Irodalom, források

A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története I., Ister Kiadó, Budapest.

1998 Szarka László: *A (cseh)szlovákiai magyar közösség nyolc évtizede 1918–1998 Történeti vázlat.* 42–48

A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története IV. Ister Kiadó, Budapest. 2000.

Szarka László szerk.: *A szlovákiai magyarok kényszerletelepítésének emlékezete 1945–1948.* Komárom, 2003.

Vadkerty Katalin: *A kitelepítéstől a reszlovakizációig.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2001.

Vígh Károly: *A szlovákiai magyarság sorsa.* Bereményi Könyvkiadó, Budapest (é.n.).

Kaplan, Karel: *Csehszlovákia igazi arca 1945–1948.* Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 1993.

utaj, tefan: *Mad'arská menšina na slovensku v rokoch 1945–1948.* Veda vydavateľ'stvo SAV, Bratislava, 1993.

Izsák Lajos, Pölöskei Ferenc, Romsics Ignác, Szerencsés Károly, Urbán Aladár: *Magyarország miniszterelnökei 1848–1990.* Cégér Kiadó, 1993.

László Péter: *Fehérlaposok.* Szekszárd, 2004.

Popély Árpád: *A csehszlovákiai magyar kisebbség kronológiája (1947–1949),*
 Fórum Társadalomtudományi Szemle 2001. 2. 133–163

Dr. Wagner Ferenc 1948 elején tett jelentése a Kormánybiztosnak. A Teleki László Alapítvány kéziratárának tulajdona, Molnár Imre gyűjtése

Dr. Wagner Ferenc özvegye által rendelkezésre bocsátott anyag (újságkivágások, levelezés, feljegyzések, előadások kivonatai, Wagner életrajza, írói munkásságának bibliográfiája).

¹Sz.B.: Wagner Ferenc előadása a Csehszlovák Tudományos Társaságban. *Katolikus Magyarok Vasárnapja* 1967. október 8., 3.1.

²Juraj Slávik 1940 és 1945 között az emigráns csehszlovák kormány belügyminisztere. 1947 és 1948 között Csehszlovákia nagykövete az USA-ban.

³Václav Majer 1944–1945 között az emigráns csehszlovák kormány ipari- és kereskedelmi-, 1945–1948 között pedig élelmiszerügyi minisztere. 1948 februárjában az USA-ba emigrált.

⁴Ld. I. sz. jegyzetet

⁵Dr. Wagner Ferenc (Korpona, 1911. február 28. - Maryland, USA, 1999. április 14.) Az elemi iskolát bátyjával és húgával Korponán végezte el. Korán árván maradtak. Édesapja, Wagner Ferenc 1925-ben, édesanyja szül. Mikó Mária 1926-ban hunyt el. A szülők halála után Ferencet keresztapja, aki egyben bácsikája is volt, vette magához. Tanulmányait saját kérésére az anyaországban, az esztergomi tanítóképzőben folytatta. 1931-től a szegedi egyetem hallgatója. 1940-ben szintén Szegeden doktorált történelemből, irodalomtörténetből és filozófiából. 1938 szeptemberétől a budapesti tanítóképző intézet tanára lett. 1939 és 1944 között vezetője volt a Léván nyaranta megrendezett Országos Szlovák Tanítói Továbbképző Tanfolyamnak. Az általa készített tervek alapján zajlott Magyarország valamennyi nemzetiségi tanárainak továbbképzése. Az Országos Közoktatási Tanács megbízásából főmunkatársa volt annak a bizottságnak, amely a kisebbségi iskolák országos tantervét készítette. Már a második világháború alatt szláv szakértője lett a Vallás és Közoktatásügyi Minisztériumnak és alkalmanként a miniszterelnöki hivatalnak. A háború után a magyar külügyminisztériumban volt általános szláv és főként csehszlovák szakértő és a csehszlovák szekció vezetője, valamint a Békéltetőbizottság Osztályon csehszlovák szakértő. 1946 augusztusától 1948 novemberéig a pozsonyi Megbízotti Hivatal vezetőjeként a kitelepítettek és meghurcoltak jogvédelmét látta el. 1947. február 2-án Ipolyságon nősült meg. A kommunista hatalom elől 1948. november elején feleségével, Irénnel és nem egészen egyéves kislányával, Krisztinával az USA-ba emigrált. Wagner széleskörű ismerettségre tett szert az akkori emigráció vezető politikusai és tudósai körében. Először rádióbemondóként működött Bridgeport-ban, Connecticut-ban, majd New York-ban. 1953-tól 1981-ig a washingtoni Library of Congress munkatársa volt. Szakmai lapokban kétszázal is több cikke jelent meg. Számos publikációja jelent meg, melyek közül a legjelentősebbek: A csehszlovák nacionalizmus történetírása (1938), A szlovák nacionalizmus első korszaka (1940), Cultural Revolution in East Europe (1955), A magyar történetírás új útjai (1956), Hungarians in Czechoslovakia (1959) és A magyar kisebbségek helyzete a szomszéd államokban (1975).

⁶Wagner 1993. április 26-án kelt levele dr. Boross Zoltánnak Debrecenbe.

⁷A 16 fejezetből álló 1945. április 5-i Kassai Kormányprogram VIII., XI. és a XV. fejezete foglalkozik a magyar kérdéssel, amelyekben megfosztották a magyar és a német lakosságot az állampolgárságtól (VIII. f.), elkobozták a magyar földbirtokot (XI. f.) és bezárták az összes magyar iskolát (XV. f.). A jogfosztó és a magyar lakosság teljes felszámolását célzó intézkedések között szerepelt a magyar lakosság vagyonának állami felügyelet alá helyezése, a magyar közalkalmazottak elbocsátása, a nyugdíj megvonása, a magyar nyelvű egyházi szertartások betiltása és a magyar papság elűzése. A magyar hallgatókat kizárták az egyetemekről, a magyar kulturális szervezeteket és pártokat feloszlatták, vagyonukat elkobozták. Zárolták a magyar bankbetéteket. Betiltották a magyar nyelvhasználatot a közhivatalokban, egy magyar kártérítés nélkül volt kilakoltatható házából. Tiltották a magyar lap- és könyvkiadást, valamint a rádió birtoklását. Magyar nem lehetett vádló és nem indíthatott polgári pert. Magyar embert bármikor bárhol közmunkára lehetett ítélni.

⁸Pl. az 1945/5-ös elnöki dekrétum nemzeti gondnokság alá helyezi a magyar és német vagyont, az 1945/33-as elnöki dekrétum megfosztotta a felvidéki magyarokat csehszlovák állampolgárságuktól, az 1945/43-as elnöki dekrétum elbocsátotta állásából a közigazgatásban dolgozó magyar nemzetiségűeket, az 1945/88-as elnöki dekrétum közmunkára ítélt minden magyar nőt 18-tól 45 éves és minden magyar férfit 16-tól 55 éves korig, az 1945/108-as számú elnöki dekrétum elrendeli minden jogi és fizikai személy ingó és ingatlan vagyonának ellenérték nélküli elkobzását.

⁹Pl. a Szlovák Nemzeti Tanács (a továbbiakban SZNT) 1945/45-ös rendelete "megtisztítja" a magyaroktól a szlovákiai közigazgatást, az 1945 februári rendeletével elkobozza az "ősi szlovák földet" a német és magyar földbirtokosoktól, az 1945/51-es minden magyar egyesületet feloszlattott, vagyonát pedig elkobozta.

¹⁰A második világháborús zsidó koncentrációs táborokat idéző internálótábor működött Ligetfaluban, Szereden, Dunaszerdahelyen, Komáromban, Érsekújvárott, Párkányban, Ipolyságon, Varannóban, Stubnyán, Vihnyepeszerényben, Szentgyörgyön és Késmárkon.

¹¹*A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. IV. kötet Budapest, 2000. 66

¹²*Kis Újság* 1945. július

¹³*Le Patriote Illustré* 1947. január 9. 3. szám 66–67. l. Le drame de la déportation des minorités hongroises

¹⁴Az 1945. július 17. és augusztus 2. között zajló konferencia Csehszlovákia számára csak a németek egyoldalú kitelepítését hagyta jóvá. A magyarok egyoldalú kitelepítésének a Szovjetunió által is támogatott tervét az USA megvétőzte.

¹⁵*A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998*. 1998, 45

¹⁶Izsák, Pölöskei, Romsics, Szerencsés, Urbán: Magyarország Miniszterelnökei, Budapest, 1993, 168.

¹⁷Uo. 15.

¹⁸A csehszlovák hatóságok 1946 novemberétől 1947 februárjáig főleg a dunaszerdahelyi, komáromi, ógyallai, galántai és somorjai járásokból közel 50 ezer magyart, köztük öregeket, nőket és gyerekeket szállítottak embertelen körülmények között marhavagonokba Csehszlovákia felé.

¹⁹A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság feladata nem csupán a Magyarországról Csehszlovákiába történő áttelepülésre jelentkező szlovákok jogvédelme, hanem áttelepülésre történő toborzása volt. Tény, hogy a magyar miniszterelnöknek, a kormánynak és a hatóságoknak több ízben fel kellett lépnie a Csehszlovák Áttelepítési Bizottsággal szemben a magyarországi szlovákok védelmében, mivel a megfélemlítés különböző eszközeivel próbálták áttelepülésre bírni őket.

²⁰A Magyar Áttelepítési Kormánybizottságot 1946 júliusában Jócsik Lajos áttelepítési kormánybiztos szervezte meg és irányította.

²¹Wagner 1993. április 26-án kelt levele dr. Boross Zoltánnak Debrecenbe. Özv. Wagner Ferencné által rendelkezésre bocsátott dokumentum.

²²Vadkerty Katalin: A kitelepítéstől a reszlovakizációig, Pozsony, 2001, 262–264.

²³Uo. 21.

²⁴Uo. 21.

²⁵Dr. Wagner Ferenc 1948 elején tett jelentése a kormánybiztosnak.

²⁶Uo. 23.

²⁷A Szlovák Nemzet Tanács végrehajtó szerve 1945 és 1960 között

²⁸Uo. 22. Az MT Elnökségének 134050/VI-3/46. számú határozata

²⁹567/1946 számú Pozsonyban 1946. augusztus 17-én kiadott levél. In: utaj: 1993, 191–192

³⁰*Magyar Nemzet*, 1946. szeptember 6.

³¹Uo. 28.

³²Dr. Wagner Ferenc 1948 elején tett jelentése a kormánybiztosnak.

³³Uo. 22. 345. l. Már 1945 tavaszán, vagyis a deportálásokkal szinte egy időben indult el az ún. reszlovakizáció, amelynek két szakasza volt. Hivatalosan azonban a Belügyi Megbízotti Hivatal csak a 20 000/I-IV/1-1946. számú 1946. június 17-én kiadott hirdetménye alapján rendelte el a reszlovakizálást. A rendelet alap gondolata a Csehszlovákiában maradt magyar lakosság teljes asszimilációja, felszámolása. 1946. június 21-én Pozsonyban megalakult a Központi Reszlovakizációs Bizottság, majd ezt követően a területi munkacsoportok. Mivel a reszlovakizáltak újra elnyerhették csehszlovák állampolgárságukat, visszakaphatták konfiskált házaikat és földjeiket, továbbá mentesültek a magyarságot sújtó elnöki dekrétumok és rendeletek alól, ennek a zsarolás és az erőszak eszközeit nyíltan alkalmazó rendeletnek közel 400 ezer magyar esett áldozatul. Természetesen a reszlovakizálás sem kizárólag önkéntes alapon működött. Azokat, akik nem voltak hajlandóak megtagadni magyarságukat, kiutasítással fenyegették meg. Egy terv alapján, ami viszont nem valósult meg, éppen a reszlovakizáltakat telepítették volna szét Cseh- és Morvaországba. A reszlovakizáció második szakaszát a Megbízottak Testülete 1947. október 3-i határozata alapján hirdették meg. A reszlovakizáció számos magyar településen komoly ellenállásba ütközött.

³⁴*Szabad Nép*, 1946. szeptember 6.

³⁵*Népszava*, 1946. szeptember 6.

³⁶Uo. 22.

³⁷A Csehországba deportált mintegy 50 ezer magyar után 6 600 lakóház és közel 3 900 hektár termőföld maradt, illetve hátrahagyták szinte minden ingóságukat, amit szlovákok kaptak meg. A közel 90 ezer kitelepített felvidéki magyar után 15 700 lakóház és 160 ezer hold föld maradt, amit szintén szlovákok vettek birtokba. Meg kell jegyezni, hogy a Magyarországról Csehszlovákiába költözött szlovákok csupán 4 400 lakóházat és 15 ezer hold földet hagytak maguk után. Elmondhatjuk tehát, hogy amíg a csehszlovák hatóságok a módosabb magyar réteget telepítették ki Csehszlovákiából, addig Magyarországról inkább a szegényebb szlovák réteg költözött Csehszlovákiába.

³⁸Vadkerty: 2001, 141

³⁹*Pravda*, 1946. szeptember 26.

⁴⁰*Čas*, 1946. október 17.

⁴¹*Népszava*, 1946. október 3.

⁴²1700/1946., 197. számmal jelzett Zsigmond Ármin ipolynyéki lakos számára elküldött "fehérlap" (Fehér Csaba gyűjtése és tulajdona)

⁴³Dr. Wagner Ferenc 1948 elején tett jelentése a kormánybiztosnak.

⁴⁴Uo. 42.

⁴⁵Izsák, Pölöskei, Romsics, Szerencsés, Urbán: 1993, 172

⁴⁶*Čas*, 1946. október 21.

⁴⁷A Telepítési Hivatal és a Nemzeti Újjáépítési Alap tanácsa 1946. október 6-i ülésén úgy határozott, a kormány jóváhagyását kéri ahhoz, hogy 1946. november 1-jén megkezdődhessen a lakosságcsere-egyezmény VIII. cikkelye értelmében a Magyarországra egyoldalúan kitelepítendő, a népbírságok által már elítélt, vagy csak vádolt háborús bűnösök kitelepítése. Álláspontjuk szerint ez a csehszlovák fél egyoldalú joga, s ehhez nem kell kérni a magyar fél beleegyezését, csupán értesíteni kell a transzportok végállomásáról.

⁴⁸*Pravda*, 1946. október 23.

⁴⁹*Hírlap*, 1946. október 23.

⁵⁰*Fehérvári Kis Újság*, 1946. október 31.

⁵¹*Kis Újság*, 1947. január 14.

⁵²*Magyar Nemzet*, 1947. január 13.

⁵³Dr. Wagner Ferenc 1948 elején tett jelentése a kormánybiztosnak.

⁵⁴Uo.

⁵⁵Uo. 54

⁵⁶Popély Árpád: A csehszlovákiai magyar kisebbség kronológiája (1947–1949), *Fórum* 2001. II. 138.

⁵⁷Dr. Wagner Ferenc 1948 elején tett jelentése a kormánybiztosnak. 55

⁵⁸Uo.

⁵⁹Uo.

⁶⁰Uo. 59.

⁶¹Uo.

⁶²Wagner szerint ez számos esetben nem történt meg, különösen, ha az elkobzott vagyont, pl. az ellenállásban érdemeket szerzett, vagy más egyéb okból fontos személy birtokolta. Uo.

⁶³Uo.

⁶⁴A 33 tényleges kilakoltatást, illetve összeköltöztetést a csehszlovák hatóságok olyan személyeken hajtották végre, akik a lakosságcsere-egyezmény V. cikke alapján nem voltak kijelölve kitelepítésre, így nem részesülhettek konzuli jogvédelemben.

⁶⁵Dr. Wagner Ferenc 1948 elején tett jelentése a kormánybiztosnak.

⁶⁶Dr. Wagner Ferenc 1948 elején tett jelentése a kormánybiztosnak.

⁶⁷Dr. Boross Zoltán Wagner Ferenchez írott levele 1993. május 15-én.

⁶⁸Wagner 1993. április 26-án kelt levele dr. Boross Zoltánnak Debrecenbe. Özv. Wagner Ferencné által rendelkezésre bocsátott dokumentum.

"Eljárásuk isteni és emberi törvényeket sért."

A Református Egyetemes Konvent elnökségének két memoranduma

A második világháború után nagyhatalmi beleegyezéssel kikényszerített szlovák–magyar lakosságcsere és a németek kitelepítése-elűzése mind Szlovákiában, mind Magyarországon része volt az új politikai elit hatalomért folytatott harcának, a kommunista pártok egyeduralkodó törekvésének.

A magyarországi történeti egyházak – katolikus, református, evangélikus – együttesen és külön-külön is többször, élesen reflektáltak a kormánynak a hazai németek kitelepítésével és a szlovák–magyar lakosságcserevel kapcsolatos tevékenységére. Az állami törekvésekkel szemben aktívan eljárak híveik érdekében, s álláspontjuk a kormánynál mind morális, mind jogi értelemben árnyaltabb volt.

Konzekvensen képviselték azt az álláspontot, hogy bármifajta kényszertelepítés, amely a kollektív bűnösség elvén alapul, jogtalan, és igazságtalan. A szlovák–magyar lakosságcsere és a németek kitelepítésének folyamatát párhuzamba állították a zsidók deportálásával, fölhevítve a figyelmet az eljárási módok hasonlóságaira, és arra is, hogy az adott eljárás ódiuma ugyanúgy az egész nemzetet fogja sújtani, mint a zsidók deportálása esetében. A magyar kormányok a szlovákiai magyar közösség megítélését, és a vele szemben alkalmazott eljárást a nemzetközi diplomáciai színtereken, és a két ország tárgyalásain is igyekeztek a németekétől elkülönítetten kezelni, és attól eltérőként megjeleníteni. Az egyházak a miniszterelnökhöz és a kormány tagjaihoz írott memorandumaikban határozottan kifogásolták a kettős mérce alkalmazását, amelynek védhetetlenségére és gyakorlati veszélyeire többször is rámutattak. Ez az érvelés – mint hangoztatták – nemcsak a csehszlovák kormánnyal folytatott tárgyalásokon képviselt magyar érvelést gyengíti, és hivatkozási alapul szolgál az ottani magyar kisebbséggel szembeni akcióknál, de azzal a veszéllyel is jár, hogy más szomszédos országok kormányai is hasonló büntető intézkedéseket kezdeményeznek a magyar kisebbségekkel szemben. Többször kifogásolták, hogy a magyar kormány nem jár el elég célszerűen és erőteljesen a szlovákiai magyarok érdekében.

A református egyház maga is több ízben – általában a miniszterelnökhöz írt memorandumaiban – határozottan kifejtette álláspontját a kényszertelepítésekkel kapcsolatban. A kormányzat tevékenységét, tárgyalásait mindez nem befolyásolta. Az egyházi vezetők sok esetben kifogásolták, hogy véleményük nemcsak meghallgatásra nem talált, de formális választ sem kaptak beadványaikra.

Az alább közölt dokumentumok jól tükrözik az egyházi érvelés legfontosabb elemeit, s érzékeltetik a gyakorlati segítségnyújtás korlátait, a tehetetlenséget is. Feltűnő, hogy az 1947. január végén kelt dokumentum milyen részletesen veszi számba a szlovákiai magyarságot ért sérelmeket, megaláztatásokat, az üldöztetés fázisait. Nyilvánvalóan nem a magyar kormány tájékoztatására, sokkal inkább a magyar kormány tevékenységének bírálatára született meg a felsorolás, elemzés.

697/1947. sz.

Miniszterelnök Úr!

Egyházunk többször kifejezte azt a nézetét, hogy a kényszerű népcserét az Isten és emberi törvényekkel homlokegyenest ellenkezőnek tartja.

Állásfoglalását sírnivalóan igazolják azok az elevenbe vágó sérelmek és bírhatatlan szenvedések, amelyeket felvidéki magyar véreink kénytelenek elhordozni.

Munkás, békés magyar emberek, akik hagyományos ellenzői voltak a német katonai uralomnak, máról-holnapra törvényen kívüli állapotba kerültek. Idegenekké, zselléreké, üldözött vadakká váltak atyáik földjén, amelyet ezer év viszontagságai között örökségül bírtak és jogos tulajdonaikul megőriztek.

Első fázisként annyi sokukat vagyonuktól megfosztva, kezükben koldusbottal dobták át a határon a szlovák hatóságok, egy rosszul értelmezett és igazságtalanul alkalmazott jogelv: a kollektív felelősség áldozataiként.

Eljárásuk isteni és emberi törvényeket sért. A korunkat végzetesen intő példa dacára, hogy a nagy politikai bűnök a végén sem maradnak megtorlatlanul. Hinnünk kell, hogy az időben itt sem maradhat az el. De nem marad el még talán azokkal szemben sem, akik az elhárítás elpróbálását meg nem kísérelik és akik ilyen nyers katasztrófák felelősségét viselik. A magyar kormány attól a szándéktól vezéreltetve, hogy az ártatlanul szenvedő véreink nyomorúságán valahogy enyhítsen, az ismeretes egyezményt kötötte a csehszlovák kormánnyal, a két állam közötti lakosságcserére. Az egyezmény megszületését követőleg nyomban és nem is egy helyen reámutattunk arra, hogy ez a magunk jóváhagyásával készült egyezmény könnyen törvényes ürüggyé válik a felvidéki magyarság földönfutóvá tételének.

Mert amikor a csehszlovák állam, az egyezmény szerint szinte maga válogatja össze, hogy kik menjenek hozzá Szlovákiába s egyoldalúan maga dönt afelől is, hogy kik legyenek onnan a kitelepítendő magyarok, ezzel kirívó módon biztosította azt, hogy Magyarországról elmennek a szegény tótok és Szlovákiából útra kelnek ide az ott jómódú, kifosztott magyarok. És ezzel a formulával a csehszlovák állam a magyar kormány hozzájárulásával, tulajdonképpen minden ellenszolgáltatás nélkül lép birtokába a szlovákiai magyar lakosság ősi birtokállományának.

Mindezt betetőzte az egyezmény 8. szakasza, amely szerint a csehszlovák állam – létszám felett is – kiutasíthat, minden kárpótlás nélkül, mindenkit, aki a Szlovák Nemzeti Tanács 33. sz. 1946. május 5-én kihirdetett rendeletének 1–4. §-ában meghatározott bűncselekményt követte el.

Alig indult meg ennek az egyezménynek a végrehajtása, második fázisként a magyar kormányzat keserű tapasztalatokkal győződött meg arról, hogy a csehszlovák állam az egyezmény célzatával és tartalmával durván visszaélve, szlovákiai magyar népünk tízezreit hajszolta bűnvádi eljárásokba és részeltette a vagyoneklobzások kimondott következményeiben.

A magyar kormányzat az egyezmény végrehajtását felfüggesztette és a kérdést – egyezmény szerint – a Vegyes Bizottság döntése elé terelte.

És anélkül, hogy ez a kérdés végső döntő elbírálást nyert volna, a szlovák kormányzat megkezdte a magyar övezetbeli lakosság "deportálását". Ezt ma is olyan embertelen és könyörtelen módszerrel folytatja, hogy a magyar falvakat katonai kordonnal veszi körül.

Statáriumot hirdet. A lakosságnak a külvilággal való minden érintkezését egyszerre lehetlenné teszi. Aztán sebtében, százsámra kézbesíteti a végzetüket reszketve váró magyar családoknak a deportálási végzést. Egy-egy családnak 20 perc időt ad a rakodásra. Aztán 20–25 fokos csikorgó hidegben szerencsétlen fajtestvéreinket, betegeket, gyermekeket teherautókra rak. Ezt is olyan könyörtelen kivitellel, hogy még 91 éves fekvő beteg öreg nőt is ágyastól dobznak fel. /Garamszentgyörgy./ Aztán viszik az autók a deportáltakat Prágán túl, 160 kilométernyire, megcsúfolva, koldusan, kötelékeiktől széttépve. Elszórványosítva, valóssággal szétporlasztva. Kultúrközösségükből, egyházi kereteikből kitepve, a legártatlanabb előzmények után.

A deportáltakat – Szudéta vidéken – két-három családonként úgy szétszórják, hogy etikai életéről, gyülekezeti szervezettségről, lelki gondozásról irányukban és szinte örökre – többé már szó sem lehet. De ez tilos is. Gyermekeik még az elemi iskoláztatástól is elzártnak. Középiskolákban felvételük éppenséggel kizárt. Sorsuk lelkileg a pusztulás, gazdaságilag a tökéletes tönk. Eredményeiben egy ezeréves történelmi sorsot viselt, ebben kultúr- és gazdasági eredményeket kivívott fajnak könyörtelen kipusztítása, illetve elmagyartalanítása. És mindezt ellentmondás nélkül. Az elhárítás legkisebb lehetőségével.

Halálos örvénybe jutott hittestvéreink tragikus sorsa megrázza porig alázott népünket. S a legelemibb isteni, emberi, népi jogok védelmében meg kell, hogy indítsa a győzelmes hatalmakat is.

Eddig a keserves negatívumból csak azt kellett látnunk, hogy a világ egyre halmozódó, új problémái között a nagy népek védő figyelme ide erőteljesen nem fordul. Ennek az eltipró-elporlasztó sorsnak az elhárítására esengett külső beavatkozás sietősen fel nem vönul.

Miután pedig ennek a beavatkozásnak minden percnyi késedelme is szerencsétlen szlovákiai magyar népünk tragikus felprédálását sietteti, amiben nyilván felismerhető a csehszlovák kormánzatnak az a törekvése is, hogy még a külhatalmi beavatkozás érvényesülése előtt a kérdésben olyan befejezett tényeket teremtsen, amiből az előzményekre való visszatérés már a lehetetlenségek közé tartozzék;–

miután a szlovákiai rabszolgaszerű deportálás és a zárt magyar határ között sorsával kétségbeesetten viaskodó népünk irtózatoss tragikuma gyors beavatkozást s mentő-segítő irányvágást igényel;–

attól a felelősségtől indítatva, ami Konventünk Elnöki Tanácsát – a kebeléhez tartozott szerencsétlen hittestvérei; sorsának az alakulásában is olyan nyomasztó súllyal vezérli; és abban a megítélésben, hogy a jobb meggyőződésre rábírhatatlan, féktelenül tobzódó csehszlovák kormányzattól türelmi ellágyulások már alig várhatók, s hogy minden további keserű kísérletezés százezres magyar tömegeinket teszi ki a szétszóratás gyorsan lepergő néptragédiájának, amivel fölöttünk, a világ szemeláttára, egy olyan népsírt hantol fel, amiből csakugyan nincs többé feltámadás.

Azzal az előterjesztéssel élünk Miniszterelnök úrhoz, hogy még egy utolsó kísérletként is, a hatalmak gyors beavatkozásának ideirányításával törje meg a további útját ennek a népjogilag semmivel nem menthető hihetetlen erőszakosságnak. Ennek eredménytelensége esetén találja kormányzatunk módját annak, hogy végső esetben is a megkötött egyezmény végrehajtásával a csehszlovák állam területén szétporlasztásra ítélt, üldözött fajunk, szerencsétlen hittestvéreink, a megnyitott magyar határon át, a gondjaival túlterhelt, de őket mégis csak magához ölelő fajunk nagy tömbjéhez visszatérhessenek, hozzánk zárkózhassanak, nemzetünk testéhez forradhassanak és a ma szívósan munkált jövő remélt felemelkedésében velünk egyek lehessenek.

A kérdés politikai és gazdasági jelentőségét, hihetetlen nehézségeit, a felelős kormányelhatározás nagy horderejű következményeit, teljes mértékben átérezzük. Tudjuk, hogy megnyitandó határokon átzúdulható százezrek a csak kevésbé rosszul megoldható feladatok egész tömkelegét idézik fel.

De, ha ezt a kisebb rosszat nem választjuk, ha a hozzánk minden segítség, védelem, nemzetközi segély nélkül visszatérni kívánókat vissza nem fogadjuk, ha határaink, talán még a legmegokoltabb politikai állásfoglalással is, előttünk zárva maradnak, Csehszlovákiában, szemünk előtt, a legdrasztikusabb kegyetlenséggel keresztülvitt olyan kisebbség megsemmisítő deportálási akció zajlik le, amelynek feljajduló, rimánkodó hangja végzetesen megzavarja hittestvéri érzéseinket, vérig sérti nemzeti becsületünket és isteni s emberi törvénybe bízó nemzeti szolidaritásunkat.

Miután ez a kérdés egyházunkra és népünkre égetően sürgős, tisztelettel kérjük, hogy a Miniszterelnök Úr állásfoglalását velünk is és mielőbb közölni szíveskedjék.

Fogadja Miniszterelnök Úr tiszteletünk kifejezését.

Budapest, 1947. január 31.

A református egyetemes konvent elnöksége:

Dr. Balogh Jenő s.k.
főgondnok, világi elnök.

Dr. Ravasz László s.k.
püspök, lelkesi elnök.

2271/1947 sz.

Miniszterelnök Úr!

A Magyar Köztársaság Kormányának 4300/1947. M.E. sz. rendelete ügyében – amely a Magyar Közlöny 1947. évi április hó 4-i számában jelent meg, méltóztassék megengedni, hogy az alábbiakat Miniszterelnök Úrnak és a Magyar Kormánynak nb. figyelmébe ajánljuk.

Egyházunk 2720/1944 és 3386/1944 sz., 1944. május 10-ére és június 14-én az akkori magyar kormányhoz benyújtott előterjesztésében felemelte intő szavát a zsidósággal szemben gyakorolt kegyetlen bánásmóddal szemben és rámutatott a zsidók deportálásának és gettóba gyűjtésének embertelen voltára.

1946. április 24-én a kultuszminiszter úrhoz 3846–1946. konventi szám alatt benyújtott előterjesztésünkben voltunk bátrak Miniszterelnök Úrral elvi aggodalmainkat közölni a magyarországi német lakosság kitelepítésével kapcsolatban és rámutattunk arra, hogy a keresztyén vallás tanításai szerint ezt az eljárást nem tekinthetjük emberhez méltónak és helyesnek.

A 4300/1947. M.E. sz. rendelet a magyarországi németiség ama részével, amelynek a kitelepítése jelenleg akadályokba ütközik, ugyanolyan módon jár el, mint ahogy az általunk kárhoztatott, összeomlás előtti kormányzat a zsidósággal eljárta, amikor őket összeköltöztetésre s gettóba kényszerítette. Nemzetünk súlyos következményeit érzi a kormány akkori eljárásának és bár most a 4300/1947. M.E. sz. rendelet a Szlovákiából ide áttelepítendő magyarság érdekében kíván intézkedni, félünk, hogy ennek az elintézésnek a módja előbb-utóbb ugyanolyan megítélésben részesül, mint amilyen megítélésben részesül ma a magyar nemzet a zsidóságnak gettóba kényszerítése miatt.

Azt hisszük, hogy ez az eljárás nemzetközi viszonylatban igen megerőtleníti azokat a panaszainkat, amelyek a csehszlovák kormánynak a szlovákiai magyarsággal szemben tanúsított eljárására nézve a világ közvéleménye előtt hangoztattunk, félünk lehet azonkívül attól is, hogy idegen hatalom alá került magyar testvéreinkkel szemben valamelyik idegen hatalom előbb-utóbb ugyanúgy fog eljárni, mint ahogy mi most e rendelet alapján a németiséggel eljárunk.

Talán nem szükséges hangsúlyoznunk, hogy egyházunk milyen súlyt fektet a Szlovákiából kitelepítendő magyarság megfelelő elhelyezésére. Nem kell ezt hangsúlyoznunk, mert hiszen tudva van, hogy a reformátusság az, amely legnagyobb számarányban veszti el a Dunán túl északra fekvő részekben ősi családi otthonait. Mindent meg kell tehát tennünk, hogy ők Magyarországon veszteségeikért valamelyes kárpótlást találjanak. – Ezért – amint ezt már egyszer bátrak voltunk Miniszterelnök Úr előtt kifejtetni, – az innen kitelepült szlovákság elhagyott javainak az ő számukra juttatásán kívül, – elsősorban arra kell törekednünk, hogy a már kitelepített németiség itt maradt ingatlanai, minden más juttatás mellőzésével, a Szlovákiából idetelepülő magyarok részére jussanak. Ezért tisztelettel kérjük, méltóztassék az esetleg ezzel ellenkező, már megtörtént juttatásokat revízió tárgyává tenni és ekként nemcsak az innen kitelepülő szlovákság elhagyott javait, hanem a kitelepült svábság ingatlanjait is az idetelepülő magyarok részére juttatni.

Fogadja Miniszterelnök Úr stb.

Budapest, 1947. április 12.

A református egyetemes konvent elnöksége: Dr. Balogh Jenő s.k. főgondok, világi elnök.
Dr. Ravasz László s.k. püspök, lelkeszi elnök.

A kiadmány hitelül: Dr. Kiss József s.k. konventi főtanácsos.

*Géppel írt kétoldalas másolat. – A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára.
Konventi közigazgatási iratok. IX. Gazdasági, számadási iratok. A csehszlovákiai reformátusok
áttelepítési ügye 1945–1950. 350. doboz.*

LAKOSSÁGCSERE-EGYEZMÉNY

Lakosságcseré-egyezmény

1946: XV. törvénycikk
a Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában
Budapest 1946. évi február hó 27. napján kelt
magyar–csehszlovák egyezmény becikkelyezéséről.

Kihirdettetett az 1946. évi július hó 9. napján.

A megerősítő okiratok Prágában, 1946. évi május hó 15. napján cseréltettek ki.

1. §. A Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában Budapest 1946. évi február hó 27. napján kelt magyar–csehszlovák egyezmény az ország törvényei közé iktatattatik.

2. §. Az 1. §-ban említett egyezmény eredeti magyar és eredeti szlovák szövege a következő:¹ (Eredeti magyar szöveg.)

EGYEZMÉNY Magyarország és Csehszlovákia között lakosságcsere tárgyában.

A Magyar Köztársaság Elnöke és a Csehszlovák Köztársaság Elnöke elhatározván azt, hogy az országaik közötti lakosságcsere tárgyában Egyezményt kötnek, meghatalmazottaikká kijelölték: a Magyar Köztársaság Elnöke: dr. Gyöngyösi János külügyminiszter urat, a Csehszlovák Köztársaság Elnöke: dr. Clementis Vladimír külügyminisztériumi államtitkár urat, akik jó és kellő alakban talált meghatalmazásaik kicserélése után a következő cikkeken állapodtak meg.

I. cikk

Minden, Magyarországon állandó lakóhellyel bíró szlovák és cseh nemzetiségű személy, aki az alább meghatározott feltételek mellett a Csehszlovákiába való áttelepülésre irányuló szándékát kinyilvánítja,² áttelepítettik anélkül, hogy a magyar kormány ezt megakadályozná. A csehszlovák kormánynak indokolt esetekben jogában áll, hogy az előző bekezdésben megjelölt személyek áttelepülését ellenezze.³ Amennyiben a magyar kormány ennek az ellenzésnek megalapozottságával szemben kifogást emelne, a X. cikk szerint létesítendő Vegyesbizottság dönt. Az első bekezdés értelmében megjelölt személyek magyar állampolgársága megszűnik és a nevezettek magának az áttelepülésnek a ténye által teljes joghatállyal csehszlovák állampolgárokká válnak, amennyiben eddig nem lettek volna azok. Ugyancsak az áttelepülés ténye folytán ezek a személyek mentesülnek Magyarországgal szemben minden állampolgári kötelezettség alól és Magyarország is mentesül velük szemben minden kötelezettség alól.

II. cikk

Az első cikkben megjelölt személyek áttelepítésének előkészítése, az érdekeltek által tett, az áttelepülésre vonatkozó szándékot magában foglaló nyilatkozatok átvétele, továbbá az áttelepítésnek megszervezése céljából a csehszlovák kormány a saját költségén és tetszése szerint összeállított Különbizottságot fog Magyarországra küldeni. A Különbizottság és a magyar hatóságok közötti érintkezés megkönnyítése végett magyar kormány a Különbizottságnak egy összekötő megbízottat fog rendelkezésére bocsátani, megfelelő számú beosztottal.

III. cikk

A magyar kormány az ennek az Egyezménynek II. cikkében megjelölt Különbizottságot a feladatának teljesítéséhez szükséges minden támogatásban és védelemben részesíteni fogja. Nevezetesen a Különbizottságnak, tagjainak és személyzetének jogában fog állni, hogy Magyarország területén szabadon közlekedjék, a szlovák és cseh nemzetiségűnek tekinthető személyekkel érintkezzék, a sajtó és a rádió útján nyilvános felhívásokat bocsásson ki, az áttelepítendő személyekről névjegyzékeket állítson össze és ezeknek személyi, anyagi és társadalmi viszonyaira nézve és egyéb, az áttelepítés szempontjából tekintetbe veendő körülményeire nézve tájékozódjék. A Különbizottság, annak tagjai és személyzete, tartózkodni fognak minden olyan tevékenységtől, valamint magatartástól, amely a Magyar Köztársaság szuverenitásával össze nem egyeztethető, vagy a magyar néppel szemben elenséges volna.

IV. cikk

Az első cikkben említett nyilatkozatokat a Különbizottság ennek az Egyezménynek aláírásától számított 3 hónapi határidőn belül veszi át. Igazolt késedelem esetén a Különbizottság ilyen nyilatkozatokat további egy hónapon belül is átvehet. Az első bekezdésben említett határidő lejártától számított egy hónapon belül a Különbizottság közölni fogja a magyar kormánnyal azoknak a személyeknek a névjegyzékét, akik nyilatkozatukat az eredeti határidő alatt tették meg. Azoknak a személyeknek a névjegyzékét, akik a póthatáridő alatt nyilatkoztak, ennek a lejártától számított 15 napon belül kell átadni.

V. cikk

A Magyarországból Csehszlovákiába áttelepítendő szlovákokkal és csehekkel egyenlő számban olyan Csehszlovákiában állandó lakóhellyel bíró magyar nemzetiségű személyek telepíttetnek át Magyarországra, akik a Csehszlovák Köztársaság Elnökének a német és magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának rendezése tárgyában kiadott, 1945. augusztus 2-án kelt rendelete (Törvénygyűjtemény 33/1945. szám) értelmében csehszlovák állampolgárságukat elvesztették. Az előző bekezdésben említett számon felül jogában áll a csehszlovák kormánynak Magyarországra áttelepíteni olyan Csehszlovákiában állandó lakóhellyel bíró; magyar nemzetiségű személyeket is, akikről a VIII. cikkben van szó. Ennek az Egyezménynek aláírásától számított 6 hónapi határidőn belül a csehszlovák kormány közölni fogja a magyar kormánnyal azoknak a személyeknek a névjegyzékét, akiket áttelepítésre kijelölt.⁴ A magyar kormány kötelezi magát, hogy az így áttelepített személyeket területére befogadja.⁵ Ezek a személyek már magának az áttelepítésnek ténye által magyar állampolgárokká válnak, amennyiben nem lennének azok. Ugyancsak az áttelepítés ténye folytán az említett személyek mentesülnek Csehszlovákiával szemben minden állampolgári kötelezettség alól és Csehszlovákia is mentesül velük szemben minden kötelezettség alól.⁶

VI. cikk

Az áttelepített személyeknek minden lehetőségük meg lesz arra, hogy minden ingóságukat magukkal vihessék.⁷ Hasonlóképpen megkönnyítik a vagyonukra vonatkozó jogok átruházását is.⁸ A részleteket az ennek az Egyezménynek X. cikkében megjelölt Vegyesbizottság

fogja megállapítani.⁹ Az áttelepülő személyek az áttelepítés ténye folytán nem sújthatók adókkal, közterhekkel vagy illetékekkel és javaik elszállítása nem akadályozható meg azon a címen, hogy a nevezettek köztartozásaiknak még nem tettek eleget. Az áttelepülő személyek javai a ki- és bevitel alkalmával nem esnek sem vámok, sem ki- és beviteli illetékek alá; valamint nem vonatkoznak rájuk a kiviteli tilalmak és korlátozások sem, kivéve azokat a hatályban lévő rendelkezéseket, amelyek a történelmi műértékek védelmére vonatkoznak. Az áttelepülők nem vihetnek magukkal olyan iratanyagot, iratcsomókat, bizonyító erejű iratokat és egyéb olyan okmányokat sem, amelyek a kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági vállalatok zavartalan és akadálytalan működésének biztosításához szükségesek, valamint olyan bizonyító erejű okmányokat és iratokat sem, amelyek az elhagyott állam területén maradt ingatlanokra vonatkoznak.¹⁰

VII. cikk

Az áttelepített személyek ingatlanára vonatkozó tulajdonjog átszáll arra az államra, amelyet elhagytak.¹¹ Annak a kártérítésnek az összegét, amellyel a jogot megszerző állam ezen a címen tartozik, a Vegyesbizottság fogja megállapítani. Nem jár kártérítés az ingatlanok 50 hektárt meghaladó része után. Az ekként megállapított kártérítési összegek kiegyenlítése a Magas Szerződő Felek között a pénzügyi természetű egyéb követelések és tartozások tárgyában létesítendő egyetemes rendezés keretében fog megtörténni, kivéve azokat a tartozásokat, amelyek a Magyar Köztársaságot a jóvátételi kötelezettségekből kifolyólag (a Moszkvában, 1945. évi január hó 20-án aláírt Fegyverszüneti Egyezmény 12. pontja értelmében) terhelik.

VIII. cikk

Az V. cikk első bekezdésében meghatározott számon felül Csehszlovákiából Magyarországra áttelepíthetők olyan, Csehszlovákiában állandó lakóhellyel bíró magyar nemzeti-ségű személyek is, akik a Szlovák Nemzeti Tanácsnak 1945. évi május hó 15-én 33. szám alatt kihirdetett rendelete 1–4. §-aiban megjelölt bűncselekményeket követtek el. Ugyanez vonatkozik azokra a személyekre is, akik ugyanennek a rendeletnek 5. §-ában megjelölt bűncselekményeket követtek el, azzal, hogy ez utóbbiaknak száma nem haladja meg az ezret. Azok a személyek, akik az idézett rendelet 1–4. §-ainak hatálya alá esnek, a VI. és VII. cikkeken foglalt kedvezményekben nem részesülnek.¹²

IX. cikk

Az áttelepülő személyeknek az áttelepülés alkalmával minden könnyítést meg kell adni. A két kormány az áttelepítés végrehajtására egymásnak kölcsönösen minden segítséget és könnyítést megad.¹³ A csehszlovák kormány nevezetesen készségét fejezi ki, hogy a magyar kormányt a vasúti gördülőanyag rendelkezésre bocsátásával segítse. Az ennek az Egyezménynek első cikkében megjelölt személyek áttelepítésének költségeit a Csehszlovák Köztársaság, az Egyezmény V. cikkében megjelölt személyek áttelepítési költségeit pedig a Magyar Köztársaság viseli. Az áttelepítés technikai keresztülvitelére és pénzügyi lebonyolítására vonatkozó irányelveket az Egyezmény X. cikke alapján létesítendő Vegyesbizottság fogja megállapítani.¹⁴

X. cikk

A jelen Egyezmény végrehajtásának megkönnyítése céljából Vegyesbizottságot kell alakítani. Ez a Bizottság négy tagból fog állni, akik közül kettőt a magyar kormány, kettőt pedig a csehszlovák kormány fog kijelölni. A tagok költségeit és tiszteletdíjait az a kormány viseli, amely őket kijelölte. A Bizottság egyéb kiadásait a két kormány egyenlő részben viseli. A Vegyesbizottság eljárási szabályzatát maga állapítja meg¹⁵ és ebben egyebek között gondoskodni fog a feladatának elvégzéséhez szükséges szakértők és szakközegek közreműködéséről,¹⁶ valamint arról, hogy a két kormánynak módjában álljon álláspontját a Bizottság előtt megbízottak útján kifejtetni. A Vegyesbizottság hatáskörébe tartozik, hogy foglalkozzék mindazokkal a kérdésekkel, amelyeket az Egyezmény hozzá utal vagy az Egyezmény végrehajtására és magyarázatára vonatkozó minden egyéb olyan kérdéssel, amelyet a Szerződő Felek valamelyike eléje terjeszt.

XI. cikk

A Vegyesbizottság határozatait egyhangúlag hozza.¹⁷ Abban az esetben, ha egyhangú határozat nem érhető el, a Bizottság az ügyet egy, az Egyesült Nemzetek valamelyik tagjának állampolgárai közül közös megegyezéssel választott Elnök vezetése alatt újból tárgyalja. Amennyiben ez a tárgyalás sem vezetne megegyezéshez, az ekként kiegészített Bizottság szótöbbséggel határoz. A Magas Szerződő Felek kötelezik magukat, hogy a Bizottság által hozott valamennyi határozatot végrehajtják.

XII. cikk

Ennek az Egyezménynek határozatai nem alkalmazhatók azokra a magyar nemzetiségű személyekre, akik 1938. november 2. után telepedtek le a Csehszlovák Köztársaság területére.

XIII. cikk

Ez az Egyezmény semmiben sem érinti a Magyar Köztársaságnak a Magyarországgal Moszkvában, 1945. évi január hó 20-án aláírt Fegyverszüneti Egyezményből eredő kötelezettségeit.

XIV. cikk

Ezt az Egyezményt a Magas Szerződő Felek meg fogják erősíteni. A megerősítő okiratok Prahában fognak kicseréltetni, mihelyt lehetséges. Az Egyezmény a megerősítő okiratok kicserélésének napján lép hatályba. Az Egyezmény II. cikkében meghatározott Különbizottság az Egyezmény aláírásával megkezdheti működését. Ennek hitelül a meghatalmazottak ezt az Egyezményt aláírták és pecsétjükkel ellátták. Kelt Budapesten, két magyar és szlovák nyelvű eredeti példányban, 1946. évi február hó 27. napján.

Dr. Gyöngyösi János s. k. (P. H.) Dr. V. Clementis s. k. (P. H.)

FÜGGELÉK

a Magyar Köztársaság és a Csehszlovák Köztársaság között lakosságcsere tárgyában létrejött Egyezményhez.

A Magyar Köztársaság és a Csehszlovák Köztársaság között lakosságcsere tárgyában létrejött Egyezmény aláírása alkalmával a Magas Szerződő Felek meghatalmazottjai az alábbi rendelkezésekben állapodtak meg:

AZI. CIKKHEZ

1. bekezdés. A Csehszlovákiába való áttelepülésre irányuló szándékát jogérvényesen kinyilváníthatja az el nem vált feleség nevében annak férje, a törvényes, 18 évesnél nem idősebb gyermek nevében atyja, a természetes, 18 évesnél nem idősebb gyermek nevében anyja, gyámság vagy gondnokság alatt álló személy nevében ennek gyámja vagy gondnoka.

2. bekezdés. A Csehszlovákiába való bebocsátásnak ezen bekezdés szerinti megtagadása egyebek között az alábbiakkal indokolható: kifejezetten demokráciaellenes magatartás; ellenséges cselekedetek elkövetése a szlovák vagy cseh nemzet, illetve az Egyesült Nemzetek valamelyike ellen; súlyos természetű közönséges bűncselekmények.¹⁸

3. bekezdés. A Magyarországból Csehszlovákiába áttelepülő szlovákok és csehek számára be kell tudni azokat a Magyarországon állandó lakóhellyel bírt szlovák vagy cseh nemzetiségű személyeket is, akik Magyarországból Csehszlovákiába távoztak annak felszabadulása után.

A III. CIKKHEZ

Avégből, hogy a csehszlovák Különbizottság feladatát sikerrel láthassa el, a magyar kormány különösen az alábbi intézkedéseket fogja megtenni: meghagyja az összes közigazgatási hatóságoknak – az államiaknak éppen úgy, mint az önkormányzatiaknak – a közbiztonsági hatóságoknak és szervezeteknek, továbbá az összes állami és egyéb közhatósági tisztviselőknek, hogy amennyiben a csehszlovák Különbizottsággal, ennek tagjaival és személyzetével érintkezésbe kerülnek, semmi olyat ne cselekedjenek, ami ezeknek működését akadályozhatná, ellenkezőleg, küldetésük elvégzését a lehetőség szerint könnyítsék meg. A szlovák vagy cseh nemzetiségűnek tekinthető személyekkel való érintkezés joga magában foglalja azt is, hogy az illetékes magyar hatóságoknál történő előzetes, szabályszerű bejelentés után minden községenként nyilvános gyűlés tartható. A csehszlovák Különbizottság, ennek tagjai és személyzete, a nyilvános szónoklatokban, a sajtóban és mindennemű propaganda nyomtatványban, valamint a rádióban is kizárólag a szlovák vagy a cseh nyelvet fogják használni. A magyar kormány minden lehetőt meg fog tenni, hogy a csehszlovák Különbizottságnak a magyar rádióban adásidők álljanak rendelkezésére olyan módon, hogy a Különbizottság adásait a lakosság zöme hallgathassa. (A nap folyamán a munkaidőn kívül sugárzott adások.) A magyar kormány a csehszlovák Különbizottságnak a nyilvános gyűlésekre, a hivatali és irodai célokra a szükséges helyiségeket rendelkezésre fogja bocsátani. A Különbizottságnak hatheti idő áll rendelkezésére, hogy a propaganda-tevékenységét Magyarországon a jelen Egyezménynek és Függeléknek rendelkezései szerint kifejtthesse. Ez a hathetes határidő 1946. március 4-ével kezdődik.

AZ V. CIKKHEZ

Az áttelepítendő magyarok számára be kell tudni azokat a személyeket is, akik Magyarországra már áttétek vagy átköltöztek, azoknak a kivételével, akik ennek az Egyezménynek VIII. cikke alá esnek. Abban az esetben azonban, ha az ebbe a kategóriába tartozó szemé-

lyek a csehszlovákiai bíróságok előtt jelentkeznének és azok őket felmentenék, ezeket a személyeket is bele kell számítani a kicserélendő magyarok számába. Ez a Függelék az Egyezmény kiegészítő része. Ennek hitelül a meghatalmazottak ezt a Függelékét aláírták. Kelt Budapesten, két magyar és szlovák nyelvű eredeti példányban, 1946. évi február hó 27-ik napján.

Dr. Gyöngyösi János s. k. (P. H.)

Dr. V. Clementis s. k. (P. H.)

A 3. §. jelen törvény kihirdetése napján, azonban az 1. §.-ban említett egyezmény életbelépésétől kezdődő hatállyal lép életbe. Végrehajtásáról az érdekelt miniszterek gondoskodnak.

¹Csak a magyar szöveget közöljük. Szövegközlésünk forrása: *Magyar Törvénytár* 1946. évi törvénycikkek, 64–71.

²Az áttelepítésre jelentkezett személyeknek különleges jogi helyzetére nézve lásd a Vegyesbizottság 7. számú véghatározatát (*Magyar Közlöny*, a továbbiakban M. K. 192.).

³A közönséges, katonai vagy politikai bűncselekmények miatt üldözött vagy elítélt személyek áttelepítésére nézve lásd a Vegyesbizottság 15. számú véghatározatát, a közönséges bűncselekményekre vonatkozó adatok megjelölésére pedig a 4. számú véghatározatot (mindkettő M. K. 192.).

⁴Az áttelepítésre kijelölt személyeknek a Vegyesbizottság 7. számú véghatározata különleges jogi helyzetet biztosít (M. K. 192.).

⁵Lásd a 12. jegyzetet.

⁶A Csehszlovákiából áttelepített közszolgálati alkalmazottak, nyugdíjasok, özvegyek és árvák ellátása tárgyában lásd a 24.530/1946. M. E. számú rendeletet (M. K. 293.).

⁷Az ingóságok el- és átvitelére vonatkozó elveket a Vegyesbizottság 10. számú Véghatározata állapította meg (M. K. 204.). Lásd a 7. számú véghatározat III. fejezetét is. (M. K. 192.).

⁸A Csehszlovákiába áttelepült személyek lakosainak és más helyiségeinek igénybevétele és bérlete tekintetében a 12.110/1946. M. E. számú rendelet rendelkezett (M. K. 241.).

⁹Az áttelepülők visszahagyott vagyonának összeírására nézve lásd a Vegyesbizottság 10. számú véghatározatát, – értékelésére nézve a 11. számú véghatározatot, – vagyonuknak a vagyonösszeírás napjáig való kicserélésére nézve pedig a 12. számú véghatározatot (mind M. K. 192.).

¹⁰Az áttelepülés alkalmával átvihető okmányok tekintetében lásd a Vegyesbizottság 2. számú véghatározatát (M. K. 192.).

¹¹A lakosságcserevel kapcsolatban egyes magyarországi községekben fekvő ingatlanok forgalmát a 12.600/1946. M. E. számú rendelettel módosított 6850/1946 M. E. sz. rendelet (közölve alább II. 32. és 31.) korlátozta, majd pedig az ilyen ingatlanvagyonra vonatkozó kérdéseket a 10.000/1946, M. E. számú rendelet szabályozta (közölve alább II. 34. alatt). Az utóbbi rendelet 3. és 7. §-aiban említett bizonyítványok kiadását a 11.040/1946. M. E. számú. rendelet (közölve alább II. 34. alatt) az áttelepítési kormánybiztos hatáskörébe utalta. Az áttelepülők hátrahagyott ingatlanainak összeírására nézve lásd a Vegyesbizottság 10. számú véghatározatát, – értékelésére a 11. számú véghatározatot, – vagyonuknak a vagyonösszeírás napjáig való kicserélésére nézve pedig a 12. számú véghatározatot (mind M. K. 192.).

¹²A jelen cikkben foglalt jogkövetkezmények a Vegyesbizottság 20. számú véghatározata szerint nem vonatkoznak a cikk hatálya alá tartozó személyek családtagjaira (M. K. 204.).

¹³Az áttelepülők utazási engedélyeinek megszerzésére nézve lásd a Vegyesbizottság 19. számú véghatározatát (M. K. 204.); az áttelepítési terv előkészítése érdekében az áttelepülők soraiból kijelölt bizalmi személyek útiokmányaira nézve pedig a 24. számú véghatározatot.

¹⁴Lásd a Vegyesbizottság 8. és 9. számú véghatározatait; a lakosságcserevel kapcsolatos közlekedési kérdések tekintetében lásd a 14. számú véghatározatot (mind M. K. 192.).

¹⁵Az eljárási szabályok a M. K. 151. számában tétettek közé; kiegészítette a 13. számú véghatározat (M. K. 192.).

¹⁶A szakértői bizottságokra nézve lásd a 3. számú véghatározatot (M. K. 192.): A véghatározatok hatálya tekintetében a 17. számú véghatározat rendelkezik (M. K. 204.),

¹⁷A Vegyesbizottság véghatározatai közül eddig az 1–15. számú véghatározatok (M. K. 192.), valamint a 16–20. és 24. véghatározatok (M. K. 204.) tétettek közé.

¹⁸Az ilyen magatartásra, illetőleg cselekményre vonatkozó adatok megjelölésére nézve lásd a Vegyesbizottság 4. számú véghatározatát (M. K. 192.).

K R O N O L Ó G I A

A csehszlovák–magyar lakosságcsere kronológiája

1943. december

A korábban csupán a németek háború utáni kitelepítését szorgalmazó Edvard Beneš Moszkvában, a szovjet vezetőkkel folytatott tárgyalásai során felveti a magyar lakosság kitelepítésének lehetőségét is.

1944. november 23.

A londoni csehszlovák emigráns kormány memorandummal fordul az USA, Nagy-Britannia és a Szovjetunió kormányához, amelyben hivatalosan is felkéri őket, hogy járuljanak hozzá a német és magyar lakosság háború utáni kitelepítéséhez.

1945. január 15.

Moszkvában a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti megállapodás feltételeinek rögzítése során a londoni csehszlovák emigráns kormány moszkvai követe megpróbálja elérni a felvidéki magyarság háború utáni egyoldalú kitelepítésének befoglalását az egyezménybe. A fegyverszüneti egyezmény aláírására január 20-án kerül sor Moszkvában.

1945. április 5.

Kassán az Edvard Beneš által előző nap kinevezett csehszlovák kormány nyilvánosságra hozza programját, az ún. kassai kormányprogramot, amely a kollektív bűnösség elve alapján kilátásba helyezi a magyar és német kisebbség felelősségre vonását és megfosztását csehszlovák állampolgárságától, vagyona lefoglalását és ún. nemzeti gondnokság alá helyezését, mezőgazdasági tulajdona elkobzását, s a német és magyar iskolák bezárását.

1945. április 13.

Szlovákia Kommunista Pártja Központi Bizottsága úgy határoz, hogy beszünteti a magyarok és németek párttagságát és pártba való felvételét, egyúttal felkéri a Belügyi Megbízotti Hivatalt, hogy dolgozza ki a magyar lakosság kitelepítésének tervét.

1945. május 3.

Pozsonyban a helyi hatóságok megkezdik a magyarok és németek kilakoltatását és internálását a tölténygyári gyűjtőtáborba, valamint a Duna túlsó partján fekvő Pozsonyligetfaluba. Ezzel egyidőben Szlovákia más térségeiben is kezdetét veszi a magyarok letartóztatása és internálása.

1945. május 5.

A Belügyi Megbízotti Hivatal körlevélben utasítja a magyarlakta vidékek járási nemzeti bizottságait és járási komisszárait, hogy azonnal toloncoljanak ki az országból minden olyan magyar állampolgárt, aki 1938. november 2-a után telepedett le a Magyarországhoz csatolt területeken.

1945. május 23.

A csehszlovák kormány a belügy-, a külügy- és a nemzetvédelmi miniszter részvételével háromtagú bizottságot állít fel azzal a feladattal, hogy dolgozza ki a németek és magyarok kitelepítésének részleteit.

1945. május 25.

Gustáv Husák belügyi megbízott az SZNT ülésén ismerteti a magyarok kitelepítésének tervét, amely szerint az első szakaszban kiutasítanak Szlovákiából azokat, akik 1938. november 2. után telepedtek le az akkor Magyarországhoz csatolt területeken, majd azokat, akik vétettek a köztársaság ellen, nyilas vagy más szervezetek tagjai voltak, valamint azokat, akiket büntetőjogilag felelősségre vonnak és elítélnék. Ezt követően kerülne sor a még Szlovákiában maradó magyarok kicserélésére a magyarországi szlovákokért.

1945. május 26.

Megkezdődik a nem őshonos magyarok szervezett kitoloncolása Csehszlovákiából. A kitelepítettek pontos száma ismeretlen, csehszlovák adatok szerint június végéig 31 780 magyar kénytelen elhagyni az ország területét.

1945. június 8.

A csehszlovák kormány ülésén döntés születik arról, hogy memorandumban fogja kérni a győztes nagyhatalmaktól a német és magyar lakosság kitelepítésének jóváhagyását.

1945. június 16.

Az SZLKP KB Elnöksége határozatban sürgeti a magyar lakosság egyoldalú, illetve lakosságcseréjének keretében történő kitelepítését, a "visszatért városok" és Pozsony magyartalanítását, s a déli határvidék szlovákokkal való benépesítését.

1945. július 3.

A csehszlovák kormány jegyzékben kéri fel a háború győztes nagyhatalmait, hogy potsdami értekezletükön tűzzék napirendre a német és a magyar kisebbség kitelepítésének kérdését. A jegyzék szerint a kitelepítés 2–2,5 millió németet és kb. 400 ezer magyart érintene, miközben a magyarok egy részének kitelepítése lakosságcseréjében is megvalósulhatna, mivel Magyarországról állítólag 345 ezer szlovák kíván áttelepülni Csehszlovákiába.

1945. július 17.

Edvard Beneš kiadja 27/1945 sz. dekrétumát "a belső telepítés egységes irányításáról". A belső telepítésnek a dekrétum által is megfogalmazott célja "a Csehszlovák Köztársaság valamennyi térségének visszajuttatása az eredeti szláv elem birtokába".

1945. augusztus 2.

Véget ér a potsdami konferencia, amely jóváhagyta a német lakosság kitelepítését Csehszlovákiából, Lengyelországból és Magyarországról, a szlovákiai magyarság kitelepítésének kérdésével ugyanakkor a csehszlovák kérés ellenére nem foglalkozott.

Edvard Beneš kiadja 33/1945 sz. alkotmánydekrétumát "a német és a magyar nemzetiségű személyek csehszlovák állampolgárságának rendezéséről", amely az aktív antifasiszta harcosok kivételével megfosztja csehszlovák állampolgárságától a teljes német és magyar kisebbséget.

1945. augusztus 16.

A csehszlovák kormány a nagyhatalmakhoz intézett jegyzékében a németek kitelepítésére vonatkozó potsdami határozatra hivatkozva reményét fejezi ki, hogy a nagyhatalmak egyetértének majd a csehszlovákiai magyar és a magyarországi szlovák lakosság cseréjével.

1945. augusztus 23.

Az SZNT kiadja 104/1945 sz. rendeletét "a németek, magyarok, valamint a szlovák nemzet árulói és ellenségei mezőgazdasági vagyonának elkobzásáról és haladéktalan elosztásáról". A jogszabály a magyarok esetében meghagyja az 50 ha alatti mezőgazdasági ingatlant, elrendeli ugyanakkor azon társaságok és jogi személyek mezőgazdasági vagyonának elkobzását, amelyek részvényeinek többségét magyarok vagy németek birtokolják.

1945. szeptember 3.

Dalibor M. Krno, a csehszlovák kormány budapesti képviselője Gyöngyösi János magyar külügyminiszterrel folytatott megbeszélésén hivatalosan kezdeményezi, hogy a két ország kezdjen tárgyalásokat a lakosságcseréről. Gyöngyösi a népcsere gondolatát elveti, s közli, hogy ha Csehszlovákia meg akar szabadulni a magyaroktól, azt a határ megfelelő kiigazításával is megteheti.

1945. szeptember 15.

Vladimír Clementis csehszlovák külügyi államtitkár az SZNT ülésén sürgeti a magyar kérdés "definitív" megoldását, amit egyedül a magyar kisebbség kitelepítésével lehet elérni.

1945. október 1.

Edvard Beneš kiadja 88/1945 sz. dekrétumát az általános munkakötelezettségről, amely értelmében egy évi időtartamra közmunkára kötelezhető minden 16 és 55 év közötti férfi, illetve 18 és 45 év közötti nő.

1945. október 9.

Dalibor M. Krno, a csehszlovák kormány budapesti megbízottja Dálnoki Miklós Béla magyar miniszterelnökhöz intézett levelében ismét indítványozza, hogy Csehszlovákia és Magyarország kezdjen közvetlen tárgyalásokat a lakosságcseréről.

1945. október 25.

Edvard Beneš kiadja 108/1945 sz. dekrétumát "az ellenséges vagyon elkobzásáról és a nemzeti újjáépítési alapokról", amellyel elrendeli a német és magyar jogi és természetes személyek minden ingó és ingatlan vagyonának elkobzását.

A csehszlovák hatóságok a kényszerű lakosságcserétől vonakodó Magyarországra való nyomásgyakorlás céljából a 88/1945 sz. elnöki dekrétumra hivatkozva megkezdik a közmunkára kijelölt szlovákiai magyar férfiak csehországi deportálását.

1945. december 3–6.

Prágában Vladimír Clementis külügyi államtitkár és Gyöngyösi János külügyminiszter tárgyalásokat folytat a csehszlovák–magyar lakosságcseréről. A csehszlovák elképzelés értelmében a magyar kisebbség egy része a paritásos lakosságcsere keretében hagyná el az országot, a többit egyoldalúan telepítenék át Magyarországra. A magyar fél a népcsere fel-

tételül a magyarellenes intézkedések hatálytalanítását, valamint a népcsere után is Csehszlovákiában maradó magyarok kisebbségi jogainak biztosítását, vagy lakóterületükkel együtt Magyarországhoz való csatolását szabja.

1945. december 4.

A tárgyalások felvételének eredményeként a csehszlovák kormány leállítja a magyar férfiak csehországi deportálását. December 1-jéig közel 10 000 magyart szállítottak Cseh- és Morvaországba.

1946. február 6–10.

Prágában újabb tárgyalásokra kerül sor a csehszlovák–magyar lakosságcseréről, amelyen a magyar küldöttség – fenntartásai ellenére – elfogadja a csehszlovák fél által javasolt lakosságcsere-egyezményt.

1946. február 27.

Budapesten Vladimír Clementis és Gyöngyösi János aláírja a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezményt, amelynek V. cikke felhatalmazza a csehszlovák kormányt, hogy annyi magyar nemzetiségű személyt telepíthessen át Magyarországra, amennyi magyarországi szlovák önként jelentkezik a Csehszlovákiába való áttelepülésre, VIII. cikkében pedig a magyar kormány kötelezettséget vállal arra, hogy paritáson felül átveszi a szlovák népbíró-ságok által háborús bűnösnek minősített magyarokat is.

1946. március 18.

Ján Čech, a Szlovák Telepítési Hivatal elnöke az SZNT Elnöksége előtt számol be a kitelepítendő magyarok kiválasztásának előkészületeiről. Čech szerint elsősorban a vagyoni, politikai, területi és etnikai kritériumokat fogják figyelembe venni úgy, hogy a kitelepítések által három vagy négy részre darabolják a magyar nyelvterületet.

1946. május 14.

Az SZNT 64/1946 sz. rendeletével oly értelemben módosítja a németek, magyarok, valamint a szlovák nemzet árulói és ellenségei mezőgazdasági vagyonának elkobzásáról szóló korábbi rendeletét, hogy nem határozza meg a magyaroktól elkobzandó földterület nagyságát, hanem összes mezőgazdasági ingatlanuk elkobzásáról rendelkezik.

1946. június 17.

Július Viktory belügyi megbízott reszlovakizációs hirdetményével kezdetét veszi a reszlovakizációs kampány. A sajtó, a hatóságok és az akció propagálásába tevékenyen bekapcsolódó Szlovák Liga az állampolgárság visszaadásának és a vagyonelkobzás alóli mentesülés ígérete mellett általában a kitelepítéssel fenyegetőzve igyekeznek jelentkezésre bírni a magyarokat.

1946. június 27.

Csehszlovákia átadja Magyarországnak a Csehszlovákiába áttelepülni szándékozó magyarországi szlovákok listáját. A későbbi visszajelentkezések, illetve a névjegyzék pontosítása után az áttelepülni szándékozó szlovákok száma csehszlovák adatok szerint 95 421-re, magyar adatok szerint 95 724-re módosul.

1946. július 1.

Véget ér a reszlovakizációs kérvények leadására kijelölt 2 hetes határidő, amely során 108 387 magyar család, azaz 352 038 személy kérte szlovákká minősítését.

1946. július 29.

Párizsban megnyílik a békekonferencia a Magyarországgal, Olaszországgal, Romániával, Bulgáriával és Finnországgal kötendő békeszerződés előkészítésére. A csehszlovák küldöttség vezetője Jan Masaryk, a magyar delegációt Gyöngyösi János vezeti.

1946. augusztus 1.

Pozsonyban a Csehszlovákiából kitelepítendő magyarok érdekvédelmének ellátására megnyílik a Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság Wagner Ferenc minisztériumi jogtanácsos vezette Meghatalmazotti Hivatala.

1946. augusztus 26.

A csehszlovák kormány átnyújtja a magyar kormányhoz azoknak a magyaroknak a jegyzékét, akiket a paritásos lakosságcsere keretében, ill. a paritáson felül "háborús bűnösneként" át kíván telepíteni Magyarországra. A lakosságcsere-egyezmény V. cikke alapján áttelepítésre jelöltek száma csehszlovák adatok szerint 105 047, magyar adatok szerint 106 398; a VIII. cikk alapján ún. háborús bűnösneként áttelepítendővel együtt a jegyzék összesen 181 512 nevet tartalmaz, ami a szlovákiai magyarság közel egyharmadának áttelepítését jelentené.

1946. szeptember 5.

Párizsban a csehszlovák és magyar küldöttség eredménytelen tárgyalásokat folytat a lakosságcsere végrehajtásának lehetőségéről. A magyar fél a népcsere megindítását a vitás kérdések rendezésétől, mindenekelőtt az ún. háborús bűnösök számának csökkentésétől teszi függővé.

1946. október 8.

Wagner Ferenc pozsonyi magyar meghatalmazott a köznyelv által fehér lapnak nevezett Igazolvánnyal értesíti ki a lakosságcsere-egyezmény V. cikke alapján magyarországi áttelepítésre jelölt szlovákiai magyarokat, hogy az áttelepítésre jelöltek névjegyzékében szerepelnek.

1946. október 12.

A párizsi békekonferencia plánuma elfogadja a Magyarországgal kötendő békeszerződés tervezetét: a csehszlovák követeléseket ötről háromra csökkentve beleegyezik 3 dunántúli község (Horvátjárfalu, Oroszvár, Dunacsún) Csehszlovákiához csatolásába, de elutasítja a 200 000 szlovákiai magyar Csehszlovákia által igényelt egyoldalú áttelepítését Magyarországra.

1946. október 31.

Vladimír Clementis külügyi államtitkár a prágai Alkotmányozó Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságában a békekonferenciáról tartott beszámolója során kijelenti, hogy amennyiben Magyarország nem egyezik bele a magyar kérdés csehszlovák fél által elképzelt megoldásába, akkor "a végleges megoldást a legrosszabb esetben el tudjuk intézni magunk is".

1946. november 15–19.

A csehszlovák hatóságok megkezdik a szlovákiai magyar családok csehországi deportálását. Az érintett települések lakossága, ha teheti, elmenekül, a magyar határhoz közel eső falvak lakói Magyarországon keresnek menedéket.

1946. november 27.

Gyöngyösi János a csehszlovák kormányhoz intézett jegyzékében közli, hogy a magyar kormány a szlovákiai magyarsággal szembeni bánásmód miatt felfüggeszti a vagyontalan magyarországi szlovákok folyamatban lévő, a csehszlovák fél által szorgalmazott átköltöztetését Csehszlovákiába.

1947. január 25–26.

Gyöngyösi János és Vladimír Clementis magánjellegű tárgyalásokat folytat Pozsonyban a lakosságcsere megkezdéséről. Gyöngyösi a lakosságcsereéről folytatandó tárgyalások újra-felvételének feltételéül a deportálás leállítását szabja, így megegyezésre nem kerül sor.

1947. február 10.

Párizsban a szövetséges hatalmak, köztük Csehszlovákia aláírják Magyarországgal a békeszerződést.

1947. február 22.

A csehszlovák kormány leállítja a szlovákiai magyarság csehországi deportálását. A hivatalos csehszlovák adatok szerint 1946–47 telén összesen 41 666 személyt (9 610 családot) telepítettek át Cseh- és Morvaországba, az erőszakkal áttelepítetteken kívül további 2 489 személy (2 154 család) pedig önként költözött át a cseh országrészekbe. Magyar becslések ezzel szemben 60–100 ezer közöttire teszik a deportáltak számát.

1947. március 23.

Sebestyén Pál rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter vezetésével a lakosságcsere vitás kérdéseinek megtárgyalása céljából 23 tagú magyar delegáció érkezik Pozsonyba. A pozsonyi tárgyalásokon március 26-án megállapodás születik arról, hogy április 8-án kezdetét veszi a lakosságcsere. A népcsere kezdetét később magyar kérésre pár nappal elhalasztják.

1947. április 9.

Budapesten Bólya Lajos elnökletével megalakul a lakosságcsere-egyezmény keretében áttelepítendő, illetve a Csehszlovákiából már átmenekült magyarokat összefogni és gazdaságilag segíteni kívánó "Otthon" Beszerző és Értékesítő Szövetkezet.

1947. április 12.

A Galántai járásbeli Nagymácsédról és Nagyfüdéméről, valamint a Zselizi járásban lévő Tergenyéről áttelepítendőekkel elindul az első két vonatszerelvény Magyarország felé, s ezzel a csehszlovák–magyar lakosságcsere keretén belül kezdetét veszi a szlovákiai magyarok áttelepítése.

1947. május 14.

A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság gondozásában megjelenik Budapesten az "Otthon" Beszerző és Értékesítő Szövetkezet értesítőjének, az *Új Otthon* című hetilapnak az első száma.

1947. május 24.

Az ún. pöstyéni jegyzőkönyv aláírásával véget érnek a lakosságcsere gyakorlati lebonyolításáról március 23. óta zajló tárgyalások. Megállapodás születik többek között az áttelepítendő magyarok földvagyonának nagyságáról, az áttelepülők társadalmi rétegződéséről és a cserekvótába beszámítandó menekültekről. Nem születik ugyanakkor megegyezés az áttelepítésre jelölt ún. háborús bűnösök átvételének ügyében.

1947. augusztus 16.

A budapesti *Új Otthonban* *Mi volt a szlovákiai magyarság?* címmel rövid részlet jelenik meg Fábry Zoltán *A vádlott megszólal* című memorandumából, aminek következtében a szlovák hatóságok augusztus végén betiltják a lap szlovákiai terjesztését.

1947. szeptember 12.

A prágai Népjóléti Minisztérium – arra hivatkozva, hogy Csehszlovákiában még nem sikerült felszámolni a munkaerőhiányt – 231. sz. rendeletével 6 hónappal meghosszabbítja a Csehszlovákia deportált magyarok eredetileg egy évre szóló munkakötelezettségét.

1947. szeptember 15.

Érvénybe lép a párizsi békeszerződés, amivel párhuzamosan Csehszlovákia és Magyarország felújítja diplomáciai kapcsolatait.

1947. szeptember 16.

Pozsonyban a Szlovák Nemzeti Bíróság a Csehszlovák Köztársaság szétverésében való részvétel és fasiszta eszmék terjesztésének vádjával kötél általi halálra ítéli a Szovjetunióba hurcolt, s ott 10 évi kényszermunkára ítélt Esterházy Jánost.

1947. szeptember 23.

Varsóban a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodájának (Kominform) alakuló ülésén a magyar küldöttek Csehszlovákia magyarellenes politikájában jelölik meg a két ország közötti együttműködés és az ún. népi demokratikus országok egységes frontja létrehozásának akadályát.

1947. október 15.

A csehszlovák hatóságok birtokba veszik a párizsi békeszerződés által Csehszlovákiának ítélt három dunántúli községet: Dunacsúnt, Oroszvárt és Horvátjárfalut.

1947. december 20.

Csehszlovákia és Magyarország a közelgő karácsonyra és a nagy hidegre való tekintettel megegyezik a lakosságcsere szüneteltetésében.

1947. december 31.

Befejezi tevékenységét a pozsonyi Szlovák Nemzeti Bíróság és a 77 szlovákiai járási népbíróság. A bíróságok által elítélt 8 055 személy közül 4 812 (59,7%) magyar, 2 295 (28,5%) szlovák, 848 (10,5%) német, 100 (1,2%) pedig egyéb nemzetiségű.

1948. február 23–25.

A Magyar Kommunista Párt és Csehszlovákia Kommunista Pártja vezetése közötti budapesti megbeszélésen megegyezés születik a lakosságcsere folytatásáról. A magyar fél ígéretet tesz rá, hogy a májusi csehszlovákiai választásokig nem veti fel a szlovákiai magyarság helyzetét, amiért cserébe a csehszlovák fél megígéri, hogy nem romlik tovább a magyar kisebbség helyzete.

1948. február 25.

Csehszlovákiában a kommunisták veszik át a hatalmat: Edvard Beneš a kommunista nyomásnak engedve elfogadja a jobboldali miniszterek február 20-án benyújtott lemondását, s Klement Gottwalddal az élén olyan új kormányt nevez ki, amelyben a tárcák többségét a kommunisták birtokolják.

1948. március 2.

Újraindul az 1947. december 20-a óta szünetelő csehszlovák–magyar lakosságcsere.

1948. március 19.

A csehszlovák kormány határozata szerint azok a cseh országrészekben dolgozó magyarok, akik kötelezik magukat, hogy véglegesen letelepednek Csehországban, visszakaphatják csehszlovák állampolgárságukat, egyúttal elrendeli a deportáltak Szlovákiában hagyott ingatlan vagyonának elkobzását és szlovák ún. bizalmiaknak való átadását.

1948. április 19.

A magyar kormány a csehszlovák kormányhoz intézett jegyzékében tiltakozik a magyar kisebbség folytatódó jogfosztása ellen, s kilátásba helyezi a lakosságcsere felfüggesztését, amennyiben Csehszlovákia nem orvosolja az elkövetett sérelmeket.

1948. április 30.

A Népjóléti Minisztérium arra utasítja a csehországi munkahivatalokat, hogy az állampolgárság visszaadására tett ígéret ellenében bírják rá a deportált magyarokat a végleges csehországi letelepedésre. A még Csehországban tartózkodó 32 201 deportált közül mindössze 2 209 kéri állampolgársága visszaadását, s közülük is csupán 1 531 jelzi letelepedési szándékát.

1948. május 9.

Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés elfogadja Csehszlovákia szovjet mintára készült új alkotmányát. Az alkotmánytörvény a Csehszlovák Köztársaságot a csehek és szlovákok nemzet-államként határozza meg, nemzetiségi jogokat nem tartalmaz, a kisebbségek létezéséről említést sem tesz.

1948. május 18.

A magyar kormány ideiglenesen felfüggeszti a lakosságcserét, majd a népcsere május 28-i újraindítását követően a felfüggesztést június 4–8. között megismétli.

1948. június 4.

A magyar kormány a csehszlovák kormányhoz intézett újabb jegyzékében sürgeti a magyar kisebbségi sérelmek orvoslását, többek között a deportáltak szabad költözési jogának bizto-

sítását. A jegyzék szerint, amennyiben csehszlovák részről 7 napon belül nem érkezik megnyugtató válasz, a magyar kormány leállítja a lakosságcsereét.

1948. június 9.

A CSKP KB ülésén Klement Gottwald bejelenti, hogy mivel a magyar kisebbséget nem sikerült a némethez hasonlóan kitelepíteni, Csehszlovákia az országban maradó magyarok számára külpolitikai okok miatt kénytelen lesz némi jogokat biztosítani.

1948. június 12.

A június 4-i magyar jegyzék figyelmen kívül hagyása és a paritás elvének be nem tartása miatt a magyar kormány felfüggeszti a lakosságcsere végrehajtását. Magyar számítások szerint eddig az időpontig Csehszlovákiából 75 264 magyart telepítettek át Magyarországra, a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepült szlovákok száma pedig 52 457.

1948. július 19.

A CSKP KB Elnöksége a kormány elé terjeszti a magyar kisebbség helyzetének rendezésére kidolgozott javaslatait: a magyarok visszakapják állampolgárságukat, felfüggesztik mezőgazdasági vagyonuk elkobzását, lehetővé teszik a deportáltak hazatérését, biztosítják magyar nyelvű sajtótermékek megjelentetését, az iskolaköteles gyermekek számára a magyar nyelvű oktatást, s engedélyezik, hogy a magyar lakosság a már meglévő társadalmi szervezetekben és egy magyar kulturális szervezetben tömörülhessen.

1948. július 21.

A Nemzetgyűlés 175/1948 sz. törvényével oly értelemben módosítja az általános munkakötelezettségről rendelkező elnöki dekrétumot, hogy az egyéves munkaszolgálat ideje kétszer egy évvel meghosszabbítható.

1948. augusztus 5–7.

Az SZLKP és az MDP küldöttsége tárgyalásokat folytat Pozsonyban a lakosságcsere további sorsáról. Megegyezésük értelmében a népcserét szeptember 1-jén újraindítják s az év végéig befejezik, miközben maximálisan 10 000 főt cserélnek ki. Ezen felül Magyarország az egyezmény VIII. cikke alapján átvesz még 1 500 háborús bűnöst, családtagokkal együtt maximálisan 5 000 személyt.

1948. szeptember 27–28.

A prágai pártvezetés jóváhagyását követően az SZLKP KB ülése – miközben többen megkérdőjelezi a magyarsággal szembeni politika megváltoztatásának szükségességét – szintén határozatot hoz a magyar kisebbség helyzetének rendezéséről.

1948. október 25.

A Nemzetgyűlés elfogadja a 245/1948 sz. törvényt "a magyar nemzetiségű személyek állampolgárságáról", amely lehetővé teszi, hogy a magyarok visszakapják csehszlovák állampolgárságukat, amennyiben 90 napon belül hűségesküt tesznek a Csehszlovák Köztársaságra. Nem kaphatják meg az állampolgárságot többek között azok, akik "súlyosan vétettek a Csehszlovák Köztársaság vagy népi demokratikus rendszere ellen" és akiket a lakosságcsere-egyezmény alapján magyarországi áttelepítésre jelöltek.

1948. november 4.

A Megbízottak Testülete 26/1948 sz. rendeletével 50 hektárig megszünteti azon magyarok mezőgazdasági vagyonának elkobzását, akik megszerezték a csehszlovák állampolgárságot, de csak abban az esetben, ha azt az addigi konfiskációs jogszabályok alapján nem juttatták másnak.

1948. november 5.

A Reszlovakizációs Bizottság prágai utasításra határozatot hoz a reszlovakizáció és a bizottság munkájának az év végéig történő befejezéséről. A reszlovakizáció végleges adatai szerint összesen 410 820 személy nyújtott be reszlovakizációs kérvényt, akik közül 326 679 személyt ismertek el szlovák nemzetiségűnek, 84 141 személy reszlovakizálását ugyanakkor elutasították.

1948. november 11.

A Megbízottak Testülete határozatot hoz a magyar tanköteles gyermekek anyanyelven történő oktatásának biztosításáról.

1948. december 20.

Véget ér a csehszlovák–magyar lakosságcsere, noha néhány áttelepülő még 1949 tavaszán is érkezik Csehszlovákiából Magyarországra. A Csehszlovák Áttelepítési Bizottság adatai szerint Csehszlovákiából a lakosságcsere keretén belül, ill. azzal párhuzamosan összesen 89 660 magyart telepítettek át vagy települt át Magyarországra, Magyarországról ezzel szemben 71 787 szlovák települt át Csehszlovákiába. A Magyar Áttelepítési Kormánybiztosság adatai szerint a Csehszlovákiából kitelepített magyarok száma 87 839, a Magyarországról Csehszlovákiába áttelepült szlovákoké pedig 71 215. A szlovákiai magyar nyelvterület népcsere által leginkább sújtott régiói a Felső-Csallóköz, a Mátyusföld, a Garam-mente és Gömör egyes települései voltak.

1949. január 7.

Megkezdődik a Csehországba deportált magyarok hivatalos transzportokkal történő hazaszállítása. 1949. április 15-ig 4 602 család (19 184 személy) települ vissza Szlovákiába, amelyek közül azonban csupán 2 070 család térhet vissza saját otthonába, 1 186 családot rokonainál, 1 346 családot pedig kiutalt lakásokban helyeznek el. 1949 januárjáig további 19 530 deportált már engedély nélkül visszatért Szlovákiába.

1949. június 21.

A lakosságcserét felügyelő csehszlovák–magyar Vegyesbizottság 66. sz. véghatározatával hivatalosan is befejezettnek nyilvánítja a lakosságcserét, lehetővé téve egyúttal, hogy azok, akik a lakosságcsere során elszakadtak legközelebbi hozzátartozóiktól, áttelepülési, ill. visszaköltözési kérelmet nyújtsanak be.

1949. július 25.

Csehszlovákia és Magyarország megkötö a két ország közötti függő pénzügyi és gazdasági kérdéseket rendező ún. csorbatói egyezményt, amellyel kölcsönösen lemondanak az állam, a közjogi és természetes személyek által a lakosságcsere-egyezmény és a békeszerződés alapján támasztható követelésekről, többek között a lakosságcsere magyar áttelepítettjei által hátrahagyott ingatlanvagyonból fakadó magyar követelésekről.

К Э П Е К

A kassai kormányprogramtól a Beneš-dekrétumokon át a lakosságcseréig

Csehországba deportált gútai magyarok a Mladá Boleslav-i vasútállomáson 1947 februárjában

Kényszertelepítések Dél-Szlovákiában a lakosságcsere keretében 1947 nyarán

A Csehszlovákiába való áttelepülést választó magyarországi szlovákok

A szülőföld és az otthon elvesztése a lakosságcsere végrehajtása során

Címlapok

6. oldal: Szlovákiai magyarok menekülnek Magyarországra át a Dunán 1947-ben.
(Terror Háza Múzeum, Escher Károly felvétele)
8. oldal: Szlovákiai magyar áttelepültek a szobi állomáson.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
16. oldal: Szlovákiai magyar menekültek Rajkán.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
80. oldal: Gyöngyösi János aláírja a békeszerződést. Párizs, 1947. február 10.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
142. oldal: Winkler Nándor családjának indulása Vereknéről.
(Terror Háza Múzeum, Winkler Nándor felvétele)
208. oldal: Utolsó órák az érsekújvári állomáson.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
216. oldal: Rakodás a teherautóra Vereknén.
(Terror Háza Múzeum, Winkler Nándor felvétele)

A kötet végén található képek jegyzéke

228. oldal

1. Kassán 1945. április 5-én kihirdetik a csehszlovák kormányprogramot.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
2. Edvard Beneš köztársasági elnöki dekrétumot ír alá.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
3. Edvard Beneš köztársasági elnök fogadja a magyarországi szlovákokat 1946-ban.
(A Tótkomlós Polgárosodásáért Egyesület gyűjteménye)

229. oldal

4. A Csehországba deportált gútaiak, Mladá Boleslav, 1947. február.
(Magyar Országos Levéltár, Dr. Ravasz Károly felvétele)
5. Csehországba deportált gútai magyar asszony, Mladá Boleslav, 1947. február.
(Magyar Országos Levéltár, Dr. Ravasz Károly felvétele)
6. Csehországba deportált idős gútaiak, Mladá Boleslav, 1947. február.
(Magyar Országos Levéltár, Dr. Ravasz Károly felvétele)
7. Csehországba deportált gútaiak rakodása, Mladá Boleslav, 1947. február.
(Magyar Országos Levéltár, Dr. Ravasz Károly felvétele)

230. oldal

9. Helybeli ügyintézés a szlovákiai magyarok áttelepítésénél, 1947. augusztus.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
10. Szlovákiai magyar család kiköltöztetése szülőházából, 1947. augusztus.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
11. Gútai magyarok kitelepítése, 1947. április.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
12. Szlovákiai magyarok kitelepítése az érsekújvári vasútállomáson, 1947. július.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)

231. oldal

13. A kitelepült tótkomlói Baczovszki-család szlovákiai háza.
(A Tótkomlós Polgárosodásáért Egyesület gyűjteménye)
14. Magyarországról áttelepült szlovák házaspár Érsekújváron, 1946. július.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
15. Magyarországról hazatelepülő szlovákok Érsekújvárott, 1946. július.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
16. A Tótkomlósról kitelepülni készülők egy csoportja 1947 tavaszán.
(A Tótkomlós Polgárosodásáért Egyesület gyűjteménye)

232. oldal

17. Szlovákiai magyarok bútorainak rakodása a Mateosz-autókra.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
- 18-19. Utolsó képek a szerelvény indulása előtt.
(Magyar Kultúra és Duna Mente Múzeuma, Komárom)
20. A kitelepítettek bútoraival megrakott vagon a somorjai vasútállomáson.
(Terror Háza Múzeuma, Winkler Nándor felvétele)

A kötet szerkesztői ezúttal mondanak köszönetet a jegyzékben megjelölt intézményeknek, a gyűjteményükben lévő dokumentumfotók közlésének lehetőségéért.

